

Torsten Gårdlund

KNUT WICKSELL

Rebell i Det nya riket

SNS Förlag

Per Albin Hansson (f. 1911) professor emeritus, tidigare professor i internationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm (1947–1963) och i internationell ekonomi vid Lunds universitet (1965–76). Bland hans skrifter i ekonomi märks *Industrialismens samhälle* (1942), *Ekonomi och samhälle* (1960), *Att arbeta i u-land* (1965), *Främmande investeringar i u-land* (1968) och band biografierna *Knut Wicksell 1864–1943* (1976), och *Selfmade: Folger Crafoord 1908–1982* (1989).

KNUT
WICKSELL

Torsten Gårdlund

KNUT WICKSELL

Rebell i Det nya riket

SNS Förlag

SNS FÖRLAG
Sköldungagatan 2
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon 08-23 25 20

Gårdlund, Torsten
Knut Wicksell. Rebell i Det nya riket.
Ny upplaga 1990. Vissa korrigeringar och tillrättalägganden
har gjorts.
Utkom ursprungligen hos Bonniers 1956.

© Torsten Gårdlund 1956
Omslag: Ingvar Bylund
Omslagsteckning: Mark Sylwan (framsidan) och Birger Lundquist
(främre fliken)
Tryck: Schmidts Boktryckeri AB 1990

ISBN 91-7150-390-0

Förord till den nya utgåvan

Knut Wicksell var en radikal samhällstänkare, kritisk mot etablerade tänkesätt och institutioner. Som ekonom har han haft stort inflytande såväl på den nationalekonomiska vetenskapen som på ekonomisk politik och samhällsdebatt i Sverige. Men Wicksell spände i sitt författarskap över ett betydligt vidare fält: i olika skeden av sitt liv var han djupt engagerad i bl. a. befolkningsfrågan, dryckenskapsfrågan, kvinnofrågan, rösträttsfrågan och försvarsfrågan. Även om han ansåg sig stå arbetarrörelsen nära, kunde hans ståndpunkter aldrig sorteras in i några på förhand givna kategorier. Som framgår av Lars Jonungs efterord utgör t. ex. hans finasteoretiska slutsatser idag en viktig inspirationskälla för den s. k. public choice-skolan, som i sin tur inspirerat konservativa och nyliberaler över hela världen.

SNS har enligt sina stadgar till uppgift att främja en saklig och konstruktiv samhällsdebatt. Vi har funnit det vara i linje med detta ändamål att ge ut arbeten av och om framstående ekonomer och andra samhällsforskare i en s. k. klassiker-serie. Ur dessa rena källflöden kan ösas kunskaper och synsätt med stor bäring på vår tids viktigaste samhällsfrågor. När nu SNS startar en klassikerutgivning är Torsten Gårdlunds biografi över Knut Wicksell den bästa tänkbara första boken i serien. Den kommer att följas av många fler.

Hans Tson Söderström
VD i SNS

INNEHÅLL

Det nya riket	7
Hökarsläkten på Söder	13
Tolv år i Uppsala	27
Celibat eller prostitution?	49
Bland åttitalister	79
Utlandsstudier och äktenskap	116
Radikala stockholmsår	145
Nu eller aldrig	175
Insatser inom pristeorien	214
Professor i Lund	236
Hyllad av anarkister	269
Penningvärdet och dess reglering	299
De sista åren	336
Verk och personlighet	359
Källor	374
Register	406
Illustrationsförteckning	411
Efterord av Lars Jonung	

Det nya riket

DETTA ÄR BERÄTTELSEN om en av de unga män som kom till Uppsala 1869. Sedan han studerat ett årtionde och funderat över tingen, höll han ett föredrag som skakade de gamla och väckte de unga till eftertanke. Den fråga han ställde för den studerande ungdomens räkning gick rakt på sak: celibat eller prostitution?

Genom att öppet dryfta det sexuella problemet och för dess lösning anvisa tidiga äktenskap med födelsekontroll gav han prägel åt en viktig sida av åttitalismen. Aktionerna kom också att bestämma hans eget liv. Han hade sökt strid med traditionella åsikter. Traditionens krafter antog hans utmaning och gjorde allt för att krossa honom. Trots det motstånd han mötte, vidgade han med åren området för sin politiska verksamhet. Han blev en av de radikalaste i striden för åsiktsfrihet, utsträckt rösträtt och sociala reformer.

Från de politiska vänsterriktningarna fick han aldrig det stöd han räknat med, och han sökte sig småningom över till samhällsvetenskapen. Det var främst nationalekonomien som fångade hans intresse, och han kom att bli en av dess stora mästare. Hans vetenskapliga gärning bär drag av genialitet. För sina insatser som ekonom under tiden omkring sekelskiftet har han efterhand vunnit internationell berömmelse.

Hans radikala samhällssyn hade naturligtvis ej uppstått ur intet. Efter en personlig kris vid mitten av sjuttitalet hade han övergivit sin kristna tro. När han sökte ett annat svar på de stora frågorna, ställdes han inför den samhällskritiska rationalism som framträtt vid denna tid. Runtom i Europa hade liberalismen visat ökad stridbarhet. Sedan de första målen nåtts — politiskt medinflytande och näringsfrihet åt medelklassen — hade nya önskningar anmält sig: att ge politisk makt åt de lägre skikten

och att utsträcka omsorgen om de enskildas välfärd även till lönearbetarna. I det industriella samhället kunde emellertid det senare kravet inte förverkligas utan sådana ingrepp som fabrikslagstiftning och socialpolitik.

För att under de nya samhällsförhållandena förverkliga det liberala välfärdskravet måste man med andra ord begagna sig av kontrollåtgärder som stod i strid med frihetens princip. Många liberaler ryggade tillbaka för detta och valde en mer passiv ståndpunkt. De som på det sociala området ville bevara sin reformvänlighet, måste uppge kravet på att friheten skulle vara det enda tillåtna medlet. De kom därmed att närma sig de socialistiska rörelserna, som i friheten främst såg ett mål.

Industrialismens sociala fråga hade sålunda givit den liberala välfärdstanken ett nytt tillämpningsområde av väldiga mått. Tillkomsten av andra reformrörelser — chartismen, utopismen och socialismen — som stödde sig på eller åtminstone vände sig till arbetarklassen betydde dessutom en för de gamla frihetsidéerna stimulerande tävlan. De radikala idéerna närdes också av oviljan mot en ökad ekonomisk ojämnhet inom den borgerliga klassen. Med den industriella genombrottsidens höga förräntning — i det tredje kvartsseklets Sverige låg den för storföretagen vid något sådant som 8 à 10 procent per år — kunde ett antal fabriksidkare, grosshandlare, redare och bankmän mångdubbla sitt kapital och till följande generation utskifta betydande förmögenheter. Den liberala kritik som förut vänts mot en adel, som levde i överflöd och grundade sin ställning på arv, kunde i sin mån riktas även mot industrisamhällets nya överklass.

Sedan gammalt hade liberalismen haft sitt skarpaste vapen i den rationella prövningens princip. Dess företrädare hade inte godtagit tro eller hävd som försvar för de bestående institutionerna. De hade begärt en annan motivering än den religiösa eller traditionella, de hade krävt bevis för att institutionerna verkligen fungerade till de många enskildas gagn. Kravet på saklig bevisning hade därmed vunnit insteg i samhällsdebatten; liberalismen hade börjat ta en fördomsfri vetenskap i framstegets tjänst. Också på tankelivets område framstod emellertid den liberala striden som

oavslutad. Ännu hade vetenskapen inte givit stora bidrag till framstegsarbetet. Och den medelklass som ryckt fram under rationalistiska paroller hade i endast ringa omfattning övergivit sin kristna åskådning till förmån för en genomförd förnuftstro. Omkring seklets mitt hade till och med i många länder inträtt en religiös förnyelse.

En följdriktig liberalism hade onekligen sina besvärligheter. Den var svår att förena med en religiös livssyn, den krävde obundenhet av tradition och förmåga till ständig åsiktsomprövning, den ställdes inför reformmetoder som stred mot dess högsta idé, den förutsatte politisk gästfrihet mot de fattiga och obildade och samtidigt moralisk vaksamhet inför det högre borgerskapets lockande uppdrag och inviter. Nya politiska möjligheter hade dessutom yppat sig för den borgerliga klassens övre och nedre skikt. Industriägarna och storköpmännen drogs till det konservativa läger, där ämbetsmän, militärer, präster, skaldar och vetenskapsmän stod tätt slutna runt den kungliga tronen. Det lägre skikt av hantverkare och yrkesarbetare, som man hoppats kunna bevara vid liberal tro, skulle snart ingå i en självständig arbetarrörelse med helt annat idéinriktning. Med tanke på alla dessa svårigheter är det lätt att förstå att en förnyad liberal framryckning skulle kräva en generationsväxling.

Den radikaliserings av samhällsdebatt och litteratur som redan tidigare inletts i England (Mill, Darwin, Dickens) och i Frankrike (Comte, Taine, Flaubert, Zola) hade vid mitten av sjuttitalet nått de nordiska länderna. I Danmark hade Georg Brandes med sin kritik berett vägen för en djärvt realistisk författargeneration, och i Norge hade vid samma tid Björnson och Ibsen givit samhällskritisk skärpa åt sin diktning. Hos oss framträdde de nya tendenserna i Strindbergs författarskap från sjuttitalets sista och åttitalets första år: i studentnovellerna, Röda rummet och pamfletten *Det nya riket*.

I Strindbergs samhällskritik var huvudmotivet förtrytelse: över den snikenhet, maktthunger och klassegoism som de rika dolde bakom en fasad av "stora och många ord". Undertiteln till hans pamflett, *Skildringar från attentatens och jubelfesternas tidevarv*,

framhävde motsättningen mellan de växande sociala svårigheterna och den härskande klassens frasrika konservatism. Sidomotivet i hans kritik var besvikelse. I stället för det fria och rättvisa samhälle man hoppats på under representationsreformens dagar hade man fått "det nya riket". Missräknad var den ungdom "som aldrig fick se det nya statsskickets frukter".

Sjuttitalets svenska samhälle måste på många sätt ha uppväckt en ung människas indignation. Nya spänningar hade skapats av tidens ekonomiska omvälvning. Under decenniets första hälft hade näringslivet genomgått ett väldigt uppsving, sannolikt det största vår ekonomiska historia känner. Eftersom den allmänna standardförbättring, som industrialismen småningom skulle medföra, knappast ännu kunde vara märkbar, måste rikedomsförvärvet under detta uppsving ha kommit att stå i skarp kontrast till massornas armod. När mot decenniets slut högkonjunkturen föll samman, uppstod arbetslöshet och nöd bland de skaror som förut sökt sig till industrien.

För de nya samhällsfrågorna fanns dock nästan intet intresse i landet. Samtidens riksdagspolitik bestod av en idélös intressestrid mellan bönder och borgare. Från kammarriksdagens tillkomst fram till åttitalets mitt hade den svenska politiken dominerats av böndernas fråga: kan vi bli av med grundskatterna genom att vägra gå med på försvarets modernisering? Den grupp av stadsliberaler som velat föra befrielsearbetet vidare — genom vidgad rösträtt, sociala åtgärder och begränsning av ämbetsmännens och prästernas välde — hade efter några år förlorat allt inflytande.

Den svenska liberalismens gärning hade ännu inte bestått av mycket mer än ett antal näringsfrihetsreformer samt 1866 års försiktiga steg mot folkstyrelse. Ehuru en liberalt påverkad lagstiftning ålagt kommunerna vissa förpliktelser, var deras fattigvård alltså hård. Sådan var också lagens anda. Ännu i 1871 års lag upprätthölls principen om fattigvårdsmyndigheternas "husbondevälde", och förbättringar diskuterades från den utgångspunkten "att all hjälp till fattiga måste ha sin egentliga grund i frivillighet, medlidande och kristlig kärlek samt att den fattige ej bör kunna såsom en honom tillkommande rättighet fordra

understöd". Alltjämt härskade också lagaförsvarssystemet, enligt vilket blott den som till sitt försvar kunde åberopa viss laga anställning åtnjöt full rörelsefrihet. "Utan att ens skuggan av den ringaste förseelse mot statens lagar häftade vid en i armod stadd samhällsmedlem", hade S. A. Hedin skrivit 1867, "kunde han ej blott förbjudas att välja vistelseort utan ock kastas i fängelse, dömas till ett års tvångsarbete i grova brottslingars sällskap..." Vid denna tid hölls i tvångsarbete för brist på laga försvar nästan lika många personer som de som numer, vid en dubbelt så stor befolkning, överhuvud taget avtjänar frihetsstraff.

Rösträtt vid andrakammarvalen hade föga mer än en femtedel av de myndiga männen; de ekonomiska strecken uteslöt hela den stora arbetarbefolkningen både inom jordbruket och industrien. Den kommunala rösträttens gradering efter inkomst och förmögenhet gav makten åt de besuttna. På många håll betydde detta "fyrkvälde" att den rikaste i kommunen hade majoritet. Den på kommunalvalen grundade första kammaren fick genom snäva valbarhetsbestämmelser en särskild exklusivitet. Det anspråkslösa, försynta och hyggliga Svenska Folket, skrev Strindberg, fick låta sig representeras på annat sätt: av den överhet som vid jubiléer och invigningar mötte upp "efter spann i landshövdingemössa, i kalesch och landssekreteraruniform, på kärra i länsmansornat, till fot i prästkappa och på dressin i banvaktsmundering... de indelta soldaterna omringa stationshuset och banvakterna bilda en överskådlig och entusiasmerad folkmassa bakom dessa".

De unga radikalernas förtrytelse gällde inte minst samtidens ovillighet att uppta de stora samhällsfrågorna till diskussion. I de strindbergska novellerna från 1877 hade den unge studenten förebrått den äldre att blott ha läst om dagens världshändelser som man läser en tidningsartikel: "Vi ha levat dem och diskuterat dem; vi ha upphört att nära oss av er poesi, vi läsa ekonomi och naturvetenskap". Denna sanningsiver hade mött en vägg av förtegenhet och doktrinarism. "När vi träda ut i livet", klagade Strindberg i den fem år senare pamfletten, "är det första vi får lära oss: att tåga; förtiga viktiga sanningar, som förteguna kunna skada medmänniskors och samhällets välfärd."

I vårt land hade de starkaste impulserna till samhällsdebattens rationalisering kommit från skönlitteraturen och journalistiken. Vetenskapsmännen tillhörde länge de tigande. Någon egentlig samhällsvetenskap fanns för övrigt inte vid denna tid. Nationalökonomien var långt fram mot seklets slut ett obetydligt bihang till finansrätten eller, märkligt nog, botaniken. Samhällsfrågorna i övrigt hade hamnat inom sådana ämnen som var normativa till sin natur eller som ändå bedrevs i sådan anda. Till den förra gruppen hörde teologi och juridik, till den senare hela det humanistiska område som insvepts i den boströmska filosofien.

Boström hade i sin filosofi från början lyckats finna en transcendent bevisning för till och med så världsliga ting som monarki och ståndsriksdag. Efter hans död 1868 hade läran visserligen givits en något liberalare tolkning. Utgångspunkterna var dock oförändrade hos hans många efterföljare. De föreställde sig en "verklighet som icke är till i tidens och rummets former utan... är andlig och evig... grunden till all mänsklig förpliktelse", och från dessa tankens höjder bekämpade de den naturvetenskapliga "materialismen" lika väl som den sociala reformpolitiken.

Det är mot bakgrunden av ett auktoritärt och förnuftsfiendtligt samhälle man har att se Knut Wicksells radikalism. Han var ett par år yngre än Strindberg, och han hade tagit intryck av dennes samhällskritik. Men framför allt hade han själv, med den särskilda intensitet som följde hans religiösa avfall, upplevat samma plågsamma sociala verklighet och lyssnat till samma hoppfulla fanfarer från en europeisk rationalism.

Under uppsalaåren hade Hjalmar Branting varit en av hans närmaste vänner och meningsfränder. Från en gemensam vänsterliberal utgångspunkt kom de dock senare att gå skilda politiska vägar. Han var äldre kamrat, också ungefär tio år äldre, till Karl Staaff, David Bergström, Mauritz Hellberg och Otto von Zweigbergk, de män som arbetade fram liberalismens stora politiska seger på andra sidan sekelskiftet. Han hade själv inte tålamod nog och inte tillräckligt praktisk blick för att delta i detta arbete. Ändå var han på många sätt deras idégivare.

Hökarläkten på Söder

KNUT WICKSELL föddes på Söder i Stockholm den 20 december 1851. Han var det yngsta barnet i viktualiehandlaren Johan Wicksells äktenskap med sidenväredottern Christina Catharina Glassel.

Fadern tycks ha varit en ovanligt driftig och målmedveten handelsman. Han var född 1806 på en liten ensligt belägen gård, Vivelsta i Markims socken, tre mil norr om Stockholm. Till staden flyttade han 1824, och där hade han först under ett drygt decennium plats som bodbetjänt. Han hette från början Jan Jansson men ändrade något år efter inflyttningen sitt namn till Johan Wicksell. Enligt en tradition inom släkten skulle han ha tagit namnet efter en viktualiehandlare som varit hans arbetsgivare och låtit honom ärva sin affär. Denna tradition har emellertid visat sig oriktig: han varken arbetade hos eller ärvde någon oskyld med namnet Wicksell. Men han hade haft många andra möjligheter att råka och knyta vänskapsband med personer med detta namn som då för tiden var ganska vanligt i Stockholm, inte minst inom viktualiehandlarnas yrke.

Sin första plats hade han hos en viktualiehandlare på Skeppargatan, och han bodde då i en familj på Grevgatan. Där låg mitt emot en viktualiehandel som innehades av Lars Magnus Wicksell, son till en redan tidigare avliden skollärare Johan Wicksell. Anställd i affären var innehavarens yngre bror Olof Salomo, med vilken den jämnårige Jan Jansson tydligen blev god vän. De inskrevs samma dag under år 1827 i viktualiehandlarsocieteten — Jan Jansson hade då redan tagit sitt nya namn — och de började båda egen rörelse på Söder vid ungefär samma tid. Då Olof Salomo i början av fyrtitalet råkade i ekonomiska svårigheter och ej längre kunde driva rörelse, fick han hyresfritt bo hos

Johan Wicksell. Det var uppenbarligen denna vid unga år inledda vänskap med Clof Salomo som kom Jan Jansson att ta namnet Wicksell.

Efter kondition hos olika viktualiehandlare hade Wicksell år 1837 fått burskap att driva egen rörelse. Året förut hade han ingått äktenskap med den nittonåriga vaktmästardottern Bernhardina Tingvall, och det var i den första svärmoderns två fastigheter Stora Skinnarviksgatan 29—31 som han nu slog sig ned. Efter hustruns död 1839 blev Johan Wicksell och deras några år senare avlidna dotter ägare till $\frac{5}{24}$ av fastigheterna vid Skinnarviksgatan. Större delen av dessa fastigheter sålde emellertid svärmodern ett par år efter sin dotters död till utomstående köpare, men Wicksell hävdade genom process sin viderboenderätt och tilllöste sig de $\frac{19}{24}$ av de andra köparna. Under denna tvist med svärmodern hade han flyttat från Skinnarviksgatan till ett annat ställe på Söder: Svartensgränd nr 6. Åren 1840—43 både bodde han och drev rörelse där. Han hade gift sig för andra gången 1841, och det var av sin nya svärmoder, sidenväwareänkan Glassel, som han lånade pengar för att lösa till sig nyssnämnda fastigheter.

I äktenskapet med Christina Catharina Glassel föddes sex barn. Det första avled i späda ålder, döttrarna Hanna, Lotten och Hilda var födda 1846, 1847 och 1848, sönerna Axel och Knut 1850 och 1851. Äktenskapet varade till 1858, då hustrun dog i lungtuberkulos. Trots den stora barnskaran förkovrade Johan Wicksell sin ställning även under det andra äktenskapet. 1855 köpte han grannfastigheten Hornsgatan 47. Under de närmaste åren lät han riva det gamla huset och uppförde ett trevånings hyreshus samt ett envåningshus. I samband med detta byggnadsföretag öppnade han en ny affär: i hyrd lokal snett över gatan Hornsgatan 62. Denna affär bibehölls även sedan rörelsen återupptagits i det nybyggda huset Hornsgatan 47.

Knut Wicksell växte sålunda upp i ett ekonomiskt någorlunda välställt småhandlarhem i Söders ytterområde. Innan denna uppväxtmiljö ytterligare beskrivs, kan det nämnas att handelsyrket var väl företrätt också inom moderns släkt. Hennes far siden-

vävaren Sigismund Glassel hade inflyttat från Ungern under seklets första år och småningom börjat egen fabrikation, efter hans död fortsatt av änkan. Alla de fem döttrar som föddes i hans äktenskap med Birgitta Christina Holmgren och nådde vuxen ålder kom att vara knutna till handelsyrket. Den äldsta av dessa systrar — Knut Wicksells avhållna moster Marie — förestod under många år den sidenkramhandel på Västerlånggatan som från början avsatte fabrikens produkter. Systrar Clara var gift med viktualiehandlaren på Västerlånggatan C. J. Wahlström och systrar Mathilda med minuthandlaren C. F. Engström på Skeppsbron. Efter Mathildas död gifte Engström om sig med den yngre systemen Carolina. Också brodern H. S. Glassel blev viktualiehandlare och fick småningom två affärer på Götgatan. Innan han öppnade eget hade han för övrigt haft kondition hos Johan Wicksell, under åren 1841—47.

Den wicksellska familjen var som i början antyddes tämligen väl lottad. Om den ekonomiska ställningen ges klara besked genom bouppteckningarna vid de två hustrurnas död 1839 och 1858 och vid familjefaderns död 1866. De i nedanstående tabell avrundade siffrorna visar att den stora förbättringen skedde under det sista årtiondet av Johan Wicksells levnad. Han ägde då värdefulla fastigheter, som inte var belånade till mer än ungefär hälften, och dessutom hade både handelsrörelsen och det egna hemmet ökat betydligt i värde. Vid sidan av sitt byggnadsföretag hade han förmått spara en avsevärd summa som han på tidens sätt placerat i räntebärande reverser hos andra näringsidkare. I bouppteckningen efter hans död fanns en god reversfordran på drygt 10 000 kronor men också en värdelös fordran. Han hade nämligen placerat nära 15 000 kronor hos den bedräglige penningmäklaren Johan Holm som 1864 smitit från landet efter en mångmiljonkrasch.

Vid sidan av handelsrörelsen, vars nettointkomst 1859 skatte-taxerades till 1 200 och 1866 till 3 000, hade Johan Wicksell avsevärda hyresinkomster från sina fastigheter. Dessa hade redan 1859, efter nybyggnadernas tillkomst, taxerats till ett värde av 55 000 kronor. År 1866 utgjorde deras bruttoavkastning 2 725

HÖKARSLÄKTEN PÅ SÖDER

	1839	1858	1866
<i>Tillgångar</i>			
Fastigheter	2 300	13 800	55 000
Lösöre	900	1 200	2 000
Varulager	1 900	3 100	5 000
Fordringar och kassa	900	600	12 200
Summa	6 000	18 700	74 200
<i>Skulder till</i>			
Kreditinstitut	1 500	2 100	16 100
Närstående personer	—	8 300	11 100
Leverantörer	800	1 100	2 100
Övriga	900	1 700	2 200
Summa	3 200	13 200	31 500
<i>Tillgångar över skulder</i>	2 800	5 500	42 700

kronor. Den sammanlagda kontanta inkomsten utgjorde sålunda under Johan Wicksells sista levnadsår över 5 000 kronor. August Strindbergs far, ångbåtskommissionären, hade på sextitalet ungefär motsvarande inkomst, och forskningen har visat att den möjliggjorde en god standard. Summan svarar också mot löner för ämbetsmän i ganska hög rang: ett hovrättsråd hade på sextitalet 5 000 kronor i lön, en regementschef 6 000 kronor.

Man får å andra sidan ha klart för sig att det varit genom ett sparsamt liv Johan Wicksell under sin levnad kunnat bygga upp en förmögenhet. Dess tillväxt hade till en del berott på arv och på fastigheternas värdestegring, men väsentligen hade den skapats genom ett sparande ur löpande inkomster. Med sin stora familj måste han därför, trots en god inkomst, ha levat tämligen enkelt.

Knut Wicksells föräldrar Johan Wicksell och Christina Catharina Glassel, den senare enligt en gouache av Josef Wilhelm Wallander 1850.

Knut Wicksells föräldrahem vid Stora Skinnarviksgatan, nuvarande Torkel Knutssongatan, på Söder i Stockholm.

Syskonen Wicksell omkring 1860. Från vänster Lotten, Knut, Hanna, Axel och Hilda.

Det kan inte gärna ha varit tomma ord när han i ett brev från slutet av femtitalet tillbakavisade en beskyllning för att ha sökt ett parti för pengarnas skull med yttrandet: "Jag svarade att jag icke sökte detta, emedan jag med mitt tarvliga levnadssätt ägde min bärgning dem förutan."

Även om den wicksellska viktualiehandeln och hans uthyrda kåkar och hus givit sin ägare hygglig bärgning, hade de just inte sammanfört honom och hans familj med samhällets högre skikt. Hans viktualiehandel vände sig med sina enkla varor — mest fläsk och fårkött, sill, strömming och torkad fisk, potatis, rågmjöl och ärtor — till den arbetarebefolkning som bodde i detta ytterområde och som tjänade hos traktens hantverkare och i dess industriella verk. Bland de största industrianläggningarna var Tanto sockerbruk på Årstasidan samt Öbers textilfabrik och dess efterföljare från fyrtiotalet Ludvigsbergs mekaniska verkstad på Skinnarvikssidan. Han hade också många kunder från Tumba pappersbruk, vars arbetare gjorde sina veckoköp i staden. Den wicksellska affären låg lägligt till för sådana köp, eftersom det gick en transportled mellan bruket i Tumba och dess på Skinnarviksbergen belägna lumpmagasin. Av de familjer som hyrde i fastigheterna — de utgjorde före ombyggnaden ett femtontal och efter densamma ett tjugotal — var de allra flesta arbetare och tjänstemän i låg ställning.

Det var i ett glesbebyggt kvarter med kvardröjande drag av naturahushållning som Knut Wicksell växte upp. Familjens fastigheter inramade hela den västra sidan av kvarteret mellan Hornsgatan, Skinnarviksgatan och Krukmakargatan. Vid tiden för Knuts födelse tycks familjen ha bott i trähuset vid sydvästra hörnet för att under femtitalets sista år flytta in i ett av de nybyggda stenhusen på Hornsgatan, nummer 47. Innanför Skinnarviksgatans långa av träkåkar och plank låg en trädgård som om sommaren, skrev Knut Wicksell senare, lämnade "sin tribut av grönt och skugga, blommor, fågelsång och frisk luft". Där fanns uthus för häst och ko, och i detta hushåll mellan stad och land arbetade också en dräng och ett par pigor. Omgivningarna gav rika tillfällen till friluftsliv och äventyr. Söder om

det wicksellska kvarteret låg ett stort naturområde, vettande ned mot Tanto och Årstaviken. På andra sidan Hornsgatan låg Skinnarviksbergen åt Mälarsidan, och där uppe, i en gammal malmgård vid Yttersta Tvärgränd, bodde barnens mormor.

I malmgårdens två övervåningar hade sidenväveriet varit inrymt. Det hade drivits ännu vid seklets mitt av den gamla damen, som ofta själv satt vid vävstolen eller körde varor ut till marknaderna. Småningom hade hon fått hjälp av döttrarna, särskilt av Marie som började i butiken medan hon ännu var så liten att hon måste stå på en pall bakom disken. Ett par vävstolar var alltså i gång 1856, mest för att sysselsätta några äldre arbeterskor, enligt vad som antecknats av en ung bodflicka som det året kom till familjen och senare blev gift med sonen i huset. Malmgården på Skinnarviksbergen var en samlingspunkt för de unga familjerna — de familjer Wicksell, Engström, Wahlström och Glassel som uppe på Söder kallades "hökarsläkten" — och där samlades också deras ungefär jämnåriga barn. "Det var trångt men roligt ändå, fastän arbetsamt med alla vuxna och tio barn, på vintern åtminstone. Sommaren var där härligt, huset låg på höjden mot Mälarfjärden och Kungsholmen på andra sidan, då kunde vi ha förtjusande på den stora gården och i trädgården med sin berså."

Det påstås att barnen Wicksell smittades av den sjukdom som orsakat moderns död, och att de återfördes till hälsan genom att den vintern hela dagarna vistas utomhus på mormoderns ställe och sova för öppet fönster. Om Knut verkligen skulle haft något åt lungorna — traditionen har ett visst stöd i den förvåning han 1879 uttalar över att ha fått en livförsäkring utan premieförhöjning — övervann han tydligen dessa besvär fullständigt. Han växte upp som en rask gosse, deltog i gymnastik och utförde märkliga bedrifter vid 1868 års simpromotion, så t.ex. sträcksim 1 128 famnar, kullerbyttor fram och tillbaka samt 3 vackra hopp. För simidrotten hade han bött väl till. Stora Skinnarviksgatans backar förde ned till en stor lastbrygga vid Riddarfjärden, och där nere låg ett friluftsbad.

Knut Wicksells barndomsmiljö var gynnsam inte bara genom de

möjligheter till ett friskt och aktivt levnadssätt som den gav en uppväxande pojke. Enligt en på flera sätt bestyrkt tradition fanns det också starka kulturella inslag i denna miljö. Fadern var musikalisk och hade god röst, och det gjordes på olika sätt musik i hemmet. De möbler och föremål som bevarats vittnar om god smak, och litterära intressen rådde i familjen. Fadern brukade läsa högt om kvällarna, en vana som kom att bevaras inom syskonkretsen. I hemmet fördes också ständig debatt. Det pratades mycket och pratades kvickt; alla var vana att hysa och hävda en personlig mening. Det kallas i familjen än i dag för att "wick-sella".

Moderns död hade han upplevt starkt. Som vuxen skriver han till en vän: "Jag kände mig så att säga hemlös i mitt eget hem alltsedan min mor dog, då jag var sex år gammal. Jag minns det än som i går hur främmande människor gingo omkring i rummen och hur underligt tyst och tomt det sedan blev". Vid denna tid befann sig fadern i stora ekonomiska engagement, och den tradition som säger att barnens mostrar och mormoder, som ju bodde i trakten, på olika sätt kom dem till hjälp bär sannolikhetens prägel. Att döma av folkbokföringens uppgifter tycks barnen dock ha bott kvar hos sin far.

Efter ett par år kom en styvmor i huset. Sitt tredje äktenskap ingick fadern 1861 med Hedvig Elisabeth Rydin, en trettiofem-årig handlaredotter från Jönköping som kommit till familjen som husföreståndarinna. Det nya äktenskapet varade blott några år: Johan Wicksell dog i cancer den 20 november 1866. Förhållandet mellan barnen och styvmodern hade inte varit särskilt gott, och hon ville efter faderns död inte ha gemensamt hem annat än med flickorna. Syskonen ville emellertid inte skiljas. Eftersom mormodern var död sedan 1862 och malmgården såld, flyttade de till en släkting på St. Paulsgatan, fru Mathilda Engström, änka efter en broder till den förut nämnde ingifte morbrodern. Efter ytterligare några år hade barnen Wicksell blivit så stora att deras vägar gick åt olika håll. De två äldsta flickorna tog plats som guvernanter, Lotten som utbildade sig till sjukgymnast flyttade till moster Marie och pojkarna gav sig iväg till Uppsala.

Efter att tidigare ha åtnjutit enskild undervisning hade Knut Wicksell på hösten 1860 inskrivits i Maria elementarläroverks andra klass. Han hade där blivit kamrat med den äldre brodern, som börjat på nyåret 1859 men fått gå om. Båda pojkarna, och särskilt Knut, hade goda betyg. I de tre första klasserna fick Knut offentligt lovord eller premium varje termin, och även i de följande två klasserna var betygen bra. På hösten 1865 flyttade båda bröderna till Stockholms gymnasium på Riddarholmen. Knut Wicksell genomgick i normal ordning gymnasiets fyra ringar och avlade studentexamen på våren 1869. Hans betyg under gymnasieåren tyder på specialbegåvning. I språken samt historia och geografi var han i allmänhet inte mer än godkänd, i de naturvetenskapliga ämnena och filosofi hade han överbetyg och i matematik högsta betyg. Den som såg Knut Wicksells matematiska begåvning och riktade in honom på fortsatta studier var den unge lektorn F. W. Hultman, en stimulerande lärare som själv bedrev vetenskaplig verksamhet vid sidan av sin undervisning och som behållit sin kontakt med Uppsala.

Något särskilt inflytande från lärarna i Maria läroverk och Stockholms gymnasium kan inte spåras i Knut Wicksells utveckling, om man undantar det stöd han fick från sin lärare i matematik. Skolmiljön kom emellertid på ett annat sätt att bli av betydelse för hans inriktning. I den klass som började i Stockholms gymnasium på hösten 1866 fanns sålunda en ovanlig samling talangfulla och företagsamma pojkar, och de kom, med Knut Wicksell som en av de ledande, att hålla ihop genom åren.

En första livsyttring från denna grupp har man i den skoltidning från 1867, där Knut Wicksell under signaturen Gubben Noack inledningsvis tar till orda för en grupp som "ej på långeliga tider... vågat höja sina respektive röster, utom varje 6:te november och då endast svagt och kvidande". Möjligen var det några inte så lämpliga verser i denna tidning som samma år renderade honom nedsatt sedebetyg. Det kan ha varit på dessa förhållanden han syftade, när han i en senare självbiografisk skiss om sin skoltid säger, att han då visade "vissa ansatser till ett oppositionellt sinnelag".

HÖKARSLÄKTEN PÅ SÖDER

Även om det politiska intresset inom den wicksellska kamratkretsen till en början var ganska ringa, rådde där en frisinnad anda. För den gruppbildning som här skedde synes den sociala faktorn ha varit av viss betydelse. Av gymnasiets elever tillhörde flertalet en högre socialgrupp — med fäder som var ämbetsmän, präster, läkare, officerare, gods- och bruksägare, grosshandlare och fabrikörer. De i kamratkretsen aktiva pojkarna tillhörde emellertid nästan utan undantag en lägre socialgrupp — här nedan betecknad med III — med fäder som var småhandlare och hantverkare samt (i några få fall) vaktmästare och arbetare. Denna lägre grupp hade gradvis och särskilt starkt under sextitalets senare år tillvuxit i relativ storlek, på bekostnad av både det högre skiktet och en mellangrupp (II), där fäderna var tjänstemän, fria yrkesutövare med lägre utbildning och medelstora näringsidkare. Denna sociala förskjutning vid Stockholms gymnasium framgår av nedanstående procentuella fördelning på socialgrupp av fäderna till fjärde ringens elever, i medeltal för femårsperioder 1855—74.

Arligen	I	II	III	Summa
1855—59	58	22	20	100
1860—64	58	18	24	100
1865—69	55	15	30	100
1870—74	46	13	41	100

Kamratkretsen från 1866 kom att bilda kärnan dels i den vittra föreningen *Gode Wänner* som bildades samma år, dels i den för alla 1869 års studenter i Stockholms gymnasium öppna *Forne Gymnasiiikamrater*. I kretsen skrevs mycken och på det hela taget dålig vers, inte minst av Knut Wicksell. Där utfördes också musik och deklamation med insatser av den blivande operasångar-

ren Algot Lange och skådespelaren Nils Personne. Också den företagsamme orientlisten Carlo Landberg tillhörde klasskamraterna. G. W. hade också medlemmar som aldrig blev kända män men som genom sin vänfasthet och sitt föreningsintresse betytt särskilt mycket för sammanhållningen: främst bland dem Robert Bowallius, Edvard Forssberg och Anton Vikström. Under G. W:s första decennium hölls inte mindre än 135 sammankomster. Efter medlemmarnas examen och flertalets inträde i Stockholms nation i Uppsala kom emellertid sällskapet att i någon mån överge vitterheten till förmån för gasker och spexande.

Knut Wicksell hade emellertid hållit sig borta från G. W. under de första studentåren då dess verksamhet mest upptogs av glam-miga vårutflykter till utvårdshus eller vinterfester där det dracks mycket och stunderna mellan talen var korta. Han hade under de sista gymnasieåren kommit under ett religiöst inflytande, som skulle bli bestämmande för hans levnadssätt under en följd av år. Han har själv senare beskrivit hur han växte upp i ett hem "utan pietisteri där religionen nog var föremål för aktning men ej någon synnerlig kärlek . . . Ej heller bland skolans lärare fanns en enda troende kristen". Medan han som pojke inte känt andra religiösa stämningar än tacksamhet över Guds godhet, kom puberteten och det religiösa inflytande som inträdde i samband med konfirmationen att förändra detta. "Nu var det slut med att bära huvudet upprätt. Synden blev min dagliga följeslagare, och när jag nu för första gången kom under inflytande av en religiöst troende person, vid beredelsen till konfirmationen, då bröts själv-tilliten. Det var en djupt ångerfull, förfärligt skuldbelastad syndare på något över femton år som psalmsöndagen 1867 släpade sig fram till nådabordet för att tigga sig del av Kristi förtjänst."

De första åren efter konfirmationen levde han sitt liv ungefär som förut, utan större praktiska eftergifter för religionens krav, men samtidigt uppstod inom honom ett moraliskt spänningstillstånd som under 1870 medförde en total omvändelse. Den utlösande omständigheten var en besynnerlig idé han fick. Han trodde att Sverige skulle bli indragit i det fransk-tyska kriget, och han upptäckte att han inte skulle våga gå ut som soldat,

av fruktan att bli skjuten och som syndig människa fara till helvetet. Från denna tid inriktades hela hans liv på bot och bättring. I bibeln läste han nu var dag, och han blev en flitig kyrkogångare. "Bibeln skulle icke längre hava ett undanskymt rum, en dammig vrå av bokhyllan, den skulle vara min dagliga läsning, och, än mer, den skulle ligga framme på mitt skrivbord och visa att här fanns en som icke skämdes Kristi evangelium."

Varken i det här citerade föredraget från 1887 *Hur jag vardt fritänkare* eller i andra bevarade källor har Knut Wicksell nämnt namnet på sin konfirmationspräst. Fördöljandet har uppenbarligen skett med avsikt. Han har inte i ett religionskritiskt sammanhang velat namnge en präst, som, enligt vad han sade, "jag ständigt bevarar i tacksam åminnelse, ehuru våra vägar äro numera skilda". Också kyrkobokföringens konfirmationslängder har visat sig vara ofullständiga i fråga om den wicksellska konfirmationen. Orsaken härtill har tydligen varit, att Knut Wicksell gick fram i någon annan församling och för en präst som inte regelbundet hade konfirmationer där. I en annan av kyrkböckerna för 1867 från Maria församling, dit Wicksell hörde, har emellertid påträffats en anteckning om att han på palmsöndagen konfirmerats i Finska församlingen.

Pastorsadjunkt var där sedan ett tiotal år Carl Henrik Bergman. Det namnet finns nämnt i ett brev till Knut från hans skolkamrat och nära vän August Hessler, som den 10 augusti 1870 skriver från Dalarö: "Din präst Bergman är här och predikade i söndags för åtta dagar sedan." Carl Henrik Bergman, som om somrarna bodde på Dalarö, var son till den framgångsrike trävaruhandlaren från Kalix Johan Bergman Olsson, och han hade i sin hembygd kommit i beröring med den av Lars Levi Laestadius ledda väckelse-rörelsen. Han var, med Wicksells beteckning, "en troende präst", och de etiska krav han ställde var stränga och starkt personliga. I slutet av femtitalet hade han kommit till Finska församlingen, som snart blev "om söndagarna mötesplats för en liten skara salighetssökande fromma".

Carl Henrik Bergman levde ogift, "förbunden i innerlig tros-gemenskap med sin mor", och det var i deras gemensamma hem

vid Rosenvik på Djurgården som han vid några tillfällen mottog ungdomar till konfirmationsläsning. För dem framhöll han med nitisk värme, skrev Wicksell senare, "att livet i Gud är allvar, att vi skola hava att svara för minsta ord, minsta tanke, som genomflugit våra själar, på domens dag". Knut Wicksell hade måhända kommit i beröring med Bergman — eller i vart fall fått impulser som ledde i sådan riktning — genom den religiösa glasselska familjen, med vilken hans förbindelser ju blev särskilt starka efter faderns död. De glasselska fruntimren hade nämligen tagit starka intryck av den inte minst på Söder utbredda evangeliska väckelserörelse som vid seklets mitt leddes av C. O. Rosenius.

Materialet om Knut Wicksells uppväxt är ju till övervägande del av faktisk natur. Några samtida bedömningar av hur han var som pojke, av hans karaktär och lynne, finns egentligen inte. En viss belysning av hans personlighet ger emellertid redan de faktiska uppgifterna. Han var sålunda ovanligt intelligent, och redan det är en egenskap som brukar öva starkt inflytande på en människas liv. Denna hans intelligens var som vi sett av formell och abstrakt natur. Det uppges att han tidigt var en smula tankspridd, att han ofta gick i sina penséer. En historia från skolan belyser detta. När läraren en gång ställde frågan till Knut och fick svar av Axel, skall han ha sagt: "Det var inte dej jag menade utan den konfyse Wicksell."

Knut Wicksell var liten till växten, och hans ansikte var harmoniskt med fina drag. Munnen var mjukt tecknad, hakpartiet runt, pannan hög och välvd. Han hade mörkt hår och blå ögon. En del uppgifter tyder på att han redan som pojke var påfallande sensibel. I hans uppväxtmiljö fanns omständigheter som kan ha befrämjat en sådan lynnesart. Modern dog när han var liten pojke, och han upplevde förlusten starkt. Under de följande åren bodde han åtminstone tidvis hos kvinnliga släktingar; med den styvmor som småningom kom till familjen hade varken han eller de övriga syskonen mycket gemensamt.

Fadern som i och för sig skall ha varit glad och livlig och avgudad av sina barn hade under Knuts barndom stora affärer

i gång, och han kan inte gärna ha haft mycken tid över för de minsta barnen. Den omständigheten att Knut i de många efterlämnade breven över huvudtaget inte nämnt sin far ger viss grund för antagandet att de inte stått varandra särskilt nära. Faderns bortgång måste inte desto mindre ha betytt en svår påfrestning för den unge Knut. Han var då i en känslig ålder, knappt femton år, modern var borta förut och styvmmodern hade ingen ömhet att ge honom. Det är rimligt att tänka sig att han under sådana förhållanden var särskilt mottaglig för det religiösa inflytande som några månader senare mötte honom vid konfirmationsläsningen.

Även om en ganska stor splittring och tidvis också en viss ensamhet måste ha präglat Knut Wicksells barndomstid, särskilt efter faderns död, fick han å andra sidan stöd och hjälp från en ovanlig samling av vänliga och omtänksamma mostrar, kusiner och äldre syskon. Ehuru en del uppgifter från barndomsåren vittnar om stark sensibilitet, får man därför det intrycket att hans barndom som helhet var någorlunda lycklig. Det var också så han själv mindes den, när han i femtioårsåldern med en kort formel sökte värdesätta sitt livs olika skeden.

Man får emellertid inte föreställa sig Knut Wicksell som ett traditionellt skolljus, en begåvad men också beskedlig och inåtvänd gosse. Ty med sin begåvning och känslighet förenade han ett stort mått av intensitet och företagsamhet när det gällde idéer och åsikter. Han var en av initiativtagarna till en litterärt ovanligt livaktig kamratförening, och han hade som vi sett redan i skolan givit prov på frispråkighet. Utpräglade drag av allvar och självständighet visade han genom att efter den religiösa omvändelsen söka sig bort från kamratlivet för att i stället ensam leva efter sin tro.

Det är alltid svårt att veta hur en uppväxtmiljö påverkar en människas ärvda karaktärsdrag, hur den stärker somliga anlag och håller tillbaka andra. Ifråga om Knut Wicksell gör materialets sparsamhet det omöjligt att nå fram till ett väl grundat omdöme på denna punkt. Det material som finns ger emellertid ett intryck av att det knappast är några onormala miljöförhållanden under

HÖKARSLÄKTEN PÅ SÖDER

uppväxttiden som förklarar hans exceptionella historia som vuxen. Hans levnadslöpp tycks långt mer ha bestämts av medfödda begåvnings- och lynnesdrag. Att de idéer han kom att strida för blev radikala till sitt innehåll torde dock i någon grad ha sammanhängt med hans sociala ursprung och erfarenheter.

Tolv år i Uppsala

SINA UNIVERSITETSSTUDIER började Knut Wicksell på hösten 1869, enligt den förut citerade självbiografiska skissen "i avsikt att bli filosofie doktor och docent samt eventuellt professor i matematik". Hans studiefлит var stor under de första åren. "Den här gången har jag mot vanan något nytt att berätta", skrev han den 5 maj 1871 till sin syster Lotten, "nämligen att jag i går lyckades knipa ett *cum laude* i matematiken, så att jag nu har fått litet andrum. Med anledning härav såg jag i går eftermiddag några vänner på ett glas punsch. Jag hade hållit saken hemlig, så att ingen visste om ett ord. I början ville de inte ens tro mig, emedan de ansågo det strida mot min natur att tentera . . ."

Redan i januari 1872, efter fem terminer, avlade han den tidens filosofie kandidatexamen med betyget godkänd i teoretisk filosofi, historia, latin och nordiska språk samt med beröm godkänd i matematik och astronomi. Denna första akademiska examen hade sålunda en ovanlig bredd, mest beroende på dess konstruktion men i viss mån också på Wicksells eget ämnesval. Hans intresse för klassiska språk hade väckts redan under skolstudierna, som omfattat latin från det tredje och grekiska från det fjärde året. Han hade också lärt sig hebreiska, av betygen att döma dock inte i skolan utan troligen genom enskilda studier under sin religiösa period.

Efter sin fil. kand. fortsatte han sina studier med sikte närmast på en licentiatexamen i matematik och fysik. I dessa sina huvudämnen hade Knut Wicksell gjort sig gällande redan tidigt. Han blev under sitt andra studieår sekreterare i Fysik-matematiska föreningen, för att 1874 bli föreningens referent i fysik. Vad detta innebar skildrade hans gamla matematiklärare efter ett besök i föreningen vid övergången till sjuttitalet. "Sammankomsterna hållas var fjortonde dag. De inledas med ett föredrag. Därefter läsas,

bevisas, och diskuteras matematiska och fysiska satser. Slutligen redogöras av enkom därtill utsedda referenter i matematik och fysik för de märkliga upptäckter inom dessa vetenskaper, som dagens vetenskapliga journallitteratur vet att omtala.”

Några matematiska satser och problemlösningar hade Wicksell fått tryckta i Tidskrift för matematik och fysik redan under de sista gymnasieåren — tidskriften, där hans lärare var medredaktör, vände sig till matematiskt intresserade gymnasister och studenter — och på samma sätt publicerade han sig ett par gånger under 1871. I ett av dessa bidrag — ”Huru står man säkrast?” — gav han på ett lustigt sätt ”praktisk” form åt det matematiska problemet. Hans första lilla fackuppsats, *Om prövningen av rotekvationer*, kom tre år senare i samma tidskrift. Han gav där prov på en förening av skarpsinne och bekvämlighet genom att ange några analytiska genvägar för att slippa den vanliga rotprövningen efter ekvationernas kvadrering.

Intensiteten i de första årens studiearbete hade bottnat i en sedlig perfektionism. Han hade, skrev han senare, med en slags rasan- de iver kastat sig på studiet av naturvetenskaperna som enda till- låtna nöje. Att ”bekämpa de sinnliga begären” hade varit det väsentliga i hans strävan efter inre förbättring. ”Jag fann”, skrev han i sin berättelse om omvändelsen i början av sjuttitalet, ”att jag måste avstå från allt utan undantag, som kunde beräknas skada mig. Och åtminstone för ett par år var all skönlitteratur bannlyst från mitt bord, och ehuru jag själv ansåg den vara oskadlig, så visste jag dock att så snart det handlade om förhållandet mellan bägge könen, så var den alltför farlig, det var en gnista insatt i en spånhög. Teatern, som dittills hade varit min käraste sysselsätt- ning, skydde jag hädanefter som pesten. På kafeerna med dess lockande kvinnliga upppassning satte jag aldrig min fot.”

Under dessa renlevnadens år höll sig Knut mest för sig själv, trots att de flesta av hans gamla gymnasiekamrater kommit till Uppsala samma termin som han. Till en början bodde han på samma ställe som Axel, men när denne efter ett år lämnade staden skaffade han ett rum för sig själv. Höstterminen 1873 flyttade han till samma bostad som August Hessler, vilkens vänskap kom

att betyda mycket under dessa relativt ensamma år. De två kamraterna hade under skollåren umgått i varandras familjer — Hesslers far var kryddkramhandlare på Söder — och de höll ihop till 1877 då Hessler dog i lungtuberkulos.

Under vårterminen 1874, medan han ännu befann sig i det religiösa skedet, förde Knut Wicksell en dagbok som att döma av glimtar i annat material tycks väl belysa hans sätt att leva under hela den tidigare studietiden. Han läste fackböcker många timmar om dagen och gick då och då på en föreläsning. För problemlösningar hade han stort intresse, och han ägnade en hel del tid åt Fysik-matematiska föreningen. Han var också en ivrig schackspelare. Avkoppling skaffade han sig genom idrott. På vintern åkte han skridsko vid Järnbron eller Islandet nästan var dag, och på sommaren simmade han. Varje söndag gick han i högmässan och ibland besökte han även aftongudstjänsten. Musiken tycks ha varit det enda kulturintresse som han under denna tid ansåg vara förenligt med ett sedligt liv. Han var mycket musikalisk och hade till och med absolut gehör. Själv var han pianist — inte särskilt skicklig, har det sagts, men han spelade i alla fall och hade ett ärvt piano på sitt studentrum. Ofta gick han på konserter, både i Uppsala och vid sina Stockholmsbesök, och han var med om att skaffa piano till nationen och där bilda en musikklubb.

Under våren 1874 ansattes Wicksell av religiösa tvivel, och efter en krisartad omprövning av sin tro blev han för alltid fritänkare. En dag i slutet av mars har han i dagboken antecknat, att han på nationen läst en redogörelse för professor Borelius försök att vederlägga Strauss religionskritiska arbete *Der alte und der neue Glaube*. Han hade redan nästa dag "ett samtal med August på eftermiddagen i allvarliga ämnen". Så kom en söndag, då han efter vanligheten gick i Trefaldighetskyrkan. På kvällen läste han Ibsens *Kærlighetens komedie*. Följande dag är noterat: "Läste Mousson och slutade elektrostatiken. Jag har dock i dessa dagar föga arbetat till följd av de förfärliga tvivel, som sönderslitit mig. O Gud!"

I det tretton år senare hållna föredraget om hur han övergav religionen berättar Wicksell att han småningom blivit medveten om en motsättning mellan vetenskap och tro. När han t.ex. läste

om Herschels upptäckt av en åttonde planet, kom han på den tanken att föreställningen om världens skapande på sju dagar måste ha berott på att man förr trodde att det blott fanns sju rörliga himlakroppar. Den tro han fann i sin omgivning gjorde honom ibland konfunderad. En dag mötte han en student som i anslutning till en debatt i teologiska föreningen hävdade att de späda barnen var medvetna om dopets innebörd. "Han anförde Lukas 1 kapitel, där det omtalas, att Johannes Döparen sprang av glädje i sin moders liv, när Maria kom för att hälsa på sin släkting; kunde det ännu ofödda barnet hava en dylik förnimmelse, huru mycket mer då ett barn som var några veckor gammalt. Jag åhörde dylika meddelanden då med i sanning blandade känslor, känslor av harm och förakt över att personer kunde finnas, nog enfaldiga att finna dylika spetsfundigheter värda att sysselsätta sig med..."

Från början var det enbart i sina egna funderingar som han sökte pröva religionens satser efter deras sanningshalt. I sin kamp för att få behålla tron vände han sig efterhand till de nya skrifter som vid denna tid sökte vederlägga de nya idéerna: "en Ribbing, en Nyblæus, en Hans Forssell bekämpade med andans och bildningens vapen dels den moderna bibelkritiken, dels och framför allt den naturvetenskapliga materialismen... Jag läste vederläggningar av Büchner, av Darwin, av Rydberg, av Renan, av Strauss — men den som blev vederlagd, det var jag själv. Det finns icke något säkrare medel att utrota de sista resterna av tron än att läsa dåliga apologetiska skrifter och enligt min erfarenhet äro de allra flesta dåliga".

Han berättar sedan, hur han lärde känna Strauss åsikter genom de utdrag som fanns i Borelius motskrift, och hur han överväldigades av den strausska kritiken. "Och så hade jag mitt sista samtal med gud, innehållande ett avsked: eftersom han — alltjämt under förutsättning att han existerade — trots mina böner icke aktat nödigt att ge något tillfyllestgörande tecken på sin tillvaro, och detsamma syntes vara förhållandet för alla andra, utom de allra okunnigaste, så finge han ursäkta att jag hädanefter ginge min egen väg och för framtiden ställde mig som om han ej funnes. — Sedan dess ha vi aldrig råkat."

Under de månader som följde på den religiösa krisen gick Knut Wicksell i kyrkan som vanligt — från ett stockholmsbesök i början av april finns för övrigt antecknat att han "hörde Bergman i Finskan" — och han har själv senare yttrat att han blev fritänkare "till att börja med visserligen i hemlighet och såsom sådan knappt känd av mina närmaste". Han förblev under många år framåt intresserad av den religiösa problematiken och kom på åttitalet själv att framträda som religionskritiker.

Sin personliga livsföring ändrade Knut Wicksell radikalt under våren 1874. Under den nära tre månader långa delen av terminen före krisen finns inget enda restaurantbesök nämnt i dagboken, men från slutet av april blir de påfallande många. Han tycks ha firat den våren ganska eftertryckligt: enbart under maj månad har han antecknat tio besök på Flustret eller Rullan. Under våren ordnade han också själv ett par små bjudningar, och han återknöt kontakten med de gamla gymnasiekamraterna. I sina dryckesvanor förblev han emellertid alltid måttlig, och han ogillade skarpt det övermått eller missbruk som han inte så sällan bevittnade i sin omgivning.

Efter vårens vedermödor tog Wicksell åter itu med sina studier. Han stannade kvar i Uppsala över sommaren och fortsatte utan avbrott sitt arbete under nästa läsår. Efter att ha legat kvar i Uppsala också under sommaren 1875 gick han upp i matematik, hans huvudämne i licentiatexamen som vid denna tid krävde sammanlagt fem betyg i minst tre ämnen. Han fick bara approbatur i denna tentamen, vilket innebar en besvikelse, även om detta betyg inför en väntad examensreform av tentator ansågs vara i sin ordning. Det hade nu gått sex studieår och särskilt långt mot nästa examen hade han tydligen inte kommit. Hans ekonomi började också bli ansträngd. Sina första studieår tycks han ha finansierat med egna medel: 1863 hade han ärvt omkring 3 000 kronor efter sin mormor och vid faderns död tre år senare hade utfallit ett i fastigheter placerat kapital som under sjuttitalet gav en avkastning av omkring 400 kronor per år. På hösten 1872 tilldelades han det Sederholmska stipendiet, vars kompetensvillkor — att vara mindre bemedlad och känd för gudsfruktan, sedlighet och flit —

han uppfyllde till punkt och pricka. Detta stipendium som utgjorde 100 kronor innehade han under sex terminer. Under studieåret 1873—74 tog han ett vikariat i den religiöst inriktade Fjellstedtska skolan i Uppsala.

Hans kontanta startkapital hade småningom förbrukats, och några år in på sjuttitalet måste han genom lån dryga ut den inkomst han fick av fastighetsandelen, stipendiemedlen och vikariatersättningen. De summor han fick ihop medgav inte annat än en knapp standard. Han hade den billigast tänkbara inackordering — under vårterminen 1874 bodde han för 27 kronor per månad och åt för ungefär 1 krona om dagen — han klädde sig enkelt och inför de större nöjesevenemang som efter den religiösa krisen lockade honom tvekade han alltid, både därför att de kostade mycket och därför att hans kläder inte var oomtvistligt presentabla. De kursböcker han behövde lånade han i nationens bibliotek, där han omsatte dessa lån termin efter termin. Han lade dock ned en del pengar på allvarligare skönlitteratur. Under första hälften av 1874, för vilken en kassabok förts, gjorde han av med 35 kronor på böcker och vid ett tillfälle tre år senare skrev han bevakande till Lotten om en obetald bokräkning på 40 kronor.

Den som i första hand kom honom till hjälp var Lotten, hans fyra år äldre syster som var sjukgymnast och levde ogift i Stockholm hos moster Marie. Av henne fick Knut hjälp med alla slags praktiska bestyr — tvätt och strumpor, skattsedlar och livförsäkringar — som han under hela sitt liv sköt över på någon annan. Hon stod på hans sida, utan frågor och invändningar, både när hans studieresultat lät vänta på sig och när han småningom kastade sig i strid för radikala idéer. Vid Lottens död på våren 1883 hade Knut en skuld till henne på 6 242 kronor, ordentligt upptagen i reverser och täckt av en 10 000 kronors livförsäkring med vars premiebetalningar han under kommande år skulle få stora svårigheter. Hans arvslott efter Lotten uppgick till omkring 4 000 kronor, men han kom ändå på plus genom att den äldsta systemen Hanna överlät sin arvslott på honom. Även hon hade förblivit ogift men hon ansåg sig inte behöva detta kapital. Hon bodde nämligen hos den tredje systemen Hilda, som sedan 1873

*Axel (t.v.) och Knut Wicksell
vid mitten av 1860-talet.*

*Klassen i Stockholms Gym-
nasium omkring 1867. Knut
Wicksell är nr två från höger
i första raden.*

*Knut Wicksell vid mitten
av 1870-talet.*

Axel och Lotten Wicksell vid mitten av 1870-talet.

var gift med en förmögen jordbrukare, Johan Berg på Rostorp i Vimmerbytrakten, där syskonen sedan ofta samlades under sommarna och vid helger. Också om systrarna Hanna och Hilda kan sägas, att de hade en benägenhet att skämma bort sin charmerande lillebror.

Den äldre brodern Axel hade lämnat Uppsala utan några betyg och kommit att föra ett äventyrligt liv som syskonen till en början följde med oro. Efter att 1871 ha blivit sekreterare vid svenska generalkonsulatet i Marseille kom han där i tjänst hos en bankirfirma för vars räkning han under följande år företog resor till Zansibar, Madagaskar, Seychellerna, Réunion och Mauritius. Återkommen till Sverige 1877 blev han spannmålshandlare i Oskarshamn men råkade efter ett par år i konkurs. I samma stad utgav han sedan halvmånadstidskriften *Victoria*, som dock utkom blott under andra hälften av 1881. Där skrev han utrikeskrönikor med radikal tendens och kåserande artiklar som uttryckte en bitter misstro mot bestående institutioner. I de aforismer han skrev för tidskriften fanns utilitaristiska tankegångar. "Den bästa styrelsen är icke den som gör människorna lyckliga, utan den som gör det största antalet lyckliga."

Axel Wicksell svärmade också för Gambetta och lånade dennes tal till sin yngre bror. Ett engagement i Oskarshamns tryckeri ledde emellertid till nya ekonomiska svårigheter, och under 1882 försvann han till Förenta Staterna. Där arbetade han sig fram till en aktad ställning som utgivare av *Svenska Kuriren* i Chicago. Axel Wicksell hade varit en av de mest aktiva i G. W.-kretsen, för vars öden han alltid kom att bevara intresset, och pojkårens litterära övningar hade sannolikt utgjort grunden för hans senare yrkesval. Hans starka individualism gjorde honom till en ivrig och småningom belönad medlem av republikanska partiet. De ekonomiska förpliktelser han lämnat efter sig infriade han efter hand genom förmedling av brodern; genom detta praktiska mellanhavande kom bröderna att hålla brevkontakt under alla år. De kom däremot aldrig att återses. Axel Wicksell dog i sitt nya hemland vid åtti års ålder.

Den ekonomiska åtstramningen och antagligen även ett begyn-

nande tvivel på möjligheterna att göra akademisk karriär kom Knut Wicksell att på hösten 1875 ta plats som huslärare hos brukspatronen Lars Lindberg i Kolsva. Efter att ha besökt Kolsva och där talat med fadern till sin blivande elev skrev Knut ett brev som på många sätt belyser hans problem vid denna tid. I vördnadsfulla vändningar förklarade han sig mycket nöjd med de ekonomiska villkoren. Men eftersom det framgått att till hans uppgifter skulle höra att även utöva ett moraliskt inflytande över sonen Lindberg, måste han upplysa om att därest det gällde att hos ynglingen väcka eller underhålla en positivt kristlig moral, så var han ej den rätte mannen, "emedan man icke kan giva, vad man ej själv äger". Han fortsatte:

Mina åsikter äro, jag tillstår det, mycket rationalistiska och bliva det, fruktar jag, alltmer för varje dag. Jag är glad att någon religionsundervisning ej skulle ifrågakomma eller åtminstone inskränkas till kyrkohistoria, men även om jag hyser alltför mycken aktning för andras övertygelse för att söka påtruga någon min egen och allraminist känner någon lust att i ett ungt och ej fullt utvecklat sinne utså frön av tvivel kan jag likväl ej dölja för mig själv det osannolika i att en så lång och intim samvaro skulle kunna avlöpa, utan att något slags inflytande i denna riktning gör sig gällande.

Skulle nu Herr Brukspatronen efter denna förklaring känna sig böjd att återtaga ett erbjudande, som avgivits utan vetskap om denna viktiga punkt, har jag ingen rättighet att däröver beklaga mig, anhåller då blott att någorlunda snart därom bliva underrättad.

På denna Wicksells yttring av främlingsskap och samvetsömhet svarade brukspatronen tämligen kort, att det hela säkert skulle gå bra. Om någon annan moralisk ledning än en rent praktisk hade det inte varit fråga, och i sin samvaro med pojken kunde ju Wicksell lämpligen hålla inne med sina från kyrkans avvikande åsikter. I Kolsva var Wicksell ett helt år. Vi vet inte mycket om hur han hade det. Några brev till syster Lotten finns nämligen inte från detta ekonomiskt bekymmersfria år, och hans brev till August Hessler är överhuvudtaget inte bevarade. Av breven från Hessler framgår emellertid att Knut hade det ganska bra och komfor-

tabelt, ehuru trivseln minskades av att eleven var dum. Efter ett mellanspel i Stockholm på nyåret, då han ett par månader låg sjuk i nervfeber, stannade han i Kolsva till sommaren 1876. På hösten detta år var han tillbaka i Uppsala.

Där kom en besvärlig tid för honom. Hans vän August Hessler hade lämnat staden för att i Södern söka bot för sin sjukdom, och Knut fick nu skaffa en bostad för sig själv. Livet här blir allt tråkigare och tråkigare, för mig åtminstone, skriver han på hösten 1877 till Lotten. "Jag äter middag med ett kotteri äldre stockholmare — alla gamla överliggare liksom jag — ibland går jag ner till gubben och gumman Beijer, men det är också allt. Den som väl vore härifrån ändå!" På studierna blev det ingen fart. I sin självbiografiska skiss av 1890 skriver han, att sedan han från Kolsva återvänt till Uppsala

var det emellertid och för längre tid klen beställt med arbetslusten. Jag började med smärta finna, att jag saknade den uthållighet och det allt annat uppslukande intresse, som erfordras för att på ett så länge bearbetat område som det naturvetenskapliga kunna åstadkomma något av verkligt värde, och att blott tänka andra tankar, därtill hade jag dock för mycken självständighet eller motsägelselusta, eller hur man vill kalla det. "Gruvan är alltför djup", yttrade redan Lagrange på sin tid om de matematiska vetenskaperna, den har ej blivit grundare sedan, och för att i våra dagar vara en självständig vetenskapsidkare, måste man giva avkall på nästan allt annat, nöja sig med att på nästan alla vetandets områden utom de allra närmast liggande förbli en ignorant samt i det politiska och sociala livet ett barn. Härtill kunde jag nu icke besluta mig, tvärtom upptogs jag livligt av litterära och sociala frågor och särskilt av de religiösa.

För att få tiden att gå och kanske också söka hävda sig på andra områden — "alla ärelystna planer uppgav jag redan för åtta år sedan", skrev han i ett brev 1883 — började Knut Wicksell under sjuttitalet att ägna sig åt kärlivet samt åt ett skönlitterärt författarskap. Han var förste kurator vid Stockholms nation höstterminen 1877 till vårterminen 1879. Efter att under sommaren 1878 ha varit tillförordnad ordförande för Uppsala studentkår

valdes han på hösten till ordinarie ordförande, vilket uppdrag han innehade två terminer.

Enligt minnesanteckningar av en samtida student skall han vid kårens uppvaktningar för professorerna ha yttrat "frimodiga, stundom djärva ord". Samme sagesman har berättat hur Wicksell vid ett av dessa tillfällen hälsade den nytillträdde religionsfilosofen von Schéele med "ett tal vari forskningens frihet även på det religiösa området med styrka hävdades och som vann så mycket livligare genklang i studenternas bröst, som de allmänt önskat se Pontus Wikner på denna professorsstol". En klart liberal linje genomgick också det tal han i november 1878 som kårordförande höll till den i regeringen inträdde professorn C. G. Malmström. Denne hade själv kunnat övertyga sig, sade han, "att hos en ny generation tänkesätten, förhoppningarna, behoven ej äro eller ens kunna vara desamma som hos en tidigare generation". Friheten hade i de flesta grenar av mänsklig verksamhet, inte minst handel och industri, erkänts som en fruktbärande princip, och dess makt var nu även i studiearbetet "alltmer allmänt, alltmer oemotsåndligt efterlängtat".

Under de första studentåren hade han, liksom förut under skoltiden, skrivit tillfällighetspoesi: mest hyllningsdikter till släktingar och vänner. Vid sjuttitalets mitt började emellertid hans ambitioner växa. Han erbjöd 1876 Kungliga Teaterns direktion en översättning av Octave Feuillet's *Le pour et le contre*, och vid samma tid började han själv skriva pjäser, prosastycken och tendensdikter. En betydande framgång vann han genom att på hösten 1877 bland femton tävlande ta första pris i en lustspelstävlan. Wicksells bidrag, ett välgjort sångspel i en akt, kallat *Studenten från Greifswald*, uppfördes på Uppsala teater ett halvt dussin gånger under hösten. Det sällskap som utlyst tävlingen fortsatte sedan på sin turné, och pjäsen kom under de följande månaderna att uppföras två gånger i Sundsvall, en gång i Härnösand och en gång i Gävle. Dess författare, som verkat under en snart röjd anonymitet, berättigades till 100 kronor i pris och 5 procent av föreställningarnas brutto. Pjäsen erhöll en översvallande tidningskritik, och den utgavs av trycket i början av 1878.

I hans mer allvarligt syftande litterära försök framträder två teman. Det ena är socialt och bygger uppenbarligen på känslan av motsättning mellan hans enkla uppväxtmiljö och de finare kretsar som han lärt känna bl.a. i Kolsva. I komedien *Röda händer* är viktualiehandlaren Wurstan och kammarjunkaren Scrapenhielm ställda mot varandra, i ett prosautkast i realistisk stil står slaktaren Wurstan mot extraordinarie kammarskrivaren och tituläre notarien Lumpén. I den år 1874 påbörjade dikten *Guvernantens dagbok* beskrives en guvernants tysta och hopplösa kärlek till en ung man av högre stånd. Mot rikedomens vänds också några av dikterna i den 1878 utgivna samlingen *Romancero*. I en sonett om en obetydlig mans framgångsrika väg genom livet heter det:

Kringstrålas ej hans namn av bragders glans,
Skall eftervärlden dock på graven rista,
Att få ett hjärta haft så rikt som hans.

Nå, om den saken vill jag icke tvista,
Dock tycks mig ligga närmare till hands,
Om man, som sagt, på graven skulle rista
Att få en pappa haft, så rik som hans.

Det andra huvudämnet för Wicksells litterära försök är äkten- skapets och kvinnans ställning i samhället. I komedien *Namnsdags- presenten* vänder han sig mot den konvention som tvingar unga par att gå förlovade ända tills de kan gifta sig på ett ståndsmä- sigt sätt. Denna konvention är bara folk till förtret utan att bringa någon välsignelse, säger styckets hjältinna. "När två personer kunna existera var för sig, så böra de väl också kunna livnära sig i kompani."

Det var med en starkt kvinnosaksvänlig dikt, ett versifierat tal till kvinnan vid nordiska studentfesten i Uppsala den 20 februari 1878, som Knut Wicksell först blev känd för en större allmänhet. Ann Margret Holmgren mindes honom från detta framträdande som "en ung och blyg och rödkindad man med lockigt hår och ett vackert oskuldsfullt uttryck i sitt ansikte". Efter några strofer med sedvanliga tillrop om kvinnans tjusande och hulda väsen lät

skalden sin första kritiska tes explodera: "rikedom är kvinnans sanna smycke". Utan detta attribut skulle hon, så orättvist är samhället konstruerat, aldrig vinna en aktad ställning. Antag, säger han till festens damer, att du mister

De ägodelar efter mor och fader,
Som nu din levnadsstig gör jämn och glatt.
Du vore en av dessa myriader
I urblekt kappa, tarvlig schäferhatt.

Och bodde på en vind i Rackarnäbben
Och sydde på maskin med ivrig fart.
Då som på havets springflod följer ebben,
Beundrarskaran skulle glesna snart.

— — —
Förstås, om utan nål-och-tråd-talanger
Du alltjämt ägde skönhet och behag
Nog kunde ännu vankas komplimanger —
Blott av ett litet mera vanskligt slag.

— — —
Dock dylikt är ju endast småförtreter
en sömmerska vid nålstygn snart blir van
Hon hör förströdd på sprättens artigheter
och skyndar bort att finna bröd för dan.

Men som en kvinnas matlust är så liten
Har mannen i sin vishet ordnat så
Att också frukterna av kvinnofliten
I rättvis proportion må vara små.

Diktens inledning är sålunda ett tidigt och socialt tillspetsat inlägg på den s.k. indignationslitteraturens linje. I fortsättningen dämpas tendensen ned genom några mer avrundade och hoppfulla strofer.

TOLV ÅR I UPPSALA

Nej, må vi hellre glädjas åt den dagen
då genom henne och för hennes skull
En anda varder rådande i lagen
Just som hon själv så mild och kärleksfull.

Då utan övermod och rått förtryck
Den starka får ge stöd, den svaga skonas
Den felande upprättas och försonas
Av egen kraft, ej blott av mannens nyck.

Då äktenskapet nu så ofta en
Beslöjad slavtjänst eller död förstening
Får sluta i en öm men fri förening
Medborgarinnan och medborgaren.

Från många olika håll hade Knut Wicksell mottagit intryck som disponerade honom för kvinnosaksvänliga åsikter. Under sin uppväxt hade han varit omgiven av idel duktiga fruntimmer, som kunde ta vara på sig själva utan att därför deras oberoende erkändes av samhället. Hans mormor hade själv försörjt en stor familj och hans moster Marie var en stark och framgångsrik person. De tre systrarna hade efter faderns död tagit arbete och skaffat sig utbildning: Lotten som sjukgymnast, Hilda som telegrafist och Hanna som målarinna.

Bland G. W:s unga skalder hade också en viss sympati för kvinnosaken yppats. Redan så tidigt som 1876 hade för övrigt Wicksell i Ny illustrerad tidning fått infört ett versifierat epigram, där han under signaturen Eva försvarade den moderna kvinnan-studentskan. Vi har också tidigare sett att han under dagarna för sin religiösa kris läste Ibsens *Kjærlighetens komedie* (1862), som tillsammans med *De unges forbund* (1869) förebådat det stora inlägg i kvinnofrågan, *Ett dukkehjem*, som skulle komma året därefter. Under sommaren 1874 hade för övrigt Hessler träffat en i Uppsala bosatt ung norska, Euphrosyne Beijer, som enligt vad han i juli skrev till Knut ”i högsta grad har Ibsendille [och] kört i mig hans dikter ävensom Kærlighedens komedie, i hennes tycke det fortrinligste der har blevet skrevet”. Även om

det litterära intresset hos Hessler och den unga dam, med vilken han sedan blev förlovad, säkert stimulerade Knut i hans läsning, hade han tydligen själv kommit på den ibsenska komedien något tidigare det året. Han tycks också på egen hand ha intresserat sig för Björnson, som förresten på nyåret 1872 hållit föredrag i Uppsala. Enligt räkenskapsboken hade han i maj 1874 köpt ett porträtt av Björnson.

De ibsenska tankegångarna hade under sjuttitalet bevarat sin livskraft hos den mot en ny tid orienterade ungdomen. När Strindberg 1877 gifte sig med Siri von Essen, enades makarna om att hustrun skulle behålla yrke och egendom och ha eget sovrum. Just under tiden omkring det wicksellska talet blossade emancipationsidéerna åter upp. Med berättelsen Magnhild, som kom 1877 och följande år översattes till svenska, hade Björnson riktat sanningskravet också mot äktenskapet, och han hade sistnämnda år hållit ett uppmärksammat tal för kvinnoemancipationen. Även Camilla Collett, som vid mitten av femtitalet skrivit *Amtmandens döttr*e, hade 1877 kommit med en ny tendensroman *Fra de stummes lejr*.

Marken var sålunda väl beredd för det wicksellska talet till kvinnan. Det infördes efter ett par dagar i tidningen Upsala och senare även i Allehanda för Folket, tidningen Kalmar och Göteborgs Handelstidning. Den andra tidningen i staden, Upsala-Posten, som förut brukat ta in motsvarande poem, innehöll i stället under de närmaste dagarna ett antal insändare, där skalden bl.a. beskyldes för att ha givit prov på en "depraverad tidsanda". Knut Wicksell formade sitt svar i en kvick och välrimrad dikt. Handelstidningens uppsalakorrespondent hade redan efter festen givit en rapport om denna "ironiserande skildring av kvinnans ställning i vår tid". Någon vecka senare avtryckte tidningen talets alla trettiofyra strofer på sin första sida. I en krönika hyllade samtidigt Karl Warburg — vilken varit föregående års talare till kvinnan och på hösten börjat sin verksamhet i tidningen — den djärva kurator vid Stockholms nation som vågat bryta traditionen att i talet till kvinnan servera rimmade sötsaker och i stället tagit till orda för kvinnans emancipation, samtidigt som Björnson uppe

i Lillehammer vältaligt ordat om hennes ställning i samhället och hans landsmaninna Camilla Collett i Köpenhamn firats med stor festlighet.

Från Stockholm kom en begäran av friherrinnan Adlersparre — den kända signaturen Esselde — att få trycka av dikten i Tidskrift för Hemmet, "vartill jag samtyckt", skrev författaren belåtet till syster Lotten, "om ej för annat så för att förarga Uppsala-Posten, vars uppträdande i frågan för övrigt varit föremål för ett ogillande uttalande av studentkårens direktion, som enkom härför haft ett extra sammanträde". Omtryckningen i dessa och andra publikationer kom skalden att både i sin poesibok och i brev till Lotten utbrista "Sic itur ad astra", i brevet med tilläggat "Så blir man lejonet för dagen — i Uppsala". Av friherrinnan Adlersparre anmodades han vidare att komma till Stockholm och medverka vid en soirée till förmån för Handarbetets vännerns studiekassa, "därvid hon bett mig", skrev han till Lotten, "hålla något litet föredrag på vers eller prosa, vilket (senare) jag också haft den svagheten att utlova. Detta är du så god och behåller för dig själv. Soiréen lär ha en enskild karaktär och kommer att bevisas av personer hörande till Tidskrift för Hemmets vänkrets i huvudstaden. Dystert att uppträda inför denna publik, men när man ber mig så . . ."

Ehuru han i sina inlägg för tankefrihet och kvinnoemancipation intagit en utpräglad liberal ståndpunkt, företrädde han dock ännu inte någon mer allmän radikalism. Mot monarkiens principer, exempelvis, hade han inga allvarliga invändningar att göra. När kronprins Gustaf i början av 1877 kommit till Uppsala, skrev Knut Wicksell visserligen en smula vasst till Lotten om det "underdåniga fjäsk" som utvecklats i sammanhanget. Han instämde emellertid inte i den kritik som från studenthåll riktats mot att kronprinsen blivit inskriven utan att ha avlagt fullständig studentexamen. "Dock för mig må han gärna bli fil. doktor och titulär professor utan examen. Så mycket kan man väl unna sin blivande konung." Inte heller försmådde han att göra en extra inkomst som redaktör för det första, på hösten 1879 utgivna häftet av Fosterländskt porträttalbum, där han, må vara med svag liberal tendens,

hyllade kung Oscar, drottning Sofi och ärkebiskopen Anton Niklas Sundberg.

Sporrad av sin diktarframgång vid Nordiska festen utgav Knut Wicksell hösten 1878 på Esaias Edquists förlag i Uppsala en samling av tjugofem dikter, kallad *Romancero*. Denna anonyma, för den trängre kamratkretsen tryckta samling hade uppenbarligen fått sitt namn efter Heines Romanzero, och den hade försetts med ett motto av samma skald: Vergiftet sind meine Lieder / Wie könnst' es anders sein? I dessa dikter hade Wicksell valt rollen av en cynisk fruntimmerskarl och njutningsmänniska som tillbragt mycken tid i hetären Frynes armar.

Om Frynes unga barm med lust du klappat
Vad mer? En lätt beröring hud mot hud!
Ditt hjärtas adel du ej därför tappat,
Och rena hjärtan skola skåda Gud.

Det stora flertalet av Romancerodikterna går på samma linje: ett ironiskt, stundom cyniskt godtagande av den fysiska kärleken. Förkunnelsen innebär att ungdomen bör få rasa ut, och dess exemplifiering är rik. Den omfattar kärlek i det fria, kärlek på inackorderingsrum, kärlek hos señoritor och prostituerade.

Ur brev, opublicerade dikter och självbiografiska fragment framträder emellertid en helt annan Knut Wicksell än *Romancero*-skalden: även efter den religiösa krisen i ständig kamp mot begären, tafatt i samvaron med flickor, erotiskt oföretagsam och samtidigt sorgsen över sin ensamhet. I föredraget från 1887 *Hur jag vart fritänkare* kommer han in på frågan om en moral utan religion. Med utgångspunkt i sina egna erfarenheter från tiden efter den religiösa krisen säger han att "om livet utan gud ej nödvändigt var avklätt varje känsla av värdighet, saknade det så mycket mera lycka. Det var så rikt på sorg och fattigt på glädje. Stora klasser levde i fattigdom och även bland de lyckligare lottade fanns för de unga männen blott två vägar: antingen att roffa och förstöra andra klassers kvinnor eller att leva ett liv sådant som mitt, under en oändligt sorglig kamp mot begären".

Den åsikt om kyskhetens dygd som han tidigare omfattat an-
grep han i nyssnämnda föredrag som en krass vidskepelse — med
den avsikten att därigenom kunna ”bevara en eller annan av det
nu uppväxande släktet från att genomgå de bittra erfarenheter,
som förmörkat en stor del av min ungdom”. Knut Wicksell hade
sålunda inte godtagit dubbelmoralen som princip och han har i
detta och andra sammanhang själv sagt att han heller inte prak-
tiserat den. Hans yrkesställning och ekonomi gav inte några
lysande möjligheter till äktenskap. Emellertid var det inte så
mycket på denna punkt som han skilde sig från sina jämnåriga
vänner, av vilka de flesta förlovade sig mot slutet av sina studier
och sedan under de första åren av yrkeskarriären knagglade sig
fram som gifta.

Snarare var det hans blyghet och benägenhet att leva efter
principer som höll honom tillbaka inför de kombinationer som
kunde ha lett till äktenskap. Efter Hesslers död hade Knut fort-
satt att träffa Effie Beijer, och han hade tydligen haft en tanke på
att deras vänskap skulle kunna utvecklas vidare. När hon på
våren 1879 förlovade sig med en schweizare, blev han både för-
vånad och besviken. Han hade, skrev han i ett brev till Lotten,
”valt så länge i väpplingen, att han nu stannat i starren”. Året
därpå skriver han till systemn om en fransk flicka som han varit
ute med i Uppsala. Det hade inte gått så bra. Hon hade tyckt
honom vara ”ennuyé” och undrat om han inte hade sovit natten
förut. ”Inte kan jag hjälpa att jag ej blev skapt att flyga, jag för-
söker taga ett par vingtag, men så är det slut.”

Hans ensamhet och känsla av utestängdhet är uttryckt i flera av
dikterna, både de publicerade och de opublicerade. Den köpta
eller socialt otillåtna kärlek som förekommer också på många
andra sidor av Romancero ges i dikten *Olycklig kärlek* sin bak-
grund i besvikelse över en misslyckad uppvaktning. Namnet på
den boning, där den besvikne balkavaljeren söker sin tröst, är ute-
lämnat i dikten. I Kungliga bibliotekets exemplar har versraden
fyllts ut med ordet ”Krall”, och det har visat sig att det vid denna
tid i Uppsala fanns en skorstensfejare Krall, som var känd för sina
vackra och, får man anta, vänliga döttrar.

TOLV ÅR I UPPSALA

Jag kom från balen, där henne jag sett
Och biktat för henne mitt kval,
Och hon — hade skämtat däröver och lett —
Det går lustigt till på en bal!

Kring gatan virvlade snöstormen kall,
Och en storm var lös i mitt sinn' —
Men det lyste i fönstret hos [flickorna Krall]
Och jag knackade på och slapp in.

Dessa sorgsna stämningar hade börjat tillta under samma tid som han utåt uppehöll rollen av föreningsbroder och världserfaren skald. Det starkaste uttrycket för ensamhetskänslan finner man i en opublicerad dikt från 1879, *En bit melankoli*, där den mellersta strofen lyder:

Och ginge människor par om par
Med bröst vid bröst och hand i hand —
Om milslångt ock det tåget var,
Jag vore icke däribland.
Ty två och två
De sälla gå
Men udden han får ensam stå:
Den leken lekte jag som barn
Och än — fast gamla karl'n.

En till hans pessimism starkt bidragande omständighet var uppenbarligen att hans akademiska framgångar lät vänta på sig. ”Jag skäms att visa mig för folk i min egenskap av förlegad student”, skrev han till Lotten under våren 1879. De följande åren skulle komma att ge honom en ersättning genom att han, stödd och uppmuntrad av några nya vänner, kastade sig in i en strid för radikala ideer. Men ännu in på åttitalet var den emotionella ensamheten hans största livsproblem. I det brev till Lotten, som skulle bli det sista hon mottog, är han inne på tanken att de två skulle ordna ett gemensamt hushåll. ”Tbland tänker jag på att jag själv är orsaken till att du har så tråkigt, ty om jag blott vore något och kunde sätta bo, skulle vi slå oss tillsammans, och du hade då någonting att sköta om.”

Efter återkomsten från Kolsva hade han börjat umgås mer med den gamla G. W.-kretsen, och det var vid ett av föreningens sammanträden på hösten 1877 han träffade den unge medicinen Hjalmar Ohrvall. De var jämnåriga och hade båda legat länge i Uppsala, men eftersom de tillhörde skilda nationer och studieområden hade de inte träffats förut. De hade ett gemensamt huvudintresse i musiken — det var närmast som sångarbroder Ohrvall kommit med i G.W. samtidigt med den blivande musikkritikern Karl Valentin — och de hade båda börjat orientera sig i samtidens kultur- och samhällsdebatt. Ätminstone i början av deras bekantskap tycks Ohrvall ha varit den som var mest beläst i den nya rationalistiska litteraturen.

I det porträtt av vännen, som Knut Wicksell tecknade halvtannat årtionde senare, framhävs dennes musikalitet, mångsidiga intressen och stora litteraturkännedom, men det var troligen ännu mer hans gedigna karaktär och ljusa sinne som verkade tilldragande. "Vän av ett glatt lag men på samma gång ytterst måttlig i levnadsvanor... alltid sysselsatt, alltid intresserad, alltid förtröstansfull, vart det än bar." Det är samtidigt lätt att förstå att Ohrvall, själv förständig och praktisk, stimulerades av Wicksells ovanliga klarhet och fantasi. Den vekhet i lynnet, som ofta kom vännen att känna sig hjälplös och olycklig, gav också Ohrvall en uppgift som beskyddare och rådgivare. Denna hans roll som hjälpare och tröstande storebror betydde särskilt mycket under det dussintal år som skulle förflyta innan Knut fick en hustru att ta hand om sig.

Under vårterminen 1879 flyttade Knut in i den dublett vid Trädgårdsgatan, där Ohrvall redan bodde tillsammans med Elam Lundgren, som för övrigt tillhörde både G.W. och Forne gymnasii-kamrater. I det matlag Wicksell vid denna tid tillhörde ingick några studenter från Stockholms gymnasium men också de två kamrater, Ohrvall och Valentin, som i Uppsala dragits in i kretsen. Om "mönsterkolonien" och matlaget skrev Knut senare på våren till sin syster:

Har jag ej nämnt för dig vilka mina grannar äro? Närmast mig bor sörmälningen Ohrvall, med, stud., och längre in Lundgren, stockhol-

mare, jurist och som efter vad vi hoppas tager hovrätten i vår, båda tillhörande det numera genom Bowallii och Bäckströms bortresa samt Dumraths och Valentins tillfälliga vistelse i Stockholm till endast oss tre sammansmälta middagskottetiet. Jag tycker särdeles mycket om båda, om de också icke precis äro några änglar. I mitt ena rum står ett piano, som dock ej just mycket begagnas, enär Öhrvall, den egentliga virtuosen, mest hela dagarna vistas å Medico-kemiska laboratoriet, där han är amanuens. Han är också den som kör upp hela kolonien om morgnarna, varvid i synnerhet metoden att lägga stövelknektar, karaffinproppar med flera tjänliga föremål under huvudet på de sovlystna med framgång användes.

Mellan Wicksell och Öhrvall uppstod efterhand en nästan fullständig åsiktsgemenskap. Eftersom den nyförvärvade vännen varit fritänkare ända sedan tonåren fann Wicksell hos honom full förståelse för sitt eget avfall från religionen som han under de första åren hemlighållit för sin omgivning. Kärnfrågan i deras fortlöpande diskussion var hur man i den kristna etikens ställe skulle kunna sätta en åskådning som gick att förena med sanningens och samhällsnyttans krav. Småningom skulle de i den engelska utilitarismen av J. S. Mills märke finna en lära som motsvarade deras behov. Förmedlingen till denna idékrets kom de att få genom en anonym nymalthusiansk skrift, *The elements of social science*, som år 1878 i svensk översättning utgavs av det en smula obskyra Associations-boktryckeriet i Stockholm. "Denna läras stora betydelse vart oss med ens klar", skrev Knut Wicksell senare om deras möte med nymalthusianismen, "den utgjorde så att säga lösningsordet, varpå vi båda väntat för att i de sociala frågorna kunna intaga en fast ståndpunkt".

Vem av de båda vännerna som först fick tag i *Samhällslärans grunddrag* är svårt att säga. Bokens fullständigt öppna behandling av spörsmål som vid denna tid knappast kunde beröras ens i samtal mellan makar eller nära vänner har gjort att omständigheterna omkring dess utgivande och spridning kommit att insvepas i ett på många punkter ogenomträngligt mörker. Den engelska författarens namn, George Drysdale, förblev trots arbetets enorma spridning okänt under ett halvsekel. Vem som utfört

den svenska översättningen av den sexhundra sidor långa, delvis medicinska, delvis nationalekonomiska framställningen har överhuvudtaget inte varit möjligt att utröna.

I den svenska bokhandeln kom den första upplagan av Samhällslärans grunddrag i mitten av oktober 1878. Upsala-Posten innehöll en förlagsnotis den 21 oktober och en annons den 13 november. I tidningens ledande artikel den 9 december fick boken ett kritiskt omnämnande. Den sades fördöma hela den kristna världsåskådningen och vara grundad på fullständigt materialistiska åsikter. Vad som förklarade dess snabbt vunna uppmärksamhet och spridning var, skrev tidningen, allvaret av de prostitutionens och fattigdomens problem som nämndes på titelbladet. Men löst dessa problem hade icke författaren med sina vidriga och onaturliga medel.

På denna kritik författade Wicksell ett svar, som emellertid aldrig blev infört i tidningen och att döma av det fragment som bevarats bland arkivalierna heller inte avsänt. Tidningen hade mot en passus i boken, där det sades att människorna genom cellföreningen skapar sig själva, ställt frågan: varför skapa vi oss då så skröpliga både till kropp och själ? Den frågan är, skrev Wicksell, verkligen alltför naiv för att på allvar upptagas till besvarande.

Har granskaren skrivit sin artikel själv? Ja! Nåväl, varför har han då gjort den så skröplig? Han har icke kunnat få den bättre. På samma sätt med denna sak. Vi kunna ej bliva annat än skröpliga både till kropp och själ så länge de hinder för en naturlig utveckling kvarstå, vilka just ligga i de stora samhällsolyckorna fattigdom, celibat och deras helsyster prostitutionen. Grundorsaken till detta sociala onda sätter bokens författare i likhet med Malthus i befolkningens alltför hastiga förökning i jämförelse med näringsmedlens tillväxt. De åtgärder han häremot föreslår, och som väl utgör bokens egentliga kärnpunkt omnämner granskaren ej ens, förmodligen av grannlagenhetsskäl. Han nöjer sig med att beteckna dem såsom "vidriga" och "onaturliga".

Vidrig — må så vara. Det vore då ej första gången mänskligheten måste besluta sig för en vidrig utväg för att undvika en ännu vidrigare. Men onaturlig? Och vilka äro då de naturliga åtgärderna mot överbefolkningens alltför obestridliga onda? Förmodligen de som naturen

självtidtagar: epidemier, hungersnöd, för tidigt avtynande i följd av överarbete och otillräcklig näring? Eller det fruktansvärda alternativ som samhällena själva i allt vidsträcktare grad pålägger sina medlemmar: celibat eller prostitution?

Redan halvannan månad efter bokens utgivande hade sålunda Wicksell gjort dess huvudtankar till sina egna. Han kände då redan Öhrvall, och troligtvis var det den vintern som de båda i Samhällslärans grunddrag tillsammans fann det nya lösenordet. När Öhrvall i mitten av juli 1879 var på besök i Stockholm, skrev han till vännen och bad att få en del saker nedsända. Jag hoppas du får dem i oskadat skick, skrev Wicksell sedan sändningen avgått. "Samhällsläran kanske far värst illa, men det gör väl ingenting, då jag förmodar du ej ärnar låna ut den åt dina fruntimmersbekanta."

Ehuru ingenting tyder på att Wicksell under detta år bedrev några andra samhällsvetenskapliga studier, hade läsningen av den nymalthusianska traktaten starkt påverkat honom. En februardag år 1880 vände han sig till ordföranden för en uppsaliensisk nykterhetsloge och bad att vid ett möte få utveckla en del synpunkter på frågan om dryckenskapens orsaker. Ehuru han räknade med att hans framställning "sannolikt komme att avvika tämligen mycket från den vid nykterhetsföredrag vanliga", anade han inte hur stor uppmärksamhet föredraget skulle väcka och inte heller att denna insats skulle komma att bestämma hans liv för många decennier framåt.

Celibat eller prostitution?

INFÖR den i Lutherska missionshuset samlade nykterhetslogen Hoppets här höll Wicksell den 19 februari 1880 ett över två timmar långt föredrag över ämnet *Vilka äro de allmännaste orsakerna till dryckenskapslasten och hur kunna de undanröjas*. Den synpunktsrika, välformade och av stark känsla burna framställningen hälsades av många åhörare med livliga applåder. Inom en liten grupp studenter som funnit vägen till mötet höjde också någon, Ivar Hedenblad eller möjligen Hjalmar Branting, ett leve för talaren. Tidningen Upsala skrev i ett på hörsägnen grundat referat, att sådana bifallsyttringar "väl aldrig förr inträffat i detta för stilla andaktsövningar avsedda hus". Hos andra framkallade föredraget bestörtning. Föreningens ordförande, pastor Lagergren, ansåg sig till och med böra inlägga protest mot flera av talarens påståenden, vilka han betecknade som oriktiga och bibelstridiga. Ingen diskussion kom heller till stånd.

På enträgen begäran av en insändare i nyssnämnda tidning upprepade Wicksell sitt föredrag den 25 februari i Gillesalen. Denna gång var lokalen till sista plats fylld av studenter och akademiska lärare. De hade lockats dit av ryktena om den tidigare framgången och av det referat i Upsala-Posten, som omnämnt föredragshållarens sensationella maning till läkarkåren att bland kvinnorna sprida kunskap om "sådana preventiva åtgärder som ej kunna få karaktären av mord eller eljest äro skadliga". Också denna gång hälsades föredraget övervägande med bifall. Den wicksellska saken är oroande, skrev den 1 mars universitetets rektor C. Y. Sahlin till kanslerssekreteraren Carl Rogberg.

Stode Wicksell ensam, skulle allt snart vara slut, men han har nog ett anhang, som drager försorg därom, att bifallsyttringar icke komma

att saknas, när han uppträder. W. har här hållit två föredrag, det ena inför föreningen "Hoppets här", vilkens ordförande efter föredragets slut protesterade mot detsamma, det andra på Gillesalen inför en stor samling, som till allra största delen bestod av studenter. Starka applåder följde på bägge föredragen. Det sägs, att det är framställningens form, som lockar även dem, som icke hylla hans åsikter, att skänka honom högljudda bifallsyttringar.

Efter någon månad utgavs föredraget som en drygt nittiosidig broschyr på författarens eget förlag. I broschyrens huvudtext återgavs det första föredraget ordagrant såsom det hållits, medan det andra föredragets tillägg infördes i noterna. Dess titel hade nu ändrats till *Några ord om samhällsolyckornas viktigaste orsak och botemedel med särskilt avseende på dryckenskapen*. Den inledande tesen var att dryckenskapen inte kunde uppfattas som ett av sig självt uppkommande ont. Den var fastmer att se som ett symptom på en allmänare samhällssjukdom.

Jag menar nu, att vi icke behöva leta länge för att finna namnet på den sjukdom, varpå jag häntytt. Den är i själva verket känd och detta icke blott under ett namn, utan under flera. Man kallar den än kroppslig svaghet till följd av överansträngning eller otillräcklig näring, än kallas den bekymmer och felslagna förhoppningar, än allmän olust och levnadströtthet. Men vill man veta dess rätta namn, det namn, under vilket den så att säga är bofast och mantalsskriven mitt ibland oss (fastän ofullständigt taxerad), så heter den fattigdom. Och märk, att med fattigdom menar jag här icke blott den bleka nöden i trasor (detta vore, att ännu alltför mycket inskränka begreppet) utan fattig kallar jag var och en, som icke äger vad han nödvändigt behöver och ej heller har någon rimlig utsikt att förvärva det. Om ordet så fattas tror jag vi skola nödgas medgiva, att de fattiga bland oss icke äro få, utan legio.

För fler än vad man i allmänhet tror innebär fattigdomen hunger och svält. Men vad den fattige framför allt saknar är ett hem där han kan trivas, dit han efter slutat arbete kan draga sig tillbaka för att i kretsen av de sina njuta åtminstone någon del av detta livets goda. Som en bild av ett inte ovanligt socialt tillstånd beskrev Wicksell sina intryck från ett besök hos en sko-

makare i stadens utkant. I ett enda rum, föga större än hans eget lilla studentrum, med kvävande osund atmosfär arbetade och bodde en mästare med stor familj och lärpojkar. Vad han där kunnat iaktta var, fortsatte Wicksell med en av sina precisa och verkningfulla formuleringar, "ingalunda någon oerhörd eller sällsynt nöd, endast jämn, ordinär fattigdom". Och han slutförde denna del av sin framställning med en agitatorisk fråga till åhörarna:

Jag vill nu fråga alla tänkande medmänniskor: kan man ett ögonblick undra på, om denne skomakare, så snart han fått en ledig stund från sitt arbete, skyndar ut från detta hem, från denna förpestade håla, som han nödgas kalla sitt hem, och bort till den enda fristad, som i allmänhet står honom öppen, nämligen krogen?

Någon kunde invända att dryckenskapens orsak inte gärna kan vara fattigdom, då dryckenskap ju även frodas bland samhällets välstående klasser, inte minst bland studenterna. Men studenterna är just fattiga, de har en brist som förklarar deras dryckenskap. Flertalet av dem har nått en stadgad ålder, som i Uppsala genomsnittligen kan beräknas till tjugofem år. "Men vad en till stadgad ålder hunnen man behöver, vad han enligt själva naturens anvisning behöver, veta vi. Det är att leva tillsammans med en älskad kvinna, stifta familj och föda barn. Men detta är för snart sagt alla studenter en ren omöjlighet, ej blott under deras långa studietid, utan ännu många år därefter. Och detta missförhållande tilltager år efter år." Så följde i föredraget ett avsnitt om det självupplevda problem som man så ofta möter i Wicksells dikter och brev från slutet av sjuttitalet.

Vilken tomhet detta missförhållande och känslan av, att det icke kan avhjälpas, alstrar i studentens liv, därom behöver jag sannolikt icke erinra flertalet av mina åhörare. Även i bästa fall åstadkommer detta den stora brist på hurtighet och levnadsmod, som äldre personer med förväning iakttaga hos den nuvarande akademiska ungdomen. Men detta är icke allt. Berövad familjelivets vederkvickande inflytande, ofta utan skynten av ett familjeumgänge, skall studenten nödvändigt känna sig

dragen till kamratlivets bullrande förströelser vid glaset och kortleken, ofta med ganska ringa utbyte för sitt bättre jag; och då det livande, stärkande umgänget med en ädel kvinna förnekas honom, då han knappast vågar lyfta sin blick upp till den unga flicka, som möter honom i sällskapslivet, emedan han, om han är hederlig karl, icke kan inlåta sig på att vid sina ovissa och i alla händelser avlägsna framtidsutsikter fastkedja en ung kvinnas hela förhoppning på livet — när detta allt kommer tillsammans, *och ännu åtskilligt därtill*, då skall han i allmänhet (och detta sker tyvärr numera icke som undantag, utan *som regel*) söka sin tröst i en glädjeflickas armar. En usel, en högst usel ersättning, den uslaste som gives! Men haven I besinnat, att det också är den enda, som erbjudes honom?

Den fattigdom i form av svält, trångboddhet, äktenskapslöshet och prostitution, som i alla sina yttringar leder till dryckenskap, varpå beror den då och hur skall den kunna undanröjas? Över denna fråga hade människorna länge tänkt. Men om man närmare granskade de botemedel som föreslagits — exempelvis frihandel av somliga och protektionism av andra — skulle man i allmänhet finna, "att de dels äro av en så föga ingripande natur, dels stå i ett så avlägset sammanhang med det onda som skulle botas att man på förhand borde hava kunnat inse deras fullständiga gagnlöshet". Den engelske prästen och nationalekonomen Robert Malthus hade dock föreslagit ett botemedel, som var av tillräckligt ingripande natur för att kunna svara mot det onda och även grundat på en vetenskaplig uppfattning om fattigdomens orsak och väsen. Av malthusianismens grunddrag — "i själva verket allt vad jag av denna lära känner" — ville nu Wicksell ge sina åhörare en framställning.

Dessa grunddrag kunna sammanfattas i följande ord: vi äro fattiga, ty vi äro för många. I varje land av gammal odling, har befolkningen, lämnad åt sig själv, en naturlig benägenhet att tillväxa i långt hastigare grad än näringsmedlen. Följden härav blir fattigdom med dess vanliga följeslagare: laster och brott, och ehuru man ingalunda kan påstå, att dessa olyckor härflyta från överbefolkningen ensam, skola likväl alla medel till deras avhjälpande visa sig vanmäktiga, om ej samtidigt be-

folkningens tillväxt *regleras* så, att näringskällornas utveckling därmed kan hålla jämna steg.

I sitt första föredrag hade Wicksell endast antytt, att den medvetna födelsekontrollen skulle vara problemets lösning. Gives det något medel att hindra befruktning, hade han med stor grannlagenhet sagt, så är det läkarnas plikt att ställa det till den lidande mänsklighetens tjänst. I det andra föredraget, på Gillesalen, tog han ett djärvare grepp på denna fråga.

I motståndet mot denna sak kan jag därför icke se något annat än en ren fördom, och att en dylik fördom kan övervinnas, känner jag av egen erfarenhet. Då jag nämligen för några år sedan hörde omtalas, att försiktighetsmått av ovan antydda slag vore brukliga i Frankrike, gjorde detta på mig det vidrigaste intryck, ty jag såg däri endast ett raffinerat lättsinne. Jag har sedan lärt mig betrakta saken med andra ögon och insett, att här icke är fråga om raffinerade njutningar, utan om försakelse, om en uppoffring, som göres i det ädlaste av alla syften, omsorgen för de efterkommandes väl.

Må vi således överlämna denna sak åt vars och ens samvete; och sedan, om ni vilja som jag, skola vi icke mera tala därom. Men framför allt, *låt oss icke äga två slags moral: en offentlig, som utan närmare prövning brännmärker allt och alla, och en enskild, som lika lättvindigt ser genom fingrarna med allt möjligt och alla möjliga. Ty bland alla laster, som kunna härska bland ett folk, vet jag icke, om någon är avskärsvärdare än en allmänt utbredd skenhelighet.*

Föredraget avslutades med ett praktiskt förslag. I viss likhet med nykterhetsföreningarna borde man bilda föreningar för måttlighet i barnalstringen.

Jag vet ej, om mina ord skola ohörda förklinga, men jag kan ej underlåta, att till den mognade ungdomen i Uppsala, den studerande så väl som den näringsidkande, ställa en allvarlig uppmaning, att inom sig bilda en eller flera föreningar för ovannämnda ändamål. Ty från ungdomen måste denna sak utgå, emedan det just är hon, som en gång skall sätta den i verket. Och lika fördömligt som det är, om de unga pockande söka tilltvinga sig del i de äldres makt och rådslag, lika be-

römligt måste det anses vara, om de i en sin egen och sina efterkommandes angelägenhet besluta att iakttaga sans och måtta.

Varje medlem av en dylik förening borde förbinda sig, att, så länge han tillhörde densamma, icke öka den familj han äger, eller i framtiden kan erhålla, utöver ett antal av tre barn. Bröte någon häremot, skulle inte annat straff drabba honom, än att han ur föreningen uteslötes. Även borde frivilligt utträde vara tillåtet, ty i allt bör man fasthålla frihetens grundsats. Men i synnerhet borde en sådan förening verka genom det talade och skrivna ordets makt; och härvid tänker jag särskilt på studenterna. Dessa besöka under ferierna sina hembygder; många av dem skola återvända dit såsom lärare, ämbetsmän eller präster. De kunna då på mångahanda sätt befrämja denna sak genom enskilda samtal eller offentligt uppträdande. Ty till förkunnandet av dessa läror anser jag ingen plats, icke ens predikstolen vara för hög. Själv trodde jag mig icke vanhelga den åt bönen invigda sal, där jag först höll detta föredrag, genom att uttala, vad enligt min övertygelse mer än något annat, som för närvarande kan göras, skall verka till vårt folks sedliga förbättring.

I några sentida skrifter om åttitalets svenska befolkningsdebatt har uttalats olika förmodanden om vilka författare som påverkat Wicksell inför hans föredrag av 1880. Det är otvivelaktigt sant, att i det eklektiska och föga märkliga författarskap som omkring 1800-talets mitt utövades av svenska nationalekonomer den malthuska befolkningsteorien spelade en underordnad roll. Det är emellertid ingenting som tyder på att Wicksell läst någon av dessa skrifter. Att Wicksell vid denna tid skulle ha tagit intryck av "de nya skönlitterära författarna" eller av John Stuart Mill är likaså förmodanden utan hållbar grund. Några impulser från "åttitalisterna" kan det ju inte ha varit fråga om, eftersom dessa började ge ut sina böcker först några år in på åttitalet. Strindberg hade visserligen läst Drysdale och tagit intryck av dennes medicinska syn på könsfrågan men i de av hans skrifter som utkommit före det wicksellska föredraget fanns ingenting om befolkningsproblemet. Wicksell skulle komma att öva ett betydande inflytande på både Strindberg och de egentliga åttitalisterna, men han mottog inte några starkare impulser från dem. Ett litterärt intryck av viss betydelse för hans föredrag är dock det som tidigare avseglats

i hans dikter: intrycket av Ibsens ståndpunkt i äktenskaps- och sedlighetsfrågan.

Ingenting tyder heller på att Wicksell före sitt föredrag läst något av John Stuart Mill. Han har ingenting att säga om Mill i de brev han under dessa år skrev till syskonen och till Öhrvall. Inte heller anteckningsboken från 1874, utlåningsjournalerna från Stockholms nations bibliotek eller de självbiografiska skisserna innehåller några spår av ett sådant inflytande. Man har långt större anledning att tro, att Öhrvall som redan vid deras första bekantskap visat stor beläsenhet och livet igenom ägnade sig åt filosofiska studier som tidsfördriv var den som riktat Wicksells uppmärksamhet på Mill. Troligen var det på indirekt väg han före föredraget fått den Millinspiration som antyds av ett uttryck i ovanstående citat: "ty i allt bör man fasthålla frihetens grundsats". Genom det uppseende föredraget väckte kom det emellertid att verka som en katalysator också för föredragshållaren och hans närmaste vänner. Det är under månaderna efter föredraget som man börjar finna Mill nämnd i de wicksellska breven, och det är först i tilläggen till föredraget, i broschyrens noter, som han hänvisar till Mill.

Frågan om varifrån Wicksell fått sina impulser till det stora befolkningsföredraget är i själva verket ganska lätt att besvara. Han hade såvitt man kan se inte läst någonting annat än Drysdales bok — och inte ens den till slutet. Hans redogörelse för malthusianismen — "i själva verket allt vad jag av denna lära känner" — kan med undantag av någon enda punkt föras direkt tillbaka till Drysdale, vars bok innehåller utförliga redogörelser för de klassiska ekonomernas läror och dessutom avtryck av centrala delar i Malthus befolkningsbok. Den presentation av Malthus som görs i en lång not till det tryckta föredraget är ord för ord tagen från Drysdale, och då i andra fall utländska författare nämns utsägs det direkt eller framgår av en jämförelse med Drysdale att Wicksell inte läst originalen. Det tycks vidare ha varit så att Wicksell, när han läste Drysdale, aldrig orkade fram till de ställen, där författaren redogör för de engelska nymalthusianernas verksamhet. Härom orienterade sig Wicksell först senare, och han gjorde

de ett särskilt tillägg om nymalthusianismens ställning och utsikter i den andra broschyr, *Svar till mina granskare*, som han utgav på hösten samma år. Så sent som den 10 april 1880 skrev han till Lotten ett brev, som visar att föredraget väsentligen varit en lysande improvisation.

För övrigt har jag numera funnit, att den här rörelsen, som jag så oförhoppandes kommit att inleda, är i full fart i nästan hela Europa. Så läses i senast hitkomna häftet av *Journal des Economistes* en redogörelse för en diskussion i Medical Society i London, därvid flera talare, bl.a. en med. dr [Charles] Drysdale (ansedd kirurg) uppträdde till försvar för de ny-malthusiska läroorna. Hans anförande hälsades med handklappningar. Och så sitter Uppsala läkareförening och uttalar efter ett par timmars upphetsad diskussion sin förkastelsedom över varje läkare som skulle våga hysa och understödja dessa åsikter. De följa inte riktigt med sin tid gubbarna här.

George Drysdales bok hade varit det kanske mest vägande inlägget i den nymalthusianska fasen av den engelska befolkningsdebatten. Det nya i nymalthusiansmen var dess öppna krav på konceptionshindrande åtgärder. Enligt Malthus kunde befolknings-tillväxtens ständiga tryck emot näringsutrymmets gränser lättas på två olika sätt. De "positiva hindren", som verkade genom ökad dödlighet, utgjordes av svält, farsoter, laster, brott och krig. Alternativ till dessa hemsökelse var de "preventiva hinder" som verkade på födelsetalen. Det preventiva hinder Malthus anvisade var "sedlig återhållsamhet", varmed förstods "ett avstående från äktenskap av försiktighetsskäl med ett strängt sedligt uppförande under den tid avståndet varar".

Också sexuell återhållsamhet efter äktenskapets ingående, en möjlighet som Malthus själv aldrig tycks ha diskuterat i sin befolkningskrift, kom efter hand att räknas till de preventiva hindren. Redan under Malthus levnad började några av hans mer radikala anhängare — Bentham, James Mill och Ricardo — att antyda lämpligheten eller åtminstone möjligheten av ytterligare ett steg: att genom antikonceptionella medel hindra det sexuella samlivet från att bära frukt. Att närmare utlåta sig om metoderna

för en sådan födelsekontroll ansåg de dock vara ogrannliga. Ricardo som vid ett tillfälle lagt sig ut hos sin förläggare för ett av en radikal vän författat manuskript i befolkningsfrågan skrev till Malthus, att skriften visserligen inte så mycket berörde de förebyggande metoderna, "men jag tvivlar en smula på lämpligheten att ens nämna den saken". Vid samma tid, i början av 1820-talet, hade den sjuttonåriga John Stuart Mill varit med att dela ut flygblad om födelsekontroll bland Londons fattiga och därför släpats inför magistraten. Han intog emellertid på äldre dar en försiktigare ståndpunkt. Ehuru strävan efter födelsekontroll är berömvärd, skrev han år 1868 som tack för en nymalthusiansk broschyr, bör frågan avgöras av makarna själva och upplysningen delgivas dem av deras läkare.

En praktiskt inriktad nymalthusianism hade bedrivits inom den politiska vänstern redan tidigt: Francis Place hade stått bakom utdelandet av de "diaboliska flygbladen" i början av tjugotalet och hans lärjunge Richard Carlile hade vid årtiondets mitt utgivit den första engelska upplysningsboken. Det var emellertid först efter seklets mitt som denna rörelse tog fart. Den första periodiska skriften för födelsekontroll, *The National Reformer*, hade börjat utgivas 1860. När dess redaktör Charles Bradlaugh år 1877 tillsammans med Annie Besant dömdes för spridandet av en nymalthusiansk broschyr, gav detta ett nytt uppsving åt hela frågan om "artificiell" födelsebegränsning. Den åtalade broschyren spreds under de följande tre åren i 185 000 exemplar, och en ny broschyr av mrs Besant utkom under loppet av ett dussin år i nästan lika stor upplaga.

Än mer anmärkningsvärd var egentligen den stora spridning som det förutnämnda arbetet *The elements of social science* erhöll, om man tänker på att det upptog över sex hundra tätt tryckta sidor. I England utkom denna bok mellan 1854 och 1905 i trettiofem upplagor, och den översattes till tio språk. Hos oss kom den i tre upplagor, 1878, 1880 och 1885. Bakom pseudonymen "a graduate of medicine" dolde sig den vid bokens utgivande tjugofemåriga skotten George Drysdale, som var utbildad till läkare men dock aldrig praktiserade. Han levde som enstörig ungarl sysselsatt med skrift-

ställeri i ekonomiska och socialmedicinska frågor. Av hänsyn till föräldrarna — fadern var hög ämbetsman i Edinburgh, modern var djupt religiös — hemlighöll han sitt nymalthusianska författarskap för alla utom Charles Bradlaugh och brodern Charles Drysdale. Den sistnämnde var praktiserande läkare och framträdde själv öppet som nymalthusiansk författare.

Den nya tankegången i George Drysdales bok var att den av Malthus förordade "sedliga återhållsamheten" inte måste ses bara som en olägenhet utan som någonting för hälsan skadligt. Arbetet innehåller en omfattande redogörelse för de olika fysiska sjukdomstillstånd som måste anses orsakade av sexuell avhållsamhet. Till den klassiska ekonomiens lagar — befolkningens tendens att föröka sig ställd mot jordens tendens till avtagande marginell avkastning — hade George Drysdale med andra ord lagt en medicinsk lag. "Fortplantningsorganens och fortplantningsdrifternas hälsa beror på att de erhålla en tillräcklig mängd övning, och bristen därpå bidrager mäktigt att framkalla elände och sjukdom både hos män och kvinnor." Denna medicinska uppfattning var på det hela taget oriktig; den torde ha haft sin väsentliga förutsättning i samtidens okunnighet om de bakteriella åkommorna. Drysdales åskådning omfattade emellertid också den rimligare tanken att avhållsamheten som regel medför nervösa rubbningar, och det var ju framför allt detta moment som påverkat Wicksell och hans kamrater.

Det wicksellska föredraget fick förklarligt nog starkt inflytande över samtidens studentgeneration. I ett enda patetiskt perspektiv hade det infångat både redan uppenbara sociala missförhållanden och det livsproblem — valet mellan avhållsamhet och prostitution — som var påtagligt för studenterna men inte erkänt i samhällsdebatten. Föredraget var utmärkt formulerat, det framfördes väl, dess fakta var i ordning och det uppbars av en storlagen samhällsteori, visserligen okänd för de flesta men tydligen stödd både av redan ryktbara filosofer och av de nya tänkare man började höra talas om.

Det intresse föredraget väckte hos samtidens studenter måste till stor del ha berott på att de led av höggradig erotisk svält.

I fråga om möjligheterna att träffa bildade flickor var Uppsala, har det sagts, för de flesta studenter att jämställa med ett krigsfängeläger. De familjeflickor som fanns i staden kunde räknas i tiotal, medan studenterna var över femton hundra. Att det främst var denna kvinnolöshet som skapade det dionysiska draget i tidens studentliv kan väl inte betvivlas.

De "landskap" som hölls på nationerna i början och slutet av varje termin brukade efter korta ceremonier övergå i programpunkten "supning". Småningom utlöstes de därav frigjorda krafterna i dans mellan de unga männen. Nationsfrancaisen förlöpte, skriver Erik Söderström i sin märkliga uppsalabok, "alldeles som på en riktig bal den tiden, fastän uppsluppet, vilt och galet". Festererna slutade ofta i det slags "kavalleristrid" som skildrats även av Strindberg: fulla studenter formerade styrkor och stormade, gränsle över stolarna, mot varandra så länge lösöret höll. Om hur det romantiska kunde upplevas i en sådan miljö har Söderström berättat. Levertins *Legender och visor* hade just kommit ut. "Dröm om bachanter, lösta lockars svall — och frukter som granatens äpplen rika . . ."

Tjocka Fagge kom hem till mig med boken i fickan: "Här ska du få se. Nu har det kommit nånting som är värt att läsa." Vi läste litet här och där, med detsamma. Och på kvällen köpte vi en helbutelj Lacaves sherry och gick hem till mig i Fågelsången. Med boken. Och där satt vi sedan halva natten, vi två, två stora syndare, och läste och drack och läste. Och emellanåt måste jag lätta trycket av min inre värme genom att skjuta med pistol på min studentmössa på vägen.

Om det starka intryck Wicksells föredrag gjorde på samtidens studenter finns åtskilliga vittnesmål. Både geologen A. G. Högbom och publicisten Otto von Zweigbergk har, när de sett tillbaka på sin ungdom, funnit att det i första hand var detta föredrag som bildade inledningen till åttitalets nya epok. Några dar efter det hon hört föredraget skrev den unga studentskan Ellen Fries i ett brev:

Jag skulle gärna vilja slippa på ett par dagar höra talas om kand. Wicksell. Hans föredrag har uppväckt en sensation — vars make man

ej under årtal varit vittne till. Han beundras, väcker förvåning, avsky, hat. Alla människors lidelser har han satt i rörelse. En del utmåla honom svartare än den lede själv, håna och smäda honom, andra beklaga och sörja över hans villomeningar, andra åter försvara honom. Man vet ej, var sanningen ligger i detta kaos. Jag har dock ej ett ögonblick tvivlat på hans ädelhet och hans rena uppsåt.

I den studentroman Erik Grane, som Gustaf af Geijerstam skrev några år in på decenniet, talar han om "det väckande inflytande, som utövades därigenom, att en ung man höll ett föredrag, som till sina följder grep vidare omkring, än vad han någonsin hade drömt, och vilket faktiskt var det första allvarliga livstecknet efter en lång tid av dvala". När Hjalmar Branting många år senare hyllade Wicksell, kunde han säga att det var denne som jämte Strindberg till åttitalets ungdom bringat det första budskapet om revolutionära tankar. Det var inte enbart eller ens främst Wicksells åsikter som haft en samlande effekt. "Det var äktheten i hans karaktär som ungdomen kände, och hans säregna talekonst gjorde nog mycket till hans popularitet. Mjuk och mild flöt de fängslande ordens ström men så sköts av en satirens vassa pil, som träffade oväntat och skoningslöst."

Inom den äldre generationen var emellertid motviljan mot föredraget så mycket starkare. Styrelsen för Hoppets här tog i en offentlig förklaring avstånd från föredragshållaren, som påstods inte på förhand ha gjort någon "som helst antydning om de malthusiska lärorna eller de avskyvärda teorier, som i föredraget tämligen naket blottades". Föredraget ansågs så komprometterande, skrev senare Ann Margret Holmgren, "att alla dörrar stängdes för den förut så eftersökte unge mannen. Det holmgrenska hemmet var visst det enda som stod honom öppet". Från professor Frithiof Holmgrens sida hade emellertid denna gästfrihet utövats med viss tveksamhet, ty han företrädde en ideellt-konservativ inställning som först senare skulle ge plats för en förståelse av de nya tendenserna. "Häriifrån är eljest ingenting att meddela", skrev Knut Wicksell till sin syster Lotten i början av 1881, "helst vi för det mesta hålla oss snällt hemma. Holmgrens äro så goda och bjuda

oss till sig litet emellan. Rätt egendomligt, då professorn var en av mina ivrigaste motståndare i läkareföreningen. Frun har som jag tror i hemlighet helt och hållet övergått på min sida.”

Om Ann Margret Holmgrens sympatier visste Knut i själva verket mer än vad han ansåg sig kunna berätta för systern. Några dagar efter sina föredrag hade han nämligen fått ett brev, i vilket fru Holmgren uttryckte sin på instinkt grundade övertygelse om hans sedliga avsikt och föreslog honom att någon av de följande dagarna i hemlighet besöka henne för att ”ägna en eller annan timme åt att höra vad en gift kvinna med de varmaste intressen för samtid och framtid känner och tänker i avseende på Edra åsikter”. Hon räknade därvid med att han inte skulle komma att missbruka ”ett förtroende så stort, att jag ända intill dessa senaste dagar skulle trott det omöjligt att giva någon människa, vare sig man eller kvinna”.

Föredraget hade följts av en rad kritiska inlägg — i form av både tidningsinsändare och broschyrer — från akademiskt håll. ”Bland de yngre akademiska lärarna och de äldre studenterna hava föredragen i allmänhet framkallat mycken indignation och även allvarsamma protester”, skrev C. Y. Sahlin till kanslerssekreteraren den 1 mars. ”Nu hava emellertid båda stadens tidningar givit tillkänna, att de icke vidare mottaga några artiklar i detta ämne.” Bland kritikerna var den några år yngre David Davidson, redan docent, som uppfattat Wicksells brist på nationalekonomisk bildning. Han angrep honom för att inte ha redogjort också för socialismens alternativ till botemedel mot samhällsolyckorna, var till Wicksell skickligt replikerade:

Att vederlägga socialismen har aldrig kunnat falla mig in, helst många av dess satser på det livligaste tilltala mig. Men vartill skulle också detta tjäna? Är lagen för befolkningen först klart insedd, så måste det också medgivas, att socialismen *ensam* aldrig kan åstadkomma mer än en övergående förbättring i de fattigas villkor, såvida densamma ej av sig själv skulle medföra en förminskning av nativiteten, ett antagande, vartill ingenting berättigar.

Davidson frågade också retoriskt, om Wicksell verkligen gjort sig förtrogen med befolkningsfrågans olika teoretiska sidor. Härpå fick han bara det spetsiga svaret, att det var föredragets *åsikter*, som Davidson hade att vederlägga. "Kan han icke detta, är det ju tämligen likgiltigt, hur mycket eller litet jag studerat för att komma till dessa åsikter." För Davidson liksom för de flesta kritikerna låg dock en invändning under alla de andra. Detta framgick ännu tydligare av Davidsons bidrag till den 125 sidor långa broschyr mot Wicksell, där också filosoferna L. H. Åberg och Artur Bendixson samt historikern A. Nilsson medverkade.

Efter att ha kritiserat de ganska påtagliga glidningar — t.ex. mellan begreppen fattigdom och äktenskapslöshet — som Wicksell gjort i början av föredraget, anslöt sig Davidson till den av Åberg redan utvecklade ståndpunkten, att användandet av konstlade preventiva åtgärder är att betrakta som osedlig. Man hade, skrev Davidson, anledning att tvivla på *renheten* av herr Wicksells åsikter. "Och dessa tvivel vinna större styrka då man betänker att hr W. ej skydde att hålla sitt föredrag, fastän han bland sina åhörare räknade även *flickor och ynglingar i skolåldern*." Wicksells åsikter brast dock säkert inte i renhet, och det gjorde troligen heller inte hans levnadssätt. I januari 1881 skrev han till Öhrvall, att han visserligen njutit av "krukor" — plommon dränkta i likör — men inte av "dissipationer i förkastlig riktning".

Den som främst åtagit sig att bevisa födelsekontrollens osedlighet var den unge boströmianen L. H. Åberg, som redan tidigare, från tämligen liberala utgångspunkter, diskuterat familjeinstitutionen. Dels skulle man, skrev Åberg, för att klarlägga de preventiva medlens osedlighet kunna visa,

att människan, då hon går att tillfredsställa sina sinnliga begär, måste, såvida denna tillfredsställelse skall vara sedligt berättigad, vilja det i dem inmanenta naturändamålet eller åtminstone ej få i sin vilja upptaga något, som däremot strider, och följaktligen ej anses berättigad att förhindra förverkligandet av detta naturändamål, varav följer, att, så snart hon ej *sedligt* (d.ä. i kärlek) kan vilja detsamma, hennes plikt är att kuva begäret, varemot hon väl må äga rätt att tillfredsställa begäret,

även om naturändamålet med detsamma i följd av naturhinder icke *kan* vinnas, blott hon ej genom egen vilja lägger hinder i vägen härför.

Men enklare och för envar lättare att fatta skulle de överbägan- den vara, fortsatte Åberg, som i stället uppehöll sig vid den bli- vande människans rätt. Och därmed var han åter inne i den med en tidigare tidningsinsändare inledda diskussionen om huruvida in- dividens rätt inte snarare borde räknas från tiden *före* konceptionen. Ett jakande svar på denna fråga hade då kommit honom att be- skylla Wicksell för att predika ett köttets evangelium, som skulle

bereda människan tillfälle att njuta, njuta så att avfödan måste upp- offras; men utan smärta skall den dö, föräldrarnas njutningar få ej störas av några skärande klagoljud, men avfödans död skall för dem bereda tillfälle till njutning, till hejdlös njutning. Ja i sanning, bottenlös bleve den osedlighet, till vilken den praktiska tillämpningen av hans läror skulle leda. Men inom äktenskapet skulle den förövas. En av samfundets heligaste institutioner skulle här förvandlas till den Molochsbild, i vars skydd lustans ogräs fritt finge frodas. Eller märker icke hr W. att han på detta sätt förvandlar själva äktenskapet till prostitution, för vars gräsligheter han dock visat sig hava blicken öppen. Detta neddragande i stoftet av det heliga, det är en ny Baalsdyrkan, vars tjänare i lustans armar fritt skola ropa sitt: Baal hör oss!

Den passus i föredraget där Wicksell uppmanat läkarkåren att genom anvisande av preventiva medel ställa sig till den lidande mänsklighetens tjänst, föranledde Uppsala läkarförening till en all- varlig protest mot användningen av sådana medel. "I de fall, där släktlivets funktioner innebära fara för individernas hälsa och liv kan läkarkonsten endast anbefalla återhållsamhet men icke åtgär- der, som, på samma gång de förhindra släktlivets fysiologiska ändamål, öppna portarna för en last, om vilkens vederstyggliga förirringar medicinens historia lämnar upplysning." Denna stånd- punkt blev grunden för ett disciplinärt ingripande från mindre akademiska konsistoriet. Wicksell avkrävdes förklaring om vad han menat med sina uppmaningar, och trots att han gjorde flera medgivanden, bl.a. det att utbredandet av kännedomen om pre-

ventiva medel skulle förbli läkarnas ensak, dömdes han, under erinran om att strävandet för människors väl måste grundas på omfattande studier och rik erfarenhet och framför allt icke finge vara anstötligt och vilseledande, till disciplinärt straff.

Det var efter ett tidigare ingripande från rektor som mindre konsistoriet trätt i aktion. Härom skrev C. Y. Sahlén i sitt förut citerade brev till kanslerssekreteraren: "Efter det första föredraget anmodade jag Wicksell genom akademintarien att infinna sig, och jag hade då ett samtal med honom. Naturligtvis medförde icke detta någon verkan. Efter det andra föredraget har jag framställt saken för det mindre konsistoriet, vilket sammanträdde i lördags och i övermorgon skall sammanträda ånyo för att definitivt besluta om sitt förhållande." Den 24 mars företrädde så filosofie kandidaten Knut Wicksell inför rektor och erhöll den föreställning och varning, som av mindre konsistoriet blivit honom ådömd. Läkarsamfundets och mindre konsistoriets aktioner liksom även några mot Wicksell riktade föredrag tycks ha varit i viss mån samordnade under Sahléns ledning. Några månader senare skrev denne till sin lundakollega Axel Nyblæus, att disciplinmålen ehuru inte synnerligen många ofta var mycket besvärliga, "men jag anser det nödvändigt att eftertryckligt visa, att den akademiska styrelsen begär ordning och skick av studenterna . . ."

Både i föredragets formuleringar och i sina svar till konsistoriet hade Wicksell visat en återhållsamhet, som kom mången att anse att konsistoriet med sin dom begått en oförrätt. Vid denna tid var han ännu inte någon stridens man. "I dag faller konsistoriets dom", skrev han till sin yngsta syster, "jag hoppas att den blir mild." Karl Warburg, som själv inte trodde på någon överbefolkningsfara hos oss och inte ansåg studentkåren vara ett lämpligt arbetsfält för nymalthusianismen, sände dock sina personliga sympatier och gav också Wicksell några uppgifter att använda mot Uppsala läkarförening. Och han tillade:

Roar det dig att höra vill jag nämna att V. Rydberg, som *icke* hyser dina åsikter, likväl uttryckte för mig sin beundran över din käckhet att uppträda som du gjort. Måtte du nu icke få lida alltför mycket av de

maktägande i Uppsala, vilka väl lika litet som andra perukstockar kunna erkänna forskningens *frihet*, även om den för till rakt motsatta resultat mot vad man själv anser rätt.

I den stockholmska veckotidningen Figaro bedömdes straffet som en god reklam för föredragshållaren. "Nu är hans namn på allas läppar, och i boklådorna knuffas spekulanter på hans bok, bland vilka man naturligtvis observerar en mängd stadsbud eller andra ombud för okända köpare." I följande nummer skrev tidningen om den wicksellska broschyren att "den innehåller många tankvärda saker, att den vittnar om det ärligaste, det redligaste nit för allmänt och enskilt väl, och att den som finner något anstötligt i dess allvarliga ord om ett visserligen ömtåligt ämne, torde söka anledning därtill hos *sig själv*, ej i Wicksells bok".

Det var också många av de yngre som öppet eller i tysthet gav Wicksell sitt stöd. Till Lotten skrev han förtroendefulla brev om sina ideer, och hon blev själv medlem av den författar- och översättarkrets som sökte skingra den atmosfär av konservatism och ofördragsamhet som vilade över Uppsala. De andra systrarna ställde sig mer tveksamma till de nya ideerna. "De uttrycka sig mycket vänligt", skrev han till Lotten den 10 april, "ehuru med en viss reservation, och däröver förvånar jag mig mindre, ty man byter ej om åsikt i en dylik sak lika lätt som man byter om skor."

Också inom G.W.-kretsen hade Wicksell många sympatisörer. Hans radikala och världserfarna bror i Oskarshamn hade inga svårigheter att följa med i de nya tankarna. Han började på eget initiativ att översätta Annie Besants *The law of population*, i avsikt att sälja den till fattigvårdsmyndigheterna för distribution bland de arbetande klasserna. I det brev där han meddelade detta (efter att ha fått veta att samma broschyr var under översättning i Uppsala) tillfogade han en efterskrift med följande upplysning: "Je suis très soupçonné d'être partisan de tes idées, à cause de ce que ma femme ne donne point encore de promesse d'héritier".

Stöd fick Knut också från G.W.-kamraten Anton Vikström, vid denna tid föreståndare för Esaias Edquists förlag som utgav den

tidiga förkunnelsen i "den wicksellska frågan". Till undsättning kom också den unge meteorologen Nils Ekholm genom att med en lång anonym insändare i tidningen Upsala hylla honom för hans "överlägsna sakkännedom, parad med en så att säga genomskinlig tankereda och klarhet i framställningssättet, varmed han mötte sina granskare, uppvisade deras många faktiska misstag och logiska motsägelser, och utvecklade sin egen lära, nymalthusianismen, som, huru motbjudande den än i många avseenden förefaller, jag åtminstone icke *nu mera* vågar kalla omoralisk". Ekholm hade hört uppgivas som säkert att ett stort antal medicine studeranden gillade nymalthusianismen. Han erinrade vidare om den opinionsstämning bland studenterna, som visat sig vid kuratorsvalet i Stockholms nation på våren 1881, vilken var av betydelse även om den "kanske snarare borde tolkas som en opinion för yttrandefriheten eller för hr W:s person än för hans läror". Om detta val skrev Knut den 14 maj till Lotten:

Den "triumf", som du så vänligt tillönskade mig var ej bestämd att falla på min lott, vid kuratorsvalet stannade jag i minoriteten — dock med förmildrande omständigheter. Fehr stannade nämligen i sista stunden kvar (efter bearbetningar från myndigheterna) och då var utgången given naturligtvis. Hade han aldrig tillkännagivit, att han ämnade avgå så hade han blivit enhälligt omvald, nu var emellertid förbittringen mot honom så stor på grund av att han ansågs springa höga vederbörandes ärenden, att han blott erhöll en knapp pluralitet (147 röster mot 130 av vilka 117 tillföll mig, resten blanka sedlar och stänkröster).

Om mina motståndare hade burit sig mindre fubbligt åt i den här saken, så hade de gjort sig själva och även mig en stor tjänst. Det skulle aldrig ha fallit mig in att låta uppställa mig som kandidat gentemot en kurator, som själv önskade kvarstanna, men då Fehr icke ens gjorde sig mödan att dölja att han ville mottaga ett omval endast för att hindra att jag bleve vald, så tyckte jag och ännu mer mina vänner att det hade varit en överdriven grannlagenhet å min sida om jag avböjt den opinionsyttring till min förmån, som minoriteten under alla omständigheter ville avgiva.

Och nu nog härom. Att komma i minoriteten lär väl ännu länge varda min lott, möjligtvis så länge jag lever, men jag kan åtminstone trösta

mig med att intresset för de nymalthusiska idéerna icke är i avtagande. Hade jag nu blivit vald så är det icke osannolikt att jag blivit studentkårens ordförande, åtminstone lära myndigheterna själva ha varit övertygade därom efter vad Sahlin berättas hava sagt åt Rydin. De unga läkarna lära vara som en man på min sida.

Redan tidningsmeddelanden om den wicksellska striden och de många broschyrer den gav anledning till hade skapat en ganska utbredd kännedom om nymalthusianismens idéer. Dessutom hade George Drysdales tidigare utgivna skrift skänkt en grundlig upplysning åtminstone åt en mindre krets. I april 1880 fick Wicksell brev från den unge ingenjören och blivande polarforskaren S. A. Andrée som förklarade att han under föregående vinter hållit på att utarbета ett föredrag på samma linjer som Wicksell. I ett följande brev berättade han, att han, sedan han själv kommit in på folkökningsfrågan, av en tillfällighet fått tag på Drysdales bok, "som med ens skingrade en stor mängd av de metafysiska dimmor, i vilka jag förut vandrat omkring". Han hade sedan börjat verka i nymalthusianismens anda på den ort i Jönköpings-trakten där han då bodde.

Genast började jag verka för saken, vilket lätt nog kunde ske, ty jag har här i närheten en gift syster, som ögonblickligen insåg riktigheten av lagen för befolkningen och — själv ägande fem barn — med iver mottog varje upplysning i denna sak. Vi började gemensamt bearbeta släkt och vänner; inom några veckor letade sig hemligheten om de preventiva medlens beskaffenhet väg från den ena frun till den andra, och samtidigt disputerade jag omkull männen, så att vi ha här numera en liten wicksellsk koloni av tio à tjugo gifta par förutom flera ungherrar. I allmänhet ha vi tyckt oss finna att de flesta ungherrarna äro lätta att övertyga om de preventiva medlens nytta. De äkta männen däremot äro mera obenägna, men även bland dem är det ej så synnerligen svårt att göra proselyter, åtminstone om de börjat känna svårigheterna vid att uppföda en barnskara. Hos den lägre ogifta befolkningen torde spridningen kunna försiggå hastigt nog, ehuru av andra bevekelsegrunder. Alla gifta kvinnor, åtminstone de som redan hava två eller flera barn, hälsa de preventiva medlen med verklig glädje, och

hysa betänkligheter *blott* på den grund, att de frukta för sina mäns trohet.

Det synes mig sannolikt, att det är genom de gifta, som reformen bör genomföras och detta av tvenne skäl. Först och främst äro de mycket benägna att antaga den, vilket är fördelaktigt för dess snabba spridning; för det andra hämta nygifta kvinnor råd från sina erfarnare gifta bekanta, och skola alltid i rätt tid, d.v.s. när de fått ett par barn, göra sig underrättade om, varför de äldre väninnorna omkring dem ej ha fler. För det tredje och framför allt därför, att de gifta kvinnorna meddela dem åt sina döttrar och därmed ge den moderliga auktoritetens helgd åt den preventiva åtgärden, och betrygga dess bruk åtminstone hos en kommande generation.

Från ett annat hörn av landet finns en rapport om hur de wicksellska tankarna småningom vann inflytande. Gustaf af Geijerstam skriver i den anteckningsbok han förde under sin vistelse som informator på Lövsta: "Baron förklarade när Wicksells bok kom ut, att ingen fara för överbefolkning var här i Sverige, särskilt därför att vi ha så mycken jord oodlad. Nu (april 1881) undrade han, hur det skulle sett ut hemma under de svåra åren, om ingen utvandrat." En liknande hänsyftning på att försämringen i det ekonomiska läget ökat förståelsen för de nya befolkningsideerna gör Wicksell i ett brev till Öhrvall den 20 juli 1881:

Jag har haft brev från en ung hökare i Stockholm i det vanliga ärendet. Ordinerade Besant, varpå han efter ett par dagar skrev och tackade helt förtjust och lovade sprida kännedom om boken. Hade varit förlovad i sex år och skulle nu gifta sig men fruktade en alltför stor familj i anseende till de dåliga tiderna.

Hjalmar Öhrvall hade valt att vid malthusianismens förkunnande begränsa sig till att som sekundant råda och stödja sin vän. För ett offentligt uppträdande hade han, som ännu inte var färdig läkare, ansett sig sakna tillräcklig auktoritet. Såsom redan framgått var också Wicksell allttjämt ganska försiktig i sitt offentliga framträdande. Senare på hösten rådde han till och med Öhrvall att undvika polemik mot anhängarna av den boströmska filoso-

fien, "utom försåvitt de uppträtt mot utilitarismen eller yttrat avvikande åsikter i rättsläran... helst det är farligt att i onödan reta detta getingbo. Försiktighet är som du vet min lösen". Vid denna tid slöt sig till de två vännerna en tredje: den fem år yngre juris studeranden från Göteborg Theodor Frölander, som redan 1878 blivit medlem av G. W. Han hade efter hand blivit deras vän och åsiktskamrat, och i början av höstterminen 1880 flyttade han in i "mönsterkolonien" på Trädgårdsgatan 7, där en plats blivit ledig i och med att Elam Lundgren lämnat staden.

Utgivandet av Knut Wicksells föredrag och hans svar på kritiken kom att följas av en omfattande översättningsverksamhet, i vilken alla de tre vännerna deltog — Öhrvall och Frölander stödda av sina fästmör och Knut Wicksell av sin syster Lotten. Med Esaias Edquist som kommissionär utgav gruppen åren 1880—81 tre översättningar från engelskan under samlingsnamnet *Bidrag till frågan om överbefolkning*. Frölander översatte två föredrag av Charles Drysdale, *Om fattigdomen såsom orsak till för tidig död* och *Nödvändigheten av nativitetens inskränkning*, samt Annie Besants upplysningsbroschyr *Lagen om folkökningen*. Öhrvall översatte befolkningskapiteln ur John Stuart Mills nationalekonomiska lärobok, som utgavs i broschyrform under titeln *Om orsakerna till arbetslönernas förändringar och om hjälpmedel mot låga löner*.

Hjalmar Öhrvall fortsatte sedan att utge skrifter av Mill, vilkas studium, enligt vad han på hösten 1883 skrev till Georg Brandes, ingivit honom "den djupaste beundran för denne forskare. Jag vet ingen, som kan mäta sig med honom i lugn, oräddhet, skärpa och klarhet, och jag känner ingen, vars skrifter i samma grad återspegla en ädel och helgjuten personlighet". *Om friheten*, som vid mitten av sextitalet tryckts i Helsingfors i en dålig och hos oss föga spridd översättning, gavs ut i ny översättning 1881, och sedan kom *Tre religionsfilosofiska avhandlingar* 1883 och *Utilitarismen* 1885. Den millska skriften om friheten var den som mer än andra bidrog till utbredandet av en frisinnad anda bland åttitalets studenter. Öhrvalls översättning bildade, skrev Knut Wicksell många år senare, ett verkligt evenemang:

man kan tryggt påstå att inom den f.ö. ganska begränsade krets av mer eller mindre mogen ungdom, som pläгат kallas "åttio-talet", blev Mills Friheten den grundskrift och kodex, där det som dittills endast dunkelt föresvävat oss, fick sin klara belysning och sitt ofrånkomliga logiska sammanhang. Att undertryckande av meningar och åsikter under alla omständigheter är ett ont, även och icke minst om den undertryckta åsikten är felaktig; ja än mer, att försökta "nya sätt att leva", när man genom dem icke direkt skadar någon annan person, äro att betrakta såsom en vinst för mänskligheten och borde uppmuntras i stället för att hånas eller förföljas — allt detta var den tiden skäligen nytt, icke blott för det allmänna åskådningssättet utan t.o.m. för dem som strävade efter att reformera detta.

Ett något senare resultat av den kollektiva verksamheten var den år 1886 utgivna upplysningsskriften *Försiktighetsmått i äktenskapet. En framställning af de s.k. preventiva medlen af en läkare*. Wicksell framträdde där med ett förord, medan Hjalmar Öhrvall var den anonyme författaren. Denna broschyr, som inte bara behandlade födelsekontrollens teknik utan också gav den första populära framställningen av de grundläggande fysiologiska sammanhangen, utkom de första två åren i fyra upplagor på tillsammans 14 000 exemplar och efter ytterligare ett par år tillkom en femte upplaga. De misstankar om att Öhrvall var broschyrens författare som efterhand uppstått vid universitetet ledde till att han berövades sin laboratorstjänst.

Det wicksellska föredraget omtrycktes fyra gånger och utkom i sammanlagt 6 650 exemplar. Hans andra broschyr, *Svar till mina granskare*, trycktes liksom Charles Drysdales föredrag i 2 000 exemplar och Mills broschyr om arbetslönerna i 1 500 exemplar. De bevarade redovisningslistorna gav en viss bild av broschyrernas spridning. Om man håller sig till den viktigaste, det wicksellska föredraget, finner man att 1 305 exemplar gått till Uppsala och 1 575 till Stockholm. Mälardistriktet i övrigt liksom också Värmland, Dalarna och Norrland, områden som i stor omfattning torde ha rekryterat studentkåren i Uppsala, visade också jämförelsevis höga siffror. Någon alldeles lämplig bas för uppgörandet av relationstal över denna spridning står inte att erhålla. I följande

CELIBAT ELLER PROSTITUTION?

uppställning har emellertid de levererade exemplaren räknats per tusen av folkmängden i de städer till vars bokhandlare leveranserna gick.

Mälardområdet	11.4	Österverige	5.0
Värmland—Dalarna	7.2	Västerverige	4.7
Norrland	7.0	Sydsvrige	6.5

Knut Wicksell hade efter föredraget på allvar tagit itu med ett studium av befolkningsfrågan, varvid han dock mer sysslade med de socialmedicinska än med de samhällsekonomiska sidorna. Den första entusiasmen började fram över året att mattas en smula, och han behövde åtskilliga påstötningar från Öhrvall innan han i november kunde förmå sig att göra sin andra broschyr färdig. Den 25 januari 1881 skriver han till sin syster Lotten:

I allmänhet har jag nästan blott hört fördelaktiga omdömen om skriften nummer 2 (jag säger det utan någon egenkärlek, ty jag räknar mig ej till någon förtjänst att hava uppvisat, att svart icke är vitt eller tvärtom). I söndags var vännen Åberg uppe hos mig för att samtala om boken, egentligen för att visa mig att jag hade missförstått honom på ett par ställen, men i det hela var han särdeles vänlig och fördragsam och medgav till och med, att han "för sin personliga del" ej egentligen hade något att anmärka mot ett och annat som han för konsekvensens skull hade måst bestrida. Skön konsekvens!

Någon avsättning av boken jämförlig med den som kom nummer 1 till del kan naturligtvis ej komma i fråga, de redan tryckta 2 000 exemplaren tror jag likväl komma att gå åt, ty rekvisitioner lära fortfarande ingå. Om endast tidningarna ville vara nog hyggliga att recensera den, men de tyckes ha tagit fasta på det yttrande, som jag oförsiktigt nog lät undfalla mig i början av boken, att nämligen *tystnaden*, var det, som jag huvudsakligen fruktade. De båda Uppsalatidningarna hava likväl innehållit vänliga uttalanden och en Norrlandstidning (i Gävle) har avtryckt det ena. Men de övriga — tyst min mun...

Frö skall väl snart bli färdig med sin översättning och ungefär samtidigt ämnar Valor [Öhrvall] och fästmö utgiva sin gemensamma tolkning av Stuart Mills On liberty, om vilken han mera kraftfullt än

CELIBAT ELLER PROSTITUTION?

vackert hoppas, att den skall bli "en ny eldbrand i halmtaket på det ortodoxa fähuset".

En tid därefter skriver han åter till Lotten om den konservativa sedlighetsniten i Uppsala och uttrycker en förhoppning om att Öhrvalls och Frölanders böcker skulle rensa luften.

Här har på senare tiden börjat organiseras ett fullständigt spionerisystem på studenternas enskilda liv, hemliga angivelser och anonyma brev lära höra till ordningen för dagen, helst sedan man lyckats intressera stadens nya polismästare Raab (som i parentes har rykte om sig för att vara den dummaste karl i Skandinavien) för saken. Denne låter genom sina underhavande utspeja studenternas förhållanden och skickar sedan rapport därom antingen till rector magnificus eller till fru Norrby, vilken senare tycks ha företagit sig att hålla ett slags moderlig uppsikt över den studerande ungdomen och verka för dess lyftande i sedligt avseende.

Det vilar en atmosfär av ofördragsamhet, ömsesidigt misstroende och ljusskygg obskurantism över Uppsala, som förr eller senare måste leda till en eller annan explosion. Få se om Valors översättning av Mill kan i någon mån rensa luften. Den håller på att sättas nu liksom Besant, som Frö har översatt. Jag längtar högeligen att få se dessa båda böcker i bokhandeln. — Jag vet ej, om jag nämnt något om att D:r Ahnfelt var här och uppsökte mig på nyåret. Han ville att jag skulle lämna bidrag till en tidskrift som han ger ut med biträde av signaturen Marcellus, Georg Brandes m.fl. Jag avböjde likväl anbudet och vill överhuvud försöka att avhålla mig från allt som ej har direkt avseende på studierna. Härliga tanke! Om jag blott haft den för fem, sex år sedan.

Den nämnda sedlighetsföreningen hade bildats i mars månad, efter ett mot de wicksellska idéerna riktat opinionsmöte. Dess omsorger om fallna kvinnor och lastbara studenter (som för övrigt skildrats i Gustaf af Geijerstams roman Erik Grane) gav Wicksell och hans vänner tillfälle att pröva en ny form av publicistisk verksamhet. Den 1 april 1881 innehöll Upsala-Posten en lång och utomordentligt välskriven insändare av signaturen Ignatius — bakom vilken Wicksell och Öhrvall dolde sig — som genom att något skärpa argumenten för sedlighetsföreningens beslut om rapporte-

ring av enskildas vandel framkallade en känsla av att något var galet. Ingen källa fick vid sådana efterforskningar anses för låg och oren sades det, ty "även på samhällets sophögar döljer sig ju understundom en pärla". Sedlighetsvännernas lilla skara skulle säkerligen snart bli tillräckligt stor "att kring varje enskild samhällsmedlem, som därav är i behov — och de äro många — uppställa en tredubbel sköldborg av stridsmän för att skydda honom mot förförelsen". Tidningen som från början tagit denna insändare på allvar hade småningom anat oråd och förklarat sig inse att den var ett uttryck för ironi. För att rätta till misstaget intog den nu en ny insändare — troligen författad av Karl Staaff — rikstad *mot* sedlighetsföreningen, där det visades att den första insändarens motivering för sedlighetsspioneri ordagrant hämtats ur den jesuitiska doktrinen, ur dess apologi för angivelser.

Under de första åren av åttitalet upptog denna föredrags- och förlagsverksamhet samt de därmed sammanhängande studierna den största delen av Wicksells tid. Denna verksamhet gav samtidigt ett visst bidrag till hans försörjning. Den första broschyren utgick i så stor upplaga som 6 500 exemplar, vilket skulle ha givit författaren 1 500 kronor. Esaias Edquist befann sig emellertid på glid mot konkurs, så att Wicksell tycks inte ha fått ut mer än omkring 1 000 kronor. Han skrev på sommaren 1882 till Öhrvall:

Frö träffade jag i Stockholm, då jag hade nöjet att från Edquist överlämna 400 kronor som han fick i arvode för *Besant*, vilket ju är rätt hederligt betalt. För svaret fick jag 300 kronor in alles; i jämförelse med vad den första boken inbringat var det visst ej mycket, men eljest hade jag väl min möda någorlunda betald och för övrigt var det nödvändigt för mig att försvara mina satser gentemot så många ilska angrepp.

Den som kom att överta det edquistska förlaget, sannolikt i egenskap av störste fordringsägare, var ironiskt nog universitetets rektor, broströmianen C. Y. Sahlén, med vilken den radikala författargruppen nu fick uppta affärsförhandlingar.

Befolkningsföredragen och allt ståhej däromkring hade piggat upp Knut Wicksell åtskilligt, men redan i slutet av 1880 hade de gamla stämningarna av olust och bristande självförtroende börjat återvända. Han trodde ett slag på nyåret 1881 att hängigheten kom sig av att ett tække han fått av Lotten innehöll arsenik. Den analys som utfördes av både Öhrvall i Uppsala och en kemisk kontrollbyrå i Stockholm, gav emellertid negativt resultat. Den verkliga förklaringen hade han redan förut anat: att det kanske bara var "inbillning av mig att jag tyckte det förorsaka slapphet och olust, helst dessa egenskaper även utan arsenik nära sammanhånga med min karaktär".

Klagomål över bristande livsmod återkommer sedan i flera av breven till Lotten — jag har en känsla av att ha sovit bort ett ovanligt stort antal år av mitt liv skrev han exempelvis i augusti samma år — och när efter hennes död Hjalmar Öhrvall blev hans förtrogne i personliga ting blev detta motiv vanligt även i deras korrespondens. Mönsterkolonien vid Trädgårdsgatan gick småningom mot sin upplösning. Frölander blev färdig på hösten 1881 och inledde genom anställning i Stockholm sin framgångsrika bana som finansman. De återstående båda vännerna flyttade till en annan bostad, Drottninggatan 6. Redan på våren 1882 blev emellertid Öhrvall färdig med sin med.kand.-examen och gav sig iväg till en tjänstgöring i Stockholm.

Under de sista månaderna av 1881 höll Wicksell först i Stockholm och sedan i Uppsala ett nytt föredrag, *Om utvandringen*, som följande år utgavs av Bonniers och såldes i mellan två och tre tusen exemplar. Detta föredrag visade långt större förtrogenhet med siffermaterial och litteratur än det första, och det innehöll också en viss analys av frågans ekonomiska sidor. En del av de i den föregående diskussionen gjorda invändningarna mot emigrationen hade inte förefallit Wicksell särskilt vägande. Den förlust som tillskyndas landet genom de av utvandrarerna medförda penningsummorna uppvägdes av deras sedermera hemsända penningremissor, och effekten av arbetslönerna för den kvarstannande befolkningen måste genom tillgångsminskningen på marknaden i själva verket bli förmånlig. Den bild av utvandrarernas öde man ur

olika källor kunde hämta var emellertid ganska mörk. Dessutom måste man som en negativ post också räkna förlusten av det uppfostringskapital, som nedlagts på dem som sedan utvandrar.

Visserligen fanns det ingen anledning att försöka med tvångsmedel inskränka utvandringen. "Men å andra sidan äger denna rörelse därjämte, särdeles om den betraktas som ett fortlöpande fenomen, så många betänkliga sidor, att det utan tvivel vore till verkligt fromma för vårt land, om den kunde genom naturliga tvångsfria medel för framtiden förebyggas eller åtminstone inskränkas." På detta sätt hade Wicksell med några raska grepp åter kommit in på sina nymalthusianska tankebanor. Vill vi minska folkökningens olägenheter, finns inget bättre medel än att minska själva folkökningen. Vill vi förebygga emigrationen, måste vi sluta att uppföda emigranter. Hur detta skulle ske, ville han av grannlaghetsskäl inte heller nu uppehålla sig vid, så mycket mer som han för frågans medicinska sidor kunde hänvisa till den nymkomna översättningen av mrs Besants bok. Enligt den mening, som började framkomma bland sakkunniga, lär, tillade han,

större utsikt än någonsin förefinnas, att just det enklaste, det för finkänsligheten minst sårande bland de medel, som uttänkts för att möjliggöra familjernas begränsande, nämligen den av läkaren Raciborski föreslagna tidvisa avhållsamheten, skall med en ringa modifikation visa sig för ändamålet fullt tillräcklig.

När Wicksell skulle försöka återuppta sina studier, hade han just ingen av sina facklärare att söka stöd hos. Till professor Thalen, för vilken han flera år tidigare tagit ett betyg i licentiaten, var förhållandet inte särskilt gott — han hade för länge sedan klampat omkring i ett rum som råkade ligga ovanför professors — och professor Lundquist i mekanik, som satt i mindre konsistoriet, hade utsatts för de mer andliga störningarna av anno 1880.

Den av matematikerna som mest uppskattade Wicksell tycks ha varit den fem år äldre Gösta Mittag-Leffler, som 1881 skulle få en lärostol vid Stockholms högskola efter att några år ha varit professor i Helsingfors. Han hade efter föredragen på våren 1880

skrivit ett vänligt brev till Wicksell, där han sade sig hålla med honom i sak. Av omtanke om hans karriär som matematiker rådde han honom dock att resa utomlands på ett par år. "Skulle Du ha några planer på att övergiva den matematiska vetenskapen och att i stället slå Dig på de sociala vetenskaperna, skulle jag på det djupaste och i matematikens intresse beklaga sådant." Ehuru han inte trodde att de uppsaliensiska professorerna skulle söka hindra en examen, kunde han dock tänka sig att Wicksell under rådande förhållanden ogärna skulle avlägga den i Uppsala. Därför hälsade han honom välkommen till Helsingfors.

Emellertid stannade Wicksell i Uppsala, och under 1881 kom han åter i gång med sina studier. På våren omsatte han åter de böcker i matematik och mekanik han sedan tio år haft till låns från nationsbiblioteket, och den sommaren låg han kvar i Uppsala som han brukade göra när samvetet över den dröjande examen gav sig tillkänna. I början av följande år skrev han till Mittag-Leffler att han tänkte ägna terminen åt matematik, och i slutet av året sade han sig vara nästan tentamensfärdig. Alla illusioner om en framtid som vetenskapsidkare hade han dock för länge sedan uppgivit. Han återkom till de ord av Lagrange han så ofta citerat — gruvan är för djup — och tillade:

Den som numera med ringaste utsikt till framgång vill försöka bearbeta den måste i likhet med andra gruvarbetare för större delen av sitt liv avsäga sig allt umgänge med människorna ovan jord och snart sagt allt deltagande i deras sysselsättningar, och till ett sådant beslut saknar jag både energi och uppriktigt sagt även tillräckligt intresse för saken. Det värsta är, att jag, vare sig av natur eller vana, är en fiende till mödan, i vad form den än visar sig, vilket som bekant ej plägar vara något karaktärsdrag hos män som verkligen lyckas uträtta något i världen.

För att få studiero höll han sig nu borta från den offentliga debatten. Till Georg Brandes skrev han på våren 1882: "För ögonblicket har jag eljest 'tagit min hand från republiken' för att söka avsluta min grad, vilket är hög tid på, ty jag är fyllda 30 år och gammal överläggare." Han följde dock med vad som skrevs

i samhällsfrågorna, och han läste under "de få och korta ögonblick som bliva över från mina rent vetenskapliga studier" böcker av John Stuart Mill och Henry George. Ibland kom hans vänner till staden och gaskade upp honom en smula. "Andrée kommer och far och är ständigt vid glatt humör", skrev han i maj 1882 till Lotten, "och i lördags kom Valor hit... Han stannade över gårdagen, då vi gemensamt slutbehandlade *Utilitarismen* samt åto middag på Eklundshov." Under den följande sommaren hos systrarna på Rostorp läste han högt ur Mills *Autobiography* och *Utility of religion*, och systrarna var "högeligen förtjusta".

Han måste ha haft svårt att för de akademiska studierna lämna idédebatten, så eländigt som han ansåg det andliga tillståndet i landet vara. I det nyss citerade brevet till Brandes kom han in på detta ämne, i samband med att han framförde "en tanke, som jag hört delas av många, alltsen Er studie över Tegnér kom ut, att Sverige hade bort söka förvärva Er, då Ni blev stängd i Danmark".

I huvudstaden är estetiken och litteraturhistorien så gott som alls inte representerad; Stockholms högskola har ännu ej ansett lämpligt att upprätta någon humanistisk professur; vid Konstakademien har Dietrichson blivit ersatt av en gammal oexaminerad student utan vidare förmåga, och inom dagbladskritiken är det främsta eller rättare enda namnet Wirsén, vilken numera nästan är ohjälplig, sedan hans mysticism och naturalisthat börjat övergå till mani.

I det hela är tillståndet på det andliga området i Sverige mer än bedrövligt. Den boströmska filosofien, som under sin upphovsmans livstid hälsades såsom frisinnad och t.o.m. fruktades såsom radikal och hednisk, har numera utmynnat i det vämjeligaste bigotteri och servilism. Professorn i filosofi i Uppsala (Ribbing) håller föreläsningar över "Kristendomens historiska utveckling", där han förklarar undren för "fakta för vilka vi måste böja oss"; gentemot dem, som påstå att de strida mot naturlagarna, ber han ödmjukast att "få veta vilka dessa lagar äro" (tyngdlagen måtte han icke känna till) samt påstår att Jesu jordiska tillvaro *efter* uppståndelsen måste tillsvidare erkännas såsom "ett sätt att leva jämte många andra".

Viktor Rydberg anses numera vara "vederlagd" genom ett ömkligt

pekorat av en teol. lektor i Stockholm, Personne. Våra "sanningssökare" och unitarier med v. Bergen i spetsen skada frihetens sak genom sin människofruktan (ett bevingat ord från detta håll lyder så: "Vad vi behöva, är *respektabilitet*"), just en präktig lösens för andens stridsmän) och överhuvud taget komma vi på detta sätt ej ur fläck. En reformator är av nöden, men av vad jag sett av universitetsförhållandena är mig klart att Uppsala ej för den närmaste framtiden kommer att fostra en sådan. Jag tror att småstadsuniversiteten hava spelat ut sin roll; men måhända ligger felet någon annanstädes.

Wicksells strävan att bli klar med sin examen gjorde att han inte gav sig djupare in i den på hösten 1882 bildade studentföreningen Verdandi, trots att han genom sin offentliga verksamhet berett marken för föreningen och även var en av dess stiftare. I mitten av november skrev han till Öhrvall:

I fredags var ett nytt sammanträde i radikala klubben (Verdandi skall den nu prompt heta) och mot slutet kom verkligen litet diskussion till stånd: om dödsstraffet. Jag försvarade naturligtvis den konservativa sidan dock ej utan förbehåll. Dessa förbehåll äro dock tillräckliga att åtminstone i fredstid göra statens rätt att avliva en brottsling ytterst dubiös. För övrigt tillväxer föreningen raskt, *man tycks i allmänhet vara livligt intresserad för densamma och det är ej osannolikt att den i framtiden om den får leva kommer att verka som ett "sprängämne" trots dess nuvarande fredliga karaktär.*

Åren omkring 1880 hade varit av stor betydelse i Wicksells liv. I malthusianismen hade han fått en ny tro, som också vänt hans vetenskapliga uppmärksamhet mot samhällsfrågorna. Befolkningsföredragen och den ryktbarhet som följde av dem hade samtidigt kommit in som störningar i hans karriär som naturvetenskapsman. Under mer än ett årtionde kom hans verksamhet att osäkert svänga mellan två mål. Han pendlade mellan sin önskan att fullfölja den från början valda vetenskapsbanan och ett allt starkare begär att fördjupa sig i och till andra utbreda malthusianismens samhällsåskådning. Först in på nittitalet skulle den teoretiska nationalekonomien visa sig vara den uppgift som i tillräcklig grad kunde förena dessa impulser.

Bland åttitalister

KNUT WICKSELL hade med sitt föredrag om befolknings- och sedlighetsfrågan tagit till orda i ett av de ämnen som skulle komma att stå i centrum för åttitalets samhällsdebatt. Eftersom han också visat sig ha ovanligt stora gåvor som talare och skribent blev det inte lätt för honom att efter sitt offentliga framträdande åter dra sig tillbaka till studiernas ostördhet. Han hade dock, såsom framgått av ett brev till Lotten, förmått tacka nej till ett erbjudande att medarbeta i den av Ahnfelt redigerade tidskriften *Ur dagens krönika* som blev åttitalisternas speciella språkrör.

Senare under år 1881 hade August Strindberg planer på att få honom som medredaktör i en radikal tidskrift eller litterär kalender. Härom skrev Strindberg till Edvard Brandes den 12 februari 1882: "En annan sak! Knut Wicksell, om du hört hans namn, malthusianaren, och August Strindberg ämna jämte ett nyupptäckt 'Unga Sverige' utgiva en tidskrift, absolut radikal! Har du och dina vänner några intressen att bevaka så välkomna. Känner du dig ha något på hjärtat som er pressofrihet förbjuder trycka, så hasta hit!" Samma dag föreslog han Bonniers att förlägga en sådan tidskrift, vilken, "som vi icke äro några expeditionskarlar", skulle redigeras av dr Bernhard Meijer. Han hade övervägt att låta en kapitalist inom gruppen — den som avsågs var Hjalmar Branting — svara för förlaget men funnit att en sådan lösning inte var lämplig från distributionssynpunkt.

Särskilt Karl Otto Bonnier visade stort intresse för detta projekt. I ett brev till fadern medgav han att den av Strindberg presenterade medarbetarförteckningen visserligen var dålig, även om Branting, Karl Staaff och de andra säkert var ganska duktiga pojkar. "Men skulle icke två namn som Strindberg och Wick-

sell till en början i icke så liten grad kunna skyla över därmed, och bli sedan bidragen goda, pepprade ordentligt och framför allt lättlästa, så tror jag det ej har så stor fara." Strindberg hördes emellertid aldrig av för fortsatta förhandlingar, varför dessa planer förföllo. Ett drygt år senare var han inne på att tillsammans med Gustaf af Geijerstam utge en vitter årsbok. Denna gång nämndes Branting och Staaff bland de tilltänkta prosamedarbetarna, medan Wicksell tillsammans med bl.a. Strindberg, Geijerstam och Bååth upptogs bland dem som skulle skriva vers.

De första strindbergska planerna förverkligades emellertid halvtannat år senare, om än i något förändrad form. Knut Wicksell blev grundare, delägare och en av de flitigaste medarbetarna i den från årsskiftet 1883 utkommande radikala tidningen *Tiden*. Wicksell var en av de tre som undertecknade ansökningen om stadfästelse för tidningsbolaget och han blev också en av dess fem styrelsemedlemmar. Vid hans sida i styrelsen stod, utom Theodor Frölander, tre liberala politiker: den religiöse rationalisten och fredsvännen K. P. Arnoldson, bygdehistorikern Johan Johansson i Noraskog och den liberala fabrikören J. A. Fjällbäck, av vilka de två första redan var riksdagsmän och den tredje på väg att bli det.

Det ekonomiska engagemanget var ganska stort, samtidigt som företagets affärer redan från början tycks ha varit tämligen förvirrade. Aktiekapitalet, lägst 30 000 och högst 50 000, uppgavs vara inbetalat till den lägre summan i september 1884, då tidningen redan utkommit i tre kvarts år. Vid sidan av aktiekapitalet, som var fördelat på ett trettital händer, kom lån och bidrag från några större finansiärer. Enligt anteckningar av Fjällbäck skall Johansson i Noraskog ha förmedlat ett bidrag på 30 000 kronor från den förmögne norske industrimannen Hans Astrup, som vid denna tid verkade i Sverige och här stödde norskvänliga strömningar. Också den i Sverige bosatte norrmannen Wilhelm Farup gav ett visst stöd, genom att låna pengar till Johansson och Fjällbäck, de två som när tidningen ekonomiskt ramlade ihop åtog sig förlusten på en av styrelsen inköpt press.

Denna "Sveriges billigaste dagliga tidning", som inte bara ut-

bjöds till prenumeration på de vanliga utdelningsställena utan också i ett stort antal kryddbodar, redigerades av K. P. Arnoldson med biträde av Gunnar Hægerstolpe. Knut Wicksell bidrog med korrespondenser från Uppsala samt en och annan artikel, Hjalmar Branting skrev regelbundet om teater och litteratur, och vid några tillfällen medarbetade så kända författare som Strindberg och S. A. Hedin. Tidningens tendens var delvis given av redaktörens inställning. Fredsfrågan och särskilt hänsynen till Norge spelade stor roll liksom också religionsfrihets- och nykterhetsfrågorna.

Den nya litteraturen behandlades med förståelse, inte minst i Brantings bidrag, och en allmän radikalism i både kulturfrågor och sociala frågor hävdades av Knut Wicksell. Det vore väl, skrev Wicksell i februari 1883 till Öhrvall, om våra gamla riksdagsfrågor kunde bringas till lösning, "så att någon uppmärksamhet kunde ägnas åt nödvändiga kulture reformer; i *över tio år* har man bara kastat boll med grundskatter och indelningsverk, varvid allt annat fått sitta emellan". Ett för dåtidens förhållanden mycket stort utrymme ägnade Tiden åt olika sidor av arbetarfrågan. Flera bidrag handlade om det enkla arbetets ära; det gavs också rapporter om skyddslagstiftningens och socialpolitikens utveckling i Sverige och utlandet. De svenska arbetarföreningarnas sammanträden och överhuvudtaget folkbildningsverksamheten uppmärksammades i notismaterialet, och om den av brännvins-kungen L. O. Smith startade kooperativa arbetarrörelsen, till vars ledning både Fjällbäck och Wicksell hörde, bringades fort-löpande nyheter.

Tiden kämpade emellertid med stora ekonomiska svårigheter, och i april 1885 blev den varannandagstidning, nu med Branting som redaktör. Efter ytterligare ett knappt år sökte tidningen stöd hos den stockholmska fackföreningsrörelsen, vars särskilda organ den blev under dess återstående halvår. Tiden var, skrev Branting senare i en tillbakablick, "ett organ för samarbete mellan den spirande vänstern i riksdagen och den spirande nya radikalismen i landet. Det gick icke länge, men Tidens arbete bidrog ej så litet till vänsterns första valseger i Stockholm 1884; följande år övergick

tidningen till den som skriver detta och riktades in på att bereda mark för fackföreningsrörelse och socialism". Även under detta sista skede kvarstod Wicksell som medarbetare. Tidningen avslutade sin historia med ett ekonomiskt sammanbrott; den gav ett ackord på endast 15 procent. Förlusten på tryckpressen, som såldes till ärkefienden C. D. af Wirséns tidning *Vårt land*, fick som sagt bäras av två styrelsemedlemmar. Knut Wicksell betalade dem emellertid vad han ansåg vara sin andel åtskilliga år senare, sedan han vid femtio års ålder som professor fått sin första avlönade syssla. Han hade också, utom nyssnämnda åtagande på 650 kronor, förlorat sin aktieinsats på 500 kronor.

Deltagandet i *Arbetarnas ring* i Uppsala var den andra verksamhetsgren som under dessa år drog honom bort från ett odelat studiearbete. Ringrörelsen hade börjat i Stockholm under hösten 1883. Den hade snabbt vuxit upp runt den kärna som utgjordes av brännvinskungen L. O. Smiths kritik mot de offentliga utskärkningsbolagen. Även om rörelsen från början riktats mot brännvinsbeskattningens godtycklighet, hade den efterhand fått en vidare syftning. Exempelvis angavs målet för arbetarringen i Nyköping vara "att verka i allmänhet för nykterhet och sedlighet, att undvika krogbesök och bjudningssystem, att bilda pensionsinrättning för arbetare samt att föranstalta kontanta inköp av livsförnödenheter mot rabatt".

Den 20 oktober infördes i tidningen Upsala ett upprop från stadens nybildade arbetarring, i vars styrelse Knut Wicksell var ordförande och bland vars medlemmar märktes verdandisterna Mauritz Hellberg och Olof Högberg. Föreningen som uppgavs räkna 500 medlemmar hade redan beslutat att krogarna skulle undflys. I syfte att också söka bereda arbetarna billigare livsförnödenheter hade man redan förut gjort en hemställan till de enskilda handlandena om kontantköpsrabatter för medlemmarna. Då detta inte lyckats, hade man valt att söka bilda "en konsumtionsförening med eget utlämningsmagasin". Ett sådant kom också till stånd i början av följande år, sedan ett grundkapital på något tusental kronor hopsamlats.

Ringrörelsen hade också ett storslaget nationellt program. Den

skulle finansieras genom en av arbetarna ägd aktiebank, den skulle upprätta arbetsförmedlingar och dess inflytande över rikspolitiken skulle ske genom en årlig kongress eller "arbetarriksdag". Även om bankrörelse och arbetsförmedling verkligen kom till stånd och kooperativt verksamma ringar bildades i alla de större städerna — det sammanlagda medlemsantalet har uppskattats till 50 000 — började ringrörelsen gå tillbaka redan efter ett år.

Under Uppsalaringsens första skede hade Wicksell stått på L. O. Smiths sida i fråga om verksamhetens mål och organisation. Redan i början av 1884 hade det emellertid blivit klart för honom att ringrörelsen i dess ursprungliga form ej kunde gagna arbetarna. Han skrev i februari ett brev till ledaren för Jönköpingsringen, vilket beredde denne "den ingalunda angenäma vissheten att även Ni börjat befara ringrörelsens snara undergång". Efterhand uppstod öppna motsättningar mellan Wicksell och Smith. Deras hetsiga meningsutbyte ägde rum i Tiden; och en av anledningarna till Wicksells tilltagande irritation var att Smith inte fortsättningsvis ville stödja denna tidning. Viktigare var emellertid Wicksells misstankar att Smith i grund och botten inte hade så stort intresse för arbetarnas bästa utan främst ville gagna sin egen sak. Den wicksellska kritiken vändes mot det stora ångköket i Stockholm, vars abonnenter inte ansågs ha fått någon garanti för den utlovade andelen i vinsten, och liknande invändningar riktades mot rörelsens arbetsförmedling. Mot slutet av 1884 drog sig Wicksell tillbaka. Uppsalaringsens konsumtionsförening upphörde några månader senare och därefter avtynade verksamheten småningom helt.

Wicksell hade sålunda under dessa år haft åtskilligt annat än studier att fördriva tiden med. Han fortsatte nog sin läsning, men han hade långa perioder av överksamhet. "Modstulenheten övergår i sysslolöshet", klagade han för Ohrvall i början av 1883. Till sin i Schweiz bosatta väninna skrev han vid samma tid: "I höstas hade jag ett raptus av flit och började nästan hysa en smula aktning för mig själv samt uppgöra planer för framtiden, men sedan i julas har jag på nytt börjat glida utför den förstockade lättjans sluttande plan och därmed har misströstan och självföraktets huldade genier på nytt intagit sina platser vid min sida".

I Uppsala hade han fått några nya yngre vänner, August Bondeson och Gustaf af Geijerstam, vilkas begynnande litterära verksamhet han intresserat följde. Det som hos Bondeson mest tilltalade honom var dennes glada sätt och intresse för människor. "Jag hade tillbragt hela min ungdom på en studentkammare", skrev han i en senare minnesanteckning om deras vänskap, "och inte sett det minsta av livet, endast grubblat i ensligheten över tillvarons problem — de religiösa först, sedan de sociala." Men några riktigt intima vänner hade han inte längre i sin närhet. När Lotten oväntat dog och Hjalmar Öhrvall fick en attack av lungtuberkulos, som skulle kräva en resa till Södern, kom ensamheten att tynga honom hårt. Under sådana förhållanden blev det ingen ordning på studierna. Till Öhrvall skrev han på palmsöndagen 1883:

Jag har nu börjat nosa litet på böckerna igen. Jag behövde en uppruskning och fick den även . . . Vare sig jag nu blir färdig eller ej, funderar jag starkt på att i höst flytta till Stockholm . . . Jag kan ju resa upp i och för examen. Visserligen har Stockholm numera för mig förlorat betydligt av sin dragningskraft, sedan jag ej längre har syster Lotten där, och måste nu också ni lämna Sverige för nästa vinter, så får jag visst allt utom en glädjerik tid där, men någonstades måste man ju vara, så länge man nödgas släpa på tidens och rummets kategori eller form.

Han var rädd för att hans kunskaper i matematik inte skulle räcka för högre betyg i licentiaten. Familjen Öhrvall tog del i hans sorger och försökte till och med att ordna en intrig som skulle leda till tentamen, men Knut ville inte vara med om något sådant. Hans politiska verksamhet störde honom naturligtvis i studiearbetet. "Än sno mina tankar sig uteder dubbelkrökta kurvor", skrev han till Öhrvall vid midsommartiden, "än är jag sysselsatt med 'samtidens svåraste problem', ty till råga på eländet har jag nu blivit arbetarledare. Hin vete hur detta skall sluta, dock hoppas jag ännu det bästa".

Såvitt man kan döma av det för de följande två åren något knappare biografiska materialet slutade det med en krasch. Någon

tentamen blev inte av under 1883 och heller inte året därpå. Till och med vårterminen 1884 bodde han dock i Uppsala, i den bostad han förut delat med Öhrvall. Under denna tid skrev han ganska flitigt i Tiden och styrde dessutom med arbetarringen. I mitten av året flyttade han till Stockholm. Öhrvalls hade då kommit åter från sin utlandsvistelse och det var till dem och Frölanders han mest tydde sig.

Alltjämt tycks "det livande, stärkande umgänget med en ädel kvinna" ha förnekats honom. I ett brev till Öhrvall under våren 1883 hälsar han till Frölander, som just skall gifta sig, från "le vieux célibataire". De enda kvinnor som vid denna tid nämns i en lång följd av brev är städet Lina, "den hederliga själen, som ömkar mig, när hon ser bokhögarna på mitt skrivbord" samt "den lilla koppärriga på Lambys, en ny stjärna, dock ej av första storleken". Ett drastiskt tecken på hans ensamhet är att han vid denna tid förälskar sig i en flicka som han aldrig träffat utan bara hört talas om. Han skriver på hösten 1882 till Öhrvall, att han från flera håll hört om en ung dam, Stina Wærn, som "måtte vara ett mer än medelgott subjekt". Ett stycke in på följande år sänder han en lång historia till Effie i Schweiz, som haft resällskap med fröken Wærn. Hans bekymmer är huruvida vid ett eventuellt sammanträffande med henne

mitt tycke skulle stå i överensstämmelse med min böjelse, och detta att vara obeslutsam i kärlek är just den sanna olyckan — att få korgen är en småsak mot denna . . . Det är således ej omöjligt att jag någon gång i framtiden kan komma att sammanträffa med henne, ehuru hon då antagligen redan är fästmö eller fru, såvida hon ej för länge sedan är det förra. Nå, att komma "en timme för sent" därvid är jag nu så van, att det ej vidare gör mig någonting just, det är som sagt endast ovissheten huruvida jag verkligen älskar henne eller icke, som plågar mig, och jag är tyvärr ej i tillfälle att göra slut därpå genom att resa ned till Paris och söka få se henne.

Wicksell fick alldeles rätt i att den unga damens hand erbjöds honom "olyckligtvis av personer som ej disponera över densamma". Efter sina litteraturstudier i Frankrike blev hon nämligen, år 1885, gift med industrimannen Erik Frisell. Den anförda

BLAND ÅTTITALISTER

episoden visar emellertid att Knut Wicksell led av sin ensamhet och att han gärna ville se ett slut på den.

Mot slutet av 1884 hade han drabbats av en ny och långt allvarligare känslokris. Medan han bodde i Hjalmar Öhrvalls familj hade han förälskat sig i vännens hustru – och genomgått månader av tyst lidande innan han i början av 1885 flyttat tillbaka till Uppsala. När Knut från ett ensligt studentliv kommit till deras hem, skrev Tekla Öhrvall några år senare, hade hon tyvärr inte förstått "att det kunde ligga någon fara i att visa honom den vänskap jag kände för honom och [då jag] dessutom var en av de få, om ej rentav den enda kvinna, med vilken han då kommit i beröring, var det kanske ej så underligt att hans kärlek ägnades mig, något som säkerligen ej blivit fallet om han haft några andra att välja på".

Det tycks ha varit som en utväg ur en svår personlig kris han nu läste in sin examen. Redan förut hade han skaffat sig två betyg i matematik och två och ett halvt i mekanik, och han tog nu i maj 1885 ett betyg i fysik. Sedan också en avhandling, *Om beviset för existensen av en rot till en algebraisk ekvation*, presenterats, fick han ut sin licentiatexamen i september. För att komma ifrån sina hjärtesorger reste han i oktober till London – han hade vid denna tid fått loss sina arvsmedel – och där vistades han till mitten av juni följande år. Sister Hanna följde honom över och höll honom sällskap under den första tiden.

Besöket i London gav honom tillfälle till både förströelser och studier. Han blev omhändertagen av en mycket trevlig familj, där det fanns flera ungdomar. Och redan i början av sin vistelse kom han i förbindelse med en radikal norsk bokhandlare, Hans Brækstad, som hjälpte honom till rätta och gav honom anvisning på olika föreningar, bland dem Fabian society. Om dagarna satt han på British museum och läste teoretisk nationalekonomi, och kvällarna tillbragte han ofta på politiska föredrag och diskussioner. I ett brev till Frölander från november 1885 skriver han:

I am making a little of all sorts of things at present. On Thursday I was debating with anarchists. Kautsky and I cannot fully understand

another. He is saying that Malthusianism is only a psychological not a social question. When I am pressing him, he says that all will come by itself, when once the socialist question is settled, and that it is not wise for the Socialists to split their forces on several things at a time. I think the fault is, that he has gone to the subject in a historical way only, whereas I think you must be accustomed with mathematics before, at the least so much as to be fully at home in the axiomas of algebra.

Den personliga grunden för hans utlandsresa finns antydd i en del brev som kommit att förbigås vid den gallring av arkivmaterial som tydligen skett i detta sammanhang. Ett brev till Öhrvall på våren 1886 har det lakoniska tillägget "Verfehlte Liebe — Verfehltes Leben". Och en av de sista dagarna samma år skrev han från Rostorp till sin uppsalavän: "Trots allt omhuldande känner jag mig till mods härnere ungefär som för två år sedan. Hanna går och fäller tårar i smyg över att jag 'ser så ledsen ut', ehuru hon är för grannlaga att göra mig några direkta frågor". Så sent som i maj 1887 gav han under en föredragsresa i Skåne ifrån sig en liknande hjärtesuck. Han skrev då till Öhrvall: "Rekreation — ja var finna den? 'Die kleinen Lieder' som jag nu far omkring och vevar upp äro allesammans utsprungna 'aus meinem grossen Schmerzen' och sen har jag intet mer att ta av".

Redan på våren 1885 före sin resa till England hade Wicksell hållit föredrag inför olika föreningar i Stockholm och Uppsala. Huruvida stadsbefolkningen kan anses leva på lantbefolkningens bekostnad var ämnet för ett föredrag han höll två gånger, och om olika sidor av befolkningsfrågan talade han också två gånger. Några direkta ekonomiska motiv tycks han inte ha haft för denna verksamhet. Han hade tidigare, när han för andra gången i Stockholm höll föredrag om utvandringen, understrukt det oegennyttiga i sin strävan genom att skänka behållningen, 130 kronor, till stadens asyl för fattiga barnaföderskor. Det var en vacker gest, ty hans ekonomi var usel och han hade väl behövt pengarna.

Något stipendium hade han då inte längre, hans andel i fastigheterna avkastade bara omkring 400 kronor per år och den publicistiska verksamheten i början av åttitalet gav sammanlagt inte mer än halvannan tusenlapp. Han var alltså för större delen av

BLAND ÅTTITALISTER

sina levnadskostnader hänvisad till att låna. I breven till syster Lotten och senare moster Marie överdriver han självfallet sina ekonomiska svårigheter en smula, men eftersom vi vet hur små hans inkomstkällor var, är det ändå klart att han verkligen hade skral ekonomi. År 1885 såldes visserligen de släktfastigheter, av vilka han ägde en sjättedel, för 95 000 kronor. Han kunde på så sätt betala på sina skulder och även finansierna sin engelska resa.

Efter återkomsten från England började han hålla föreläsningar i större omfattning och med försörjningsmotivet i förgrunden. Det enklaste sättet att ge en överblick över denna verksamhet är att utom plats och tid för föredragen helt kort ange deras ämne.

1886

Uppsala	28 sept.	Englandsintryck
Stockholm	13 o. 18 nov.	Socialismen
Stockholm	27 nov.	Befolkningsfrågan
Uppsala	29 nov.	Socialismen
Stockholm	15 o. 18 dec.	Prostitutionen

1887

Norrköping	8 jan.	Befolkningsfrågan
Stockholm	3 febr.	Spiritismen
Stockholm	9 o. 12 febr.	Äktenskapet
Uppsala	22 o. 24 febr.	Äktenskapet
Stockholm	5 mars	Spiritismen
Stockholm	14 mars	Varför fritänkeri
Uppsala	16 mars	Varför fritänkeri
Stockholm	21 mars	Eutanasi
Göteborg	5 april	Befolkningsfrågan
Göteborg	7 april	Socialismen
Göteborg	11 april	Befolkningsfrågan
Kristiania	12 o. 15 april	Prostitutionen

BLAND ÅTTITALISTER

Kristiania	17 april	Befolkningsfrågan
Kristiania	20 april	Äktenskapet
Göteborg	22 april	Prostitutionen
Göteborg	24 april	Religionen
Göteborg	26 april	Äktenskapet
Hälsingborg	30 april	Befolkningsfrågan
Hälsingborg	2 maj	Äktenskapet
Lund	5 maj	Prostitutionen
Köpenhamn	6 maj	Befolkningsfrågan
Köpenhamn	9 o. 11 maj	Äktenskapet
Malmö	8 o. 12 maj	Äktenskapet
Lund	13 maj	Äktenskapet
Köpenhamn	16 maj	Socialismen
Lund	19 maj	Befolkningsfrågan
Landskrona	22 maj	Befolkningsfrågan
Ystad	25 maj	Befolkningsfrågan
Ystad	26 maj	Äktenskapet
Norrköping	11 juni	Äktenskapet

Detta kringflackande och ekonomiskt osäkra liv var naturligtvis slitsamt, men han sökte tröst i den tanken att någonstans måste man uppehålla sig och någonting måste man göra, så länge livet nu varar. Han skrev flitigt till Öhrvall under föredragsresorna 1887, och några utdrag ur dessa brev ger en god bild av hans upplevelser och stämningar.

Stockholm 10 februari

Kommer just nu (d.v.s. kl. 1 fm.) från mitt föredrag, där jag haft gräsligt med folk men — en ytterst tunn applåd. Icke heller var jag just nöjd med föredraget... Jag börjar redan varda ledsen på att hålla föredrag. En förfärlig oro förut, en stark spänning medan det pågår och så trötthet och olust ovanpå. Men något måste man väl göra, medan man är här.

BLAND ÅTTITALISTER

Stockholm 22 mars

Få se nu, om jag kan slå något mynt på min Göteborgsturné, det pekuniära resultatet är det enda som intresserar mig numera, ty i övrigt tycks resultatet hur jag vänder mig endast varda ovett, och därvid är jag nu så van, att det inte ens äger nyhetens behag.

Göteborg 22 april

Här i Göteborg tycks jag ha fått vind i seglen nu... mellan fyra och fem hundra åhörare i afton på Arbetareföreningen. Föredraget (om prostitutionen) gick bra och rönt livligt bifall. Ingen opposition... Göteborg tycks ej vara en så dålig föreläsningsstad ändå. Skada blott att jag ej kunde dröja längre i Kristiania, ty det tog sig betydligt mot slutet där också. En viss "inkubationstid" tycks vara erforderlig överallt.

Alnarp 21 maj

Få se om jag då vid återkomsten [till Stockholm] har något kvar i kassan. Tre à fyra hundra kronor vid pass är hittills det ekonomiska resultatet av min resa. I det hela har den ju dock varit rätt intressant. Det kringflackande och jäktande livet kan väl ha sina obehag, men så har det alltid den fördelen med sig att man ej hinner tänka... Rätt många nya ansikten har jag ock fått se, dock har tiden just aldrig medgivit några närmare bekantskapers knytande. I det hela både längtar jag efter och fruktar att på nytt komma till ro. Vad jag skall ha för mig i sommar är mig också en gåta, ehuru jag väl alltid hittar på något. Möjligen kan det vara skäl att redigera föredragen för tryckning, om jag kan få någon förläggare, men jag skulle också behöva läsa litet, ty jag har ju nästan ej tagit i en bok på flera månaders tid.

Eslöv 28 maj

Sedan jag nu i afton har hållit föredrag i Landskrona, är min skånska sejour avslutad; om en stund reser jag med kurirtåget till Nässjö. I det hela ångrar jag ej min resa hit ner, om än det ekonomiska resultatet kunde ha varit bättre. Dock är det ju vackert att en person i våra dagar kan leva på att "angripa religion och moral".

På senhösten samma år, då han redan var utomlands på sin långa studieresa, gav han Ohrvall några tips om hur man organiserar folkliga föreläsningar. Med tanke på den stora roll före-

läsningsverksamheten förr spelade för spridandet av nya idéer kan dessa nästan handboksmässigt utformade anvisningar vara värda att återge.

Jag vill nu nämna något om mina erfarenheter från föreläsningsturnén i våras. Mina bästa ställen voro Göteborg och Malmö, ävensom, ehuru kanske till stor del på grund av myndigheternas trakasserier, Lund. Även Norrköping är ganska bra, Jön- och Linköping torde ock förtjäna att besökas. På alla dessa ställen (med undantag av Lund och Jönköping) böra arbetareföreningarnas lokaler förhyras. De äro billiga (ca 15 kronor) rymliga och allmänheten är van vid dem. Vad priset beträffar har jag funnit mig bäst vid att ha två pris: 50 och 25 öre (utom i Lund där man kan taga 50 öre över lag). Möjligen kan detta medföra ett par kronors utgift för en eller annan extra vaktmästare, men det spelar ingen roll.

Biljetter två sorter måste man ha med sig. Notis plägar på begäran införas i de tidningar, i vilka man annonserar. För min del lät jag därjämte alltid trycka och uppsätta affischer. Då det gäller att på ett par dagar tillkännagiva en "tillställning" är enligt min åsikt och erfarenhet tidningsannonsering otillräcklig. Tiden bör ej gärna sättas tidigare än klockan 8 på aftonen (möjligen dock under midvintern något tidigare) på det arbetarna må kunna gå dit. I allmänhet bör man ej söka lägga an på den s.k. "bildade" utan på den stora publiken (såvida man ej håller föredrag om spökhistorier eller fruntimmershårklädsalar). Både betalar detta sig bättre (ty de bildade äro för rädda att gå och höra på revolutionstalare) och de djupa lederna äro också den fruktbareaste jordmånen att arbeta i. Vad det ekonomiska resultatet angår är bäst att ej göra sig några illusioner, särdeles när man är ute för första gången. Dock bör förföljelserna i Uppsala ha verkat såsom reklam.

Dock bör en turné kunna göras betydligt billigare än min, om man kan undvika att bo och äta på de dyra hotellen. Själva omkostnaderna för ett föredrag böra ej gå till mer än omkring 30 à 35 kronor, så att redan 100 åhörare, hälften av vardera sorten, betala omkostnaderna. Allt beror därför på hur billigt man kan bo och leva. Huruvida *en serie* föredrag över samma ämne lönar sig för den publik jag här avsett vågar jag ej inlåta mig på. Själv försökte jag (enligt sekularisternas i England föredöme) att medhinna ämnet på ett föredrag 1 à 1½ timme. Dock är detta kanske en fördom. — Något mer kan jag nu ej erinra

mig. I allmänhet äro tidningsmännen personligen mycket tillmötesgående, även om de skälla publice.

Ett nytt inslag i den wicksellska verksamheten var de föredrag om socialismen, som han höll i Stockholm och Uppsala på hösten 1886 samt i Göteborg och Köpenhamn följande år. Åttitalet hade ju också varit årtiondet för socialdemokratiens framträngande i vårt land. August Palm höll sitt första socialistiska föredrag på hösten 1881 och det riksparti som samlade alla de nykomna socialdemokratiska föreningarna bildades på våren 1889. Wicksell hade redan i samband med sitt första föredrag i befolkningsfrågan tagit ställning till socialismen — många av dess satser tilltalade honom men han bestred att en socialistisk samhällsomdaning var möjlig, om man inte samtidigt kom till rätta med folkökningstendensen — och denna åsikt behöll han för all framtid. Sina nymalthusianska idéer förkunnade han emellertid för samma befolkningslager, till vilka den socialistiska agitationen vände sig, och det var därför att vänta att även socialisterna skulle ta ställning till Wicksell.

Hjalmar Branting som ju från början var verdandist hade under sina första år i Tiden inte varit mer socialist än Wicksell. När han vid mitten av åttitalet gled över till en socialistisk ståndpunkt, skedde det till en början utan något behov att bryta med radikaler av annan färg. Under de år den socialdemokratiska arbetarrörelsen växte fram fanns utom nymalthusianismen en rad andra från socialismens synpunkt mer sekundära rörelser: bildningsrörelsen, nykterhetsrörelsen, ringrörelsen och den antireligiösa "utilismen". En del socialdemokrater, t.ex. August Palm och Axel Danielsson, ville att verksamheten skulle koncentreras till en på fackföreningarna stödd antikapitalistisk idérörelse, och de var rädda för att sysslandet med de sekundära reformidéerna skulle verka splittrande på den ännu svaga socialdemokratien. Branting intog en moderatare hållning i taktikfrågan, och socialdemokrater med hans inställning kom därför att under lång tid ge sitt stöd åt den ena eller den andra av de sekundära verksamheterna.

Om Wicksell själv inte gått till angrepp mot socialismen hade

troligtvis dess mer moderata kretsar givit hans idéer ett starkare stöd. Å andra sidan förefaller det som om nymalthusianismen inte som samhällstolkning förmått vinna de organiserade arbetarnas tilltro. Den mer socialistiskt inriktade opinionen hade ju i marxismen en lika storslagen men mer allmän samhällsformel att hålla sig till. För de till facklig och politisk strid organiserade arbetarna måste också nymalthusianismen ha uppvisat den väsentliga bristen att inte utpeka någon för samhällsolyckorna ansvarig grupp, en yttre fiende att bekämpa. Nymalthusianismen begärde förtänksamhet och behärskning av de enskilda, den tillhörde de moraliska rörelser som vill att striden skall föras mot "fienden inom oss". Dessutom var nog arbetarna, kanske särskilt de mer liberalt sinnade som huvudsakligen rekryterades från hantverksyrkena, oftast lika grannliga och pryda som de goda borgarna.

Ett visst utslag på nymalthusianismens makt över opinionen inom huvudstadens organiserade arbetarvärld har man i en noggrant protokollförd diskussion i Fackföreningarnas centralkommitté på våren 1885. Överläggningsämnet var: *Vad är den egentliga grundorsaken till arbetslönernas ständiga tendens att sänka sig till det minimum under vilket det icke är möjligt att leva?* Av de sex talarna i diskussionen var endast en malthusian, medan fyra yttrade sig direkt mot den malthusianska samhällstolkningen och en utan att angripa malthusianismen kom med andra förklaringar till fattigdomen. Inledaren O. H. Cederborg såg i faran för överbefolkning blott ett "chimäriskt spöke" och han försäkrade i bästa förmalthusiansk anda "att med varje mun som kommer till världen, kommer samtidigt ett par händer, vilka om de äro verksamma, och hava full frihet, kunna frambringa många gånger mera näringsmedel än vad munnen kan förtära". Alla utom den ende nymalthusianskt övertygade talaren ansåg att orsakerna till de låga lönerna låg i ägandets ojämnhet och i förtryck från de besuttna. Två av talarna var anhängare av georgismen, en såg fattigdomens orsak i kapitalets ojämna fördelning medan två fann den bero på de maktägandes bildningsmonopol.

Att döma av tidningsreferaten från Wicksells olika föredrag om socialismen hölls de efter en i stort sett enhetlig mall. Före-

dragshållaren sade sig vid sina studier av socialismen i England ha funnit inte ett vetenskapligt system utan ett system liksom det teologiska grundat på trossatser, vilka varken var klara i och för sig eller hade bekräftats av erfarenheten. Då Marx sammanslog naturkrafter och arbetsredskap under det gemensamma namnet arbetsmedel var det för att så lätt som möjligt utdöma privategendomen och slippa ifrån en närmare diskussion av äganderätten. De ekonomiska orättvisorna är emellertid inte en följd av äganderätten. Orättvisan är varken individens eller samhällets utan om man så vill naturens, vilken låter människor födas till världen utan att samtidigt för deras räkning skapa ett nytt stycke odlingsbar jord. Socialismens grundfel är att skylla de missförhållanden, som ligger i naturens begränsning, på brister i samhällsinrättningen.

Samtidigt som Wicksell uppvisade svagheter i den marxiska samhällsteorien och pläderade för den malthuska, tog han på ett alltigenom förståndigt sätt ställning till några mer politiska problem. Den marxiska teorien om en långsam samhällsförändring, som kulminerar i en så att säga bekräftande revolution, ansåg han osannolik och även föga önskvärd. Revolutionen skulle blott leda till caesarism och despoti. Han manade socialdemokraterna att i stället göra sig till det starkaste riksdagspartiet. De skulle därvid finna, trodde han, att också partiella reformåtgärder, mot vilka de uttalat sig, skulle kunna leda till stora reformer, och för att nå ett sådant mål fick man ej sky allianser med andra grupper. Men han uppmanade också de enskilda arbetarna att höja sin ställning genom sparsamhet, nykterhet och måttlighet framför allt i alstrandet av nya individer.

Branting deltog som socialismens representant vid det Verdandi-möte där föredraget hölls en av gångerna. De invändningar han gjorde där liksom också i en följande artikel i Social-Demokraten var emellertid ganska återhållna. Wicksell hade såtillvida varit mild i sin kritik att han undvikit alla angrepp på socialdemokratiens verksamhet. Wicksell hade vidare hävdad samma slag av moderata åsikter i taktikfrågorna som Branting själv omfattade, och mot själva önskvärldheten av födelsekontroll hade ju denne

inga invändningar att göra. Några år senare då Wicksell på grundval av mer fördjupade kunskaper i modern nationalekonomi gick i närmare strid mot marxismens värdeteori blev Brantings försvar långt skarpare.

Under 1886-87 års stora turné hade Wicksell utarbetat ett par nya föredrag: ett om prostitutionen och ett om äktenskapet. Föredraget om prostitutionen hölls först i Stockholm och sedan i sammandragen form på flera andra håll. Det publicerades som broschyr på hösten 1887 med Kungsholms bokhandel som distributör i en serie kallad *Föredrag av Knut Wicksell hållna vintern 1886—87*. Föredraget om äktenskapet och dess framtid lades upp på samma sätt, ehuru den år 1890 utgivna broschyren tycks ha inneburit en något större omarbetning och utvidgning av det ursprungliga manuskriptet.

De två föredragen innehöll dels ett ställningstagande till de vid denna tid ivrigt diskuterade sedlighets- och äktenskapsfrågorna, dels också en del mer allmänna utveckelser om samhällsmoralens problem. Den första mer praktiska fråga Wicksell i prostitutionsföredraget tog ställning till var den om möjligheterna att bringa prostitutionen att anta lindrigare former. Han ställde sig skeptisk till den sedlighetsrörelse, vilken som en avläggare till den engelska *Federationen* kommit till vårt land i slutet av sjuttitalet och arbetat både för fallna kvinnors omvändande och mot den reglementering som i avsikt att hejda könssjukdomarnas spridning införts av de större städernas myndigheter. Å andra sidan ansåg han, att de åtgärder som var i bruk snarare var "framkallade av ett lågsinnat och barbariskt hämndbegär mot dem, som samhället nu en gång utsett till syndabock för dess egna skröpligheter, än av ett verkligt intresse för hälsovården". Om i stället själva spridandet av sådana sjukdomar straffbelades och man genom upplysning undanröjde de överdrivna och orimliga föreställningarna om deras natur, skulle det onda bekämpas på ett både rättvisare och effektivare sätt.

Men hur mycket som än skulle kunna vinnas i riktning av ett mildrande av prostitutionens onda, så är ändå dess fullständiga

avskaffande det enda mål som står i överensstämmelse med tanken på civilisation och framåtskridande. För att ungdomen skall komma förbi det val mellan två onda ting som den tvingas till — valet mellan en vanärande prostitution och celibatets ödsliga tomhet — förordar Wicksell tidiga äktenskap, i vilka parterna uppskjuter inte bara barnalstringen utan också den kotsamma bosättningen. Ehuru sådana kamratäktenskap måste vara arma på lycka i jämförelse med ett normalt äktenskap, skulle de ändå innebära en förbättring jämfört med det rådande tillståndet.

Om tvenne unga dragas till varandra, känna sig skapade att bereda varandras lycka, men ännu icke på länge äga utsikt att förskaffa sig ett gemensamt hem, ligger väl summan av levnadsvisdom i de konvensansregler, som antingen inskränka deras umgänge till det minsta möjliga eller, och nästan än värre, hänvisa dem till den fadda och ohälsosamma kurtis, som vanligen utfyller den s.k. förlovningstiden bland personer ur de "bättre" samhällsklasserna? I det ena fallet som i det andra lämnar, enligt vad erfarenheten visar, en dylik förbindelse för mannen ett ytterst ringa skydd, om ens något, mot frestelsen att i den köpta kärlekens armar släcka en åtrå som "anständigheten" förbjuder honom att tillfredsställa hos den kvinna han älskar.

Liksom han avslutat sitt första befolkningsföredrag med en direkt och patetisk vädjan, riktade han nu en hemställan till varje ung kvinna ur de samhällsklasser, som frågan närmast gällde:

Vår lagstiftning tillerkänner numera åt dig vid samma ålder som åt mannen full frihet över din egen person, fullt ansvar för dina handlingar. Du älskar och älskas tillbaka av en jämnårig man, som vunnit din tillit, och som, om icke ett vid så unga år mera ovanligt fördärv framdeles får förnedra hans karaktär, sannolikt ej heller skall komma din förtröstan på skam. Åtnöj dig då icke med att lik sagans borgfröken trona i överksam väntan, medan din hjälte under långa provningsår kämpar ensam borta i de otrognas land. Från de strider, som det här gäller, återkomma få med ofläckad sköld, måhända ingen utan vanställande och svidande ärr.

Vill du bevara honom från dessa, bevara honom ren åt sig själv och

åt dig själv, och på samma gång göra vad du kan för att rädda några av dina medsystrar, vilkas liv han skulle bidragit att förmörka, rädda dem åt hederliga män av deras egen samhällsklass — till dess all klassskillnad är bortsopad från jordens yta! — så ligger medlet härtill hos dig allena. Det är sant, att härvid för er båda kan erfordras en måhända bitter strid mot den allmänna mening, som villigt ser genom fingrarna med de grövsta förvillelser men blott icke med ett sunt och naturligt könsliv hos ungdomen, helst om denna opinion delas av edra närmaste. Men ömsesidigt stödjande varandra, borde ni icke finna dessa hinder oöverstigliga, om eljest eder kärlek är äkta.

I äktenskapsföredraget återkommer den gamla problemställningen från talet till kvinnan 1878. Han finner att kravet på personlig självständighet och frihet står i strid med det uppfattningssätt som genomgår den traditionella äktenskapslagstiftningen. Motivet hade han från Ibsen men också från Drysdale, som skrivit utförligt om "äktenskapets isiga formalitet" och om dess hämmande verkan på de älskandes "förtrolighet och innerliga sympati".

Det problem han först söker en lösning på är emellertid ganska speciellt, och det är tydligt att det hänför sig till någon händelse inom hans egen erfarenhetsvärld. Han utgår från den praktiska situationen, "som i flera viktiga delar är hämtad ur verkligheten", att en yrkesverksam, inte längre så ung kvinna bakom sig har en gäckad kärleksförhoppning och nu älskas lidelsefullt av en jämnårig man. Hon är emellertid osäker på om hon skall våga bli hans maka. Wicksell föreslår den lösningen, "att det skall vara ett äktenskap *på försök*, och under det högtidliga, ehuru — det säger sig självt — lagligen icke utkrävbara löftet, att, därest provet överstiger hennes krafter, ingenting skall hindra henne att återtaga sin frihet". Denna tanke står ganska löst i det från början generellt upplagda föredraget. Han förmår inte ge sitt förslag om försöksäktenskapet en mer allmän motivering än att det "måhända" är på en liknande väg man skall kunna nå fram till en lagstiftning som löser olika familjerättsliga frågor utan att varken kräva eller ens medgiva "att den ena kontrahenten må till den andra överlämna besittningsrätten till sin egen person".

Detta är ett av de många fall, då i den wicksellska samhällskritiken en starkt personlig upplevelse bereder sig plats och tar överhand över den allmänna tankegången. I många brev från senare delen av åttitalet har Wicksells tankar kretsat omkring möjligheten av ett upplösbart äktenskap, ett äktenskap för tvivlande kandidater. Det är troligt att han efter den personliga krisen vid mitten av åttitalet kände sig emotionellt förbrukad, och att han sökte efter en form för sammanlevnad som även under sådana förhållanden skulle vara försvarlig. Man kan rentav tänka sig att det exempel han gav i sitt föredrag var en presentation i omkastad form av hans egen situation. Exemplet inte längre så unga person, som haft att begråta en gäckad ungdomsförhoppning, var troligen han själv. En sådan förmodan har också stöd i den omständigheten, att han tidigare vid flera tillfällen i sin litterära produktion valt att genom en kvinnogestalt som alter ego uttrycka sina känslor och drömmar.

Det andra huvudproblemet i föredraget var av mer generell natur. Enligt den tidens lagstiftning hade familjefäderna bestämmanderätten över barnen, och så länge detta var fallet kunde enligt Wicksells mening ingen äktenskapsreform till kvinnans förmån praktiskt genomföras. En möjlighet att själv erhålla bestämmanderätten över barnen hade kvinnan om hon "såsom oeftergivligt villkor för att träda i förbindelse med en man av honom utkrävde att han genom förskrivning eller deposition skulle ställa till hennes förfogande tillräckliga medel för det barns uppfostran, som kan varda denna förbindelses frukt". Bristen på förmögenhet inom befolkningens djupa lager skulle emellertid göra en sådan ordning svår att genomföra.

I stället förordade Wicksell den lösning C. J. L. Almqvist antytt i novellen *Det går an* och närmare utvecklat i *Det europeiska missnöjets grunder*: att kvinnan skulle få bli ansvarig för barnen och att medlen härför skulle bestridas ur en allmän fond. Med hänsyn till den risk för överbefolkning systemet skulle medföra, föreslog Wicksell att det allmänna aldrig borde åta sig en dylik förpliktelse för mer än ett begränsat antal barn, t.ex. i början och försöksvis för alla förstfödda, därefter för två och

slutligen, "om ett uppblomstrande av våra näringskällor skulle göra en stark folkökning möjlig och önskvärd", för tre barn av varje kvinna. Planen skulle, fortsatte Wicksell, föra ett gott stycke in på socialismens bana, nämligen just så långt som denna bana enligt en fördomsfri åsikt är god och välsignelsebringande. Ty den enda verkliga invändningen mot det socialistiska framtidsidealet (väl att skilja från socialismens teoretiska läror), nämligen att den individuella företagsamheten alltför mycket skulle inskränkas, hade här ingen tillämpning, där ju reformen gällde barn och minderåriga som för sitt uppehälle ändå är hänvisade till andras omsorger.

Av stort intresse är de två föredragens allmänna synpunkter på de samhällsmoraliska problemen. Den utilitaristiska tendensen framträder nu ännu tydligare än i föredragen från åttitalets tidigaste år. Människornas *lycka* uppfattas som målet för moralens och vetenskapens strävanden, en lycka för *alla* samhällets medborgare, eftersträvad *rationellt och sannfärdigt*.

På det livsområde föredragen gällde kunde lyckan inte nås utan att de naturliga drifterna erkändes. Wicksell återkommer sålunda till den princip som först Drysdale och sedan bland åttitalsförfattarna särskilt Strindberg och Geijerstam hävdade. Ett fördomsfritt aktgivande på verkligheten måste leda envar till den åsikt, om vilken praktiska religionslärare som Luther och moderna hygieniker är ense, nämligen "att ett regelbundet tillfredsställande av könsdriften, sådant som det äktenskapet erbjuder och tagande sin början vid den tid, då den fulla könsmognaden inträtt, för de flesta män utgör ett väsentligt, för många ett rent av oavvisligt villkor för bevarandet av själens och kroppens hälsa och det enda fullt tillförlitliga skyddet mot förirringar av en mer eller mindre sorglig, mer eller mindre fördärvbringande art".

Samtidigt framhävde Wicksell den "högre" sidan av kärleken. I det första föredraget talar han om att "det kroppsliga överlämnandet utgör på samma gång underpanten på och förnyelsemedlet för de känslor, som mer än allt annat bidra till att förljuva och försköna livet", i det andra om att kärleken står, "om än i sitt ursprung blott en naturdrift lik de andra, i ett så nära

och oupplösligt sammanhang med hela vårt tanke- och känsloliv, att dess undertryckande eller även blott dess frånvaro oftast är likbetydande med ett liv av sorg, av saknad, av otillfredsställd längtan, där livets övriga glädjeämnen varda matta och färglösa liksom plantor, som undandragas solljuset". Wicksell intog sålunda en mer idealistisk ståndpunkt i sedlighetsfrågan än sådana författare som Georg Brandes i Danmark, Hans Jæger i Norge samt Strindberg, Geijerstam och Ola Hansson i vårt land. Han har inte i något sammanhang talat för andra förbindelser än sådana som åtminstone *avsetts* bli livsvaraktiga.

Mot den ibenska tanken att ett äktenskap där kärleken inte bevarats måste vara osant — en ståndpunkt som under åttitalet hävdats av i första hand Victoria Benedictsson och Anne Charlotte Edgren — ställde han å andra sidan en utilitaristisk princip. Han kunde ej inse att ett äktenskap nödvändigtvis borde upplösas av sådana skäl, med andra ord inte att kärleken "skulle äga ett absolut berättigande, inför vilket alla andra hänsyn måste vika". Men hänvisning till John Stuart Mill ansåg han, att en äktenskaplig förening var att anse som sann och sedlig, "så länge dess upprätthållande medför ett större mått av lycka eller ett mindre av lidande för *samtliga* de härav berörda personerna (antingen var för sig eller alla tillsammans) än dess upplösning skulle åstadkomma — men ej längre".

Lyckomålen skall eftersträvas rationellt, och en sida av denna rationalitet är erkännandet av sanningen. Den traditionella moralen tar lätt på uppgiften att nå största möjliga lycka för oss själva och andra, skriver han i äktenskapsbroschyren. Den hänvisar helt enkelt till ett färdigt system av levnadsregler som utan närmare forskning efter deras ursprung påstås vara allmängiltiga. Och för att dessa regler skall bli mer antagliga framställs de begärda uppoffringarna såsom endast skenbara, såsom mindre prövningar efter vilkas genomgående lyckan på nytt skall le mot oss. I föredraget om prostitutionen vänder han sig på liknande sätt mot den kristna moralen. Dess bekämpande av samhällsolyckorna kan inte bli mer än en halvhet. De som fasthåller tron på att det onda är oskiljaktigt från människonaturen själv och att världen

oundvikligen under ständigt växande sedefördärv utvecklas mot en stor och samtidigt förlösande kris, måste helt naturligt möta varje löftesrik förbättringsplan med misstroende eller en på förhand färdig förkastelsedom.

Den nya moralen skall, säger han vidare i det senare föredraget, byggas på erfarenhetens och vetenskapens grund. Det gäller att utsträcka studiet av samhällsinstitutionerna till andra delar av världen. "Vi fråga icke efter någon annan erfarenhet än den obetydliga och ensidiga, som vi hämtat ur den värld, som närmast omgiver oss, och även för ett rätt iakttagande av denna har vanan gjort oss skumögda." Även om man kan säga att människors lycka och liv är alltför dyrbara för att experimentera med, är det många kommande generationers välfärd saken gäller. Och de som väljer att på egen risk uppoffra sig genom "nya sätt att leva" gör det av fri vilja.

Denna strävan efter de enskildas lycka eller nytta skall ske efter den demokratiska principen. Också på moralens område skall jämlikhet råda. Det finns ingen grund att ge män andra rättigheter än kvinnor. Det, enligt vad Wicksell antog, naturliga anlagat för engifte hos båda könen borde leda till samma moraliska krav på könens leverne. De som uppfattat prostitutionen som ett värn för kvinnans dygd och en förutsättning för den renhet, med vilken maken kunde försona makens tidigare förvillelser, hade förutsatt och samtidigt godtagit att åtminstone några kvinnor icke ägna sig åt dygden och därför ej i sina blivande hem kan utöva någon moraliskt renande verkan. De som hyste sådana åsikter — han vände sig mot en artikel av Carl David af Wirsén i Post- och Inrikes Tidningar — är

allesamman "idealister" och "romantiker", upprätthållare av antikens och feodaltidens traditioner, av den världsåsiikt, enligt vilken en sedelära egentligen endast existerade för personer ur de högre samhällsklasserna i deras inbördes förpliktelser, medan de skyldigheter man ansåg sig äga mot de lägre stående, mot slaverna, huvudsakligen bestämdes av vars och ens godtycke. Men till en nyare tids idéer om personlighetens rätt och ett människornas allmänna brödraskap står denna åsiikt förvisso i den starkaste motsats, och de som ännu hysa den, gjorde i

våra dagar säkerligen klokast i att ej i alltför tydliga ordalag tillkännagiva den som sin.

Han ser också ett samband mellan sanningsprincipen och jämlikhetsprincipen, i det att han uppfattar konventionen som ett maktens hemliga vapen. När överklassens representanter talar om prostitutionen som en sorglig nödvändighet vänder de sig egentligen till de fattiga klasser, ur vilka de prostituerade utgår, och menar: "sorglig för er, nödvändig för oss". Och de stöd man andrar för äktenskapets förmenta helighet upplöser sig vid närmare skärskådande "i en blott mysticism, bakom vilken, såsom så ofta, i grunden intet annat kan skönjas än den härskande klassens, här männens, själviskhet, sinnlighet och fåfänga".

Under den stora föredragsturnén uppmärksammade tidningspressen Wicksells framträdande i långt högre grad än tidigare. Delvis berodde detta på att han fick stöd av sina radikala vänner i pressen — Karl Warburg i Göteborgs Handelstidning, Branting i Social-Demokraten, Isidor Kjellberg i Östgöten, Pehr Staaff i Stockholms Dagblad — delvis på att den uppmärksamhet som i norska tidningar ägnades hans framträdande i Kristiania gav återklang här hemma och därmed nyhetsvärde åt hans namn. I Norge hade för övrigt opinionen förberetts genom olika radikala livsytringar — Hans Jægers *Fra Kristiania-Bohêmen*, Arne Garborgs *Mannfolk* och Christian Krohgs bok och tavla *Albertine* — om vilken striden ännu pågick. Den konservativa norska Dagen kunde uttrycka sin förvåning över att tidningar som vägrat nämna Jægers bok och Krohgs tavla nu öppnade sina annonsspalter för den i sitt hemland för demoraliserande åsikter kände Wicksell. Dennes begäran att få hyra Studentersamfundets sal ledde till strid inom samfundets styrelse, där det anfördes att sedan man vägrat utställa den krohgska tavlan man heller inte borde tillåta ett föredrag om prostitutionen av "den svenska bohêmens ledare".

Arne Garborg var vid denna tid mitt uppe i den strid för en friare syn på sedlighetsfrågan — om än inte så fri som Jægers — vilken skulle kosta honom hans tjänst i staten. I sin radikala

veckotidning *Fedraheimen* hyllade han Wicksell som "ein mykje klok Mann". Genom sitt framträdande hade han visat att även så radikala metoder som han krävde kunde dryftas bland förståndigt folk, bara det gjordes med allvar "og ikkje so raatt og skamlaut som me er vande til det fraa Bohémarne vaare". När mot slutet av samma år Garborg själv höll ett uppmärksammat föredrag i sedlighetsfrågan på Studentersamfundet, blev det tydligt att han tagit starka intryck av Wicksell. Det han ville sätta i stället för prostitutionen var just en friare form av äktenskap: "forbund i kærlighet, uten politiiinblandning og uten juridiske rettigheter likeoverfor hinanden".

Sedan vid ett av föredragen i Göteborg en av stadens läkare inlagt en gensaga mot de förkunnade åsikterna, spred sig detta tillvägagångssätt till andra platser. Gång på gång störtade någon samhällsbevarande åhörare upp — en präst, en läkare, en professor — för att genom ett ljungande genmäle söka förta intrycket av den wicksellska förkunnelsen. Efter ett sådant intermezzo i Lund på våren 1887 ordnades där mellan Wicksell och en professor från vardera av de fem fakulteterna en offentlig debatt som samlade bortemot femhundra åhörare och pågick i fyra timmar.

När Wicksell åter gav sig uppåt landet och förberedde ett par föredrag i Linköping och Jönköping, utfärdade magistraten i dessa städer mötesförbud, under hänvisning till att deras innehåll, känt genom hans skrifter och genom referat av hans på andra platser hållna föredrag, var sårande för tukt och sedlighet. Tidningen Östgöten tog helt parti för "den unge, vackre och i sitt uppträdande så älskvärde doktorn". Den offentliggjorde hans inlagor i ärendet och avtryckte en sammanfattning av folkökningsföredraget och in extenso äktenskapsföredraget. Efter anmälan från Wicksell anbefallde justitieombudsmannen åtal mot de ansvariga myndigheterna, och i slutet av följande år bötfälldes borgmästaren i Jönköping och de ansvariga medlemmarna av Linköpings magistrat för tjänstefel.

Uppmärksammas blev också en insats samma år av uppsalateologen professor Rudin. I sitt föredrag den 16 mars "Huru jag vart fritänkare" hade Wicksell berört malthusianismen och även

lektor Personnes stridsskrift mot strindbergslitteraturen. Efter föredraget framförde professor Rudin en flammande protest som till slut vände sig också till åhörarna: "Blygens över att ha applåderat den man, som från England hit först infört läran om att med hemliga konster döda liv, som Gud velat låta komma till världen, den man som proklamerat ringaktning för föräldrar och som velat depravera kvinnan! Blygens! Blygens!"

Vid den tid Wicksell höll sitt fritänkarföredrag diskuterade de akademiska myndigheterna vilket tänkespråk som borde sättas över aulaingången i den snart färdiga universitetsbyggnaden. Ärendet tillhörde inte de lättare, och konsistoriet hade måst hänskjuta det till en andra kommitté som begrundade fem eller sex förslag till visdomsord. Under dagarna efter det wicksellska föredraget kom man plötsligt till klarhet. Det ord man nu gav den akademiska ungdomen att minnas på vägen blev inte *Sapere aude* (Räds icke att veta) eller *E vero virtus* (Ur sanningen kraft) eller *Genom sanning till frihet*. Man valde i stället en sentens som varnade ungdomen för ett fritänkeri sådant som Wicksells: *Tänka fritt är stort, men tänka rätt är större*.

Både vid detta och tidigare tillfällen följdes Wicksells föredrag av åtskilliga insändare och för att ge honom och andra frisinnaade studenter möjlighet att bemöta kritiken anordnade Verdandi den 2 april 1887 en offentlig diskussion på Gillesalen över ämnet *Vilka äro de viktigaste önskeningsmålen i sedlighetsfrågan*. Diskussionen inleddes av fil.kand. W. Carlheim-Gyllenskiöld. Efter honom men före professor Rudin yttrade sig litteratören Hinke Bergegren, vilken med en öppenhet som på den tiden väckte anstöt sade sig i ett sunt könsliv utan pryderi se den bästa boten mot prostitution och andra laster. Wicksells inlägg i debatten begränsades till att han sökte rätta några missuppfattningar av hans tidigare framförda förslag om kamrataktenskap. På sitt precisa och en smula raljerande sätt yttrade han bl. a.

Man har påstått, att de av mig föreslagna förhållandena skulle leda till en "allmän prostitution". Själva detta namn har utträttat mycken skada, enär det anses göra alla argument överflödiga. Men påståendet

är i sig en absurditet. Låt oss tänka, vad som skulle innebäras däri. Jo, ett sådant tillstånd, att *alla* kvinnor skulle nödgas löpa kring gatorna nattetid för att sälja sig åt druckna mäns råa omfamningar. Är något sådant överhuvud tänkbart?

Verdandis sedlighetsdebatt ledde till ett på flera håll omskrivet ingripande av mindre konsistoriet som meddelade föreställning och varning åt inledaren (vilken också förklarades obehörig under två år att inneha stipendium), mötesordföranden Mauritz Hellberg samt styrelsemedlemmarna Ohrvall, Millqvist och von Zweigbergk. Däremot var Hinke Bergegren, Knut Wicksell och Gustaf af Geijerstam oåtkomliga, eftersom de inte tillhörde universitetet.

Som radikal förkunnare stod Wicksell vid denna tid på höjden av sin förmåga, och han hade knappast sin like i landet. Han måste ha gjort ett mycket starkt intryck på sin publik. Till att börja med såg han ovanligt bra ut och hade ett charmerande leende. Hans ansikte hade nu nått sin mognad men ändå bevarat något av ungdomens vekhet. Han var atletiskt byggd, med breda axlar och händer, men samtidigt smidig av gymnastik och friluftsliv. Han tycks också vid denna tid ha klätt sig med viss elegans.

Hans åsikter var ännu alldeles fräscha, och han var en utmärkt talare. Rösten var vacker och den spände över ett stort register. Hans vanliga tonfall var lugnt och övertygande men han grep ofta till en utpräglad och väl beräknad modulation. Han brukade ge eftertryck åt sina sarkasmer genom att tala långsamt och med ytterlig mildhet, och när han gick till angrepp var det stundom med ett rytande. Denna talekonst var förankrad i hans normala personlighet: även i vardagslag var han mild, ironisk och, någon gång, rasande.

Hans slagfärdighet var otrolig, han var en mästare i originell och träffsäker formulering. Det var ett familjedrag. Också fadern och syskonen var ivriga konversatörer, som älskade kvicka tankar och lustiga uttryck. De hade gjort det spirituella samtalet till en särskild familjekonst, och de hyste ett glättigt förakt för de dumma. Wicksells säkerhet i debatten byggde också på att han var fullständigt orädd. Han saknade "människofrukten", för att an-

vända hans eget uttryck i ett brev till Brandes. Oräddheten gick för övrigt tvärs igenom hans natur: han tillhörde de människor som hejdar skenande hästar och simmar orimligt långt ut till havs.

Man möter ofta Wicksells namn i uppräknningar över de tongivande i åttitalsgenerationen. Naturligtvis har ingen tänkt sig att han tillhörde åttitalisterna i litterär mening. Denna hans verksamhet var inte känd bland många i hans omgivning, den avstannade redan i början av åttitalet, dess kvalitet var inte sådan att den kunde på allvar göra sig gällande under samtiden och ännu mindre leva vidare. Som ett tecken på att skaldandet var slut kan man ta några ord ur ett brev till Öhrvall i november 1882. Wicksell skriver att han oöversatt återsänt en tysk dikt — texten till en romans, får man anta — till Valentin, ”emedan jag ej längre är samma musernas korade gunstling som i forna dagar”.

Det fanns inte desto mindre nära och på många sätt betydelsefulla förbindelser mellan Wicksell och det litterära åttitalet. Ett av dess mest framträdande teman var ju äktenskaps- och sedlighetsfrågorna. Att både de unga författarna och Knut Wicksell här stod under gemensamt inflytande av en äldre, i första hand norsk idéström är uppenbart. Wicksell hade emellertid genom sin propaganda för de nymalthusianska idéerna medverkat till ett nytt inslag i denna debatt. I flera av åttitalisternas böcker framföres dessa nya idéer. Strindberg ger visserligen en snarast socialistisk förklaring till fattigdomen i sina samhällskritiska funderingar av 1884, *Om det allmänna missnöjet*, men han tackar dock sin värderade vän Knut Wicksell för att ha lett hans tankar in på överbefolkningens ämne. Sammanhanget mellan stora barnkullar, dålig ekonomi och olycka i äktenskapet möter också i Giftas, tydligast i den andra samlingens novell *Brödet* (1886). Ehuru Strindberg där ej anvisar någon annan utväg ur barnrikedomens bekymmer än ett ”ohyggligt, nesligt celibat”, behandlar han ändå med stor ironi de åbergska invändningarna mot nymalthusianismen.

Från samma år är Anne Charlotte Edgren-Lefflers roman *En sommarsaga* som öppet diskuterar möjligheterna att genom tillämp-

ning av födelsekontroll lösa "äktetskravets" problem. Ibsen och Björnson hade inte kunnat lösa detta problem om att även i äktenskapet stå "selvstændig, sand og fri" på bättre sätt än genom att skilja de älskande åt: Svanhild i *Kærlighedens komedie* likaväl som Magnhild offrar sin kärlek och drar ensamma ut i världen. I En sommarsaga överväger åtminstone hjältinnan om hon med hjälp av födelsekontroll skall slippa uppge sin konstnärliga bana för en växande barnskara. Själv förmår hon visserligen inte "underkasta sig de motbudande och osköna försiktighetsmått, om vilka hon läst och hört talas" utan gör en lika dramatisk sorti till utlandet som sina norska föregångerskor. Men i boken finns en annan kvinna, som rett upp sin tillvaro genom att följa "en tänkande människas första plikt att inte skaffa väsenden till världen, som man inte vet sig kunna sörja för".

Den wicksellska gruppen övade också inflytande på de unga litteratörerna genom att förmedla bekantskapen med den engelska 1800-talsrationalismen. Genom att förena en rationalistisk och utilitaristisk grundsyn med ett känslösamt socialt engagement blev inte minst John Stuart Mill en filosof för åttitalister. Gustaf af Geijerstam skrev 1886 i sin litterära och sociala revy, att den nya litteraturen visserligen sant återger i dikten "det olyckliga släktets våldsamma gråt och stönande suckan", men att den därför inte är pessimistisk. Dess filosofer är "icke Schopenhauer och Hartmann, de heta Stuart Mill och Spencer. I den mörka tavlan glimma de nya tankarna som löften om en ljusare tid..." Om det millska inflytandet talas vid denna tid också på andra håll i vår litteratur. Strindberg nämner i den förut berörda samhällsskriften ett inflytande från Rousseau, Spencer och Mill. Som upplösare av tron under brytningstiden betecknar Axel Lundegård i sina lundensiska studentnoveller från 1885 *I gryningen* La Mettrie, Mill och Spencer, medan Geijerstam i Erik Grane för Uppsalas del anvisar samma roll åt Darwin och Mill. I Victoria Benedictssons och Axel Lundegårds gemensamma skådespel *Final* är likaså Mill och Spencer nämnda som den nya tidens inspiratörer.

Wicksell och de mer intellektuellt medvetna bland hans G.W.-kamrater — brodern Axel, Öhrvall, Frölander — hade under

sjuttitalet tillägnat sig den utilitaristiska samhällsetiken, enligt vilken en till alla utsträckt och efter något nyttokriterium inriktad individuell frigörelse skapar det lyckligaste samhället, och genom sin propaganda hade de bidragit till att denna tankegång under åttitalet vann insteg i den politiska samhällsdebatten och i skönlitteraturen. Den wicksellska gruppens kontakt med europeisk rationalism hade nog till en del förmedlats av Georg Brandes. I Wicksells sjuttitalsbrev finner man visserligen inte Brandes nämnd, och dennes böcker förekommer heller inte bland de wicksellska lånen från nationsbiblioteket. Wicksell hade emellertid hört Brandes föreläsa i Uppsala 1876, och mot slutet av årtiondet hade han ju inlett bekantskapen med Brandesbeundraren Öhrvall. När Wicksell på våren 1882 tackade Brandes för några uppmuntrande rader var det med lärjungens tonfall. Denne hade, skrev han, i det lilla uppsaliensiska fritänkarförbundet "sedan flera år varit en osynlig hedersgäst". Han hade också läst "åtskilliga" av Brandes skrifter och tackade för de angenäma och lärorika stunder denna läsning skänkt honom.

Wicksell kände personligen en rad av de författare som debuterade i slutet av sjuttitalet och under åttitalet. Hans kontakter med Strindberg i samband med tidskriftsplanerna har förut berörts. Han lyckades märkligt nog behålla Strindbergs förtroende under en följd av år; det blev först under dennes sista, antirationalistiska skede som det kom att skära sig mellan dem. När tidningen Tiden redan var utgiven, hoppades Strindberg vid flera tillfällen att den under Wicksells orädda ledning skulle ta en radikalare kurs. När Strindberg den 21 oktober 1884 återvände till Stockholm i samband med Giftasåtalet och på kvällen bevistade Nya teaterns föreställning av Lycko-Pers resa och där entusiastiskt hyllades av publiken, satt Wicksell vid hans sida. Från sin arbetsplats på Tiden hade Wicksell levt med i denna rättsaffär, och han hade en vecka efter den nyssnämnda händelsen skrivit till Karl Staaff:

Hur det går med den rydbergska protesten vete f-n! Säkert är att den ännu ej kommit ut. Han lär vänta på att få Vikners underskrift

för att släppa ut den, och från Snoilsky lär ha kommit en protest som endast får offentliggöras i sammanhang med Rydbergs, måtte nu ej alltsammans "läsa sig" som man säger. G. af G. träffade jag i går. Han var alldeles upplöst av ledsnad och förargelse och berättade mig i förtroende (som jag hoppas du också respekterar) att Rydberg lär vara så förargad över att Strindberg i försvarsskriften nämnt hans namn(!) att han därför ej kommit sig för med protesten. Mannen tycks vara ett sjåp med alla sina stora egenskaper.

Dessutom lär galningen Björnson *ovanpå* sin vackra och lämpliga skrivelse till D.N. ha skickat hit enskilda overtiga brev (till Hedlund m.fl.) och brevkort angående Strindberg som haft olyckan att förarga honom i sitt sista brev. Vad skall man säga om sådana förbannade tillställningar?

Wicksell blev ytterligare en gång indragen i en av de strindbergska konflikterna. Det var på hösten 1888, då Strindberg mot slutet av sitt första äktenskap tillbragt några månader på det danska spökslottet Skovlyst (skildrat i *Tchandalen*) och därifrån begivit sig på flykt undan en zigenare som han anklagat för tjuvnad och dennes unga syster som han förfört. I Köpenhamn hade han råkat träffa Pehr Staaff som tagit honom med till Berlin. De stötte där ihop med den som alltid hjälpsamma Wicksell. Om vad som hänt skrev denne till Öhrvall:

Efter några dagars vistelse i Berlin fann sig Strindberg emellertid ohågad för vidare resa och även Staaff tycktes glad att varda honom kvitt (vilket ej är att undra på då han just ej var vid briljantaste lynne). Slutligen ordnades saken så — jag träffade dem händelsevis på söndags förmiddag i Café Bauer just som Staaff skulle resa vidare till Dresden — att jag följde Strindberg till Stralsund, därifrån han följande dag avreste med båten till Malmö... Strindberg var då jag träffade dem betydligt irriterad, påstår sig lida av förföljelsemani o.s.v. — men det tror jag ej, ty några vanföreställningar tyckes han ej ha, hur konstig han eljest må vara. Sedan resan blivit besluten vart han emellertid lugn, och vi hade i det hela en rätt angenäm färd till Stralsund.

Starkast var naturligtvis Wicksells sympatier för Strindberg under dennes realistiska tid. I breven till Öhrvall har han ut-

tryckt sin varma uppskattning av så gott som alla prosarbetena till och med Hemsöborna och Skärkarlsliv. För Strindbergs senare aristokratiska och religiösa idéer hade han däremot inget sinne. De träffades ändå någon gång ibland, mest under sommaren 1891 på Runmarö. Till nyckelromanerna på andra sidan sekelskiftet skulle Wicksell komma att bli en avgjord motståndare. Särskilt starkt reagerade han mot Svarta fanor, där två av hans närmaste vänner, Gustaf af Geijerstam och Ellen Key, så skoningslöst angreps.

Wicksell kände också flera av de egentliga åttitalisterna väl. Ehuru han var några år äldre än Geijerstam och Bondeson, var de samtida i Uppsala, och deras vänskap kom sedan att hålla i alla år. Vänskapen med Bondeson var från början inte så mycket byggd på gemensamma åsikter. De hade visserligen båda, skrev Wicksell en gång senare, "plebejiska sympatier", som emellertid hos Bondeson mest var av allmänmänsklig och litterär art. "Hos mig voro de av huvudsakligen teoretisk art: jag kunde icke se något skäl varför icke arbetarna skulle ha det lika bra och lika mycket att säga till om som annat folk." Anne Charlotte Edgrens böcker läste Wicksell med den särskilda tillfredsställelse som åsiktlikheten brukar skänka. Han lärde känna henne personligen och hade senare åtskilliga kontakter med henne i olika praktiska frågor. Han gjorde också Victoria Benedictssons bekantskap i Köpenhamn, kort före henne död.

Uppenbart är att han bedömde skönlitteraturen ur en markerat idépolitisk synvinkel. "Skada att våra framstående författare skall var så få", skrev han till Ohrvall på våren 1888 efter att ha läst Ola Hanssons *Sensitiva amorosa* och Geijerstams *Pastor Hallin*, "en tröst är emellertid att nästan all duglighet hos oss liksom i Norge träffas på den radikala sidan. Just den omständigheten synes mig vara en borgen för att reaktionens nuvarande förtvivlade strid ej kan varda av lång varaktighet."

För några av åttitalisterna hade de wicksellska idéerna haft särskilt stor betydelse. Gustaf af Geijerstam tog, såsom tidigare nämnts, starka intryck av det wicksellska föredraget, vars frigörande roll han nämnt i sin studentroman *Erik Grane*. Han

hade för övrigt redan före det wicksellska föredraget stått under inflytande av de ibsenska tankegångarna och var därför väl disponerad för en sida av föredragets budskap. Den skeptiska och sanningsägande naturvetaren var ju en av åttitalets litterära nykomlingar, och Wicksell var utan tvivel bland dem som lånade drag åt denna gestalt. Geijerstam har berättat hur han i början av sitt författarskap sökte figurer i sin omgivning hur han och en av hans vänner "förvandlade hela Uppsala till en plats i någon otryckt roman" och för sådana syften följde "allt som hade passerat inom studentkåren, professorerna och docenterna... våra egna närmaste umgängeskretsar ej mindre än samkvämen på nationen och de stora studentfesterna".

Möjligen är det så som Ola Hansson trodde sig veta — han skrev det 1886 i ett brev till Stella Kleve — att Gustaf af Geijerstam i sin äldre bror haft förebilden till studentromanens radikale naturvetare Artur Schultz. Men det finns också ett och annat som tyder på att Wicksell är den som främst varit modellen för Schultz. Denne sägs ha "ett egendomligt barnsligt ansikte" och något "milt och skyggt" över sig, och på ett annat ställe talas om det "kvinnligt känsliga och deltagande" i hans väsen. Han företräder samma slags seriösa och känslolösa uppriktighet i samtal om sexuella frågor som Wicksell. Det enda utpräglade owicksellska hos Schultz är att han i romanens stora scen har en flicka gömd bakom skåpet. Häri ligger dock ingen avgörande invändning mot antagandet att Wicksell skulle ha varit förebilden för Schultz. Helt säker på att Wicksell aldrig hade flickor på rummet kan man ju inte vara, även om alla indicier talar däremot. Och framför allt kunde Geijerstam mycket väl ha tagit intryck av Romancero i vars diktade värld Wicksell ändå löst problemen på samma resoluta sätt som Schultz. Ett visst stöd för detta antagande har man i ett brev, som Geijerstam skrev till sin bror i mitten av 1884, där det med hänsyftning på de almqvistska orden sägs att Bondeson representerar oskuld, Wicksell arsenik.

Den likhet som finns mellan Wicksell och den radikale författaren Berndtson i Anne Charlotte Edgrens novell *I krig med samhället* (1882) gäller måhända mer de yttre förhållandena än per-

sonlighetsdragen. Berndtson inför som en tafatt men frispråkig informator de nya, "sanna" ideerna i en högborgerlig familj, och han blir småningom en originell och fängslande föreläsare i samhällsfrågor, vars "anslutning till evolutionsteorien var ett angrepp mot den härskande sedelagen och religionen, och när han slutligen rörde vid de malthuska teorierna om folkökningen, utpekades han rent ut som en osedlighetens apostel". Emellertid är det viktiga inte om likheten mellan Wicksell och hans författarvänners romanfigurer är fullständig nog för att han skall kunna betecknas som deras egentliga förebild. Det viktiga är att Wicksell till väsen och verksamhet var sådan att han kunde ha stigit direkt ur en åttitalsroman.

De spår Wicksell satt i åttitalets skönlitterära liv är i några andra fall av starkt personlig art. I ett av de avskedsbrev Victoria Benedictsson skrev innan hon slutligen tog sitt liv, nämns de wicksellska ideerna i några på flera andra håll citerade meningar. Hon ger som avslutning Geijerstam och hans vänner ett par råd för livet, av vilka det första är:

Håll ihop. Det är det råd jag har att giva er. Håll ihop emot all hjärtlös, håltom formalism. Sprid böcker om preventiva åtgärder i äktenskapet, det skall göra det lättare för unga obemedlade män att kunna gifta sig.

Med en dikt som inte tillhör hans större, *I senhöstnätter* (1884), har åttitalets stora diktare Ola Hansson hyllat Wicksell. Den skräcksyn skalden tyckt sig skönja, med andlös ångest i håg, är tecknad i diktens andra strof.

Oktobernatt, då regnstormen tjöt,
i stönande vända det kved,
och andetyst kring min bädd sig knöt
en likvit spökelseked.
Den lutade sig mig tätt intill
med ängsligt jämrande låt,
och våt av kallsvett lyddes jag till
de ofödda släktenas gråt.

Den engelske nymalthusianen George Drysdale. Litografi efter L. Wagner.

Theodor Frölander (t.v.), Knut Wicksell och Hjalmar Öhrvall i Uppsala i början av 1880-talet.

På några håll kom emellertid dikten att uppfattas som ett angrepp mot Wicksell, genom att "de ofödda släktena" troddes vara de som genom preventiva åtgärder förkvävts före födelsen. Ola Hansson skrev ett långt brev till Geijerstam och bad honom att förklara för Wicksell hur saken låg till. Han hade velat öppet uttala sin mening och ställa sig på Wicksells sida.

Dikten är framsprungen av all den tacksamhet och tillgivenhet, man känner gentemot en människa, som kastat ljus över en fråga, av vilken man själv är upptagen. Det finns kanske intet av tidens problem, som mera varit mitt personliga än just könsfrågan, under många år. Och jag är härvidlag skyldig Wicksell mycket.

Jag delar hans åsikt med förstånd och hjärta, är innerligt övertygad om att det skulle lända till välsignelse för många, om den inginge i folkmedvetandet, tror, att det kommer att göra det.

Wicksell tillhörde dock inte den litterära åttitalismens inre kretsar. I Stockholm fanns under åttitalet en högborgerlig akademisk och litterär krets där man hyste utpräglat liberala åsikter — familjer som Nyström, Gylden, Sohlman, Curman, Leffler och Palme — och i deras salonger rörde sig många av åttitalets unga författare och även mer världsligt inställda radikaler som Theodor Frölander och S. A. Andrée. I denna höga om än liberala värld umgicks dock inte en så kompromissfri radikal som Knut Wicksell.

Han tillhörde heller inte åttitalisternas programgivande krets, där författare och kritiker som Geijerstam, Meijer, Lundegård, Pehr Staaff, Hellen Lindgren, Levertin och Nordensvan var verksamma. Wicksell var varken med i *Ur dagens krönika* eller Geijerstams två revyer från 1885 och 1886, trots att dessa publikationer hade även andra medarbetare än de som tillhörde den litterära världen. Förklaringen till att han trots allt stod ett stycke vid sidan av den litterära åttitalismen kan ha varit att Wicksell alltför mycket orienterat sig åt en socialpolitisk verksamhet, som inte var särskilt omtyckt i åttitalisternas väsentligen estetiska koteri.

När Stina Wærn i mitten av 1884 deltagit i en nattlig seans

mellan arbetare och akademiker ur den wicksellska kretsen och med beundran berättat härom för Geijerstam, fick hon ett varnande brev från denne. Han ställde sig kritisk mot dessa människor, som vitt och brett talar om att de är den nya tidens trumpetor men är så föga moderna att de inte ens vant sig av med att hålla tal. Tag exempelvis Branting, han tillhör en förgången tids reformatoriska naturer. Och om hela gruppen gäller, fortsätter Geijerstam, att den har en pojkaktighet att bära sin rödhet till torgs och ett begär att tala i hög ton om den nya tid som sannerligen låter vänta på sig.

Flera år senare, när åttitalet kommit på ett sådant avstånd att dess gemensamma egenskaper började framträda, gjorde Knut Wicksell ett försök att karaktärisera denna omvälvningstid i hans eget och hans vänners liv. Det utmärkande för envar av oss som sitter här, sade han i ett tal till den Verdandikrets som strax före sekelskiftet firade Strindbergs högtidsdag, eller åtminstone för alla dem jag känner personligen är,

att han i sitt liv haft att genomgå en avgörande och oåterkallelig brytning. Det var som om själva marken vi stodo på plötsligen rycktes undan våra fötter; vi hade att börja om från början, bygga upp vårt liv på nytt med egna händer och på nya grundvalar, till vilka vi fingo skaffa materialerna från vad håll vi bäst kunde, eftersom allt det gamla var — så föreföll det oss åtminstone då — alltigenom odugligt.

En dylik utvecklingsgång, om den ens kan kallas så, innebär helt visst ingenting normalt eller i sig eftersträfvansvärt; den som genomgått den, han bibehåller för hela livet i sitt inre något brutet, någonting halvt eller blott nödortfigt hoplappat — kanske just i den mån organismen från början varit fint och harmoniskt sammansatt.

För hela gruppen av åttitalister hade otvivelaktigt gällt att de i ungdomsåren övergått från en religiöst färgad, traditionalistisk människo- och samhällsuppfattning till en rationalistisk åskådning. Ehuru det långt ifrån gällde alla åttitalister hade i vart fall Strindberg och Geijerstam, möjligen också Lundegård och Hedberg, på ett mer krisartat sätt övergått från en religiös tro till en tro på individens och samhällets utvecklingsmöjligheter.

Och som det så ofta visar sig när Wicksell generaliserar, gäller hans nyss återgivna karaktäristik allra mest honom själv. Han markerade vid flera tillfällen, att de nyvunna åsikterna blivit en religion för honom, sedan han övergivit den kristna tro han tidigare så intensivt omfattat. I polemiken med Davidson omedelbart efter det stora befolkningsföredraget säger han, att malthusianismen för honom är "vida mer än en blott åsikt, den är en religion, eller rättare en ny sida av den kristna religionen". I den självbiografiska skissen från 1890 talar han om sitt innehållslösa liv under sjuttitalets slut. Trots ett av naturen glatt lynne och ehuru han var uppburen inom studentvärlden, gränsade hans sinestillstånd ofta till depression, "ty jag ansåg både mitt eget liv och tillvaron överhuvud för i grund förfelade". Men när man kommit att ta sig an den nymalthusianska saken och insett vilken mängd fördomar som måste utrotas för att bringa den till seger, "så tyckte jag mig också själv hava erhållit något att leva för".

Utlandsstudier och äktenskap

AVGÖRANDE för Wicksells möjligheter till fortsatta studier blev det utlandsstipendium han i slutet av åttiotalet erhöll från den lorénska stiftelsen. Ett första besked om detta understöd hade han fått redan i oktober 1885 genom ett meddelande från Victor Lorén, en då tjugooåttårig brygggarson som efter samhällsvetenskapliga studier under Roscher i Leipzig hade sjuknat i lungtuberkulos och beslutat att testamentera sin förmögenhet till stöd åt den samhällsvetenskapliga forskningen. Den invit till ett besök Wicksell då fick kom från en för honom okänd person, som förklarade att han själv var alltför sjuk för att lämna sina rum men genom ett samtal ville söka vinna Wicksells biträde vid förvaltningen av en stiftelse för de sociala vetenskaperna.

Den styrelse, i vilken Wicksell från början tänkts ingå, skulle i övrigt bestå av nationalekonomerna David Davidson och Johan Leffler samt de radikala fruarna Anne Charlotte Edgren och Sonja Kovalevsky. Vid detta val hade Lorén rådfört sig med Anne Charlotte Edgren som han kände väl — han hade efter sin fars död vuxit upp i hennes föräldrahem — och hon hade tydligen i styrelsen tagit med sin nära väninna matematikern Sonja Kovalevsky. Lorén dog redan den 1 december 1885. Några veckor senare fick Wicksell genom Sonja Kovalevsky veta, att han för en tid av tre år skulle erhålla ett stipendium för utländska samhällsstudier på sammanlagt 12 000 kronor. På nyåret nådde honom ett nytt meddelande, denna gång från Anne Charlotte Edgren, som förklarade att han inte blivit medlem av styrelsen, därför att hans medverkan som arbetande forskare ansetts vara av större vikt.

Vårt land har ont om dugliga arbetare på det ifrågavarande området, och Victor Lorén hade en mycket stor tro till Er förmåga och vilja

att bli en sådan. Vad han särskilt värderat högt hos Er var det mod och den hänsynslöshet Ni visat. Sådana egenskaper äro kanske än sällsyntare hos oss än t.o.m. kunskaper och begåvning. Han mottog Ert brev och lät mig läsa det. Det enda däri, som icke tillfredsställt honom var Er önskan att resa omkring och göra propaganda för de malthuska idéerna — d.v.s. det var såsom medlem av nämnden, som det syntes honom att Ni ej med fördel kunde driva en sådan propaganda.

I stället hade till medlem av fondens styrelse utsetts den socialmedicinskt intresserade och liberalt inställde anatomen Axel Key. Den lorénska fonden, som uppgick till omkring 150 000 kronor, skulle användas dels för forskningsunderstöd, dels för upprättandet av ett samhällsvetenskapligt bibliotek. Summan skulle med hänsyn till den sociala frågans påträngande karaktär förbrukas inom femtio år eller, enligt vad testatorn muntligen skall ha sagt, ännu hellre inom femton år. Troligt är att Lorén vid bestämmandet av den korta användningstiden också påverkats av en mellan Öhrvall och Wicksell tidigare diskuterad tankegång i den millska samhällsetiken, enligt vilken donationsvillkor icke rimligen borde respekteras längre än den relativt korta tid "som en försiktig mans framsynthet kan antas gälla".

Redan under Loréns livstid hade hans släktingar sökt få honom att ändra sitt testamente, och efter hans död vägrade de under lång tid att godkänna det. Först på sommaren 1887 nådde fondens styrelse en förlikning med släktingarna. Under Wicksells föredragsresa hade några medlemmar av styrelsen, i första hand professor Key, inlagt en protest mot denna hans verksamhet. De förklarade i ett tidningsuttalande att fondens styrelse blott haft att utföra testators förordnande, som gjorts "*före* hr Wicksells senaste, onekligen ganska bedrövlige rundresor i landet". Därest styrelsen haft fria händer, skulle den under nuvarande förhållanden ej ha antagit Wicksell som stipendiat.

Efter detta angrepp hördes ingenting från styrelsen, som dessförinnan ställt i utsikt ett formligt stipendiekontrakt, och Wicksell blev förklarligt nog orolig. Det hade sagts honom, skrev han i ett brev till Anne Charlotte Edgren, att det främst skulle ha varit hans föredrag om eutanasi — barmhärtigt avlivande av obotligt

sjuka — som gjort några av styrelsens medlemmar avogt stämda. Detta skulle i så fall vara ”i sanning en ödets ironi, då jag just genom detta föredrag trodde mig bevisa donatorns minne en pietetstjänst och söka låta åt hans världsåskådning, som jag delar, vederfaras rättvisa”. Småningom kom emellertid en överenskommelse till stånd, enligt vilken Wicksell från och med augusti 1887 i tre år skulle uppbära årligen 4 000 kronor mot att han ägnade sin tid ”åt socialvetenskapliga och särskilt nationalekonomiska studier — minst halva tiden vid universiteten i Tyskland eller Österrike”.

Sin stora studieresa inledde Wicksell med ett besök i London, som han också denna gång företog i sällskap med sin syster Hanna. Han tog där upp de kontakter som inletts vid deras förra besök. Den 25 augusti, alldeles efter ankomsten, skrev han till Öhrvall att systemen trivdes bra, ”dock är hon emellanåt tämligen nervös, stackars Hanna. Hon följde mig ner till City häromdagen, varvid vi bl.a. besökte Bradlaugh och Besants butik i 63 Fleet Street, och all otrosliteraturen där gjorde henne ledsen och orolig, så att hon inte kunde sova på natten”. Han sökte under de följande veckorna upp sina nymalthusianska vänner Drysdale, Bradlaugh och mrs Besant och han återsåg även Brækstad och Kautsky. De var alla vänliga mot honom och gav honom råd för de fortsatta studierna på kontinenten.

Även denna gång besökte han olika radikala föreningar: han var på möte i Fabian society, deltog i en fritänkarkongress och protesterade på Southplace institute mot den förestående avrättningen av Chicagoanarkisterna. Hans kunskaper om engelska samhällsförhållanden hade med åren blivit betydande. I ett brev till Öhrvall gav han en klarsynt analys av den engelska arbetarörelsens utvecklingstendenser:

De olika socialistiska grupperna här (Fabian Society, Socialist League och Social-Democratic Federation) synas nu efter fleråriga strider vara på god väg att försonas och bilda ett gemensamt socialistiskt parti. Detta jämte trades-unions beslut på sista kongressen att försöka åstadkomma ett stort arbetarparti kan möjligen varda upptakten till ett nytt skede i den politiska utvecklingen här i landet.

Jag bevistade häromdagen ett litet dylikt försoningsmöte, och det var märkligt att höra den bullrande Burns, för övrigt en utmärkt talare, uttrycka sig såsom han haft smält smör i munnen och utdela komplimanger till höger och vänster. Det var nästan som att se en raggig nalle dansa gavott.

Några ekonomiska studier tog han denna gång inte upp. Som tidigare nämnts hade han vid sitt första besök i London ägnat sig åt teoretisk läsning, och till den skall framställningen här återkomma. Han hade slagit sig ned i British museum i slutet av november 1885, och under de följande månaderna har han fyllt tre tjocka böcker med anteckningar och kommentarer från sina studier. Den första boken, som påbörjats den 20 november, inleds med anteckningar efter Stanley Jevons *Theory of political economy* (1871). Medan han arbetade igenom den, gjorde han också jämförelser med den tyska urvalsöversättningen av Léon Walras *Théorie mathématique des richesses sociales* (1883) och med de skrifter av Cournot och Gossen som föregått de nyss nämnda. Fram mot nyåret tog han på allvar itu med originalupplagan av Walras *Théorie mathématique*, vars fyra första avsnitt utgjorde ett omtryck av inledningen till den tidigare *Elements d'économie politique pure*. Han antecknade att den "innehåller sju memoiren, varibland de fyra av Winterfeld översatta. Nummer tre (Equations de la production) har jag haft ett satans arbete med och förstår den ännu ej till fullo". Samtidigt som han slet med den jevonska och walraska matematiken läste han i Adam Smiths *The wealth of nations* och i John Stuart Mills olika ekonomiska verk.

Hans studier av den nya marginalismen hade redan gjort honom skeptisk mot många sidor av den äldre värdeläran. Mills lönefondsteori, enligt vilken ökade löner medför en minskning av kapitalisternas sparande, som i sin tur framtvingar en lönenedgång, betecknar han i sina anteckningar som tomt prat och tillägger: "Blott en matematisk behandling av nationalekonomin kan befria från sådana dumheter." Man finner också tecken på en kritisk inställning gentemot den laissez-fairelära som den klas-

siska värdeteorien i många fall lett fram till. Från studiet av Cairnes *Political essays* (1873) antecknar han, att tanken på att de ekonomiska samhällsfenomenen spontant skulle ordna sig till det allmänna bästa är en "anspråksfull sofism som saknar allt vetenskapligt stöd". Omkring månadsskiftet januari-februari gick han på några föreläsningar för professor H. S. Foxwell på The University College, där han hörde en skarp kritik av tanken på fri konkurrens som det under alla förhållanden bästa. Kravet på fria arbetsavtal är löjligt när den ena parten inte har några rättigheter alls, antecknade han därifrån.

Efter årsskiftet hade han fortsatt sina ivriga studier. Han blev färdig med Walras nyssnämnda bok och började sedan med dennes *Elements d'économie politique pure* (1874), han läste Henry Sidgwick's *Principles of political economy* (1883), "en förträfflig bok som gör rättvisa åt alla", stora delar av Adam Smiths, Ricardos och Malthus huvudarbeten och dessutom sådana skrifter om penningväsendet som Bagehots *Lombard Street* (1872) och Goschens *Theory of foreign exchanges* (1863). Också ett par doktrinhistoriska översikter, i första hand Ingrams i *Encyclopædia Britannica*, gick han igenom ordentligt.

Det han mest slet med var de walraska differentialekvationerna. Och liksom alla som studerar pristeori strävade han fram mot en helhetssyn av de interdependenta sammanhangen. Jevons hade hjälpt honom på rätt väg från början, och efter ett par månader skrev han själv några sammanfattande meningar om det centrala prisbildningsproblemet.

Man kan säga: nyttan är den uteslutande bestämningsgrunden för bytesvärdet, nämligen nyttan av de kvantiteter som äro föremål för byte och för de personer (alltid minst två!) som verkställa bytet. Bytesvärdet bestämmer efterfrågan och genom att inverka på produktionen tillgången, nyttan åter sålunda definierad är beroende på den föregående distributionen. Följaktligen stå alla delarna av den politiska ekonomin i det innerligaste sammanhang och inverka på varandra. Dessutom det rent fysiska sambandet mellan konsumtion (i synnerhet av förnödenheter i så inskränkt mening) och produktion.

En del av det studiearbete, för vilket han småningom fått de lorénska pengarna, hade han sålunda gjort undan redan under sin första engelska resa. Han hade då under stor koncentration läst in en kurs, som till omfånget måste ha varit större än någon nuvarande kandidatkurs för högsta betyg och till den vetenskapliga inriktningen aktuellare än något studium som då bedrevs i de nordiska länderna, där ingen matematiker ännu givit sig i kast med ekonomiska problem. Eftersom han under det dryga år som låg mellan de två Londonbesöken ägnat sig åt helt andra ting än ekonomisk teori får man emellertid anta att han glömt åtskilligt av vad han inhämtat vid det tidigare tillfället. En grund att bygga på hade han dock redan innan han gav sig ut på de lorénska resorna.

Emellertid var han inte särskilt nöjd med sin tillvaro under det andra londonbesöket, till vilket framställningen nu återvänder, mest därför att han inte riktigt visste vad han ville. "Jag förefaller mig själv som en automat", skrev han till Ohrvall i början av sin vistelse, "och ibland frågar jag mig om det är rätt att gå och spisa upp de lorénska pengarna med så ringa utsikt att göra nytta för dem. Kanske det bättrar sig framdeles, men för närvarande känner jag mig oduglig till allt." Mot slutet av vistelsen skrev han till sin vän, att London denna gång i det hela varit mindre intressant än den förra, "möjligen därför att det ej längre är nytt, men kanske också emedan de stora politiska tilldragelserna under vintern 1885—86 måste rycka var och en med sig, t.o.m. en person i min dåvarande sinnesstämning".

I mitten av oktober fortsatte han sin resa med kurs på Wien. Han tog vägen över Paris, där han för Brækstads räkning skulle tala med Björnson, och Lausanne där han ville hälsa på Effie. I Paris var han några dagar "och fann staden i flera fall högeligen sevärd. Kontrasten mot London är ytterst slående. På ena sidan smuts, trasor och elände, på den andra snygghet, trevnad och välmåga — orsaken, se Malthus och mina arbeten". Från sitt samtal med Björnson gav han Ohrvall en redogörelse som är väl värd återge.

Jag åkte ut till hans bostad vid Rue Faraday i utkanten av Paris en eftermiddag. Hans dotter som har något konstigt namn på -ljot kom och öppnade och sade att "far ikke er hjemme" men i detsamma kom han pustande som en valfisk uppför trapporna. Och så fick jag komma in i tamburen, där en stor, antagligen "ren" norsk flag hängde, och vidare in i de enskilda rummen, där jag presenterades för fru Björnson, en mycket hygglig fast något svartmuskig och mustascherad fru (hon trodde i förbigående sagt ända till längre fram på aftonen att jag var — professor Wikner) och bjöds att stanna kvar till dinér'n. Björnson var mycket hygglig, fann mig endast något "svensk" och förklarade såsom sitt slutomdöme att jag vore "konstruktör".

För övrigt grälade vi i all fredlighet om det unga Norge (Bohêmen) som han tydligen ej alls kan med. Ingenting kan göras av dem påstår han, man skall bara låta dem dö. Krohg kan han ej heller med, denne lär vara rå i grunden (det skall vara något gammalt groll mellan Krohg och Björnson enligt vad Brækstad sagt mig) och då Krohg kom till Paris nyligen var han hos Lie, men Björnsons bjöds ej dit etc. etc. Garborg "er gal han" eller åtminstone på väg att varda det, hans fader lär ha varit sinnessjuk och i Garborgs sista recension över Petersens Aegteskap og fri Kjærlighet (har du läst den? jag ej) skall det finnas vändningar som tyda på att författaren har en skruv lös. Det vore högst ledsamt, om så vore. Strindberg förstås "har en længre tid været gal" — det har han då kanske ej så orätt i. Själv var han nu mycket intresserad av sin strid mot Brandes och andra könsfrågan och skulle en artikel av Björnson i ämnet (i Brækstads översättning) sändas till Daily News...

För övrigt var det visst mycket intressant att höra Björnsons tankar om åtskilligt. Hans norskeexklusivitet är egentligen blott av politisk art; han gick t.o.m. så långt som att påstå att svenskarna av naturen vore ett djupare och rikare anlagt folk än norrmännen. Men unionen, förstås, den skall bort. Har du nu fått nog av Björnson? Som människa är han en underlig blandning av hjälte och narr — eller åtminstone barn. När hans fru gjorde invändningar eller kanske rättare föll honom i talet, så slog han näven i bordet och skrek, att han förbanne sig skulle tala till punkt. Poet är han, det kan då ej förnekas, och det är roligt att en gång ha fått se en sådan. Utom den nämnda dottern (som ser rätt bra ut, ehuru ej något märkvärdig) ha de en liten flicka, som vid kraftigare poänger i dialogen ropade genom dörren åt fadern att han ej finge svära. — Nu tror jag att vi lämna Björnson och Paris. Hos Lie

fick jag som du vet ej företräde emedan han var strängt upptagen av en bok som om några dagar skulle vara färdig. Apropos: malthusianismen tycks Björnson ej alls ogilla, socialisterna än tadlade än berömde han — ungefär som jag — utan försök till någon konsekvens. In summa: Björnson är bra, både när han har rätt och när han misstager sig.

I Lausanne blev han väl omhändertagen av sin väninna från ungdomsåren, som med sin man bodde i "en stor mörk våning med hälften korridorer och förstugor, och där sitta de en i var sitt hörn och ha ledsamt". Sedan det utröntes att den tyska ekonomen Brentano, som blivit honom rekommenderad, var i Strassburg och inte skulle komma till Wien förrän under våren, beslöt Wicksell att i stället resa till förstnämnda stad. Han skrev i början av november in sig vid Strassburgs universitet, fick ett rum på stadens familjepension och började gå på föreläsningar för Knapp och Brentano, av vilka den senare föreläste över "ett ämne som just intresserar mig (kredit- och penningväsen)".

Knapps och Brentanos föreläsningar var till största delen rent historiskt upplagda. Knapp föreläste på hösten om jordägarförhållanden under äldre tid och på våren om merkantilismen, skråväsendet, manufakturerna, industrialismen, arbetarfrågan och tullfrågan. Av Brentanos två föreläsningsserier handlade den ena om arbetarfrågor och socialpolitik. Dessa serier följde Wicksell ytterst plikttroget, och han förde ordentliga anteckningar från dem. Men ingenting i anteckningarna tyder på att han skulle ha haft något intresse för de historiska ämnena, och de få böcker han läste under strassburgtiden hörde inte ihop med föreläsningarna utan gällde mest befolkningsfrågan. I december skrev han till Öhrvall: "För de historiska specialundersökningar över ekonomiska ämnen, som här (och i Tyskland överhuvud) nu är på modet, har jag platt intet intresse, för egen del nämligen och vetenskapens inflytande på det praktiska och politiska livet tycks här vara ungefär = 0. Bismarck går sin egen väg, och national-ekonomerna följa efter och försöka bevisa att det som är, är förnuftigt."

De impulser han fått från utilitarismen och från 1885—86 års

studier av engelsk nationalekonomi hade givit Wicksell en förkärlek för teoretisk analys, och för en sådan var han ju också disponerad genom sin begåvningsstyp och tidigare naturvetenskapliga utbildning. Att det i metodiskt avseende fanns stor likhet mellan klassikerna och de moderna teoretikerna såg han också klart. "De gamla felade, ej genom sin metod, utan genom ofullständigt användande därav", skrev han något år senare i stolparna till sina första nationalekonomiska föreläsningar. Hans lärare i Strassburg var emellertid inte bara själva historiskt inställda utan också motståndare till den analytiska nationalekonomien. Härom skrev han till Öhrvall:

Båda Brentano och Knapp tycks höra till den nytyska historiska skolan och förakta allt som ej går ut på specialundersökningar av skoppliggs-tillverkningens ställning i Sachsen på 1500-talet o.dyl. Engelsmännens generaliseringar och ekonomiska lagar äro bosch . . . Proletariatet skulle uppkomma därav att folk ha för många barn — ach, nonsens, gå tillbaka till korstågen, ullmanufakturens Aufschwung på 1300-talet etc. etc. Vad den nyare tiden beträffar, så skall man rycka på axlarna åt alla teorier och definitioner. Politische Zwecke, det är allt. Ungefär sådan föreföll Knapp vid vårt första samtal. Brentano är mer livlig och allmänmänsklig till utseende, skratt etc.

Brentanos föreläsningar över penning- och kreditförhållandena, de enda som verkligen intresserade honom, lyssnade han till två gånger i veckan under höstterminen 1887 och vårterminen 1888. Där gavs med hänvisning till även engelsk och fransk litteratur en ordentlig översikt över penningväsendets utveckling från äldre tid fram till den engelska guldmyntfotens system, vidare över bank- och kreditväsendet och de internationella betalningarna. I den till största delen historiska framställningen fanns dock några mer teoretiska avsnitt. Det var i de mer teoretiska sammanhangen — då det exempelvis sagts, att penningens värde når en vilopunkt, när de efterfrågade är villiga att betala lika mycket som de utbudande begär eller att 1873 års industrikris följdes av fallande räntor — som Wicksell i sina anteckningar markerade ett särskilt intresse.

I slutet av mars var Wicksell färdig med Strassburg, som inte hade givit honom mycket mer än en grundkurs i penning- och kreditväsen. Han hade heller inte trivts särskilt väl i en tysk stad, där "varannan mansperson man möter bär pickelhuva eller annan uniform", där en arbetare som på ett kafé sjöng en fransk visa och ropade *Vive la France* blev dömd till sex månaders fängelse och där "ingen vågar meddela sig riktigt fritt och öppet". Till Öhrvall skrev han vidare inför sin avresa, att han var utledsen på detta kringirrande utan egentligt syftemål, och att det i synnerhet var genant att inte veta vad han skulle svara på folks frågor om hans framtidsutsikter. Han hade också att berätta, att vänskapsbanden till Effie kommit att töjas ut betydligt därför att hon inte gillade de "vilda och opraktiska ideer" han ständigt drev. Överhuvudtaget hade hos Knut Wicksell allt tydligare börjat framträda en benägenhet att bita sig fast i ståndpunkter, att hysa åsikter till varje pris, att inte ta skäl ens från sina närmaste vänner.

Den fortsatta färden mot Wien gick över Mannheim, dit Frölander kom resande och muntrade upp honom, och Tübingen, där han skulle besöka nymalthusianismens tyske profet von Rümelin. Denne befanns vara en vänlig gammal man, som emellertid inte längre ville ut med språket då det var fråga om nymalthusianism. Till Wien kom Wicksell i slutet av april. I dess större och livligare miljö fann han sig bättre till rätta. Han flyttade in i en familjepension, där det mest bodde engelsmän och amerikaner — goda kontakter för den Amerikaresa som började leka honom i hågen — och sina samhällsstudier inledde han sin vana trogen med att söka upp radikala politiker och annat folk som kunde väntas intressera sig för befolkningsfrågan. Han fick nu också tillfälle att höra god musik, och han skrev många brev om sin kärlek till Bach, Mozart och Beethoven och sin tvekan inför Wagner. Efter några veckor tog han också kontakt med nationalekonomen. Här- om skrev han till Öhrvall:

Även Menger har jag hemsökt och fann honom vara en mycket välvillig och i många avseenden intressant person; han är medelålders men

något klen till hälsan. Hans föreläsningar intressera mig hittills föga, de stöta tämligen mycket på skolundervisning, men det är statuternas fel, som här ej tillåta en professor att läsa vad han vill. Han gav mig en del av sina böcker, bl.a. en stridsskrift mot Schmoller i Berlin ("historismens" representant), där denna just ej drar det längsta strået.

Den föreläsningsserie av Menger, som Wicksell bevistade under april och maj, gav en historisk översikt över i första hand den österrikiska och tyska finanspolitiken. I övrigt besökte Wicksell några föreläsningar om inkomstfördelningen av docent Isidor Singer, med vilken han småningom blev god vän, och han tillbragte också några timmar hos Brentano som nu i Wien talade över samma ämne som i Strassburg. Han fick tillåtelse att sitta på riksdagsbiblioteket, som emellertid inte var särskilt välutrustat med nationalekonomisk litteratur. Den österrikiske ekonomen Böhm-Bawerk undervisade vid denna tid i Innsbruck. Wicksell fick dock i Wien tag på *Geschichte und Kritik des Kapitalzins-Theorien*, den några år tidigare utgivna första delen av hans stora kapitalteoretiska arbete. Han läste det med penna i hand.

Hans tankar sysselsatte sig dock mest med politiska spörsmål — han höll sig med svenska tidningar och följde noga striderna om fritänkeriet i Sverige — och som vanligt arbetade han med olika sidor av befolkningsfrågan. I avsikt att för broschyren om äktenskapet reda ut att Saint-Simon var en allvarlig samhällstänkare och inte en utsvävande sälle, hade han "måst i Hovbiblioteket (som ej är vidare bekvämt inträttat) uppsöka och genomse ett arbete i hela 40 band, *Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin*, allt för att kunna göra en not på tre, fyra rader". När han funderade över ett ämne att skriva om, var det också inom befolkningsläran han ansåg detta borde ligga. Att gräva ned sig i något specialproblem skulle inte ligga för mig, skrev han till Öhrvall i maj 1888.

Ett arbete, som behövde uträttas, vore däremot ett slags fortsättning på Malthus, en utförlig redogörelse för folkökningen i Europa under innevarande århundrade, med dess fördelning på olika yrkeskategorier, jämte orsakerna till och verkningarna av alltsamman, en

översikt av Amerikas näringsliv såsom pendant samt prognos för framtiden med en stark malthusisk kläm i slutet. Ett sådant verk vore i högsta grad av behovet påkallat och det till uppbyggelse för *alla* partier men jag fruktar att det skulle *vida* överstiga mina krafter, kanske för närvarande och t.o.m. vara alldeles utförbart. Jag skall emellertid tala med Singer härom. Obegripligt att så gott som ingenting skrives i detta ämne nu för tiden (Rümelin har slutat skriva) men antagligen är det de obehagliga konsekvenserna som man skyr.

Senare på våren började Wicksell fundera på att slå sig ned i Berlin. I Wien, skrev han till Ohrvall, var biblioteksförhållandena dåliga — frågar man efter sex arbeten, får man kanske ett eller ibland inget — och han måste försöka få tillgång till böcker så att han kunde skriva ihop någonting att peka på när folk frågade efter "dokumenter". Och amerikafärden var det nog bäst att uppskjuta, ty där ute skulle han kanske mest föra ett dagdrivarliv. Från samma tid är ett brev, där han skriver att han kanske borde försöka att genom hypnos få sina starka olustkänslor bortsuggerade. Och så tillägger han med den självironi som alltid var hans sista förskansning: "Fruktar att det lyckas blott för den stora hypnotisören."

I början av juli gav han sig hemåt för att ha sommarferier tillsammans med systrarna på Rostorp. Han tog emellertid vägen över Köpenhamn, där han råkade "en hel del intressant folk — finskt, svenskt, norskt och danskt", bland dem Victoria Benedictsson, Axel Lundegård, Strindberg och Georg Brandes. Han deltog också i vad han kallade "bourgeois-ekonomernas" kongress, där han i anslutning till ett föredrag om hypotekskrediten av den norske nationalekonomen Aschehoug yttrade, att skuldökningen inom jordbruket självfallet berodde på ökningen i barnantal och därmed antalet arvtagare. Så länge källan till dessa svårigheter, folkökningen, inte tilltappes, skulle alla andra åtgärder till kreditens ordnande vara lika fåfänga som om någon sorgfälligt tillstoppade alla väggspringor mot drag men lämnade fönster och dörrar på vid gavel. "Mina malthusianska funderingar", skrev han till Frölander, "avhördes under synbar otålighet och följdes av dödstystnad".

Under de intensiva veckorna i Köpenhamn följde han också ett kvinnomöte, från vilket hans starkaste intryck var, "att det äntligen tyckes börja gå upp för folk att icke blott likställighet med mannen (för överklassdamerna) utan även en viss jämlikhet sinsemellan är och bör vara målet för kvinnorörelsen. Där såg och hörde man cigarrarbeterskor och väverskor deltaga i diskussionen med samma säkerhet som kvinnliga studenter och t.o.m. fina fruar". Han gjorde där bekantskap med en ung norsk lärarinna vid namn Anna Bugge. De dansade tillsammans i Fredriksbergs Have, och med spelad nonchalans skrev han till Öhrvall att hon var ganska trevlig och hygglig och såg rätt pigg ut.

Efter vistelsen i Rostorp och ett besök i Uppsala skulle han så ge sig iväg till Berlin. Han var fortfarande livad för att på allvar ta upp befolkningsfrågan, skrev han till Öhrvall inför avresan. "Eljest är jag förstås måttligt glad att komma ut på egen hand en vinter till. Jag är bestämt inte skapt för ensamhet." Till Berlin kom han en av de första dagarna i september, och det var ju inte att vänta att han skulle trivas med den tidens tyska ofrihet och bombasm. Strax efter ankomsten skrev han irriterat till Öhrvall:

Berlins befolkning behagar mig föga. Man får leta länge här efter ett blott halvvägs behagligt eller sympatiskt utseende. Till och med barnen se ej trevliga ut, de sakna naivitet, liksom kvinnorna sakna grace och männen hövlighet. Det är ett plump släkte, men kanske just därför ägnat att undantränga mera förfinade raser om det naturliga urvalet får ha sin gång. Arbetsamma och ordentliga äro de nog, men det är också allt. Hu! att tänka sig hela världen befolkad av idel tyskar och tyskor.

Han slog sig emellertid utan uppskov ned i statistiska centralbyråns lärum och började fördjupa sig i befolkningsfrågan. Redan i London 1886 hade han läst några kapitel i Malthus *Essay on population*, och han tog nu upp den igen till ett noggrannare studium. Han gick igenom denna bok med pennan i hand, och han studerade även modernare verk om befolkningsfrågan av författare som Bonar, Mulhall och Westergaard. Det närmare studiet

*Knut Wicksell vid 1880-ta-
lets mitt.*

Tekla Öhrvall

Anna Bugge Wicksell ca 1900.

Anna Bugge (i mitten i främsta raden) på seminariet i Kristiania omkring 1885.

av Malthus hade, skrev han, betydligt ökat hans beundran för denne originelle tänkare, vars enda fel var hans "för-benthamiska" moralteori:

Han anser att ett handlingssätt som ej leder till någon skada och till de närmast berörda individernas sällhet — han nämner särskilt illegitima förbindelser i vissa fall — likväl måste bedömas som omoraliska, emedan de 'upphöjda till allmän regel' skulle verka skadligt. Det är som ett eko av Kant, vilken han dock troligen ej kände.

Vid sidan av biblioteksstudierna gick han både under hösten och våren på professor Wagners föreläsningar i nationalekonomi. Hans anteckningar röjer inte något intresse för dessa elementära och historiskt upplagda föreläsningar, om vilka han skrev till Öhrvall:

Jag går och hör Adolf Wagner ett par, tre timmar i veckan (han föreläser sammanlagt nio timmar och har dessutom seminarium varje vecka). Han föreläser väl... Dock tyckas såväl hans som övrigas föreläsningar vara ytterst elementära. När man för hundrafemtionde gången hör prisas den utmärkta fördelen av att äga ett allmängiltigt bytemedel (= Geld) i stället för att vara hänvisad till att byta vara mot vara etc. etc. så blir det just litet söcknigt.

Någon varaktig stimulans tycks han heller inte ha fått av sina enskilda studier av befolkningsfrågan. Ensam i en stor stad, där han rent allmänt vantrivdes, och utan gripbart syfte med sitt arbete blev han förståeligt nog åter dyster till mods. Med en patetisk bild liknade han sig i ett brev till Öhrvall vid en "meteor som i en långt avlägsen period blivit utstött från sin centralkropp och dömd att i eviga tider kretsa för sig själv i rymden". Senare på hösten skrev han till Hjalmar och Tekla Öhrvall ett brev, som visade att han alldeles tappat modet:

Ni börjar väl tro att jag har för avsikt att sluta upp med korrespondensen men så är ej alldeles fallet, utan det är blott min vanliga slapphet som fått makt med mig så att jag ej kommer mig för med någon-

ting. Sover gör jag till klockan 12 om dagarna (längre törs jag ej ty då finge jag endast *ett* mål på dagen) och går sedan omkring i ett tillstånd av olust och missnöje med mig själv och allt annat. Absolut överksam är jag väl icke men att taga i en penna kan jag ej förmå mig till. I dag har jag så att säga överlistat mig själv genom att rekvirera skrivmaterial inne på en restaurant där jag sitter och dricker öl mitt på förmiddagen — det fattades bara det...

Föreläsningarna intressera mig föga. Wagner är en sådan där Lobhudler (tror jag det heter) av allt preussiskt, bl.a. påstod han att de stora stående arméerna vore i viss mån ekonomiskt fördelaktiga emedan "krigen bleve kortare och billigare då man på förhand hade allt i ordning". Ja, nu se ni ungefär hur jag har det, i hela Berlin har jag hittills ej träffat en enda människa till vilken jag känt mig sympatiskt dragen men talrika gentemot vilka motsatsen varit händelsen. På teatrar och konserter går jag ibland men kan sällan roa mig, den tyska svulsten, skriket, onaturen äcklar mig så att jag ibland måste gå innan det är slut...

Men nu kan det vara nog jämrat. Egentligen felas mig ingenting alls utom ett, men när *en* skruv är lös, så råkar hela urverket i olag. Farväl.

Gång på gång hade han ju råkat i depressioner av detta slag, men ändå hade det nu kommit ett nytt moment med i bilden. Under sina ekonomiska studier hade han byggt upp ett intellektuellt intresse, som efterhand fått en sådan styrka att det kunde överbrygga de depressiva klyftorna i hans tillvaro. Blott några veckor efter det nyss citerade brevet blev han fångad av en tysk tidskriftsuppsats, vars synpunkter på överproduktionens problem liknade dem han själv gått och funderat på. Men befolkningsfaktorn hade författaren glömt, och om det kanske Wicksell skulle kunna få ihop något. "Det bleve i så fall mitt första steg på den lärda banan."

Efter ytterligare några dagar läste han en uppsats av Garborg i *Ny Jord*, som förklarar att man inte samtidigt kan tala om överproduktion och överbefolkning: när folk dör av svält framför fulla magasin är det inte fråga om överproduktion utan om felaktig fördelning av produkterna. Också bland tyska nationalekonomer kunde man, skrev han till Öhrvall den 10 december 1888,

finna påståenden att fabrikanterna skulle tjäna mer, om lönerna och därmed arbetarnas konsumtionsförmåga höjdes. Att överproduktionens problem skulle kunna lösas genom formeln "länsa butikerna" trodde han dock inte. Den paradoxala motsättningen "tomma magar och överfulla magasin" skulle, om arbetsgivarna genom löneökningar frånhände sig möjligheten att nästa år köpa råvaror, lätt kunna förvandlas till den mera begripliga men inte mer tillfredsställande formeln "tomma magar och *tomma* magasin".

För min del tror jag att hela "Widerspruch"en ligger i motsättningen mellan å ena sidan nödvändigheten att spara (= utvidga näringskällorna) i varje land med växande befolkning och å andra sidan svårigheten att finna sparobjekt (= nya näringskällor) i varje land med gammal kultur. Vore alla villiga att konsumera, så skulle man ej höra talas om någon överproduktion utan alla varor skulle gå åt som smör, men då vore å andra sidan den nästa generationen förlorad. Detta vilja de som ha barn eller vänta att få ej tillåta, de vilja *spara*, vilja ha *nya kapital* (jordagods, in-teckningar, aktier och obligationer med hög utdelning) men sådant kommer ej i marknaden (ty det finnas inga lönande nya företag att företaga). I stället bjuder man dem konsumtionsföremål i mängd: brännvin, betsocker, jute-, pappers- och läderarbeten och dem vilja de ej ha, de vilja ha *kapital*, men sådant finns ej, och så står man och kivar: pengarna få ligga, varorna få ligga (till året därpå eller tills de småningom gå åt) och arbetarna få fira. Resultatet blir att man så småningom beslutar sig för att konsumera litet mera, spara litet mindre och *skaffa litet mindre människor till världen och därigenom* utjämnas nödortfått och under mycket gnat och ledsamheter missförhållandet.

Det är under denna höst man för första gången finner hans tankar sysselsatta med teoretisk nationalekonomi, och det problem han diskuterar i nyssnämnda brev blev också följande år föremål för hans första egentliga bidrag till den ekonomiska analysen. Men med de svårigheter att koncentrera sig han hade under Berlin-tiden, kom han till stor del att syssla med andra ting. Åtskillig möda tog författandet av en religionskritisk broschyr som han gjorde färdig denna höst. Det var en mot absurda trosföreställ-

ningar vänd skrift som följande år utgavs under titeln *Nya berättelser ur bibliska historien för större barn av Tante Malin. Genomsedda samt med anmärkningar försedda av Ing. L. Klipping, utn. kyrkoherde i Fåhrvalla och Bondpine församlingar.*

Hans systrar som fått reda på att han höll på med den satiriska skriften skrev till honom hur sorgsna de var över att han genom att släpa heliga ting i smutsen också skulle dra skam över dem. När Wicksell började få klart för sig att den äldre av systrarna genom hans åtgörande bringats till en nervös kris, tog han ställning till detta på ett sätt som sedan skulle återkomma i många sammanhang. För sin egen samvetsfrid ansåg han sig inte kunna vika från pliktens väg, även om det skapade stora bekymmer för hans närmaste. Å ena sidan, skrev han till Öhrvall, skulle det inte bli roligt att efteråt gå och tänka på att Hanna mist förståndet på kuppen, "å andra sidan anser jag mig ej ha rätt att träda tillbaka, jag står ju friare än de allra flesta, och striden måste ju i alla fall föras, blott att den blir mer förbittrad och framför allt kommer att kosta dess fler offer ju mer man dröjer".

Denna broschyr hade ingen lycka med sig. Systrarna fick mycket riktigt en massa tråkigheter, hans radikala vänner var inte mer än måttligt intresserade och skriften fick inte heller någon större avsättning. Distraherande om än på sitt sätt uppgående var också den konflikt han ställde till med i Berlins skandinaviska förening. Vid sitt första sammanträde där opponerade han sig mot föreningens beslut att sända ett telegram till den svenska kungens födelsedag och en tid därefter förblev han sittande under den skål som utbringades för den tyske kejsaren. Av detta kom en mängd besvärigheter med inkopplande av den svenska legationen och slutligen portförbud från föreningen.

Hans rättskänsla tycks vid denna tid ha varit särskilt aktiv. Han lyckades till och med uppbringa en principiell förståelse för den konservativa övermakt som stod emot honom. I mars 1889 skrev han från Berlin för att klaga över den ovederhäftighet som David Bergström, av referatet att döma, visat i ett Verdandital till Georg Brandes vid dennes besök i Uppsala. Bergström hade i sitt tal spelat ut det brandeska frisinnet mot de åsikter som hystes

av professorerna i Uppsala. Det var orättvist, tyckte Wicksell. Man måste besinna att Uppsala i alla tider varit ultrakonservativt.

Jag tror i det hela att det förtjänade framhållas huru mycket mer djupgående och svårlösta de moderna tidsfrågorna äro mot fordorn och det *subjektivt* är ytterst förklarligt att de äldre liksom skygga och rygga tillbaka för att våga det stora språnget ut i det okända. Att de därvid komma tillbaka till förhållanden, som de själva utdömt och måste inse vara ohållbara i längden, tages mindre i betraktande då det gäller att vinna en galgenfrist.

Att uppge religionen och den absoluta moralen, sålunda som det tyckes själva statsskickets stödjepelare (för att nu icke tala om de nyare egendomsteorierna och reformsträvandena) det är dock icke lika lätt gjort som sagt. Om ändå någon kompromiss vore möjlig! Men hur kompromissa mellan teism och ateism, determinism och moralisk valfrihet? Och även på det ekonomiska området äro fordringarna så vittgående att varje medgivande tyckes blott liksom sätta lavinen i fart. Denna omständighet är det enda verkligheten (i någon mån) försonande moment som kan upptäckas i de nutida meningsstriderna. Jag tror att det borde framhållas till den kraft och verkan det kan ha.

De första månaderna av 1889 tillbringade han i övrigt med att gå på de wagnerska föreläsningarna samt läsa litet här och var i tidskrifter och i böcker om befolkningsfrågan och värdeteorien. Det var vid denna tid han i ett boklädsfönster i Berlin kom att se den nyutkomna andra delen av Böhm-Bawerks kapitalteori, *Positive Theorie des Kapitaless*, om vilken han senare skrev:

Jag förskaffade mig ett exemplar och satt snart fördjupad i studiet av boken. Mycket därav förstod jag, såsom mina ännu kvarstående anmärkningar i kanten bevittna, rätt ofullkomligt; särskilt det sista avsnittet: Die Höhe des Kapitalzinses, som jag sedermera kommit att uppskatta högre än allt det andra, lyckades jag då endast delvis tillägna mig. Men icke dess mindre verkade detta arbete på mig som en uppenbarelse. Jag hade förut på egen hand, ehuru med ringa framgång, försökt teoretiskt genomtränga kapitalräntans fenomen samt i det hela det ekonomiska fördelningsproblemet, när det kompliceras genom kapitalets uppträdande (vid sidan av arbetet och naturkrafterna). Även de ge-

niala uppslagen i Jevons Theory of political economy hade icke hjälpt mig stort på väg, ehuru de i verkligheten innehålla samma grundtankar, fast i en alltför aforistisk form. Först nu såg jag liksom inför mina ögon takresningen läggas på den lärobyggnad, varav ekonomisterna alltsedan Ricardos dagar endast lyckats uppföra de undre våningarna och för övrigt måst nöja sig med hopsamlandet av mer eller mindre användbart byggnadsmaterial.

I slutet av mars vände han åter till Sverige, där han hade ett par olika ting att bestyra. Efter påskferier på Rostorp reste han till Göteborg, där han dels deltog i publicistmötet, dels höll ett par föredrag, och sedan gav han sig ut på en föredragsturné till några av skånestäderna. I Stockholm hade han en särskilt viktig uppgift. Redan i mitten av 1888 hade han försökt få platsen som föreläsare i nationalekonomi vid Stockholms högskola. Han var så intresserad, att han i ett brev till Öhrvall förklarade sig beredd att för detta arbetes skull uppge både det lorénska stipendiet och den tilltänkta amerikaresan. Han tog emellertid tillbaka sin ansöken, emedan den blivit bemött en smula kantigt, och den som fick platsen var Johan Leffler. Arvodet för denna kurs av två föreläsningar i veckan var utmärkt: 4 000 kronor per läsår.

Nu på våren 1889 sökte han på högskolan få hålla några föreläsningar om värdeproblemet, men inte heller det blev av. I sitt avböjande svar skrev professor Leche att högskolan kunde befaras försämrade sin ställning hos Stockholms stadsfullmäktige, "om de kunde som argument mot högskolan anföra, att denna understödjer en man med så besvärliga åsikter som Ni". I stället höll han i mitten av maj sina föreläsningar om *Värde, kapital och ränta enligt nyare nationalekonomiska teorier* på arbetarföreningen i Stockholm. Tillträdet var fritt — genom att lokalen hyrts av lorénska stiftelsen — och anslutningen från början så stor att publiken måste gå över till föreningens stora sal. Efter ett par föreläsningar om värdeteoriens finesser blev emellertid den lilla salen tillräcklig. De fyra föredragen kom sedan att bilda inledningen till hans vetenskapliga skrift från 1893 *Über Wert, Kapital und Rente*, varför de här inte behöver refereras.

Säkerligen måste dessa föredrag, trots Wicksells utmärkta framställning, ha varit svåra att följa för de ovana åhörarna. Hjalmar Branting, som skrev om dem i sin tidning, hade trots sin matematiska utbildning alls inte fattat poängen i den marginella värde-läran. För honom kunde föreläsningarna "endast sätta i än bättre relief klarheten och storheten i den marxiska uppfattningen, som fullständigt gör slut på den ohjälpliga villervalla, som uppstår genom hoprörande av bruksvärde, bytesvärde och pris till ett behagligt huller-om-buller". Wicksell som använt fyra timmar att uppvisa hur just gränsnytteanalysen men däremot inte Ricardos eller Marx realvärdeläror bringade reda i detta huller-om-buller sökte i ett genmäle åter förklara saken.

Han tillbakavisade också Brantings påstående att hans eget framtidsideal skulle vara "kapitalism, mildrad av att arbetarbefolkningen blott långsamt tillväxer". Hans framtidsideal var det-samma som Brantings — uppnåendet av största möjliga jämlikhet och frihet människorna emellan — och i sina föredrag om äktenskapet hade han själv framställt ett socialistiskt förslag att göra det uppväxande släktets materiella uppfostran till en samfundsangelägenhet. Hans egentliga avvikelse från socialismen låg i förklaringen av de nutida ekonomiska fenomenen och därmed i uppskattningen av det socialistiska systemets möjligheter. Kapitalet är inte bara en historisk kategori utan tillika en allmängiltig ekonomisk kategori.

Aven i socialiststaten skulle jord- och kapitalränta vid bestämmande av produkternas ömsesidiga värde spela alldeles samma roll som nu, blott att jorden och kapitalet då hade andra ägare; det är en utopi att föreställa sig, att någon revolution av egendomsförhållanden skulle kunna giva de i begränsad mängd förekommande naturkrafterna karaktären av fria förnödenheter; och vad denna omständighet har att betyda för befolkningsfrågans vikt och *mot* socialismen såsom enda eller ens huvudsakliga botemedel i ekonomiskt avseende, torde jag ej behöva påpeka för eder.

Knut Wicksell hade också haft en annan anledning att resa mot norr, innan han fortsatte sina utlandsstudier genom en vistelse i

Frankrike. Under Berlintiden hade han brevväxlat med sin norska bekantskap Anna Bugge. Han hade i oktober skrivit till Ohrvall: "Naturligtvis rör sig vår korrespondens såsom förmodligen all brevväxling mellan herrar och damer huvudsakligen om 'elskoven'; jag har försökt göra henne till adept för min åsikt, att man kan älska mer än ett föremål, men därpå tycks hon ej vilja gå in." På sommaren 1889 reste han upp till Kristiania för att träffa den unga norskan. Anna Bugge var tjugosju år och dotter till en högre tjänsteman i telegrafverket. Hon hade tagit studenten i Kristiania, och varit lärarinna där och i Tönsberg. I sin hemstad hade hon sedan åter bedrivit filologiska studier, som 1887 avslutats med examen philosophicum. Hon var liten och tunn, rödhårig med bruna ögon. Vacker var hon säkert inte. Begåvad och målmedveten var hon däremot och även radikal, på ett balanserat och praktiskt sätt.

Knut Wicksell skrev till sin vän Frölander, att han rest dit upp för att hälsa på sin "snälla lilla bekantskap från Köpenhamn". Det var en verkligen riktigt söt och älskvärd flicka, som han gärna skulle vilja införa i vänkretsen. Men därav skulle nog tyvärr intet bli. Känslorna låter inte befalla sig, skrev han, och tillade att han av något skäl måst lämna staden brådstörtat. Situationen hade till slut blivit honom olidlig, han hade slagit ihop sin väskor och rusat till båten en kort stund före dess avgång. Bakom detta låg att han föreslagit sin lilla bekantskap ett radikalt och laglöst äktenskap av den sort han tidigare tänkt ut för sitt ibseninspireade föredrag om äktenskapets framtid.

"Minns att jag är sträng i kravet, fordrar *intet* eller *allt*." Det motiv han uppgav för sitt oeftergivliga krav var, skrev Anna Bugge senare i en förklaring till överläraren vid den skola där hon undervisat, att han ansåg det vara en plikt att själv leva som han i sina föredrag sökt lära andra. Därför ville han att de skulle förenas utan vigsel men under utväxlande av kontrakt om barnförsörjning och arvsförhållanden.

Jeg havde kanske helst seet, at vi havde taget vielsen med, fornemmelig for mine forældres skyld, hvem det har været en stor sorg, at det

har gestaltet sig slig, skönt vi står på en lige venskabelig fod med dem for det, dels også, må jeg bekende, fordi det vilde gjort det såmeget lettere for os at slå os igennem i økonomisk henseende, når vi kommer tilbage til Sverige. Derfor var jeg også meget ubestemt, mens min mand var i Kristiania, og vi snakkede om det, det var væsentlig mine forældre, som stod mig for hovedet, det var først da jeg kom herved og rigtig fik se, i hvilken grad det for ham var en samvittighedssag, og vorledes det vilde gå ind på hans selvagtelse, om han måtte give efter, at jeg fik øinene rigtig op for, vad jeg havde at vælge imellem.

Det var ikke nogen let tid for mig; hvorledes jeg end handlede, vilde jeg komme til at tilføje andre mennesker sorg og lidelse; at tvinge min mand til at handle mod sin overbevisning, syntes jeg ikke var rigtigt; og ikke sandt, det vilde jo også været næsten karikaturmæssigt, om min første handling som hustru skulde være at bringe min mand til at gøre noget, som vilde nedsætte ham i hans egne øine; havde jeg gjort det, det vilde altid kommet til at stå som et spøgelse imellem os, kanske endog ledet til en divergens, som jeg nu er overbevist om aldrig vil komme.

Efter att ha ställt en så dramatisk uppfordan till en ung dam, som han träffade för andra gången, avreste han över Göteborg till Frankrike. Till Paris kom han i början av juli, fick ett hotellrum "i en gränd på alla sidor omgärdad av krogar och bordeller" och började efter invant mönster sin verksamhet med att undersöka befolkningsfrågans läge och ta kontakt med radikala föreningar. Ganska snart skrev han till Anna Bugge och bjöd henne ned till Paris. Den 8 juli meddelade han Frölander att han väntade "sin bekanskap" på ett kort besök (över vars ekonomiska följder han gruvade sig svårt). Efter ytterligare tre dagar kunde han ge det beskedet att hon gått med på hans villkor för äktenskapet.

Jag har haft några ledsamma dagar, ty förstås ha mina systrar skrivit och bestormat mig att ej göra dem en sådan sorg och skam som att underlåta vigsel, de låta t.o.m. påskina att de ej skulle kunna mottaga Anna annat än som min lagliga hustru.

Sedan i går är Annas far här; reste hals över huvud hit från Kristiania. Han är mycket vänlig och hygglig men så mycket mer ont gör det en att nödgas sätta sig mot hans och familjens önsknigar. De vänta sig alla möjliga obehagligheter. Systemen blir kanske ej bjuden i en del familjer –

UTLANDSSTUDIER OCH ÄKTENSKAP

hon lär vara hemligt förlovad med en präst, de kanske frukta att han slår upp. Fadern själv påstår sig nödsakad att nedlägga en hederspost som han innehar i någon förening och som han sätter mycket värde på; möjligen fruktar han hinder för sin befordran – han är telegrafinspektör och lär ha utsikter att bli chef för norska telegrafverket när den nuvarande innehavaren går vidare.

Frölander erinrade honom om att det dock fanns en utväg att få civil vigsel, en utväg som de tidigare diskuterat. Härpå svarade Wicksell att denna utväg nog var bra gentemot tvånget till kyrklig vigsel men att han sedermera, särskilt under den första englandsvistelsen, blivit mer radikal och kommit att ogilla själva äktenskapsinstitutionen. "Jag skulle ej ens ha något emot en äktenskapslag, som stadgade ganska vittgående ekonomiska skyldigheter mot maka och barn, men att på köpet låta giva mig en slavinna och själv bli laglig slav, det vill jag ej, om ej den bleka nöden tvingar mig att krypa till korset."

Emellertid var det tydligen mest för att vara konsekvent mot sin tidigare offentliggjorda åsikt som han nu höll så hårt på sitt krav. Tekla Öhrvall, som genom några brev till Anna Bugge sökt bidra att bringa Knuts "ensamma ställning" och hans "lidandes historia" till ett slut, såg den främsta förklaringen till hans krav på en fri förening i "de principer och reformer han kämpat för". Men hon som känt Knut sedan många år och till och med varit föremål för en förälskelse från hans sida visste också att vankelmod och överkänslighet var en del av hans natur. Han behövde, skrev hon, "en ovanligt lång tid för att bli klar med sina känslor, vanan av beständigt sällskap med en person, full frihet från band, medvetande om att denna persons framtid ej åligger honom att stå för – allt sådant är nödvändigt för att han skall ha förtroende för de känslor han hyser".

Förklaringen till att Knut Wicksells släktingar och vänner trots alla hans prövande aktioner bevarade sin tillgivenhet för honom är given av Anna Bugge i det förutnämnda brevet till överlärare Olsen vid skolan i Tönsberg:

Min mand tror jeg er det bedste menneske, som er til. Han er det mest renhjertede – og renlivede – jeg har truffet på; der findes ikke

verdslig beregning i hans sjæl, han er uegennyttigheden og fordringsløsheden selv; snil og kærlig og elskværdig er han, så alle mennesker, der er sammen med ham, får tilovers for ham; jeg kan ikke levere noget bedre bevis, end at min fader, som kom herved uden at kende det mindste til ham og bare med indtrykket av, at han havde fået mig til at gøre noget rent galt, reiste hjem igen med den fulstændigste overbevisning om at jeg var i gode hænder, at vad sorg der end kunde ramme mig, vilde den ikke komme fra min mand, kort sagt med det stærkeste indtryk av hans hæderlighed og elskværdighed og den største personlige agtelse og hengivenhed for ham.

Sedan de uppnått enighet och fadern vänt tillbaka med oförrättat ärende flyttade Knut Wicksell och Anna Bugge ihop utan ceremonier. Det var den 15 juli. De lät mot slutet av augusti, medan de tillbringade några semesterveckor i Boulogne sur Mer, annonsera tilldragelsen i den svenska pressen under den nyuppfunna rubriken *Förenade*. Av hänsyn till Anna Bugges familj och släktingar fann sig Knut Wicksell i att ingen annonsering skedde i Norge.

Vid återkomsten till Paris hyrde de en liten våning vid rue Racine, invid Odeon på vänstra Seinestranden. Till ett slags förenad äktenskapsceremoni inbjöd de senare på hösten några vänner — Jonas Lie och fru, kandidat V. Bjerknes samt fröknarna Alvilde Prydz och Inga Thomasen — för att bevittna det äktenskapskontrakt och inbördes testamente som uppgjorts av Karl Staaff. Anne Charlotte Edgren och Sonja Kovalevsky som var i Paris skulle också ha varit med men de fick förhinder.

De sålunda förenade makarna levde under ganska små förhållanden. Rummet med städning kostade 60 francs, och de upptäckte ett ställe, ett slags folkkök, där man för 85 centimes kunde äta fyra rätter mat med vin. För första gången på många år hade dock Knut Wicksell nu ett eget hem. De tog där emot gäster, mest norska författarvänner som bodde i Paris, de gick på teatrar, museer och föredrag, de läste tillsammans och gjorde upp planer för framtiden. För Wicksell började missmodet över ett ensamt liv och en osäker bana nu ge med sig, och han tog med nya

krafter upp sitt arbete. I slutet av oktober 1889 skriver han till Frölander:

Min arbetslust har betydligt tilltagit, sedan jag vart gift. Uppsatserna för Ny Jord och Conrads Jahrbuch, den förra till en del, den senare helt och hållet omarbetad, äro redan avsända. Jag har nu börjat på med mina stockholmsföreläsningar. När de blivit expedierade (och helst även äktenskapsföredragen) ämnar jag skrida till ett arbete över befolkningsfrågan, och, om jag lyckas få något ut därav, tävlingen i det franska sällskapet som gjort det till prisämne — skall inlämnas till slutet av år 1890, pris 5 000 (tusen!) francs.

Amerikaresan har jag uppgivit och tror nästan att jag däri gör klostast även oavsett behaget att leva som gift. När vi så komma till Stockholm anser jag mig kunna ha ämnen för en vinters populära föreläsningar i Sverige och möjligen Finland. Vintern 1886—87 förtjänade jag så mycket att jag levde och betalte av minst 800 kronors skuld (nu har jag ingen dylik, utom till systrarna — och Johansson-Fjällbäck gu'nås!). Längre sträcka sig för ögonblicket ej mina framtidsplaner. Kan jag få någon anställning så tar jag den, varom ej så får jag väl försöka leva som "free lance".

Anna Bugge var den som främst skötte deras enkla hushåll — dock med mycken hjälp från sin man som var radikal också i det att han inte såg ned på hushållsarbete. Hon hann med att uppleva Paris som kulturstad, och hon skrev några förtjusande brev till överlärare Olsen uppe i Tönsberg om de nätta barn som lekte i parken och om den vår som kom redan i mars månad.

Nu netop går de omkring i parkerne og gartnererer, skærer ned og binder op og planterer ud; bare det er morsomt at se på. Zirtrær og spalierede frugttraer er begyndt at sprætte, og hyacinter og stedmorsblomster står i blomst bort i Jardin de Luxembourg, vor jeg går og spadserer ver evige dag og forsøger at se på vårlivet og følge det så godt det lader sig gøre Våren har gjort mig mere fornøiet med Paris i det hele også: vårsolen får frem, vad det igunden er for et glad, lyst land hernede.

Allting var nu som de ville ha det. De levde i ett äktenskap som inte bara, enligt vad Anna Bugge skrev till Björnstjerne

Björnson, var "det lykkeligste i verden" utan genom den allvarliga form de valt också i djupaste mening moraliskt. De tyckte sig dessutom ha en särskild garanti för personlig lycka i det att ingen av dem hade något "ungkarlsliv" att ångra. "At dette gælder mig, falder næsten af sig selv; at det også gælder min mand er desværre ikke så selvfølgelig. Men det er dog så; han var 38 år da vi giftede os, og han havde aldrig før da stået i noget som helst, legitimt eller illegitimt forhold til en kvinde."

Anna Bugge hade haft svårt att finna en lämplig yrkesväg. Hon är tämligen villrådlig, stackars liten, skrev Knut Wicksell till Frölander i mitten av september, "hon fruktar att alla vägar skola stängas för henne i Sverige, vad hon än väljer". Småningom bestämde hon sig för att återknyta till sina juridiska studier och ta en svensk jur. kand.-examen för att bli advokat. "Jeg blir alt mere og mere overbevist om", skrev hon i det nyss citerade brevet, "at det praktiske juristeri vist er mit egentlige hold i denne verden". I detta sammanhang skulle också hennes avstående från vigseln få en praktisk mening, ty som lagligt gift skulle hon i Sverige ha varit omyndig och inte kunnat utöva advokatyrket. Redan på våren hade hon fått kursböcker från Sverige och satt igång med att läsa. Mannen rådförde sig i denna fråga med sina svenska vänner, vilka han kunde försäkra att hans fru hade "ett ovanligt ljult huvud" och att hon behärskade både klassiska och levande språk snarast bättre än han själv.

Under det nya året kunde Knut Wicksell publicera sina första samhällsvetenskapliga uppsatser. Den uppsats som föranletts av Garborgs skrivelser och från början avsetts för dennes tidskrift *Ny Jord* blev i stället — under titeln *Tomme maver* — og *fulde magasiner* och översatt av Anna Bugge — införd i den nya norska tidskriften *Samtiden*. En uppsats på tyska med liknande uppläggning, *Ueberproduktion — oder Ueberbevölkerung*, offentliggjordes också i början av 1890 i *Zeitschrift für die gesamten Staatswissenschaften*. Han skrev belåtet till en av sina vänner att tidskriftens redaktör, professor Schäffle, mycket gärna tagit hans utmärkta artikel och i vänliga ord uppmanat honom till fortsatt skriftställeri.

I den långa uppsats på norska, som var hans första bidrag till den ekonomiska analysen, ställde han medvetet ett vetenskapligt betraktelsesätt mot ideologernas ofullständiga resonering om företeelserna. "I stället för att omsorgsfullt följa dessa ut i sina yttersta förgreningar begår man, om än vanligen ganska omedvetet, det felet att låta en del behandlade kvantiteter försvinna mitt under resonemanget, och så kommer man till dessa överraskande, till synes plausibla men i verkligheten alldeles oriktiga satser som så länge fått gälla för trosartiklar i den socialistiska beakännelsen."

I den egna analysen, som på flera punkter anknöt till de klassiska ekonomerna, följde han strängt objektivitetens krav. Han sökte sig nu bort från pamflettförfattandets och upp mot vetenskaplighetens nivå. Befolkningsfrågan hade visserligen beretts ett visst utrymme i dessa hans funderingar över konjunkturproblemet. Anknytningen var emellertid ganska lös. Befolkningsfaktorn hade inte så stor betydelse för den tankegång han utvecklade. Snarare var det så att hans intresse för befolkningsfrågan kommit att föra honom in på detta första försök inom konjunkturteorien där han senare skulle göra en av sina stora vetenskapliga insatser.

Genom att jämföra varulagren i näringslivet med dammarna i ett vattensystem sökte han klargöra att lagerfluktuationerna inte såsom Garborg föreställt sig hade någon självständig konjunkturrell betydelse utan blott utjämnade växlingarna i varuströmmens volym. Lika litet kunde man såsom Marx i införandet av arbetsbesparande maskiner finna den faktor som förändrade varuströmmens omfång. Ty det kan lätt visas att mekaniseringen som regel inte bara medförde avskedanden utan också ny efterfrågan på varor och arbetskraft. I sin egen förklaring utvecklade han den tankegång som han redan i december 1888 framfört i det ovan citerade brevet till Öhrvall. Kapitalbildningens växlingar är vad som bestämmer vågrörelsen mellan goda och dåliga tider. När utsikterna för nya investeringar börjar te sig ogynnsamma, avtar efterfrågan på kapitalvaror och då nedgår också sysselsättningen. Arbetarnas inkomster minskar, och de välbärgades sparmedel blir liggande oanvända. Det har uppstått överflöd på pengar och överflöd på varor.

I detta sammanhang hade som sagt också befolkningsrörelsen givits en plats. Sedan tiderna blivit dåliga, kommer spararna att efterhand minska sina ansträngningar. De "avstår från allt som ställer ökade fordringar på framtiden och särskilt från tidiga äktenskap och stora barnskaror, och samtidigt utvidgar de, lockade av de låga varupriserna, sin konsumtion, särskilt av lyxvaror... På så sätt anpassar sig hela befolkningen, om än motvilligt och under många slags lidanden, efter de nya förhållandena, ekonomisk jämvikt inträder på nytt, produktion och konsumtion kommer åter igång, ehuru de inte ökar i samma omfattning som förut".

Det han under Paristiden mest arbetade med var emellertid befolkningsfrågan i dess mer socialpolitiska form: han hade tagit itu med sin franska tävlingsskrift och blev före hemresan färdig med dess inledning och första kapitel. De föreläsningar som gavs vid stadens universitet var inte av stort värde för honom. Omkring årsskiftet hörde han ett halvt dussin gånger Leroy-Beaulieu föreläsa om allmän nationalekonomi, och vid samma tid lyssnade han också några gånger till Desmoulins föreläsningar i befolkningslära. Det han läste på biblioteket handlade mest om befolknings- och äktenskapsfrågorna. De enda nationalekonomiska problem han gjort ett par korta anteckningar om var Jevons pristeori och Böhm-Bawerks kapitalteori som han ju kände väl från tidigare studier.

Att han åter sysslade så ivrigt med befolkningsfrågan berodde inte bara på att han under denna tid arbetade vetenskapligt på detta område. Befolknings- och äktenskapsfrågorna utgjorde också ett gemensamt intresse för makarna, som delvis bedrev sina studier tillsammans. Redan i november 1889 hade Anna Bugge kommit så långt, att hon i ett föredrag om äktenskapets framtida ordning inför Skandinavisk läse- och diskussionsförening alldeles själv kunde redogöra för sin mans åsikter.

Helt utan bekymmer var dock inte deras lyckliga tid i Paris. Anna Bugge hade varit förkyld och krasslig under en följd av månader, ända tills våren och värmen kom. Förhållandet till hennes släkt hade inte utvecklats så gynnsamt som man kunnat för-

moda efter de goda intryck av Knut Wicksell fadern hemfört. All hjälp med bosättningen vägrade föräldrarna av principiella skäl. Härom skrev Wicksell till Frölander i slutet av juni 1890:

De skola utrusta en annan dotter i höst, som skall gifta sig med en teolog (orientalist) och som antagligen ej strejkar mot vigseln. Annas far har varit här nere 1½ månad vid telegrafkongressen. Vi ha träffats litet emellan och ha trivts rätt bra samman, men det där andra svävar alltså jämt som en sky över samvaron. Jag hoppas det blir bättre med tiden, varom ej så kan det ej hjälpas.

Tills vidare komma vi att [i Stockholm] inrätta oss på enklaste sätt: vi skola ha två rum blott, om kök är ännu ovisst, samt ett äldre fruntimmer som städar om morgnarna och sedan absenterar sin presans. Så ha vi levat här i Paris, med den skillnad att vi haft blott ett rum och ändå varit högst lyckliga, nu blir visserligen familjen förökad men så blir ju också våningen större och med ett rum för sin person bör väl "lilla b" låta sig nöja. Spisningen blir det värsta, ty det finnes ej så gott om goda och billiga restauranter i Stockholm som i Paris och att ha hel hushållning hemma blir för mycket för Anna om hon skall sitta och läsa Nordlings familjerätt med sitt späda barn vid bröstet och själv har jag så liten talang i matlagningsväg. Det blir väl någon råd.

I början av juli lämnade de Paris för att ha ferier i den lilla förstaden Meudon. Där var de en del tillsammans med Ola Hansson och hans tyska fru, men någon närmare sympati uppstod inte de båda paren emellan. De är hyggliga, skrev Knut Wicksell till Öhrvall, men inte intresserade för annat än skönlitteratur och dessutom är de båda antifeminister. Alldeles i början av augusti gav de sig hemåt. Resan gick över London, som Knut Wicksell under ett par veckor ville visa sin fru, och Köpenhamn, där Anna Bugge vid ett skolmöte skulle hålla ett föredrag om kvinnans ställning i äktenskapet.

Radikala stockholmsår

DÅ KNUT WICKSELL nära fyrtio år gammal, gift och med ett barn på väg kom åter från sina utlandsstudier var han en genom sina stormande inlägg i samhällsdebatten känd person men lika fullt utan ställning och ordnad försörjning. Även i sin författareverksamhet hade han framträtt mest som samhällsagitator. Både de i Norge och Tyskland nytgivna tidskriftsuppsatserna om överproduktionens problem kunde, ej utan skäl, uppfattas blott som utvinningar från hans tidigare polemiska linje i befolkningsfrågan. De nationalekonomiska kunskaper han förvärvat under sina utländska studier låg — särskilt om man betänker att det i Sverige saknades en vetenskaplig utveckling att anknyta till — på en svårtillgänglig abstraktionsnivå och var dessutom matematiskt formade. En särskild svårighet var att han i sin examen inte ens hade med ämnet nationalekonomi, som i vårt land var knutet till de juridiska fakulteterna.

På hösten 1890 flyttade familjen in i en tvårumsvåning vid Engelbrektsgatan 43 B, och Knut Wicksell började se sig om efter pengar till bosättning och löpande levnadskostnader. Ett besök hos Gustav Carlson i Kungsholms bokhandel, som distribuerat hans senare broschyrer, var inte så lovande. Det som förtjänats på en nytgiven polemisk broschyr, *De sexuela frågorna*, tycktes behövas för att täcka förlusten på Tante Malin, och mer än ett vagt löfte om 200 kronor senare på hösten var inte att få. På liberalt håll hade inställningen till rabulisten Wicksell börjat bli kylig. När han efter hemkomsten besökte Dagens Nyheters redaktör Vult von Steijern för att få *De sexuela frågorna* anmäld, blev han inte ens mottagen. Den recension Gustaf af Geijerstam senare fick skriva blev honorerad men aldrig införd i tidningen. Som skäl hade uppgivits, skrev Anna Bugge till Georg Brandes,

att "de ikke vil röre i den sag". Själv trodde Wicksell att kylan berodde på att han några år tidigare på ett av Publicistklubbens sammanträden haft en kontrovers med tidningens ägare. Rudolf Wall hade där försvarat ett förbud mot en medlem att till klubbens årsmöte medföra en skådespelerska som gäst, var emot Wicksell invänt att vederbörande dam måste antas stå högre i sedligt avseende än både herr Wall och övriga manliga klubbmedlemmar.

Det perspektiv i vilket man har att se åren efter hemkomsten angav han själv i ett brev till Öhrvall ett stycke in på 1891. Vi lever ur hand i mun, skrev han. I Stockholms-Tidningen får jag visserligen nu så pass hyggligt betalt som 8 öre raden, men jag får inte skriva om vad jag vill och inte heller hur jag vill. "Det är ju f-n att det inte skall finnas något håll, där min individualitet kunde passa in." Till en början hade Wicksell räknat med att kunna klara sin försörjning genom att återuppta föredragsverksamheten. Medan han i augusti var på väg upp till Stockholm skrev han till Frölander, att "ett tarvligt uppehälle hoppas jag väl kunna förvärva med föredrag". Till Öhrvall skrev han — i samma andedrag som han berörde sina ekonomiska bekymmer — att han funderade på att börja driva republikansk propaganda. Det blev emellertid med några föredrag om normalarbetsdagen som han sökte återställa den av bosättningen rubbade balansen i sin ekonomi.

Omkring månadsskiftet september—oktober höll han ett par föredrag i Stockholm, och en vecka in i oktober for han till Helsingfors för att tala om befolkningsfrågan, normalarbetsdagen och sedlighetsfrågan. Han hann emellertid blott med ett första framträdande — som samlade mellan tre- och fyrahundra åhörare — innan polisen på generalguvernörens föranstaltande utfärdade förbud mot de följande föredragen, där han lovat ingå på frågan om de födelsebegränsande medlens natur. Ett försök att kringgå förbudet genom att låta Wicksell tala inför särskilt inbjudna åhörare misslyckades. Det första av de på detta sätt förberedda mötena sprängdes av stadens polismästare i spetsen för ett antal konstaplar. Också mot de i Åbo planerade föredragen

utfärdades polisförbud, och denna gång gjordes inga försök att kringgå motståndet. Dessa kränkningar av församlingsfriheten väckte stor uppmärksamhet i Finland, och de kritiserades skarpt av den frisinna pressen. För Wicksell själv hade förbuden också materiella verkningar. "Det var", skrev han till Öhrvall, "en betydlig missräkning i ekonomiskt avseende att ej få hålla föredragen, ty eljest hade vi säkerligen kunnat leva till nyåret på behållningen och jag fått fullborda min franska tävlingskrift".

Den 22 oktober fick Anna Bugge sin första son, lätt och fort "innan vare sig barnmorskan eller fröken Key hunnit anlända". Efter ett antal veckor, under vilka Ellen Key med stark känsla för denna ideologiskt så tilltalande förening kom på dagliga besök för att hjälpa den nyblivna modern, kunde Wicksell återuppta sitt arbete under mer normala förhållanden. Han hörde sig för om möjligheterna att få lorénska pengar för att kunna ostört ägna sig åt sin tävlingsskrift. Inom fonden var man dock rädd för allt som stötte på "population", och han fann det själv klokast att söka bevara sina utsikter att sedermera söka anslag för något annat arbete. De följande månaderna hankade sig familjen fram genom stöd från hans syster Hilda och några mindre låne- och stödaktioner från Öhrvall och Frölander.

Den franska befolkningsskriften, som efter ett par hektiska dagar och nätter blev färdig strax före årets utgång, hade givit material till några inkomstgivande föreläsningar i arbetarföreningens lokal, och där framträdde också Anna Bugge med två föreläsningar om hustruns rättsliga ställning i de skandinaviska länderna. Från början av 1891 övergick emellertid Wicksell till att genom journalistisk verksamhet tjäna den väsentliga delen av sitt levebröd. Fram till hösten 1893 kom han — de första två åren ungefär varannan vecka och sedan varje månad — att skriva politiska korrespondenser i det norska *Dagbladet* samt en finländsk tidning: under 1891 övertäglade i den finskspråkiga *Päivälehti* och därefter i *Abo Tidning*. Bidragen som var anonyma trycktes vanligen parallellt i den norska och en av de finska tidningarna. "Det politiska narrspelet är ju för bedrövligt", skrev han i mars

1891 till Öhrvall, "jag ger luft åt min galla i mina brev till Päivälehti och norska Dagbladet".

Från hösten 1891 utvidgade Knut Wicksell denna journalistiska verksamhet, i vilken hans hustru tog livlig del, till att omfatta likaledes anonyma politiska korrespondenser för samtidig publicering i några svenska tidningar, i första hand *Nyaste Öresunds-posten*, *Eskilstuna-kuriren*, *Nyaste Kristianstadsbladet* och *Sundsvalls Tidning*. Under hela 1892 samt höstmånaderna 1893 fick han sina politiska krönikor placerade också i *Karlstads-Tidningen*. När han förhandlade med Mauritz Hellberg om detta medarbetarskap, fick han en vänskaplig varning att inte skriva "alltför stickande, helst på tal om religiösa ting", eftersom tidningens läsare till stor del var "läsare". Du får väl försöka, skrev Hellberg, att inte vara "alltför brandradikal i dina brev. Jag hoppas du inte misstyder detta uttryck. Jag tror verkligen för min del, att ibland Sverges icke-socialistiska vänstertidningar står ingen till vänster om oss; men vi gå också nästan på randen av vad som med vår publik är möjligt". Den inkomst han vid planläggningen av sitt tidningsarbete räknade med — och ungefär också torde ha fått — var tio kronor per artikel, vilket för ett bidrag var fjortonde dag till fem tidningar betydde en månadsinkomst av 100 kronor.

Ett annat journalistiskt arbete, som dock i mindre grad gjordes för det dagliga brödets skull, var artiklarna i den var fjortonde dag utkommande utilistiska tidskriften *Fritänkaren*. Från hösten 1891 till sommaren 1893 sköttes dessutom denna tidskrifts utsändande av Anna Bugge. För hennes arbete och för expeditionens del i mannens nya arbetsrum som lagts till våningen fick familjen en ersättning av 720 kronor per år. Denna skiftande publicistiska verksamhet, i vilken även ingick en del opolitiska skrivelser för *Stockholms-Tidningen*, gav den väsentliga delen av deras inkomst. Hur stor den var framgår av ett brev till Öhrvall från våren 1891.

Det tycks stå hårt med att förtjäna en styver. *Fritänkaren* har ej kunnat honorera mina senare bidrag... och *Stockholms-Tidningen* kan

för närvarande ej betala mer än 5 öre raden, ungefär hälften mot det vanliga. Jag skrev om Berghell och om olycksfallsförsäkringen. Ämnar fortsätta såvitt det är möjligt. Hoppas det skall gå, om vi var på sitt håll kunna förtjäna några kronor här och där . . . Icke leva vi dyrt, jag antager att vi ej bruka stort mer än 2 000 kronor om året, men då man ej har några fasta inkomster är det kinkigt att skrapa ihop ens denna summa.

Det rationalistiska sällskap som under namnet Utilistiska samfundet bildats på våren 1888 av den unge akademikern Victor Lennstrand hade vunnit Knut Wicksells fulla förståelse. När han under sommaren passerade Stockholm höll han vid ett utilistiskt möte ett anförande, där han hyllade den rörelse som ville utbreda en på verklighetens och vetenskapens grund byggd, från alla övernaturliga förutsättningar frigjord moral. Fritänkeriet var, sade han, inte ett system av lärosatser, utan ett sätt att tänka. Dess enda trossats var tron på människoförnuftet, inte på dess ofelbarhet men på dess möjligheter.

Det låg dock, menade han, i sakens natur att utilismen förkastade den kristna religionen, vars alldeles oantagbara huvudinnehåll framgick av den paulinska satsen: "Såsom genom en människas synd alla ha blivit syndare, så varda vi ock genom ens rättfärdighet alla rättfärdiga." Vetenskapen har visserligen inte bestämt kunnat uttala sig om hur världen börjat eller hur den skall sluta, och den kan inte motbevisa tron på att det skulle finnas något slags uppdragare av universums ur. Men därifrån och till föreställningen om en människoliknande, i våra öden ingripande varelse är ett *stort* steg, och mot detta steg lägger naturvetenskapen sitt bestämda förbud. Utilismen måste emellertid värja sig mot den ensidighet som ofta utmärkt liknande rörelser och låta sin verksamhet så mycket som möjligt omfatta *hela* livet. Det är inte nog att framdraga bevis mot kristendomen, man måste också ta upp de olika, till stor del ekonomiska frågorna om hur människorna inrätta *detta liv*, det enda vi har att hålla oss till.

Efter återkomsten till hemlandet 1890 återupptog Wicksell kontakten med utilismen, vars öden han genom pressen följt un-

der sina utlandsår. Han blev en av de flitigaste medarbetarna i Fritänkaren, och utom skötseln av tidskriftens expedition hade han och hans hustru också hand om själva redigeringen på våren 1892 under Viktor Lennstrands sjukdom. Ehuru Wicksell kort tid efter sin återkomst övergav föreläsningsverksamheten som födkrok till förmån för journalistiken, höll han dock ett antal säkert oavlönade föreläsningar inför Utilistiska samfundets avdelningar i Stockholm, Södertälje, Eskilstuna och Gävle. Delvis var hans föredrag av religionskritisk art — de hölls ofta vid samfundets "julottor" eller andra till kyrkorådets högtider anslutna sammankomster — delvis handlade de om sådana världsliga frågor som det republikanska statsskicket, rösträttskravet, normalarbetsdagen och brottslighetens bekämpande.

Utilistiska samfundet, som under sin storhetstid i början av nittitalet räknade knappt tusen medlemmar i ett femtontal avdelningar, var emellertid i hög grad beroende av ledarskapet från Lennstrand, vilken blivit lika brinnande i sin otro som han under ungdomsåren varit i sin tro. Under hans långa sjukdom gick rörelsen tillbaka och efter hans död 1895 upphörde den småningom. Under sjukdomstiden hade Lennstrands sinnesjämvikt rubbats och förhållandet mellan honom och makarna Wicksell hade alltmer försämrats, tills att de under våren 1893 avsåg sig Fritänkarens expedition. Från denna tid blev också Knut Wicksells medverkan som författare alltmer sällsynt, även om han omkring följande årsskifte ryckte in ett slag både som medarbetare och redaktör.

En närliggande verksamhet var hans ivriga strid mot den konservativt inställda spiritisten Carl von Bergen. I en rad föredrag, diskussioner och artiklar samt i broschyren *Vetenskapen, spiritismen och Herr Carl v. Bergen* (1891) angrep han dennes åsikter och de experiment i telepati och clairvoyance som åberopats av honom. En stor del av Wicksells arbetstid under hösten 1891 och våren 1892 tycks ha gått åt för denna avslöjande verksamhet. För denna uppgift, om vars nödvändighet man kan ha olika meningar, var han tack vare sin både naturvetenskapliga och idékritiska träning säkerligen den rätte mannen. Bergen som

slängde omkring sig missförstådda uttalanden av sådana "materialister" som Laplace och Helmholtz, Mill och Spencer, Darwin och Huxley fick den besvärliga uppgiften att strida mot en van debattör och kunnig vetenskapsman som *läst* dessa författare.

Wicksell hade för övrigt från början intagit en helt öppen ståndpunkt till de av von Bergen åberopade parapsykiska experimenten. När han första gången hört dem omtalas, följde han föredragshållaren hem för att få ta del av dokumenten i ärendet. Han skrev sedan till Öhrvall att en del av försöken föreföll ha gjorts under förhållanden som uteslöt bedrägeri och givit resultat som syntes ligga utanför sannolikhetslagen.

Jag åtminstone kan ej finna någon hypotes som fullt tillfredsställer mig. Å andra sidan blir tanken på verklig clairvoyance så ytterligt grotesk, när man försöker draga ut konsekvenserna, att den tyckes vederlägga sig själv. Vad man snarast kunde tro på möjligheten av vore väl så kallad "tankeöverföring" på nära håll; det kunde ju tänkas att någonting analogt med induktionsströmmar eller musikalisk resonans ägde rum mellan två hjärnor. Men i så fall borde den kraften, liksom alla andra, avtaga med kvadraten på avståndet. Här åter gissar mediet i Kalmar rätt på ett föremål som samtidigt enligt överenskommelse skall ha varit upphängt i en ljuskrona i Stockholm.

Den utilistiska verksamheten kom småningom att på ytterligare en punkt placera honom i motsatsställning till socialdemokratien. Ehuru religionen principiellt betraktades som en privatsak visade man inom arbetarrörelsen till en början stor förståelse för den religionskritiska verksamheten, och Hjalmar Branting var bland dem som stött Utilistiska samfundet vid dess tillkomst. Efterhand började man emellertid, delvis under inflytande av Axel Danielssons ihärdiga argumentation, fästa större avseende vid neutralitetsprincipen i det nybildade partiets program. Kritiken mot alla försök till inblandning från utilismen blev allt starkare, och på hösten 1890 kom det till en uppgörelse mellan Branting och Lennstrand vid ett av omkring 1 200 personer besökt diskussionsmöte i Stockholm. Branting fastslog där att enligt den socialistiska ståndpunkten religionen skulle komma att sjunka

”av sig själv bort i ett dunkelt obestämt fjärran”, och att utils-
men var till skada för arbetarrörelsen genom att skrämma bort
många som eljest skulle ha kunnat bli goda socialister.

Också i en annan viktig fråga hade Wicksell efter hemkomsten
kommit att inta en ståndpunkt som gick rakt emot socialdemo-
kratiens. Vid 1890 års majdemonstration hade det svenska partiet
hörsammat en internationell paroll om samling kring kravet på
åtta timmars lagstadgad arbetsdag. När Wicksell återkom till
Sverige var detta alltså ett livligt debatterat krav, och han var
omedelbart redo för aktion. Vid ankomsten till Malmö höll han
ett föredrag om normalarbetsdagen (”80 åhörare, blott mest 25-
öres”) och några dagar senare upprepade han sina kritiska syn-
punkter i en talrikt besökt debatt med Danielsson. De argument
Wicksell framförde i sina många föredrag om normalarbetsdagen
under nittitalets första år innebar i korthet följande.

Ehuru han kunde acceptera en lagstadgad arbetstidsförkortning
för i första hand barn och kvinnor som en social skyddsåtgärd,
kunde han inte gå med på att den av sig själv skulle föra till en
förbättring i arbetarnas ställning. I sin bevisning följde han verk-
ningarna av en förändring i arbetsinsatsernas storlek vid ett jord-
bruk med given areal. En arbetstidsförkortning skulle visserligen
innebära att man kom högre upp på arbetets marginella avkast-
ningskurva, varigenom under fri konkurrens på arbetsmarknaden
timlönen skulle komma att stiga. Lönestegringen skulle primärt
kunna bli så stor att arbetsinkomsten ökade, trots arbetstidens
förkortning. Den produktionsnedgång som måste antas bli följden
av minskade arbetsinsatser skulle sålunda gå ut över jordräntan.
Men eftersom jordägaren då måste skära ned sin efterfrågan på
de varor han brukat köpa från andra näringsområden, skulle en
arbetslöshet uppstå där. Genom konkurrensen från dessa arbets-
lösa skulle lönenivån komma att tryckas ned under utgångslägets
nivå både inom jordbruket och de andra näringsområdena. (Re-
sonemanget är närmare utvecklat i noterna, sid. 388.)

Den väg till förbättring han själv anvisade — och som han
tydligt ansåg hotad av den nya och oöverlagda tron på arbetstids-
förkortning — var den han förut så ofta talat om: en begräns-

ning av folkmängden. Ju färre arbetare, desto högre lön och desto mindre jordränta. Ju flera arbetare, desto lägre lön. Medan arbetstidsförkortningen endast skenbart medförde en inkomsthöjning för arbetarna, visade både teorien och erfarenheten att en folkminskning — i form av naturlig folkminskning eller emigration — ledde till en verklig förbättring. Som exempel på gränsproduktivitetens tillämplighet i sammanhanget hänvisade Wicksell till att lönerna var höga i gleset befolkade kolonialländer och att digerdödens härjningar medfört en stark höjning av den engelska lönenivån.

Hans hållning i denna fråga hade medfört, skrev han i mars 1891 till Gustaf Steffen, att han mistat den lilla popularitet han förut ägt bland arbetarna i Stockholm. Också 1892 var en åttatimmarslag det främsta kravet vid förstamajdemonstrationen. Wicksell som blivit ombedd att vara en av de fyra stockholmska talarna på Ladugårdsgården inledde sitt anförande med att erinra om att han vid mer än ett tillfälle under de senaste åren ansett det vara sin plikt att inför Sveriges arbetare uttala en kritisk åsikt i frågan om normalarbetsdagen. Han ville nu i stället hylla den internationella arbetarsammanslutning som stod bakom majdemonstrationerna och som genom att bjuda motstånd mot konungar och krigare och verka för en mer eller mindre fullständig avväpning skulle kunna skapa ett tillstånd av verklig fred. Detta var bland de första av de utrikespolitiska inlägg som skulle komma att fjärma honom inte bara från de konservativa utan även från vänsterpartierna och därmed förvisa honom till den fullständiga politiska isolering som skulle ge tid för en vetenskaplig gärning.

Under åttitalet hade Knut Wicksell knappast alls varit med i de rikspolitiska sammanhangen. Han hade ju under decenniets första hälft varit upptagen av befolkningsdebatten och sina examensstudier, och under dess andra hälft hade han mest varit ute på resor. Visserligen hade han omedelbart efter hemkomsten från sin första Englandsvistelse varit med som pressdelegat vid det tredje arbetarmötet i Örebro. Han framlade där ett resolutionsförslag i frågan om arbetarmötets politiska orientering, enligt vilket den socialdemokratiska rörelsen var alltför litet känd för

att Sveriges arbetare skulle kunna tillrådas att ansluta sig till den. Med tillkomsten av det handlingsprogram — för religionsfrihet, lika rösträtt, tiotimmarsdag och olika slags socialpolitiska reformer — till vilket han hänvisade i sitt resolutionsförslag tycks han dock själv inte ha haft så mycket att göra.

Demokratiseringen hade egentligen inte gjort så stora framsteg under de år han varit borta, trots den aktivitet som utvecklats inom både den liberala reformrörelsen och den växande fackliga och politiska arbetarrörelsen. Efter andrakammarvalet på hösten 1887, då ett formellt fel kom de tjugotvå segrande liberalerna på Stockholmsbänken att ersättas av lika många protektionister, inträdde en politisk förskjutning som inte bara gav ökad styrka åt protektionismen utan även åt kraven på en stramare hållning mot Norge, en främst mot öster riktad försvarsförstärkning och resolutare ingripanden mot samhällsomstörtande yttranden och gärningar.

Också för de liberala önskemålen om vidgad rösträtt betydde denna politiska förskjutning ökade svårigheter. Alltsedan ständsriksdagens avskaffande 1866 gällde snäva ekonomiska villkor för valrätten till andrakammaren: man skulle äga till minst 1 000 kronor taxerad fastighet, arrendera till minst 6 000 kronor taxerat jordbruk eller ha erlagt skatt för en årsinkomst av minst 800 kronor. Dessa villkor fyllde år 1885 knappt en fjärdedel av landets myndiga män. Drygt fyra femtedelar av de röstberättigade på landsbygden var jordägare; i städerna bestod de röstberättigade mest av handelsfolk, tjänstemän och fria yrkesutövare medan det växande industriarbetarskiktet nästan helt saknade rösträtt.

När Knut Wicksell kom åter till Stockholm hade förberedelserna för ett nytt andrakammarval redan pågått ett par månader. Han anslöt sig till den liberala vänsterfalangen, ”demokraterna”, bland vilka märktes sådana gamla kämpar som S. A. Hedin, Julius Mankell och Anton Nyström och även en del i den politiska striden nytt folk såsom Fridtjuv Berg, Curt Wallis, N. O. Holst, Anders Hemming, Axel Raphael och Ellen Key. Den gamla radikala huvudstadstidningen återupptod nu för kort tid

som demokraternas eget veckoorgan under namnet *Den Nya Tiden*, och i den så kallade "debattklubben" samlades flera av demokraterna under detta och följande år till överläggningar i samhällsfrågor. Wicksell som ivrigt deltog i valförberedelserna var själv uppställd som kandidat vid provvalen. Av valtaktiska skäl fick han dock avsäga sig sin kandidatur i Klara och i stället försöka sin lycka på annat håll. Där gick det emellertid inte så bra. "I Maria föll jag igenom på normalarbetsdagen", skrev han den 13 september till Öhrvall, "jag hade en längre kritik av den, som nog gjorde ett visst intryck, ty Wilhelmsson m.fl. förordade mig, men en krans av händer uppe på läktaren voterade sitt *la mort sans phrase*".

I detta första försök att kandidera vid politiska val framträdde Wicksell sålunda med något av den utmanande självständighet som John Stuart Mill med oväntad framgång visat Westminsterns valmän trettio år tidigare. De wicksellska reformkraven var emellertid inte sådana att de kunde uppväga hans kärva kritik av normalarbetsdagen. Hans förslag — om kvinnlig rösträtt, republikansk propaganda, statsunderstödd emigration, riksriksåtal mot de statsråd som ej låtit den senaste andra kammaren upplösas — hade alla ett drag av demonstrativ överdrift. Och eftersom de framfördes av en allvarlig och omständlig man utan ställning i samhället kunde hans radikala infall inte uppfattas som lättsamma effekter, som lockande yttringar av intellektuell och social överlägsenhet.

För demokraterna blev valet ett nederlag, även om de fick några av sina kandidater upptagna på den segrande liberala listan. Resurserna av pengar och tidningspress hade varit för små, skrev Wicksell efter valet till Öhrvall, och därför hade segern gått till den liberalism som företrädades av Dagens Nyheter och Aftonbladet. Men helt utan betydelse hade säkert inte demokraternas framstötter varit. De hade framtvungit redogörelser och löften från de flesta kandidaterna, och det provval "efter allmän rösträtt" som de ordnat tillsammans med socialdemokraterna var nog ingen dum tanke.

Strävandena för vidgad rösträtt fortsatte under de kommande

åren på skilda linjer. Inom riksdagen hade reformsträvandena en viss framgång genom att andra kammaren 1891 vanns för ett förslag om avsevärda lindringar i rösträttsvillkoren, vilket dock vid detta liksom vid en rad senare tillfällen fälldes av första kammaren. Utanför riksdagen utövades en allt livligare agitation av rösträttsföreningar och olika liberalt eller socialistiskt inställda

*David Bergström.
Teckning av Albert Engström
i Söndags-Nisse 1895.*

arbetareföreningar. Inom socialdemokratien hade 1891 års majdemonstration inriktats på rösträttskraven, och vid samma års partikongress fick partiledningen i uppdrag att förbereda ett demonstrationsval enligt allmän rösträtt till en "folkriksdag" och eventuellt också förbereda en politisk storstrejk under valsommaren 1893.

Den förstnämnda av de föreslagna åtgärderna liknade ju det "provval enligt allmän rösträtt", som tillämpats av demokrater

och socialister i förening vid 1890 års Stockholmsval. Knut Wicksell kom att bli en av de gamla demokrater som deltog i förberedelserna till 1893 års folkriksdag, och till dem slöt sig också några yngre verdandister, främst David Bergström, Mauritz Hellberg och Karl Staaff, som nu för lång tid framåt engagerade sig i rösträttsstriden. Vid valet av de tolv representanterna från Stockholm kunde emellertid liberal-demokraterna och socialisterna blott enas om fyra namn, varför de framlade olika listor. Som en motvikt mot en del enligt socialistisk åsikt alltför menlösa liberala namn satte socialdemokraterna in Knut Wicksell och Victor Lennstrand på sin lista. Wicksell blev på så vis en av de åtta huvudstadsrepresentanter som valdes med socialdemokratiska röster. Han hade fungerat som ordförande eller sekreterare vid många av de föregående valmötena, och eftersom det livligaste intresset då visats av socialdemokrater hade han varit emot de liberalas försök att i detta sammanhang arbeta för egna positioner. I ett jultext till Öhrvall 1892 skrev han:

Som du ser är jag icke utan utsikter att komma med i folkriksdagen, socialisterna och övriga arbetare tycks ej ha blivit skrämda av min ryssvänlighet... Får se hur det går, visa de liberala icke mera livaktighet vid själva valet än vid de hittills hållna valmötena, så är det fara värt att den socialistiska listan segrar ren och oförfalskad. Men detta är, synes mig, i så fall de liberalas eget fel, då de hålla sig undan — om [Adolf] Hedin vet man ju icke ens om han hyllar allmän rösträtt.

Under folkriksdagens sammanträde i mars 1893 framlade Wicksell tre motioner med instämmande från sina åtta socialistiska kamrater — om provval efter allmän rösträtt, om rösträttspropaganda bland militärer och polis samt om insamlande av penningmedel för rösträtts-saken hemma och i utlandet — och gemensamt med dessa en motion om inbjudan till riksdagens motionärer i rösträttsfrågan att delta i folkriksdagen. Han instämde också i två socialistiska motioner — om demonstrationer landet runt för allmän rösträtt och normalarbetsdag samt om principuttalande mot ett inom riksdagen framlagt reformförslag.

Däremot deltog han inte i de åtta socialisternas från liberalt håll starkt kritiserade förslag om att utreda frågan om sådana utomordentliga påtryckningsåtgärder som demonstrationer, strejker samt skatte- och mönstringsvägran.

I Wicksells bidrag till norska, finländska och svenska tidningar under åren 1891—93 är den radikala andan från de tidigare inläggen i sedlighetsdebatten ytterligare skärpt. Hans avsky, stundom återhållen till ironi, vände sig mot de oerhörda fördomar och missförhållanden som utbredds och befästs av intressenter ur de högre samhällsskikten. Han ondgjorde sig över obegåvade biskopar och förnuftsfiendliga präster, han angrep diplomaterna såsom ej blott onyttiga dekorationer utan också farliga för freden, han gisslade en kungamakt som ägnade sig åt storpolitiska fantasier och samtidigt utnämnde prinsar och kammarherrar till höga militära poster.

Till Palmstierna hade han ett särskilt gott öga — ”man börjar som prinsarnas barnpiga och slutar som general och krigsminister” — och E. G. Boström ansåg han oduglig, utan någon förmåga över den jämna medelmåttan vare sig i debatterna eller på andra områden. Den wicksellska kritiken vände sin spets också mot första kammaren, som behållit sitt konservativa inflytande även sedan de liberala frihandlarna 1890 återerövrat majoriteten i andra kammaren. Enligt hans exklusiva grundsyn kunde inga frågor lösas utan en genomgripande politisk nyordning. Norrmännen skulle, skrev han exempelvis i början av 1893, vara villiga att gå med oss, om det så vore till världens ände, blott vi avskaffade adeln och första kammaren, stoppade tallriksslickeriet och hovgunsten och införde ett rättvist finansiellt och handelspolitiskt system.

Väsentligt är att han aldrig uppfattade de möjligheter till lösning av de stora stridsfrågorna som började avteckna sig i nittitalets politiska förlopp. På sommaren 1891 bodde han i en skärgårdsstuga på Runmarö och umgicks där inte bara med Strindberg utan också med den radikale Fridtjuv Berg som blivit riksdagsman året förut. I deras samtal hade Berg uttryckt förhoppningar om att Boström, den nyblivne statsministern, skulle kom-

ma att leda riksdagen mot en lösning av reformfrågorna, och i denna riktning kom ju också Boström att verka under sin nio-åriga statsministertid. Men något sådant kunde Wicksell inte tro på. "För min del", skrev han till Öhrvall efter det nämnda samtalet, "börjar jag nu nästan tro att vi driva mot en revolution såsom enda medlet att komma ur det nuvarande eländet."

Sådana extravaganta yttranden förekommer gång efter annan i hans politiska krönikor från dessa år. Boströms tidigare motstånd mot de norska anspråken gör, skriver han, att vi nu kommer att få det så förspänt att "statsvagnen när som helst kan välta överända". I en artikel utropar han att "man skall få leta länge både i vår egen och andra länders historia för att finna någon tidsperiod då ett sådant övermått av moralisk ruttenhet och en sådan komplett frånvaro av högre och ädlare syften inom de tongivande samhällsklasserna trätt i dagen som just hos oss", och i en annan förutspår han den "nemeses som nog förr eller senare skall göra rent hus med hyckleriet och humbugen även på samhällets höjder". För det sittande partiets män hade han ingenting till övers.

Deras enda diktan och traktan är att hålla sig kvar vid makten och på taburetterna så länge det går, deras patriotiska fraser äro endast munväder, ämnat att göra effekt i riksdagsprotokollen, medan de med fulla händer gräva i det skattdragande folkets fickor. En dag får nog detta system och dess bärare sin förtjänta lön, men det kan sättas ifråga om icke vårt land då redan kommit så långt i ekonomiskt obestånd att räddning är omöjlig.

Samtidigt som han för egen del sökte markera en skillnad från de socialdemokrater på vänsterflygeln som intog en antiparlamentarisk hållning ställde han sig avvisande mot den liberala politiken i alla dess moderata former. Han kritiserade det liberala uppträdandet inför den första folkriksdagen, han beskyllde de ledande liberalerna för att "så smått börja draga sig för konsekvenserna av de programpunkter som de förut under årtal arbetat för", och Dagens Nyheter angrep han för "ljumliberalism" och för dess "fina känsel för den härskande vindriktningen". Den rösträtts-

reform som liberalerna i riksdagen i första hand verkade för hade, skrev han, "erhållit en bismak av humbug och trakasseri, av knep och illfundighet som i hög grad bidrar att i arbetarklassögon nedsätta de tongivande klassernas moraliska anseende liksom den redan gjort oss till en visa för utlandet".

Samtidigt som han givit uttryck åt en total och oförsonlig motvilja mot den konservativa regimen hade han sålunda på väsentliga punkter kritiserat också den socialistiska och liberala politiken. Enligt ett i vänbreven vanligt uttryck "äcklades" han av vänsterns meningsyttringar. I sin kritik var han ofta personlig: han hade som regel något ofördelaktigt att säga om både begåvningen och uppsåtet hos dem som hyste en annan åsikt än han. De åt olika håll riktade beskyllningarna för obegåvning, tanklöshet, doktrinarism, ljumhet, fraspatriotism, hyckleri och moralisk ruttenhet hade skapat en växande irritation runt hela den politiska horisonten. Urladdningen kom på hösten 1892. När han i ett försvarsnihilistiskt föredrag yrkade på att vårt land skulle "uppgå i den stora samhällskroppen i öster", föll hela opinionen över honom.

Föredraget *Huru kan Sverige försvara sin självständighet?* höll han i arbetarföreningens lokal i Stockholm den 2 november 1892, vid en tid då striden om regeringsförslaget till nittio dagars värnplikt stod som hetast. 1885 års ökning av värnpliktstiden från tolv till fyrtyotvå dagar hade kunnat genomföras mot att bönderna i vederlag erhöll en trettioprocentig nedsättning av grundskatterna, och under diskussionen om de nittio dagarna hade tanken väckts på ett vederlag åt arbetarklassen i form av utsträckt rösträtt. Hoppet om en sådan sammankoppling av försvar och reformer hade bidragit att dämpa vänsterns försvars-ovilja.

Under nittioalets början hade den borgerliga opinionen rört sig i nationell riktning. Detta hade inte bara varit en följd av den intensiva propagandan från olika försvarsvänliga och fosterländska sammanslutningar. I den växande fosterländskhetens förlopp ingick också andra faktorer vilkas vikt och samverkan dock knappast låter sig utredas: den patriotiska praktikansen från

hovet, självkänslan hos ett allt burgnare borgerskap, reflexerna från den kontinentala nationalismen, förnimmelsen av fara inför norrmännens frihetskamp. Om dessa nationella strömningar som hade stor betydelse inom de för opinionsbildningen avgörande skikten tycks Wicksell ha varit alldeles omedveten. Några dagar före sitt föredrag skrev han till Öhrvall att det var Anna som föreslagit dess titel. Själv hade han velat betitla det *Kan Sverige försvara sin självständighet?* Han tänkte emellertid nu begränsa sig till en bedömning av härordningsförslagets ekonomiska innebörd. I själva verket kom föredraget till stor del att handla om det utsiktslösa i att söka försvara ett litet land mot en storarmé och om lämpligheten att i stället ingå som vasall åt en stormakt.

Redan tidigare under året hade Knut Wicksell givit uttryck åt försvarsnihilistiska åsikter, dock utan att det uppmärksammats i vidare kretsar. När härordningsförslaget föll på våren skrev han i sin korrespondens till Åbo Tidning att vi även denna gång blivit "frälsta från de nittio dagarna". En verkligt folkvald andra kamare skulle genom åtgärder mot den hemliga diplomatien och kungens rätt till krigsförklaring utan riksdagens hörande ge bättre fredsgarantier än ett förstärkt försvar. Också i sitt förstamajtal hade han som förut nämnts angripit försvaret såsom någonting på en gång kostsamt och meningslöst.

Om vi i närvarande stund betrakta Europa, så ter det sig för föreställningen närmast såsom ett befästat läger, en skog av bajonetter. Millioner stå rustade mot millioner, alla gränser äro spärrade av fästningsverk, örlogshamnarna fyllda av pansarvidunder och människosnilletts ansträngningar gå fortfarande ut på att uttänka mordverktyg och förstörelseredskap, det ena mer fruktansvärt än det andra.

Detta tillstånd är icke blott en skam för vår civilisation och en skam för mänskligheten, det innebär också, även oavsett krigets ödeläggelser, en fortgående ekonomisk åderlätning, som redan på mer än ett håll kommit samhällenas läppar och kinder att vitna, och det utgör kanhända det väsentligaste hindret för uppfyllandet av arbetarnas fordringar. Det är lätt att räkna ut, att de upppoffringar av tid, av arbete, av kraft och av kapital, som den beväpnade freden slukar, skulle, fördelade på samtliga innevånare, motsvara betydligt mer än en, ja tro-

ligen i det närmaste två timmars arbetstid om dagen för varje fullväxt manlig individ under hela hans arbetsföra livstid.

I linje med denna försvarsfientliga ståndpunkt låg också några mer direkt utrikespolitiska inlägg från samma tid. Anna Bugge skrev den 10 juli till den danske fredsvännen Fredrik Bajer att makarna läst några av hans skrifter, dock inte för att internationalisera Knuts idéer, ty de var internationella nog förut. Han hade två gånger under vintern gjort stor skandal med onationella uttalanden.

Den ene gang var under Verdandifesten, da han i en tale for Finland fremholdt, at finnerne ikke burde stille sig så fiendtlige ligeoverfor russerne, men heller søge at hjælpe dem till en smuk kultur også den vei (N.D.A. betegnede det som "aftenens skandale"); den anden gang var i en forsvarsdebat på det store røstrettsmøde i vår, hvor han blev skældt ud for fædrelandsforræder og — et misslyckadt snille!!

En ordentlig gensaga mötte Knut Wicksell också under en Verdandidebat i fredsfrågan den 22 oktober; och det var under intrycket av särskilt denna reaktion som hans hustru rått honom vara försiktig i det senare stockholmsföredraget. Inledningsanförandet till Verdandidebatten hade hållits av Anna Bugge; hon hade huvudsakligen talat om den rörelse för internationell skiljedom som sedan slutet av åttitalet utvecklats på kontinenten. Det starkaste motståndet mot denna rörelse hade utgått från enväldets Ryssland, och när hon läst om gräsligheterna mot de politiska fångarna hade hon nästan känt sig hågad för en fredskoalition mot detta land.

Knut Wicksell tog i sitt inlägg upp en helt annan sida av fredsfrågan, där argumentationen förde honom till en bedömning av Ryssland som var rakt motsatt hustruns. Det viktigaste spörsmålet som från frisinnat håll ännu ej besvarats ansåg han vara: skall vi överhuvudtaget försvara oss? Hans egen åsikt var att Sverige lämnat åt sig självt inte var i stånd att försvara sig. Vad som krävdes var en allians med någon stormakt. Vilken stormakt man borde välja var inte så lätt att avgöra, eftersom valet inte

stod mellan civilisation och barbari. Berättelserna om ett ryskt barbari härrörde ofta från Tyskland, som avsiktligt och systematiskt beljugit sin granne. För att få prov på barbarisk behandling av politiska fångar behövde man emellertid inte gå så långt som till Ryssland, fortsatte Wicksell med hänsyftning på ofriheten i det kejsrerliga Tyskland. Hans antydningar gick i den riktningen att valet borde falla på Ryssland. Garantier för att Sverige skulle få behålla freden skulle därutöver skapas, sade han avslutningsvis, genom införandet av enkamarsystem, allmän rösträtt och republik.

Det wicksellska anförandet angreps häftigt av Harald Hjärne, som tidigare i debatten yttrat sig intresserat och uppskattande om Anna Bugges framställning. Han ifrågasatte Wicksells möjlighet att bedöma landets försvarsstyrka, och han ansåg det farligt att ge fart åt icke fosterländska rykten och insinuationer. Professor Adolf Noreen reagerade på samma dramatiska sätt som många gjort under åttitalets sedlighetsdebatter med Wicksell. När denne talat om att vi under vissa förhållanden borde underkasta oss Ryssland hade, sade Noreen, ett hemskt ljus liksom av en kornblixt kastats över de dolda gångarna i hans sinne. Efter dessa under synbar sinnesrörelse framslungade ord avlägsnade talaren sig.

Det i arbetarföreningen en dryg vecka senare hållna föredrag, som av somliga åhörare hälsades med applåder och av andra med hyssningar, utgjorde sålunda en kulmination av en rad försvarsnihilistiska yttranden. Han sökte i föredraget först visa att den rappeska härordningen vida översteg landets ekonomiska möjligheter. Med stöd av en okritiskt genomförd parallell med franska förhållanden under 1870—71 års krig påstod han att den svenska armé på tvåhundra tusen man, som var avsedd att ställas på fötter i händelse av krig, skulle dra en kostnad av över en miljard kronor. Den lilla svenska armé som var ekonomiskt möjlig skulle å andra sidan alldeles sakna utsikter mot en stormakts styrkor. Från sådana utgångspunkter förordade han en neutralitetspolitik som tog fasta på alla möjligheter till internationella uppgörelser. Om man bortser från att bedömningen av försvarets

ekonomiska möjligheter var starkt överdriven, fanns det så långt ingenting uppseendeväckande i hans framställning.

I föredragets andra avsnitt blev emellertid tankegången så mycket mer bisarr. Han fastslog först att Sverige genom sin nationella enhetlighet, sitt avlägsna läge, sin ringa folktäthet och sina långa, svårförsvarade kuster inte borde verka lockande som uppehållsplats för främmande erövrare. Men, fortsatte han helt abrupt, man kunde ändå tänka sig att vi kände vår litenhet otrygg och vår isolering förenad med ekonomiska, politiska och civilisatoriska olägenheter. Till vilken stormakt skulle vi då vända oss för att begära ett protegerande förbund? I en förening med England eller Tyskland bleve vi nödvändigtvis ett mer eller mindre onyttigt bihang och skulle löpa faran att förlora vår individualitet (vilket ju från början just varit meningen med det föreslagna upphävandet av vår isolering). Men i öster skulle vi ha stora uppgifter, fortsatte Wicksell denna gradvisa omkastning i tankegången, där skulle vi kunna öva ett civilisatoriskt inflytande.

I förening med Ryssland åter skulle vår självkänsla sannolikt *höjas*, vi skulle äga medvetandet av att vara den mest civiliserade delen av Europas största rike, och — *vi skulle kanhända äga en mission att fylla*. Tillsammans med våra stamförvanter och övriga oss närstående folk i Finland och delvis i Östersjöprovinserna skulle vårt inflytande helt säkert ej varda obetydligt. Våra relativt fria, genom århundraden utvecklade institutioner skulle med exemplets makt tjäna till att påskynda den dag, då full medborgerlig frihet och ett lagbundet samhällsskick skall vara rådande jämväl i Ryssland...

Göra vi detta: kommer det till sammanslutning och samförstånd mellan de frisinnaade partierna i Sverige och Ryssland, så är, synes mig, huru än vårt öde i det *yttre* må gestalta sig, vår frihet och vår framtid bättre tryggade än genom de krigsrustningar, med vilka man nu som bäst är i färd med att ruinera vårt land — utan att kunna skydda det.

Men de som av obetänksamhet, oförstånd eller, än värre, egoistiska intressen uppegga till nationalhat och undanhålla från oss allt som kan leda till vänskapliga och broderliga känslor gent emot våra grannar i öster, *de* äro i själva verket våra liksom de äro mänsklighetens fiender — och mot *dem* böra vi rusta.

Social-Demokratens referent hyllade nästa dag Wicksell för hans utmärkta föredrag och för hans ytterst sympatiska vädjan till svenskarna att inte tro alla rövarhistorier om Ryssland. Ett par dagar senare tog dock tidningen avstånd från Wicksell, som ansågs ha "gått till motsatt ytterlighet mot militärvurmare och rysshatare". Den svenska arbetarklassen skulle, om vi "förvandlade oss till en rysk satrapi", bli berövad den smula fri- och rättighet den hade. Om något anfallskrig kunde bli populärt i Europa, fortsatte tidningen, så vore det ett de europeiska folkens härnadståg mot Ryssland i avsikt att befria dess folk och hela Europa från den ryska despotismen, en av de värsta maror som ridit mänskligheten.

Aftonbladet betecknade föredraget som dumt prat, och Göteborgsposten stämplade det som landsförrädisk. Göteborgs Aftonblad fann de wicksellska tankegångarna vara ett uttryck för den ensidigt klassiska och naturvetenskapliga riktning som kännetecknade den lärda bildningen. Dessutom ville tidningen erinra om, att det radikala partiets förbindelser med rysk politik inte inskränkte sig till sådana medier som herr Wicksell; det fanns också kontakter av samma konspiratoriska slag som under Anjala-förbundets dagar. I landsortspressen förekom en ledare som skall ha distribuerats från huvudstaden, där Wicksell beskyldes för att genom opatriotiskt prat på offentliga möten tro sig "kunna föda sig och den kvinna med vilken han sammanbor". En lämplig behandling skulle enligt denna ledare vara, att han under sina landsmäns piskslag finge springa gatlopp in i den av honom rosade barbarstaten.

Några tidningar protesterade mot detta slags angrepp, dock utan att försvara de wicksellska uttalandena. Den liberala, av bl.a. Hjalmar Öhrvall startade Upsala Nya Tidning talade om Wicksells "något extravaganta russofila idéer". Särskilt starkt intryck gjorde den av Victor Lennstrand skrivna protest som utfärdades av Utilistiska samfundet. Ehuru denna resolution uttalade ett ogillande av de många obehärskade angreppen, underkände den helt grundtankarna i det wicksellska föredraget. Vår självständighet borde kunna tryggas genom ett starkt försvar

och en demokratiskt underbyggd neutralitetspolitik; och vad som behövde stärkas var inte den ryska sfären utan de västliga kulturmakternas inflytande gentemot Rysslands despotism, barbari och vidskepelse. Den starka reaktionen gjorde Wicksell både förskräckt och förvånad. Till Hjalmar Öhrvall skrev han den 7 november:

Det har varit tråkiga dagar för mig, de sista. Anna har varit ytterligt ledsen över mitt uppträdande och påstår som du att jag därmed gagnat reaktionens sak . . . Det värsta vore om jag mot min vilja skulle ha väckt till liv nationalkänslorna; eftersom både du, David Bergström och Anna påstår detta, måste jag väl tro att det är sant.

Han hade till på köpet fått ont i en fot och det var sålunda som sjukling han fick motta alla förebråelser. (Likheten med Ibsens Brand har råkat sträcka sig ända till de små detaljerna. ”Präst, du haltar ju på foten. Varför? – Folket slet och drog mig.”) Efter ytterligare tre veckor berörde han åter sina bekymmer i ett brev till Öhrvall:

Lilliehöök skriver att jag varit för sparsam med beriktiganden, men dels har jag ej sett fjärdedelen av vad som skrivits mot mig, dels har jag ej orkat mer under det jag varit dålig. Anna har svårt att smälta den här historien och blir i misshumör så ofta den kommer på tal, d.v.s. så där en två, tre gånger om dagen eller så ofta vi få besök, brev eller tidningar.

I sin anonyma korrespondens till Åbo Tidning skrev han vid samma tid om det sensationella föredrag som hållits ”av en känd talare ur det radikala lägret, dock utan allt inflytande på vår aktuella politik”. Föredraget sades ha väckt en sannskyldig storm mot talaren, vilken strax efter av sjukdom blivit förhindrad att vidare taga till orda. Om åsikternas riktighet ville krönikören ej yttra sig, men föredragets slutresultat, att signalerna mot Ryssland borde ändras, ansåg han likväl värt att ta vara på. I en signerad artikel för arbetarkalendern *Lucifer*, *Ryska sympatier och rysshät*, hävdade Wicksell vid jultiden än en gång, dock i

försiktigare ordalag, att vårt land borde inta en mot Ryssland välvillig neutralitet. Inledningsorden till denna artikel visar hur stark hans blamagekänsla var.

”Den som får hela världen emot sig, har vanligen orätt”, säger vill jag minnas Thackeray. För min del har jag genom mina uttalanden om Sverige och Ryssland väckt ett så kompakt motstånd bland alla partier, att det knappt är möjligt annat än att jag måste ha tagit miste, antingen i själva saken, eller i sättet för framställningen, eller i den valda tidpunkten — eller i flera av dessa hänseenden — eller i alla.

Under året efter det ryska föredraget fortsatte han att skriva de politiska korrespondenser som familjen hade att leva på. Hans journalistiska verksamhet blev emellertid mattare: medan han under vartdera av åren 1891 och 1892 skrivit ett sjuttiototal krönikor och artiklar presterade han under 1893 bara ett tjugotal. Det myckna radskrivandet, den antispiritistiska striden och valmakeriet 1890 och 1893 hade helt naturligt hållit tillbaka det mer seriösa författarskapet, och det fanns stunder då han funderade på att helt övergå till journalistiken. Härom skrev Anna Bugge på hösten 1893 till Hjalmar Öhrvall:

Något förordnande vid högskolan lär väl näppeligen kunna väntas; men ifall han kunde få föreläsa vid arbetareföreningen (icke institutet, där är David) och dessutom påräkna understöd från lorénarna, så skulle vi kunna reda oss, så att han fick hålla på utan alltför mycket tidningsbråk. Kan han däremot ej påräkna detta, då är det bättre genast att taga sitt parti och lämna Stockholm för någon redaktörsplats i landsorten, där arbetet ändå skulle bli mindre uppslitande än det mera tillfälliga tidningsskriveriet härinne.

Där har varit tal om att övertaga Lundegårds tidning i Motala, och ifall det skulle bli allvar av med denna nödvändighet, resa vi väl dit ner på några dagar för att närmare sätta oss in i förhållandena där. Men nog är det sorgligt, och jag kan inte hjälpa att jag så smått går och önskar livet av Knuts gamla otäcka styvmor; ifall bara koleran eller något annat spöke ville ta henne, så skulle vi flytta ned till Berlin för ett par år och arbeta där.

Efter färdigställandet av den franska tävlingsskriften var under halvtannat år hans enda mer vägande insatser föredragen om normalarbetsdagen samt en serie av fem artiklar om den moderna arbetarrörelsen i Eskilstuna-Kuriren sommaren 1892. I dessa lugna och klara uppsatser sökte han visa, att en socialistisk organisation av näringslivet trots allt som sagts i motsatt riktning var fullt möjlig. Ehuru arbetslönen egentligen inte kunde väntas bli högre än i ett kapitalistiskt samhälle på samma tekniska nivå skulle arbetarna vid ett kollektivt ägande av produktionsmedlen få ett visst standardtillägg i form av sin anpart i den samfälliga nationalvinsten. Eftersom man måste räkna med en del svårigheter att få samhällsekonomin att fungera utan det enskilda förvärvsbegärets drivkraft föredrog dock Wicksell en annan lösning av den stora samhällsfrågan.

Han förordade, nu som vid tidigare tillfällen, en jämnare och rättvisare egendoms- och inkomstfördelning med hjälp av en maximering av rätten att motta gåvor och arv, varigenom den stora på en hand samlade kapital- eller jordbesittningen "aldrig skulle kunna sträcka sig utöver en persons livstid, varje ny generation skulle medföra en ny fördelning av egendomen, och saken kunde utan svårighet ordnas så att *ingen* blev lottlös". Trots att han sålunda inte ville att produktionsmedlen skulle samlas i statens hand — "låt staten förbli fattig, emedan den endast på detta sätt kan förmås att vara hövlig" — ansåg han att socialister och liberaler i sin humanitära och demokratiska målsättning hade ett förenande band. Samarbete med socialisterna, icke strid med dem borde därför vara alla frihetsvänners lösen.

Under de år i början av nittitalet som varit fyllda av politisk verksamhet och journalistiskt slit för familjens försörjning — en andra son hade fötts den 15 november 1893 — hade Knut Wicksell hållit ihop med en grupp yngre radikaler. I en korrespondens till det norska Dagbladet och till Åbo Tidning återgav han några synpunkter på det radikala livet i Stockholm av "en norsk vän som en tid vistats i vår huvudstad". Den norska vännen — som var ingen annan än hans hustru — hade följande att berätta om det materiella livet i denna grupp, vars två största

andliga tillgångar uppgavs vara fördomsfriheten och "intresset för det allmänna, för det som pekar utöver de egna fördelarna och rymmer mer än det som står en personligen nära":

De flesta av dem ha gift sig vid unga år, självfallet på mycket små inkomster men också med motsvarande små pretentioner. De älska frisk luft och gröna träd, flertalet ha därför samlat sig uppe i Östermalm, Stockholms villastad, men då denna är en tämligen dyr stadsdel träffar man dem mest i små lägenheter på två rum och kök (någon gång fotogen- eller numera oftast gaskök) eller också allra högst uppe under taket där svalorna bo. "Jungfru" förekommer sällan, en städerska som går "till och ifrån" är ofta all hjälp som består, resten gör frun själv och ibland herrn. Så ha åtminstone de flesta börjat, några leva dock efter förbättrade inkomster som herrskap med jungfru och allt. Genomgående är hustrurna lika intresserade som männen särskilt för litteratur och konst, men även för de sociala frågorna...

Denna beskrivning avsåg några unga familjer som makarna Wicksell höll ihop med efter återkomsten från utlandet. Männen i denna grupp var yngre än Knut Wicksell — de var födda 1860 eller åren dessförinnan — och de deltog alla i tidens radikala rörelser: i rösträttsstriden, arbetarbildningsrörelsen och fritänkeriet. Närmast av de nya vännerna stod Karl af Geijerstam, patentingenjör med livliga litterära och politiska intressen, och Anders Hemming, en av de millska ideerna starkt påverkad lundajurist som småningom blev ombudsman i telegrafverket. Till de intimare stockholmsvännerna hörde också David Bergström och naturligtvis Theodor Frölander. Under nittitalets tidiga år hade alla dessa familjer samlats i den friska luften och bland de gröna träden i stadens nordöstra utkanter. Bergströms och Hemmings bodde på Valhallavägen, alldeles intill Wicksells, Ellen Key höll de två första åren av nittitalet till på Villagatan och flyttade sedan till Valhallavägen, familjen af Geijerstam hade sin våning på Floragatan. Frölanders fanns en bit längre bort men ändå åt samma väderstreck: ute i Djursholm.

Bland kvinnorna i kretsen var det inte bara Anna Bugge som självständigt tog del i tidens ideella rörelser. Matti af Geijerstam,

Victoria Benedictssons styvdotter, hade starka litterära intressen, Natalia Frölander var socialt verksam — bl.a. i de 1892 bildade ”Tolfterna” för sällskaplig samvaro med kvinnor ur arbetarklassen — och Ellen Key var med om det mesta. David Bergströms fru hade inga politiska intressen, men hon kunde i alla fall sjunga på arbetarinstitutet. När man tänker på hur många begåvade, ivriga och okonventionella personer som fanns i denna krets har man inte svårt att tro på Anna Bugges utsago i den nämnda sedeskildringen: det var ett glatt släkte, dessa radikaler, och sällan träffade man en mer oförfalskad trivsel än vid deras enkla samkväm.

På hösten 1891 hade Wicksell fått det glädjande beskedet att han belönats för sitt bidrag till den av l'Académie des sciences morales et politiques de l'Institut de France utlysta tävlingen över ämnet *La population, les causes de ces progrès et les obstacles qui en arrêtent l'essor*. Det stora priset på 5 000 francs hade han visserligen inte fått: det hade delats mellan en fransk och en belgisk författare som bedömt ämnet i mera historisk och fosterländsk anda. Men han var en av de tre som tilldelats en extra-belöning med 500 francs. Också den summan var värd att ha, och den åtföljdes av många uppskattande ord i den franska nationalekonomen Levasseurs utlåtande om tävlingsbidragen.

Av de tretton deltagarna var Wicksell den enda som givit ett malthusianskt svar på den uppställda frågan. Både av dennas formulering och av de angivna tävlingsbestämmelserna hade framgått, att det inte varit överbefolkningens bekymmer akademien sökt en lättnad för. Vad som låg bakom ämnesvalet var i själva verket den franska opinionens oro inför den starkt växande tyska grannen. De två segrande författarna — och i större eller mindre grad också alla de andra utom Wicksell — hade därför behandlat den positiva befolkningspolitikens problem. Och i sin ekonomiska bedömning sökte de visa att det i framtiden liksom tidigare under 1800-talet skulle finnas tillräckligt näringsutrymme för en avsevärd folkökning. Särskilt den först placerade av de två pristagarna hade låtit sin framställning utmynna i ett de obegränsade möjligheternas perspektiv, alldeles likt det med

vilket Godwin och Condorcet ett århundrade tidigare framkallat Malthus kritik.

Visserligen hade Levasseur imponerats av skärpan och tatheten i den wicksellska analysen. Men han kunde inte godta den malthusianska tesen som han för övrigt själv tidigare vänt sig mot. Malthus åsikt kan, skrev han, visas vara oriktig enbart genom det faktum att under 1800-talet näringsmedlen växt i starkare progression än folkmängden. Även om det följande seklet skulle komma att bjuda mindre gynnsamma förutsättningar, kunde det aktuella läget inte anses bjuda några ekonomiska hinder mot en ökning av folkmängden.

I själva verket hade Wicksell i tävlingsskriften skärpt sin tidigare bedömning. Förut hade han varnat för en *fortsatt folkökning*, därför att den genom att ha starkare progression än näringsmedelstillväxten kunde väntas sänka den genomsnittliga standarden. I den nya skriften räknade han med att produktionens tillväxt under följande decennier skulle avsakta så mycket, att det skulle krävas en *folkminskning* för att undvika en standardsänkning. Den tidigare bedömningen kunde måhända ha visat sig riktig, den mer tillspetsade åsikten kom däremot att motbevisas av den faktiska utvecklingen. En fortsättning av det tidiga 1800-talets starka europeiska folkökning kunde nämligen väl ha utplånat den genom industrialiseringen skapade standardhöjningen eller till och med förbytt den i en sänkning. I någon mån berodde med andra ord den mot seklets slut skeende standardökningen per individ på födelseminskningen och emigrationen. Att kravet på folkminskning däremot var överdrivet framgår emellertid av, att det tekniska framåtskridandet faktiskt blev tillräckligt starkt att höja genomsnittsstandarden för en — må vara i avtagande grad — växande folkmängd.

Trots sina överdrifter var dock det arbete, med vilket Wicksell krönte sina långa studier i befolkningsfrågan, av stort intresse. Med större utförlighet än någon annan författare behandlade han där den centrala malthuska tesen, vars innebörd han fullt ut godtog även om han var kritisk mot dess formulering. Malthus tanke att näringsmedlen utvecklas efter en aritmetisk serie, folkmäng-

den däremot efter en geometrisk, var nämligen, enligt vad Wicksell visade, matematiskt oantagbar. En serie som tillväxer aritmetiskt, d.v.s. med konstant skillnad mellan termerna, måste nämligen uppvisa en *relativ* tillväxt som i början är mycket stor och i slutet infinitesimal. Detta innebär orimliga tillväxtförhållanden.

Också tanken på en folkmängdskurva som allt snabbare skiljer sig från en produktionskurva är diskutabel. Blott i sådana undantagsfall då även näringsmedlen tillväxer starkt, kan den av dessa beroende folkmängdskurvan ge sig mot höjden i geometrisk takt. Det som gör själva den malthuska befolkningsmatematiken värdefull, är att mänskligheten alltid befinner sig *i början* av det angivna utvecklingsförloppet, men där är å andra sidan de båda seriernas termer lika. Den riktiga formuleringen är den som Malthus givit vid utvecklandet av sin jordrättsteori. Det är den vid ökade arbetsinsatser avtagande gränsvkastningen som är befolkningsproblemets kärna.

Wicksell kunde emellertid aldrig på allvar tänka sig att det samtidigt med folkökningen skulle kunna ske en teknisk utveckling, som genom att kontinuerligt lyfta upp den i och för sig fallande gränsproduktivitetsskurvan möjliggjorde till och med en standardökning per individ. I ett brev till Gustaf Steffen 1891 går han visserligen i princip med på att lagen om arbetets avtagande gränsproduktivitet kan upphävas, "om uppfinningarna göras i mycket hastigare progression än folkökningen". Men han tillägger: "Olyckligtvis är detta likväl något som man aldrig kan vara viss om, utan för såvitt folkökningen regleras av förnuftet i stället för att vara överlämnat åt slumpen och driftarna."

Under sin agitatoriska verksamhet efter hemkomsten hade Wicksell inte helt släppt sina studier i ekonomisk teori, och det var på dem han föll tillbaka efter sina motgångar i det offentliga livet. Han hade i mitten av januari 1891 meddelat Öhrvall att han var i färd med att ta upp sina värdeteoretiska föreläsningar och skulle försöka få lorénska pengar för detta arbete. Någon vecka senare skrev han: "Eljest håller jag på att klyva värdeproblemen, men de äro kvistiga i teorien liksom i praktiken." Sedan hördes ingenting om detta arbete förrän i mitten av 1892,

då han skrev från Runmarö: "Jag skriver nu på en eventuell lorénbok om värde och kapital m.m., vilket rätt mycket intresserar mig, samt sköter dessemellan min tidningskorrespondens, vilket dock går mindre bra så här långt från Stockholm". Vad han ägnade sig åt — under de ganska korta stunderna mellan hushållsbestyr, tidningsskriverier och ett flitigt viraspelande — var sålunda alltså samma centrala prisbildningsteori som han föreläst om på våren 1889.

På hösten 1892 blev han färdig med en sak som var lämpad att publicera för sig: en kritisk jämförelse mellan kapitalbegreppen hos Böhm-Bawerk, Jevons och Walras. Det blev en drygt tjugosidig uppsats, *Kapitalzins und Arbeitslohn*, som i slutet av oktober antogs av professor J. Conrad i *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* och publicerades där vid årsskiftet. Uppmuntrad av att ha fått ut denna första rent vetenskapliga produkt och genom sitt felsteg i november förvisad från den offentliga debatten, fortsatte Wicksell efter nyåret arbetet på sin pris-teoretiska bok. En del tidningsartiklar var han alltså tvungen att skriva, och i mars måste han fullfölja sitt tidigare engagement genom att delta i folkriksdagen. Han fick emellertid en betydande ekonomisk lättnad genom ett forskningsanslag från lorénska fonden, såvitt man kan se på sammanlagt 1 200 kronor.

Hans hundrafyrtiosidiga bok *Über Wert, Kapital und Rente nach den neueren nationalökonomischen Theorien* utkom under förhösten 1893 på Gustav Fischers förlag i Jena. Ett första erkännande fick han från några av de stora utländska ekonomer till vilka han sänt sin bok. Böhm-Bawerk uttryckte sin glädje över att ha fått möta "en äkta teoretiker som tar djupt och allvarligt på vår vetenskaps uppgifter". Léon Walras förklarade i sitt tackbrev, att Wicksell ställt problemen på det sätt som de borde ställas inför en kompetent läsekrets och att han med sin bok "intagit en plats bland de främste i den generation av matematiska ekonomer som följer efter oss och som redan räknar Irving Fisher i New Haven och markis Vilfredo Pareto, min efterträdare vid universitetet i Lausanne".

Under denna höst mognade Wicksells beslut att helt släppa den

RADIKALA STOCKHOLMSÅR

journalistiska verksamheten och ägna sig åt vetenskapen. I ett julbrev till Frölander skrev han: "Det är kanske lättsinnigt av mig att ha släppt av allt tidningsskriveri, varmed jag dock nästan födde oss, och bara leva *för* vetenskapen och *på* vigilans. Men jag har liksom en förnimmelse av att det gäller nu eller aldrig."

Nu eller aldrig

VID DEN TID Wicksell beslöt att helt ägna sig åt vetenskapligt arbete hade han börjat intressera sig för ett nytt forskningsområde. En av de institutioner han under åren angripit i sina skrifter — så långt tillbaka som i den gamla Tiden och sedan allt oftare i de radikala krönikorna — var den beskattning som skärpte i stället för att lindra de ekonomiska olikheterna i samhället. Sedan han slutfört sitt pristeoretiska arbete hade han tagit upp skattefrågan i en populär skrift som låg färdig vid jultiden 1893. Han visste emellertid inte på vilket sätt han skulle offentliggöra sin framställning. Enligt vad han skrev till Ohrvall var den för lång för en tidningsserie och för radikal för den i övrigt lämpligaste tidskriften. "Som anonym broschyr kunde den kanske passa, men jag tvivlar på att gubben Bonnier vill vedervåga sina mödosamt förvärvade kapitalier därpå." Skriften kom i alla fall ut på Bonniers i februari 1894. Den utgavs under pseudonymen Sven Trygg — han var nu tydligen inställd på att inte bringa sitt vetenskapliga namn i fara — och kallades *Våra skatter. Hvilka betala dem, och hvilka borde betala?* Förlaget fick enligt ett ganska speciellt avtal rätt att för egen räkning sälja 800 exemplar mot att 100 exemplar sändes till pressen och 400 exemplar till Wicksell för gratisutdelning.

Författaren intog denna gång en mer konciliant ståndpunkt än i de tidigare socialpolitiska broschyrerna. Hans åsikter var ingalunda att betrakta som några socialistiskt-radikala påfund, skrev han, de omfattades i själva verket av flertalet företrädare för den moderna finansläran, även de mer konservativa. Enligt dessa åsikter borde beskattningen vara progressiv för att i någon mån utjämna rådande olikheter i inkomst- och förmögenhetsfördelningen. Vidare borde arbetsinkomsten beskattas lindrigare än de inkomster

som väsentligen var en följd av lyckans gunst. Slutligen borde de små inkomsttagare, som kämpade konkurrensens kamp under ogynnsamma villkor, behandlas särskilt skonsamt.

Alla dessa principer fann han vara ställda på huvudet i det svenska skatte- och tullväsendet. Han höll den regressiva ordningen i svensk finanspolitik för särskilt anmärkningsvärd med tanke på att denna varit föremål för översyn av olika kommittéer så sent som på 1880-talet. Därvid hade de synpunkter han nu företrädde värtaligt hävdats av åtskilliga politiker, särskilt av Adolf Hedin. De tidigare reformerna hade lett till en lindring för de mindre jordägarna genom att grundskatternas och indelningsverkets börda efter hand avlyfts. Men helt visst hade då meningen varit, att denna utjämning skulle ske på de välsituerades bekostnad, "icke genom ett ytterligare anspännande av skattekraften hos dem som i alla avseenden äro *sämre* situerade än någonsin våra skattebönder".

De skattereformer han förordade var alla bestämda av hänsynen till de fattiga löntagarna. Han önskade en nedsättning i tullar och indirekta skatter, som drabbade de små inkomsttagarna särskilt hårt, han ville slopa den direkta beskattningen av den arbetarklass som redan gav så stora bidrag på indirekt väg. För arvs-skatten, en nykomling i den finanspolitiska diskussionen, hade han viss förståelse. Den grundsyn på arvsbeskattningen, som han intog redan i sin första skattebroschyr, formulerade han några år senare i ett brev till Öhrvall sålunda: "Den enda angreppspunkten för en fullt radikal reform — såvida man i det hela vill stå kvar på den individualistiska ekonomiens grund — ligger i en omarbetning av själva arvslagarna. Alla ingrepp i en redan erkänd äganderätt bli nödvändigtvis förhatliga; tidpunkten då egendomen enligt naturens ordning blir herrelös är nog den rätta för att justera de samhälleliga orättvisorerna." Men som också antyds i detta senare citat hölls hans känsla för utjämning tillbaka av sådana farhågor som trots allt skilde även den långt åt vänster stående liberalen från socialisten. I den första broschyren skrev han: "Fall kunna ju inträffa — och de äro till och med icke så alldeles sällsynta — då även en stor förmögenhet är helt och hållet vad man kallar

självförvärvad, frukten av ett långt livs oavslåtliga flit, sparsamhet, energi och omtanke — allt egenskaper som det uppenbarligen ligger i statens intresse att uppmuntra, icke att kväva i brodden.”

Wicksells framställning utmynnade i två krav av mer allmänpolitisk beskaffenhet. Det ena gällde den offentliga utgiftspolitik: oavsett vilken finanspolitisk ståndpunkt man i övrigt intog var det rimligt att kräva att de som betalar skatterna skall få valuta för sina uppföringar genom en lämplig användning av statens medel. Han ville driva detta krav så långt att ”varje samhällsklass, ja om möjligt varje individ i samhället, skall kunna besjålas av den känsla som utgör själva grundvalen för en god medborgaranda: att nämligen den tribut han årligen lämnar det allmänna icke är bortkastade penningar, utan resulterar i ett verkligt och högre gagn för honom själv och för dem, för vilkas lott han närmast intresserar sig”. Den andra avslutande synpunkten, för vilken han dock ej återopade hemul i den finansvetenskapliga litteraturen, var att de som betalar det allmännas utgifter också skall ha del av den politiska makten. Att alla skattedragande skulle vara likformigt representerade innebar emellertid, i ett land där tre fjärdedelar av alla myndiga män fortfarande var uteslagna från allt inflytande på beskattningen, ett krav på omgestaltning av hela statsförfattningen. Bevillningsrättens utsträckande genom en rösträttsreform ansåg han inte desto mindre vara en förutsättning för de föreslagna finansiella reformerna.

Efter avslutandet av skattebroschyren hade Wicksell helt ospråkslöst skrivit till Frölander, att den inte var något mästestycke men kanske ändå innehöll ett och annat av intresse. Sedd i perspektiv ter sig dock denna skrift just som ett litet mästestycke. På ett sätt som då var sällsynt och sedan inte blivit särskilt mycket vanligare togs här en stor ekonomisk fråga upp till rationell behandling. Bedömningen var i flera sammanhang grundad på den moderna marginalanalysen. Hur klargörande i all sin enkelhet var exempelvis inte Wicksells påpekande, att man vid bedömningen av finanspolitikens utgiftssida stod inför en marginell avvägningsfråga. Diskussionen gäller ej, skrev han, huruvida hela statsverksamheten skall fortsättas eller upphöra utan om en eller annan

utvidgning eller förändring av den bör ske. Vad som står under omprövning är inte statsverksamhetens totala nytta utan nyttan av dess sista element, dess gränsnytta.

Eller för att uttrycka detsamma utan alla lärda termer: om också ett ordnat samhällsskick med dess högre och lägre ämbetsmän samt här och flotta är en oundgängligt nödvändig sak och måste upprätthållas till vad pris som helst, så gäller icke detsamma om *varje* tillökning i ämbetsmännens löner eller i deras antal, icke om *varje* ny utgift för militära ändamål.

Med detta författarskap, som rönt stor uppskattning av särskilt den liberala pressen och som följande år fortsattes med den i eget namn utgivna Verdandibroschyren *Progressiv beskattning*, hade Wicksell kommit in på ett för vidare forskning väl ägnat område. Det gällde emellertid också att kunna finansiera ett ostört vetenskapligt arbete. Den i sådana sammanhang normala verksamheten skulle ha varit akademisk undervisning på det något lägre planet. Några amanuens- eller assistentbefattningar i nationalekonomi fanns emellertid ännu inte vid de svenska universiteten. Den vid Stockholms högskola inrättade föreläsaretjänsten i ämnet innehades av Johan Leffler, som visserligen inte utfört några vetenskapliga prestationer men heller inte gjort sig känd för samhällsomstörtande åsikter.

Ett slag sökte man ordna en insamling bland Wicksells vänner och åsiktsfränder för att bereda honom möjlighet att forska — på samma sätt som han själv vid denna tid organiserade en lönefond med ändamål "att sätta hr Viktor E. Lennstrand i tillfälle att hädanefter såsom hittills helt och hållet ägna sina krafter åt den utilistiska propagandan". Även om resultatet av aktionen för Lennstrand visade sig förvånansvärt gott — under 1894 inflöt något över 1 200 kronor, mest från små trosvissa förnuftsvenner ute i landet — ansåg emellertid Karl Staaff utsikterna för en wicksellsk insamling vara mindre gynnsamma. I stället lade Staaff sig ut hos lorénska stiftelsen för sin väns ansökan om ett understöd för forskning inom finansteorien. För närvarande har jag

inte för det hela någon väl definierad plan att föreslå stiftelsen, skrev Wicksell vid julen 1893 till Frölander, utan endast smärre uppslag som dock under utarbetandet torde kunna ordna sig till ett helt. Trots att man inom lorénska stiftelsen tvekade inför det brännbara ämnet, beslöt man att ånyo ge ett stöd åt Wicksells arbete. Om detta och om andra praktiska ting skrev han i början av juni 1894 till sin vän Bondeson:

Vi ha som av ovanskraften synes flyttat till Djursholm och detta för hela nästa hyresår. Vi ha hyrt en helt liten villa med fyra små rum och kök och trivas förträffligt här ute. Det är delvis för pysarnas skull, som vi hoppas få gott av att andas lantluft några år, dels för min egen, ty jag har varit tämligen nervös på vårsidan, antagligen fick jag för mycket bekymmer och nattvak under min hustrus långa sjukdom och rekonvalescens. Jag känner mig dock redan betydligt bättre. Hon själv är lyckligtvis alldeles frisk igen.

Det var roligt att du tyckte om min broschyr: jag har nyligen fullbordat en annan dylik för Verdandis räkning (mer speciellt rörande inkomstskatten) och skall nu lägga hand vid mitt större arbete som jag åtnjuter anslag av lorénska stiftelsen för att utarbeta, allt om skatter. Man studsar när man kommer in i skatteväsendets detaljer över hur förbannat svinaktigt de ha gått till väga mot de små — nästan mer i vår tid än fordom — visserligen säger det sig självt att här som överallt de "frånvarandes" intressen måste bli klenk tillgodosedda, men hutlösheten går bra långt, då man t.ex. beskattar tobaksstjälk (för snusberedning) med 400 procent av värdet, medan finaste havannabladd draga endast cirka 4 procent och allt annat i samma eller nästan samma stil.

Att Anna Bugge ett par perioder under dessa år varit sjuk hade medfört besvärligheter utöver de ekonomiska, ty Knut Wicksell hade blivit alltmer handfallen när det gällde praktiska ting. Hustruns underlivslidande hade för övrigt förvärrats — det var hans egen tolkning i några brev till Ohrvall — av alla påfrestningar och bekymmer hon utsattes för. Hennes hälsa hade både nere i Paris och senare påverkats av det spända förhållande till hennes familj som deras samvetsäktenskap medförde. Efter november-

föredraget 1893 var hon sjuk igen, och hennes tillstånd hade inte blivit bättre av den opinionsstorm som sluppit lös över deras huvuden. "Det värsta är att hon är så känslig för alla psykiska inflytanden", skrev Wicksell till sin läkarvän, "alla ledsamheter — och sådana sakna vi ej precis — inverka genast försämrande på henne".

Vid tiden för flyttningen ut till Djursholm hade det emellertid på olika sätt börjat reda upp sig för familjen. De hade funnit en lugn miljö, där de alltjämt hade goda vänner i närheten, de var alla friska och ekonomiskt kunde de räkna med att krångla sig fram något år. De närmast liggande målen för Wicksells arbete var dels en tentamen i nationalekonomi för att komplettera sin licentiatexamen, dels en doktorsavhandling. Efter den flygande start han fått tänkte han sig på våren 1894 att disputerä på *Über Wert* och dessutom tenterä i licentiatexamen redan före sommaren. Men det skulle ha varit svårt att få fram föreskrivet antal exemplar av den tyska skriften, vars upplaga bara varit 500, och någon ny upplaga ansåg han sig inte ha råd med. Det fanns också andra invändningar, om vilka han i april skrev till Öhrvall:

Även grubar jag mig något för tentamen, då jag ej hunnit eller hinner repetera det ringaste av böcker som jag delvis ej läst i på åtta år. Jag borde väl ändå taga mig några veckor därtill — men när? För närvarande håller jag på med en Verdandiskrift om progressiv inkomstskatt, som David Bergström anmodat mig om och som jag lovat att ha färdig ofördröjligen. Härtill kommer att jag i början av juni tänkte få lyfta nya 600 kronor från lorénska fonden, men då bör jag kunna visa att jag åtgjort något åt undersökningen över finansläran.

Emellertid uppgav han tanken på att använda den pristeoretiska skriften som doktorsavhandling. I stället fortsatte han med det finasteoretiska arbete för vilket han uppbar lorénska pengar. Att han av politiska skäl var intresserad av detta ämnesområde är tydligt nog. Efterhand visade det sig också att han vid analysen av skatteöfvervältringens problem hade goda möjligheter att prestera en även för icke-matematiker begriplig tillämpning av de

allmän-teoretiska sammanhang han utvecklat i *Über Wert*. Det fanns dessutom ett försörjningsmotiv för beslutet att fortsätta med finansteorien. Så länge han arbetade med den kunde han lyfta av de redan beviljade lorénska medlen, och i den mån hans forskning gav intresseväckande resultat kunde han hoppas på ytterligare anslag från samma håll.

Under sommaren 1894 skrev han flitigt på sin stora skattebok. I slutet av juli hade han inte bara genomfört analysen av skatteövervältring utan också kommit ett stycke in på det följande avsnittet om den rättvisa skattens problem. Till en början tänkte han publicera avsnittet om skatteövervältring i *Conrads Jahrbücher*. I mitten av september var denna del så färdig att han också kunde låta den läsas av Johan Leffler som stod nära penningflödets källa: "Jag ämnar nämligen ansätta lorénarna om ökat anslag, då det faktiskt är mig omöjligt att göra det ringaste vid sidan om detta arbete". Under höstens lopp mognade beslutet att använda skatteövervältringsdelen för disputation samtidigt som han fortsatte arbetet med dels det teoretiska avsnittet om skatterättvisa, dels ett avsnitt om det svenska skatteväsendets utveckling. Strax efter nyåret 1895 skrev han till Öhrvall:

Mitt arbete börjar nu nalkas sin fullbordan, den sista delen om Sveriges skatteväsen och dess historiska utveckling har vållat mig mycket bekymmer, ty jag är alldeles bortkommen när det gäller saker, som ej stå (eller kunna visas stå) i något logiskt sammanhang och där man måste gå till källorna för varenda uppgift. Nu är jag dock inne på den nyare tiden och därmed på relativt fast mark. Jag har i dag skrivit till Fischer angående förlaget. Jag hade tänkt använda den första fjärdedelen (om s.k. skatteöverflyttning) till disputation, ifall jag ej blir kuggad av Davidson i tentamen.

I mitten av maj reste han upp till Uppsala för att genom tentamen i ämnet nationalekonomi med finansvetenskap komplettera sin licentiatexamen. Han hade tidigare sänt Davidson en lista på vad han läst "under loppet av cirka åtta år, med många och långa mellanrum och utan tanke på någon tentamen". Denna lista, som

upptog ett sjuttioal böcker och dessutom en mängd tidskriftsartiklar, hade tre huvudområden. I pristeori låg tyngdpunkten på dels de engelska klassikerna, dels den engelska, tyska och franska marginalismen. I penning- och finasteori låg hans beläsenhet mest inom den tyskspråkiga litteraturen. I sociala frågor och ekonomisk-politiska idéer, slutligen, hade han läst en väldig litteratur på alla de tre huvudspråken. Särskilt en sida av den sociala frågan kände han väl. Han hade "läst kapitlet eller kapitlen om befolkningsfrågan hos nästan alla mera betydande nationalekonomiska författare samt en stor mängd broschyrer och tidskriftsuppsatser. I det hela har jag sökt taga reda på allt värdefullt i litteraturen om denna fråga". Vid den muntliga tentamen erhöll han högsta betyg.

Disputationen ägde rum i Uppsala den 29 maj 1895. Fakultetsopponent var David Davidson. Som egen opponent hade Wicksell inte kunnat få någon fackman. Den som åtog sig uppgiften tycks ha varit den begåvade och radikale filologen Simon Brandell som ännu inte lämnat Uppsala för sin karriär som tidningsman. Både avhandling och försvar bedömdes med betyget AB. Han ansåg själv detta betyg fullt tillräckligt, eftersom han — i avsikt att hålla kostnaderna nere för de 360 friexemplar som måste överlämnas till universitetet — framlagt en så pass kort avhandling. När disputationens pärs var över, hade vännerna Öhrvall, Frölander och Hemming bjudit honom och hans hustru samt oppponenter och dekanus på en liten middag, vars kulinariska sammansättning han själv med stor omsorg bestämt. Den promotionsakt som ägde rum två dagar senare hade redan på förhand berett Wicksell en del samvetsbekymmer. På det sätt som skulle återkomma i uppförstord form när han senare sökte professur plågade han sig med följande fråga: att godta hävdvunna former — är det inte att kompromissa med överheten, med fienden i striden för sanning och rätt? Den 20 maj skrev han till Öhrvall:

Jag börjar åter ångra att jag anmälde mig till promotion, situationen hade varit så klar om jag låtit bli detta, men räcker man bara f-n ett finger så etc. Jag tycker det är litet smått kränkande för mig att låta bekransa mig (när- eller frånvarande) av ett sällskap som jag står i

spänt förhållande till och som upprepade gånger varit oförsämda mot mig... Naturligtvis ger jag dem blankt f-n allesamman, men bör jag då komma och begära gunstbevisningar? Ty en sådan skulle väl promotionen i grunden vara.

Under sommaren arbetade han vidare på skatteboken, och när han kom åter till Djursholm efter några semesterveckor på landet hos systrarna var manuskriptet i stort sett färdigt. "I dag har jag skickat av en del manuskript", skrev han den sista augusti till Öhrvall, "och om ett par dagar följer väl resten, så att jag äntligen kan säga att jag fått slut på mitt mer än årslånga arbete därmed. Få se om det gör gott i någon vrå, icke väntar jag mig just stor ära eller beröm därav, därtill har jag trampat på alltför många liktornar i de senare avdelningarna". Senare på hösten fick han ett nytt lorénskt anslag för detta arbete: till det första anslaget på såvitt man kan se 2 000 kom nu ett tillägg på 2 000 kronor. Ehuru det lorénska stödet lättade de omedelbara bekymren gav det ju ingen säkerhet för framtiden. Det innebar också ett beroende som för en människa av Knut Wicksells läggning kändes plågsamt. Han levde sålunda alltjämt under ganska hård press, och det fanns stunder då hans tålamod brast. Knut håller på att författa en inlaga till lorénska stiftelsen och är på ett miserabelt humör, skrev hustrun till Öhrvall i september 1895, "han biter av mig som en varg, bara jag talar till honom".

Sedan han avslutat denna sin andra bok, började han se sig om efter en docentur. Redan på hösten begärde han hos Kungl. maj: t att få söka docentur vid någon av de humanistiska fakulteterna, utan hinder av föreskriften att docentur kunde sökas endast vid fakultet dit ifrågavarande vetenskap hörde. I yttrandena över denna ansökan avstyrkte humanistiska sektionen i Uppsala bifall med tio röster mot sex, medan humanistiska sektionen i Lund tillstyrkte med sex röster mot två. Lundaprofessorn i statskunskap Pontus Fahlbeck var den ende som till verklig granskning upptog frågan huruvida docent i nationalekonomi med finansvetenskap måtte kunna anställas vid den humanistiska sektionen, oaktat ämnet där ej var företrätt av lärostol. I sitt bifallsyrkande påvisade

han att en sådan princip redan förut tillämpats inom svenskt universitetsliv, till stor fördel för den vetenskapliga utvecklingen. I mars 1896 avtog Kungl. maj:t Wicksells dispensansökan. Att de avslagsyrkanden från humanistiska sektionen i Uppsala, som måste antas ha varit avgörande för beslutet, till stor del inspirerades av motvilja mot de wicksellska åsikterna, visas av majoritetens personliga sammansättning och i några fall också av yttrandenas formulering.

Då flertalet av uppsalahumanisterna i sina avslagsyrkanden hänvisat Wicksell till de juridiska fakulteterna, där ämnet nationalekonomi förekom, ingav han i april 1896 en ansökan om docentur till juridiska fakulteten i Uppsala. I sin ansökan framhöll han att vid flertalet utländska universitet ämnet nationalekonomi tillhörde de filosofiska fakulteterna. Om den svenska ordningen skulle bibehållas, borde åtminstone ämnet beredas det friast möjliga utrymme inom den juridiska fakulteten och inga oeftergivliga krav uppställas på juridiska insikter. Också denna ansökan avstogs. De rena juristerna i fakulteten motiverade sitt avslag helt enkelt med att sökanden saknade juridiska kunskaper.

Davidson hade kommit till motsatt ståndpunkt, inte därför att han ansåg kravet på juridisk utbildning oväsentligt utan därför att efter humanisternas tidigare uttalanden en vägran också från juristerna skulle betyda att Wicksell helt hindrades att få docentur. För en docentur i teoretisk nationalekonomi hade nämligen Davidson funnit honom vara i och för sig kompetent. Denna bedömning grundades i första hand på uppskattningen av *Über Wert* och i viss mån också gradualavhandlingen. Till de två senare avsnitten av skatteboken intog emellertid Davidson en ganska snäv hållning. Wicksells utredning om den rättvisa skatten var visserligen till sin kritiska del värd allt beaktande, men dess positiva del var "behäftad med principiella fel och saknar i övrigt betydelse redan av det skälet, att författarens förslag rörande sättet för skattefördelningen är praktiskt utförbart". Mot det historiska avsnittet anfördes ännu allvarligare invändningar. Genom att vara en i huvudsak osjälvständig sammanställning var det utan positiv betydelse som prov för docentur. Dessutom ansågs det vara be-

häftat med fel och brister som författaren även med ledning av det av honom begagnade materialet kunnat undvika.

Den avvisande hållning som både de filosofiska och juridiska fakulteterna intagit berodde till en del på den motvilja flertalet medlemmar hyste mot Wicksells politiska åsikter och hans sätt

WICKSELL VID UNIVERSITETETS PORTAR

Cerberus: Du som här vill inträda, låt hoppet fara, ty vet, att tänka fritt är stort, men tänka rätt är större.

Teckning av Edvard Forsström i Söndags-Nisse 1896.

att hävda dem. När humanisterna i Uppsala avstyrkt hans dispensansökan hade den konservative professorn i statskunskap O. J. Alin vänt sig mot hans tidigare föredragsverksamhet, vilken — ”då universitetet i främsta rummet är en undervisnings- och uppfostringsanstalt” — borde utgöra ett hinder mot ett anställande. Liknande farhågor för de wicksellska åsikternas inflytande på den akademiska ungdomens fostran skyntade i ett särskilt yttrande av juridiska fakultetens dekanus. Wicksell sades inte ha visat

sin skicklighet för anställning som docent i fakulteten, ”helst de på det nationalekonomiska området reellt drivande krafterna endast under förutsättning av tillämpning av etikens och i synnerhet rättens regler verka välsignelsebringande och fruktbart för den mänskliga utvecklingen”. I en av huvudstadstidningarna gjordes för övrigt gällande att en juris professor vid Uppsala universitet privat yttrat sig mera rakt på sak. Vad på honom ankom, uppgavs han ha sagt, skulle inga malthusianer och lennstrandare komma in vid universitetet, i varje fall inte i hans fakultet. Till sin vän Bondeson skrev Wicksell i mitten av maj:

Mina s.k. framgångar äro tillsvidare av rent platonisk art, för närvarande hålla väl de juridiska fäderna i Uppsala som bäst att sno sig undan obehaget att få mig till docent, sen kommer ordningen till högskolan här. Eljest har jag nu sedan i höstas under arbete en bok i penningfrågan, som jag hoppas skall bli rätt bra, så att mitt litterära bagage blir icke så alldeles oansenligt. Skulle t.ex. G. K. Hamilton i Lund av sina i år uppnådda sextiofem levnadsår känna sig manad att draga sig tillbaka, så händer nog att jag kastar in ett litet papper där med.

Under större delen av 1896 hade Wicksell någorlunda ostörd kunnat arbeta med de penningteoretiska frågor han nu kommit in på, ett arbete som ledde till den år 1898 utgivna *Geldzins und Güterpreise*. Det tillskott för skatteboken han fått från lorénska fonden räckte en bit in på året, och han fick sedan ett nytt anslag på 3 000 kronor för den penningteoretiska skrift han förberedde. Litet extra förtjänade han också genom de fyra föreläsningar han i slutet av mars höll inför arbetarpublik först i Söderhamn och sedan i Stugsund. Från det politiska livet höll han sig borta, så när som på några yttranden i Verdandi och ett par föredrag om beskattning och rösträtt. Den enda återstående möjligheten för en docentur låg nu vid Stockholms högskola, och behovet av en sådan tjänst blev angelägnare i samma mån som den lorénska penningssumman smälte ihop. Anna Bugge hade småningom tagit ledningen när det gällde de praktiska sidorna av makens akademiska strävanden. I slutet av sommaren började hon komma in på tanken att skicka Knut utomlands, medan hon och

hans vänner sökte manövrera fram en docentur. Den 9 juli skrev hon till Öhrvall:

Eljest leva vi nu alldeles i de gamla tagen, jag kommer knappt mera ihåg att jag varit borta i sex veckor. Knut har slutat sitt myntarbete och håller nu på med mindre saker, som kunna tagas mera efter hans bekvämlighet. Vi ha börjat fundera på om det ej skulle kunna gå för sig för honom att komma ned till Berlin för två—tre månader i höst, medan de här gräla om hans docentur vid högskolan... Knut borde väl också kunna knacka på hos regeringen och anhålla om litet pengar till ett studieuppehåll i Berlin. Vad menar du? Det skulle göra Knut synnerligen gott att komma ut litet tror jag; han skulle ha gagn utav det både till kropp och själ, kanske även till renommé. Han har själv förstås alla sorters dumma känslor emot att ansöka regeringen om pengar, men något enda argument har jag ännu ej hört av honom. Jag ville han skulle gå upp i departementet och göra sig underrättad om formalia, och det är visst det han tycker är värst. Skriv och muntra upp honom litet, är du snäll.

Knut Wicksell övervann dock sina betänkligheter och lade småningom in en ansökan om ett offentligt resebidrag. Av Öhrvall fick han rådet att uppskjuta resan tills denna ansökan blivit behandlad. Öhrvall tyckte också att det kunde vara bra att ha Knut kvar i landet, "för minornas och kontraminnornas skull", medan man prövade möjligheterna för en högskoledocentur. Men på den punkten hade Anna Bugge helt motsatt åsikt:

Knut i förbindelse med minor och kontraminnor, det är som en tjur i en glasbutik. Han är fullkomligt omöjlig så snart det gäller intrigspel... och bara den omständigheten att han är här, hindrar å andra sidan andra att göra vad de kunna. För mig är just hänsynen härtill huvuddrivfjädern för att hålla på, att han om möjligt skall se att komma av i oktober, eljest kunde han nog gärna vänta, så mycket mer som ju sannolikheten avgjort är för att det ändå misslyckas vid högskolan, och kanske det i så fall vore bäst att flytta ned till Tyskland för längre tid. Även för den nuvarande ansökan vid högskolan kunde det vara nyttigt att Knut är i Berlin. Är han där personligen kan han möjligen skaffa sig ett och annat uttalande därifrån, som kan påverka

stämningen häruppe ävensom bana väg för någon universitetsanställning där ifall han får ännu ett nej här.

När han i mitten av oktober kom till Berlin var hans första ambition att söka ny litteratur för att "få hyfs på sin myntbok". "Jag har ingen anledning att tro", skrev han till hustrun, "annat än att den är fullt riktig, men jag skulle vilja göra den formellt förstklassig och klar i uppställningen. Vad jag behövde vore att få diskutera frågan länge och väl med någon fackman." När han läst någon vecka i universitetets bibliotek, hade han visserligen påträffat ett och annat av nytta i den nyare tyska litteraturen, "men i det hela tyckas de banor jag gått ännu så länge vara okända". Och trots att han sökte upp både yngre forskare och sådana stora herrar som Wagner och Schmoller, fann han ingen att diskutera med: "härvarande nationalekonomer äro visst ej vidare intresserade av frågan".

Ganska snart började han söka sig till den sysselsättning som han förstört så mycken tid på under föregående utlandsresor: att prata med malthusianska trosfränder. Efter föga mer än en vecka skrev han till hustrun att han "fått smak på att gå och hemsöka personer à la Holst eller Kata Dalström", och efter ytterligare några dagar satt han på biblioteket fördjupad i befolkningsfrågan och kände sina "gamla böjelser för den återuppvakna". Det slog honom att det snart var tid att fira hundraårsminnet av den malthuska befolkningsskriftens utgivande, och han började därför arbeta på en uppsats om Malthus för den av hans vän Isidor Singer redigerade tidskriften *Die Zeit*. Någon större glädje utvann han inte av detta. I november skrev han att han ville komma hem till barnen och hustrun, trots att "du vill vara av med mig ytterligare på en månad à sex veckor". Någon intressant teater eller god musik fanns inte just då i Berlin, och i sitt arbete hade han blivit ganska modstulen. "Kanske är det emedan jag ej kan få någon rätt hyfs på mina penningfunderingar och har använt så mycken tid på befolkningsfrågan, ehuru det ångrar jag å andra sidan icke."

Under hela hösten 1896 skrev makarna till varandra så gott som

dagligen. Anna Bugge följde oroligt allt vad han gjorde, för att se till att han inte hittade på något som kunde skada hans rykte. Hon blev särskilt rädd när han sökte upp socialisterna Ad. Braun och Mehring, men hon lugnades av uppgiften att eftersom "lilla belägringstillståndet" inte längre rådde i Berlin fick socialister gå fritt omkring liksom andra människor. Hon försökte också var-samt hålla honom ifrån det mer pamflettbetonade författarskapet i befolkningsfrågan. Om han på detta område verkligen ville ut-arbeta en skrift som gick i folk, även vetenskapsmän, "så måste den förse med mycket statistik och sådant, som du ju inte ligger för". Hon insåg emellertid att denna fråga hade en särskild mening för honom, och hon var också själv i viss mån troende. Därför erbjöd hon sig att hjälpa honom, om han ändå tänkte skriva någonting: "om du förklarade för mig vad det var du ville ha ut av siffrorna, så måtte jag väl kunna göra rätt mycket ihopdragningsarbete och dylikt". Hon hade emellertid fullt klart för sig, att den verksamhet som gagnade honom bäst var den rent vetenskapliga.

Det är synd på dig med allt detta plockarbete; Singer kan du väl inte komma ifrån; men det andra tycker jag du skulle låta vila lätt på dig; det kan ju vara till strax på nyåret. Lägg all kraft på boken och på att få den så utmärkt som möjligt, det är det viktigaste — ur alla synpunkter, inte endast ur synpunkten av vår ekonomi.

Jag tror det är det rätta för dig att hålla på med vetenskapligt författarskap, och det blir där du i framtiden får lägga in även all din radikalism och allt det bästa du tänker och känner, och jag tror du har en stor mission att fylla i den vägen; därför skall du göra dig ett så utmärkt vetenskapligt namn som möjligt, så att folk tvingas att taga hänsyn till vad du skriver.

Under makens frånvaro hade Anna Bugge med all makt verkat för docenturen vid högskolan. Uppgiften var att först få en sådan befattning inrättad och helst också inriktad på en senare professur. Från familjen Wicksells närmaste vänner gavs under denna tid allt tänkbart stöd. Karl Staaff och Theodor Frölander förskotterade pengar för familjens uppehälle, ty beslutet om ett

understöd med 1 000 kronor ur fonden för lärda verks utgivande kom först sedan han vid årsskiftet återvänt hem. Ohrvall och Hemmings bistod med allmänt strategiska råd, och vid högskolan fanns det en hel liten grupp naturvetare som engagerade sig för den wicksellska saken. Det var i första hand den norskfödde fysikern Vilhelm Bjerknes, med vilken Anna Bugge stod i fortlöpande kontakt, och vidare fysikern Svante Arrhenius och geologen A. G. Högbom. De hade alla fått professur året förut. Även om Wicksell hade flera anhängare i lärarrådet, var emellertid motståndet i högskolans styrelse omöjligt att komma till rätta med. När han såg vartåt det lutade, började han åter fundera på att söka sin utkomst inom journalistiken. Han hade från Gustaf Steffen fått en förfrågan om han skulle ha lust att överta dennes arbete som londonkorrespondent åt *Handelstidningen*. När han hörde sig för hos tidningens chef Henrik Hedlund, "för den högst sannolika händelse, att jag där [vid Stockholms högskola] mötes av ett nej", tycks han emellertid ha fått ett ganska reserverat svar. Hedlund ansåg att han passade bättre som vetenskapsman än som journalist.

I början av november 1896 kunde professor C. Y. Sahlén (vilken som emeritus flyttat till Stockholm och där blivit medlem av högskolans styrelse) meddela Wicksell, att det "efter min uppfattning icke finnes mycken förhoppning att styrelsen för närvarande eller i en närliggande framtid kommer att vidtaga någon åtgärd för att få någon professor eller docent i nationalekonomi anställd vid högskolan". Enligt vad protokollet visar hade Sahlén begärt att de för ämnet nationalekonomi tillgängliga fonderna skulle, på sätt som närmare borde utredas av en tremannakommitté, användas för såväl en professur som ett docentstipendium. Sahléns förslag, vilket för övrigt före protokollets justerande dämpades ned avsevärt, avslogs av styrelsen. Avslagsyrkandet kom från den mot Wicksell starkt kritiske Retzius, som drev det argumentet att undervisningen i nationalekonomi borde ordnas först i samband med upprättandet av en juridisk fakultet vid högskolan.

Därmed hade alla förhoppningar om en snar lösning av docent-

frågan fallit. Visserligen ingav Wicksell i april följande år en formlig ansökan om docentur till högskolans styrelse, men denna fann då ej skäl att ens uppta frågan till behandling. Den nationalekonomiska föreläsningsverksamheten vid högskolan, som under åren 1888—94 skötts av Johan Leffler, hade sedan lagts ned. Den återupptogs emellertid på hösten 1899, då Leffler fick ett nytt förordnande på tre år, liksom tidigare under nittitalet finansierat med lorénska pengar. Att denna undervisning nedlagts vid samma tid som Wicksell genom disputation blivit kompetent för tjänsten var troligen ingen tillfällighet — lika litet som att den återupptogs sedan han fått docentur på annat håll.

Den höst högskolan beslöt ställa docenturfrågan på framtiden, var familjen Wicksells ekonomi starkt pressad. Nu som förr kom ibland matlådor från systrarna på landet, och klädbehovet kunde man någorlunda klara genom att laga och lappa. Men med skofrågan, som i ett land med hårt klimat är en av fattigdomens kärnfrågor, var det sämre ställt. Behovet av skor är stort under en regnig höst och en kall vinter, men de kostar mycket och man kan inte gärna laga dem själv. Det talades mycket om nedslitna skor i Berlintidens korrespondens mellan makarna Wicksell. I sin självbiografi berättar Vera von Kræmer att Anna Bugge "till och med försökte sy sin mans kostymer", trots att den nyttiga sömnaden på den tiden var socialt ringaktad. Även om just denna uppgift skulle vara överdriven, var familjen Wicksell i hela bekantskapskretsen känd för sin apostlalika fattigdom.

På hustruns förslag ägnade Knut Wicksell den sista månaden i Tyskland åt att undersöka möjligheterna för en tysk docentur. Hon var påtagligt nervös för att han inte skulle kunna klara upp dessa förhandlingar. Han skrev hem om sin oro för att tyskarna skulle upptäcka vilken rabulist han var, bl.a. därför att den ribbingska skriften mot honom översatts till tyska och utkommit i en rad upplagor. När han vidare nämnde att han skulle "bikta sina bekymmer" för professor Knapp, blev hon alldeles förskräckt. Jag kan inte begripa vad dina åsikter utanför det ekonomiska området kan intressera tyskarna, skrev hon och tillade motsägelsefullt, att

det kanske var lika bra att han såg sig om efter en docentur i Sydtyskland, där det fanns större förståelse för hans åsiktsriktning. Och efter hans samtal med Knapp skrev hon:

Jag tycker inte du bär dig förståndigt åt genom att "lägga fram dina bekymmer", som du säger, för kreti och pleti därnere. Nog är det väl klart att om du kommer och frågar en tysk professor: Vill Ni vara snäll och hjälpa mig till en docentur i Tyskland, emedan jag hemma gjort mig omöjlig så att jag där inte kan få något — så måste han antingen vara mycket radikal själv eller också känna dig mycket noga personligen för att inte genast bara visa saken ifrån sig till andra . . . om, såsom jag misstänker du gör, du samvetsgrant räknar upp alla skrämmande sidor, så uppnår du ingenting annat än att bli en farlig person även där och kanske till slut får även tidskrifter stängda och böcker ihjältigna. Låt hellre i Herrans namn bli att alls ventilerar den frågan därnere och sköt den senare här uppifrån eller låt den alldeles falla.

Trots alla besvärligheter var Knut Wicksell under denna tid vid ganska gott mod. Även om han längtade hem till hustrun och till sina pojkar, som han höll mycket av, fick han där nere vara i fred med sina funderingar. Fastän han var i grunden blygsam, började han också inse att han i kunskaper väl kunde mäta sig med de flesta av dem som kallade sig ekonomer. "Får jag bara ha hälsa och krafter några år till", skrev han i slutet av november till hustrun, "så tror jag nog det går bra. Jag tycker själv att jag i några specialfrågor — långt ifrån alla naturligtvis — står så tämligen i jämnhöjd med det nationalekonomiska vetandet i utlandet nu för tiden; och det principiella bortmotandet av en person *bara* för hans åsikter har aldrig kunnat få någon riktig rot i Sverige — väl i Danmark och Tyskland".

Han trodde sig också i den svenska politiska utvecklingen se löften om ett samhälle där han skulle få det lättare att leva. Redan på sommaren 1896 hade han skrivit till Öhrvall, att det såg ut som om de politiska vindarna höll på att vända och att de kanske skulle få uppleva en liberal era efter det långa reaktionära våldet. "Då skola vi passa på och kapa åt oss varsin professorsstol." Senare under året skrev han till hustrun: "Jag kan ej hjälpa att jag

tror att när nu David Bergström, Karl Staaff och Hjalmar Branting sitta i folkrepresentationen, så måste en bättre sakernas ordning vara i antågande”.

Mot slutet av sin Tysklandsvistelse fick han några bevis på uppskattning som glädde honom mycket. Wagner gav honom några vänliga ord vid hans avskedsvisit, och när han i mitten av december kom till Halle för att träffa Conrad och Diehl, fick han vara med om något så märkligt som att seminariets studenter uppmanades att resa sig till hans ära. Ett par av dem påstod sig till och med känna till hans böcker. Någon docentur kunde tyskarna dock inte ordna för honom. När han i mitten av december kom tillbaka till Sverige, var det bara en av de planer hustrun föreslagit som ännu var oprövd: att undersöka hur mycket rättskunskap de juridiska fakulteterna därhemma egentligen begärde för att anse honom kompetent att undervisa i nationalekonomi.

Någon lindring i juristernas kompetenskrav stod emellertid inte att få: det gick inte med mindre än att han måste avlägga en fullständig juris-kandidatexamen. Den närmaste platsen att göra det var Uppsala, och i början av hösten 1897 flyttade familjen dit och hyrde en liten våning på Sysslomannagatan 18. Här skulle nu Wicksell, vid 45 års ålder och utan möjligheter till egen försörjning, sätta sig ned och plugga in en rent juridisk examen för vilken den normala studietiden var fyra år.

Tillvarons små förtretligheter brukade påverka hans humör ganska starkt, men han hade samtidigt förmågan att räta på ryggen inför de stora besvärigheterna. Av dessa påtvingna examensstudier i ett pressat ekonomiskt läge försökte han nu göra det bästa. Även om studiesättet med dess kompendieplugg och paragrafrabbling var olustigt för den som förut ägnat sig åt en mer levande intellektuell verksamhet tycks han tack vare sin formell-logiska begåvning och sin kännedom om samhällsfrågorna ha lyckats fatta ett visst intresse för juridiken. Dessutom hade han vid dessa studier god hjälp av sitt fenomenalt goda minne. Några utdrag ur hans brev till Frölander visar att han tog sin prövning med förvånansvärd samling, som väl delvis var ett uttryck för hans vilja att bjuda motstånd mot den reaktionära överheten.

10.11.1897

Såsom du väl hört av Anna Whitlock lyckades jag att tentera romersk rätt redan efter cirka två veckors studier här. Sedan dess har jag gnott med rättshistoria och något civilrätt och hoppas snart nog vara färdig i förstnämnda ämne.

29.4.1898

Hinner ej mer, ty den intressanta frågan, huruvida farfars mosters halvbror, där han är samarva med mosters kusins brylling (helbrylling), skall dela arvet in capita eller in lineas eller stirpes eller f-n och hans mor, upptar all min tid och tankekraft.

16.9.1898

I morgon skall jag upp för Blompottan i förvaltnings- och folkrätt, blir jag ej kuggad (vilket senare jag ej anser omöjligt precis), så är detta nr sex och sju av mina tentamina under loppet av ett år. Det är ju ej så illa, om man blott ser på kvantiteten. Sedan skall jag förlusta mig med straff- och processrätt, gå på Tryggers frågekollegium m.m.

30.10.1898

Jag är nu snart, till mediet av november, här färdig i straffrätt, hoppas jag. Jag är nämligen för närvarande mitt i fjärde och sista delen av Hagströmers föreläsningar, mitt emellan stöld och rån, och har blott cirka tre hundra sidor kvar av de två tusen. Sedan är det huvudsakligen processrätten kvar, jämte växel, sjö och litet annat smått. Dock lär jag väl ej kunna bli färdig till januari, för att icke alldeles tröttköra kreaturet, men i februari eller mars hoppas jag ha sluttenterat. Og derefter...

28.12.1898

Vår jul har varit ganska stilla utan några kalaser... Detta har emellertid kommit min process till godo som nu skjuter rask fart. För ögonblicket förfriskar jag mig med partseden (Afzelius) efter att nyss ha slutat Tryggers skriftliga bevis, berömd för att knäcka förståndet på en hel del unga juristämnen, av vilka några lära ha läst boken en à tvåhundra gånger — jag har tills vidare blott läst den en enda gång och kunde just ej märka någon skillnad på mitt. Hjalmar påstår dock att juridiken haft en menlig inverkan på min intelligens, vilket jag gärna tror.

17.2.1899

Jag tenderade i förrgår växel och sjö; näringen har jag ännu ej påbörjat... Jag skulle upp för David i finansrätt men få se om jag kan bli färdig med examen förrän i maj; jag vill nämligen bli docent icke blott i nationalekonomi utan även i finansrätt och får därför naturligtvis lov att vara riktigt hemma i den positiva rätten (min gamla tentamen omfattade blott finansvetenskap).

I början av april 1899 var han klar med sin examen: han hade fått tre betyg i nationalekonomi och finansrätt, ett och ett halvt i encyklopedi samt stats-, förvaltnings- och folkrätt och ett i de övriga sex ämnena. Några veckor senare kallades han till docent i nationalekonomi med finansrätt vid Uppsala universitet. Han tillbragte sedan en skön och fridfull sommar med familjen nere hos systrarna på Rostorp. Att få slippa juridiken och återvända till nationalekonomien kände han som en stor lättnad. "Knut läser hela dagarna", skrev hustrun i juni till Gustaf Steffen, "han skall bereda sig till att giva kollegier till hösten; han njuter otroligt av att ha kommit ifrån juridiken och fått ta itu med nationalekonomien igen". När han på hösten återvände till Uppsala hade han visserligen en docentur men inget docentstipendium. På det collegium han höll fick han dock avgifter: han hade under den första terminen tjugooåttan kollegianter som erlade 25 kronor per styck.

Under de år han ägnat sig åt juridiska studier hade han väsentligen fått klara sig genom lån från släktingar och vänner: Frölander som 1892 blivit direktör inom Stockholms Enskilda Bank och 1898 fått chefskapet för Sveriges Allmänna Hypoteksbank var den största långgivaren. Från det politiska livet och folkbildningsverksamheten höll han sig borta under dessa år. Däremot skrev han under vartdera av åren 1897 och 1898 ett tiotal ledande artiklar för Dagens Nyheter, dock över strikt ekonomiska ämnen. Han fick därigenom ett litet bidrag till familjens försörjning och framför allt behöll han kontakten med de nationalekonomiska problemställningarna.

Det var mot Hamiltons professur i Lund som Wicksell under de juridiska studierna främst riktat sina förhoppningar. Den nor-

mala gången skulle ha varit att han efter sin examen sökt docentur där nere i den snart pensionsmässige professors ämne. Men något sådant var inte möjligt, ty den åtminstone i sedlighetsfrågorna konservative greve Hamilton hade ingen som helst önskan att se Wicksell som sin efterträdare eller ens i sin närhet. Han hade för övrigt varit en av de fem motståndarna i den famösa disputationen om de wicksellska äktenskapsidéerna år 1887. Redan någon månad efter hemkomsten från Berlin fick Wicksell från Johan Thyrén det beskedet, att lundafakulteten höll på principen "att aldrig påtvinga någon innehavare av professur en docent som han själv icke önskar". Att Wicksell inom fakulteten hade anhängare i både Thyrén och Winroth hjälpte sålunda inte långt.

Tydligen fanns det inte mycket annat att göra än att invänta Hamiltons avgång. Underrättelserna om dennes hälsotillstånd var emellertid nedslående. "Ehuru åldrad synes han vara vid god fysisk hälsa", skrev i maj 1898 Winroth, som ett år senare måste återkomma med beskedet att varken han eller Thyrén märkt några uppbrottstecken från sin sextioåttåriga kollega. "Hamilton kommer säkerligen icke att taga avsked. Han är kry och livlig som en vårlärka och skall ej osannolikt såsom en vår kollega med sorg följa oss båda på vår sista jordefärd."

Den hamiltonska professuren omfattade utom nationalekonomi så olika ämnen som närings-, finans-, växel- och kyrkorätt, och man hade därför inom fakulteten sedan flera år varit inne på tanken att få den uppdelad på två professurer: en i speciell privaträtt och en i nationalekonomi och finansrätt. Småningom blev det för Wicksells tillskyndare klart, att det var denna uppdelning som skulle ge honom en chans. En lösning på dessa linjer blev möjlig år 1899, sedan riksdagen beviljat medel till en ny professur. Eftersom ingen annan kompetent kraft fanns för den nya privaträttsprofessuren behöll Hamilton den själv. Därmed uppstod problemet att finna någon lämplig kandidat för den nationalekonomiska lärostolen, vilken för övrigt, på grund av att det nya anslaget fått användas till att uppflytta en annan professor till ordinarie ställning, kommit att bli endast extraordinarie.

En tänkbar person var Johan Lembke, en trettioårig jurist som

också studerat ekonomi i Tyskland. Hans kompetens var dock tämligen svag, och det ansågs att han inte strävade högre än att med en docentur smycka en verksamhet som oberoende privatlärar. I sitt beråd skall Hamilton, om man får tro Winroth, ha gått så långt att han funderade på att göra något slags fideikommiss av lärostolen. "Hamilton skall för övrigt hava uttryckt sina tvivel om hans [Lembkes] kompetens, vilket då torde bero därpå att han för någon av sina söner skulle hoppas på succession. De hava nu avlagt sina jur.kand.examina." Det ser nästan ut som om dessa förhoppningar varit av gammalt datum. Han hade nämligen givit en av sönerna förnamnet Bastiat, efter den obetydliga men för sitt liberala sinne uppskattade franska ekonomen.

Under trycket av de bestämda önskemålen från en honom öfvermäktig falang inom fakulteten kom emellertid Hamilton att småningom uppge motståndet mot att Wicksell skulle på förordnande upprätthålla den nationalekonomiska professur som ledigförklarades i slutet av 1899. Som ett sista försök att hålla Wicksell borta begärde han att själv få återgå till den nationalekonomiska professuren under den tid den söktes, men denna begäran nedvoterades av kollegerna. Under de månader då avgörandet manövrerades fram av hans lundensiska anhängare hade Wicksell råkat in i en av sina stämningar av sårad stolthet och hotade att dra sig tillbaka. Han övertalades dock av Winroth att inte vara "så oresonligt principiell och otidsenlig" att han kastade bort sina möjligheter vid fakulteten. Vid årsskiftet förordnades så Wicksell till docent, och han började sin tjänstgöring redan i slutet av januari. I arvode fick han 250 kronor per månad.

Så osäkert som läget varit in i det sista, hade familjen inte gjort några förberedelser för att flytta till Lund. Knut Wicksell fick därför resa ned ensam och bo på hotell de första månaderna. Hans hustru var under tiden i Stockholm hos Matti af Geijerstam — för att gå under läkarbehandling — medan pojkarna blev omhändertagna av Ann Margret Holmgren i Uppsala. Wicksells första termin i Lund blev helt naturligt fylld av arbete. Eftersom han med lorénskt stöd förberedde en stor lärobok, vilken småningom skulle utkomma på tyska, utarbetade han sina national-

ekonomiska föreläsningar med särskild omsorg. Dessutom hade han seminarieövningar, tentamina och fakultetssammanträden. Han var emellertid nöjd över att småningom — vid nära 50 års ålder — ha fått ett ordnat arbete, och han fann också att Lund vann vid en närmare bekantskap. ”I det hela vantrivs jag ej så gräsligt som jag hade trott”, skrev han till hustrun, ”det är så eget för mig att liksom vara en kugge i samhällsmaskineriet i stället för att blott stå utanför och se på.” Någon närmare kontakt med sina kolleger fick han inte under dessa månader, även om de alla, även Hamilton, behandlade honom älskvärt. Till sin hustru skrev han efter någon vecka:

Var hos Hamilton i går, blev mycket vänligt bemött. Gubben är nog något bakslug (påstod att Steffen skrivit till honom att han tänkte söka men sade intet om att han själv uppmanat honom därtill — jag teg). Kanske är han dock mera enfaldig, men det låter ju otvunget förena sig. Frun föreföll också skäligen inskränkt men ganska snäll, tog mig i ett soffhörn och frågade om jag fortfarande höll på mina rysliga idéer att folk bara skola ha tre barn (de ha visst en hel smita själva).

Winroth hade nu flyttat över till Uppsala, och Thyren syntes honom vid personlig bekantskap alltför sträv för att han skulle våga sig in på honom. Ett par vänner hade han dock sedan länge där nere. Den ene var hans kusin och klasskamrat Nils Engström, som blivit jordbrukskemist på Alnarp, den andre den gamle radikalen Christian Bülow som alltid stött honom i sitt lundablad Folkets Tidning. En ny vän fick han i en humanist som småningom slagit sig på juridiska studier. ”Mitt så gott som uteslutande sällskap i Lund är Pär Adolf Östergren, tillsammans med vilken jag intar middag”, skrev han efter ett par veckor till Ohrvall, ”och får i små portioner stadens och akademiens skandalkrönika till livs, och den tycks vara mycket rikhaltig. Det är en skäligen dålig moralisk anda här i Lund . . . och de frisinnade studenterna äro ej bättre än de andra utan bra nog mycket bohemiserade, dålig köns- och affärsmoral samt en viss råhet, påstås det”. Han höll sig medvetet ifrån bohemkretsen omkring Bengt Lidforss, ehuru han

mycket beundrade dennes begåvning och kvickhet. Hans egen radikalism låg på ett allvarligare plan, och det var med arbetarnas bildningsrörelse han nu åter, om än med viss försiktighet, upptog ett samarbete. I början av februari skrev han till hustrun:

I dag har jag haft en del besök: en arbetare från Malmö (Höglund, f.d. stockholmare) samt en från Lund (Torngren, f.d. folkriktdagsman) voro uppe för att anhålla om populära föredrag; den förre ville också söka övertala mig att ge studierna på båten och bli chefredaktör för Arbetet i Malmö. På eftermiddagen kom han upp igen och hade med en malmöman till, Wessel eller vad han hette, allt i samma syfte, men jag kunde ej ge dem något hopp (utom vad ett föredrag om onsdag åtta dagar beträffar, då jag tänkte upprepa mitt stockholmsföredrag om statskyrkan — tycker du det är olämpligt? — något nationalekonomiskt hinner jag ej utarbета, fruktar jag).

I sitt föredrag på Folkets hus i Malmö kom han i stället att behandla det mera nationalekonomiska ämnet socialism och liberalism. Han skrev hem och berättade att "där var överfullt och föredraget gick ganska bra. De vilja att jag även skall hålla det där om statskyrkan t.ex. mot slutet av mars". Redaktörskapet för Arbetet var han inte alldeles ohågad för. Hade han varit tjugo år yngre och inte redan bytt levnadsbana ett par, tre gånger, hade han nog sagt ja, skrev han till Gustaf Steffen. "Mina åsikter har på senare åren utvecklats alltmer i riktning mot socialismen, såsom den sannolika framtidsorganisationen." Han gjorde emellertid sitt ställningstagande beroende av hustruns mening. Till henne skrev han: "Ett av deras förslag är att jag med bibehållande av platsen i Lund skulle stå som ansvarig utgivare och utöva överinseendet — jag måste då bo i Malmö — men det låter sig väl ej göra, eller vad tycker du?"

Vad hustrun tyckte blev klarlagt med första post. Det var: *låt bli!* Ett arrangemang med Arbetet skulle bara leda till ledsamheter, först i Lund och småningom också med arbetarna i Malmö. Likaså skulle en mer allmän föredragsverksamhet komma att ta tid från det vetenskapliga arbetet och lätt leda till tråkigheter.

Hemmings tycker att du alldeles skall avhålla dig från alla offentliga föredrag, tills du fått din fullmakt på fickan — jag tycker nu ej det behöver vara så absolut; jag tycker du mycket väl kan hålla något föredrag ibland för några av de många föredragsföreningar som lära finnas i Skåne; men jag tycker att ämnena skola ligga inom national-ekonomien och att du skall ta betalt för dem som Thyrén och de andra, bra betalt, så att du kan ha råd att utarbeta ett par stycken. Jag hopas riktigt att snart få komma ned och ta vara på dig.

I mitten av mars flyttade hustrun och barnen ned till Lund, och några andra föredrag än det redan överenskomna om statskyrkan blev det inte på lång tid. Efter några veckor hade de installerat sig i en våning uppe på Helgonabacken, och eftersom inkomsterna nu strömmade in i ett jämnt och relativt rikligt flöde, kunde de skaffa en del nytt till hemmet och börja betala på sina skulder. ”Vi ha dels köpt, dels låtit upputsas och omkläda en del möbler för att vederbörligen imponera på lundaborna, som i allmänhet äro något materialistiskt anlagda.” Familjens ekonomiska svårigheter hade sålunda lättat, och Anna Bugge var också återställd till hälsan.

Någon varaktig ro stod emellertid inte att vinna. Redan under den första terminen hade det börjat skära sig mellan Wicksell och kollegerna i fakulteten. Det första tillbudet inträffade en dag Wicksell råkat bli adjungerad i Hamiltons frånvaro: han avvek då från fakultetens beslut angående ett professorsförordnande i rättshistoria och föreslog i stället sin vän Östergren. Strax därefter kom en ny incident. Hans till Kungl. maj: t ställda ansökan om ett resebidrag för beivrande av en ekonomkongress i Paris var undertecknad *vördsamt* i stället för *underdånigst*. Två ledamöter av fakulteten ansåg att ansökan ej skulle vidarebefordras, enär de i gällande kungörelse angående formen för skrivelser till Kungl. maj: t meddelade föreskrifterna ej iakttagits. Då emellertid tre av fakultetens ledamöter, bland dem Hamilton, inte delade denna uppfattning, kom hans ansökan att jämte en avskrift av fakultetens protokoll vidarebefordras till kanslersämbetet. Denna myndighet fann sig dock inte böra vidta någon åtgärd eftersom ansökan inte ansågs ha föreskriven form; kanslersämbetet passade

också på att ge själva fakulteten en reprimand i en annan med detta ärende sammanhängande formfråga.

Detta var emellertid blott en förpostfäktning till ett verkligt stort upplagt fälttåg i den ibsenska Brands anda. När Wicksell i slutet av april slog sig ned att skriva den korta handling, i vilken han hos Kungl. maj: t skulle söka professuren, fann han det åter omöjligt att bruka ordet underdånigst. Under de veckor som återstod till den 8 maj, då anmälan måste vara inne, utspelades ett väldigt drama. Eftersom han inte fått något medhåll från sin hustru, rådfrågade han sina närmaste vänner: Öhrvall, Frölander, Bergström och genom den senare även Staaff. De försökte alla att tala honom till rätta. Han började småningom fundera på att ändå skriva underdånigst men låta det åtföljas "av någon förklaring eller protest såsom vid tvungen edsavläggelse". Hans vänner tyckte att detta var en ännu större dumhet, och att han också skulle slå ur hågen sin idé att alls inte söka, "utan låta det bero på konsistoriet om de i alla fall ville rekommendera mig i Kungl. maj:ts åtanke". I det brev till David Bergström, där han framförde detta förslag, skrev Anna Bugge följande tillägg: "Skall man skratta eller gråta åt en sådan naivitet?"

Han hade också vänt sig till vänner i den juridiska världen för att få deras tolkning av kungörelsen den 20 oktober 1882. Olyckligtvis hade två av dem, Davidson och Kallenberg, vid granskningen av frågans juridiska sida kommit till att ifrågasvara kungörelse enligt deras mening inte var tillämplig i hans fall. Davidson — och ganska säkert även Kallenberg — avrådde emellertid sin vän bestämt från att avvika från den officiella formen. "Det finns ju så mycket annat här i världen att bättra, att det är slöseri med kraft att nöta sitt intresse på en dylik sak." Uppmuntrad av den författningstolkning, som innebar att risken inte var så stor, började Wicksell visa en viss högdragenhet i sina brev till vännerna. Till Frölander skrev han den 30 april:

Tack för ditt brev. Ironien däri vill dock inte riktigt bita på mig, ty med bästa vilja i världen kan jag ej betrakta detta som en obetydlig sak än mindre taga den skämtsamt. Byråkratiska övergrepp ske alltid i

små doser, men de många småsakerna summera sig till ett stort helt. Kan Kungl. maj: t dekretera, hur många centimeter djupt landets ämbetsmän skola bocka sig, så kan han egentligen göra vad som helst. Och för en person med mina politiska åsikter är det onekligen en förödmjukelse att nödgas skriva "underdånigst" till Kungl. maj: t (på skämt kan jag naturligtvis göra det till vem som helst), ordet "vördsamt" är ju däremot blott en vanlig belevenhetsfras...

Vad nu själva den konkreta frågan beträffar, så tror jag för övrigt att risken vore synnerligen ringa. Både Davidson och Kallenberg här, som jag tillfrågat, ha den åsikten, att den mycket omtalade K. kungörelsen av 20.10.82... icke är tillämplig i ett fall som detta, enär en ansökan om ett ämbete icke kan betraktas såsom en ämbetsskrivelse, även om den sökande skulle råka vara ämbets- eller tjänsteman. Hade jag fria händer, så skulle jag därför ej ett ögonblick tveka att löpa denna risk och t.o.m. en större, då väl vederbörande själva icke precis skulle skörda någon gloria genom att i ett dylikt fall fästa all vikt vid formen och ingen vid sakens realitet.

Emellertid är Anna ytterst ängslig att än en gång jagas ut på den vilda oceanen och påstår att hon ej skall stå ut med 1½ års ovisshet. — Det har redan tagit betydligt på henne under denna vecka, som varit så att säga ett litet h-e för oss båda. Jag lär väl sålunda få foga mig i det oundvikliga. Vi vänta Ellen Key hit om torsdag — det hade sports att Natalia skulle följa med, men därav blev alltså intet? — kanske hon kan ge något förnuftigt uppslag, men antagligen sjunger hon på samma ton som ni alla andra, och då får jag väl krypa till korset, ehuru mot mitt bättre medvetande och med mörka aningar om, att den ena eftergiften kommer att leda till den andra, till dess jag rätt och slätt blir en helt vanlig filisterprofessor. Min enda märkvärdighet har varit, att jag — med mina vänners benägna hjälp och bistånd — har givit f-n i allt och bara hållit mig rak. Kröker jag mig nu, så lär jag nog sen inte så lätt kunna räta ut mig.

Detta brev till Frölander slutade med ett löfte att "I skolen väl få er vilja fram (jag menar: Hjalmar, du, David Bergström, Karl Staaff, Anna m.fl.)". Något som inte lämnade honom oberörd var att hustruns nerver var vid bristningsgränsen. Då hon tar så illa vid sig, skrev han samma dag till Öhrvall, "att hon på senare tiden frukostat på *en* smörgås à ingenting alls och övriga mål i

proportion, och möjligen kunde hitta på något ännu mera verkamt sätt att förkorta sitt liv, så ser jag ingen annan råd än att bita i det sura äpplet”.

Den ansökningsskrivelse på tre rader han den 5 maj inlämnade till Kungl. maj: t var inte desto mindre undertecknad vördsamt. Under de närmaste dagarna ansattes han av sina vänner med telefonsamtal, telegram och expressbrev, men deras ansträngningar var förgäves. Han skrev inte om sin ansökan, lovade blott hustrun den sista natten att i framtiden använda ordet underdånigst om han fick ämbetsställning, exempelvis såsom dekanus. När allt var över skrev han till Frölander: ”Ja, nu är det i alla händelser skett som skett — jag trodde nästan jag skulle gå från vettet av ledsnad och villrådighet under dessa fjorton dar — maken har jag ej upplevat — sedan 1884”. Till Öhrvall skrev han:

Tack för telegram och expressbrev, det sistnämnda kom klockan halv 10 så jag hade ännu haft tid att taga tillbaka den gamla ansökningen och inlämna en ny. Klockan 10 måste jag gå på föreläsning, enligt överenskommelse mötte Anna mig utanför föreläsningen, och då var jag så viljelös och slö, att jag kanhända för ett gott ord gått in på vad som helst. Anna försmädde emellertid att nu i sista stund försöka nya övertalningar, utan vi gingo på torget och sedan hem, så att nu är olyckan skedd — om det är en olycka.

Det enda instämmande Wicksell fick inom vänkretsen kom från Ellen Key som passerade Lund några dagar före ansökningstidens utgång. När ansökan nu var inlämnad i dess demonstrativa form, var hennes sympatier helt och hållet på hans sida. ”Hon hade själv i Göteborg i 200 personers närvaro förblivit ensam sittande, när kungssången stämdes upp.” Då några veckor senare Wicksells ansökan var före i konsistorium, visade sig dess medlemmar ha annat att tänka på än att ta upp striden om ordet underdånigst. Några av professorerna påtalade visserligen den brist på undersåtlighet och det okynne han visat, skrev han till Öhrvall. ”Emellertid ledde det ej till något (Hamilton som var den enda närvarande juristen ’fick ej tag i’ Kungl. kungörelsen i fråga och tycktes i det hela icke riktigt veta på vad fot han skall stå) utan

specimenstid utsattes som vanligt, och jag hoppas att saken härmed avstannar.”

Hamilton må ha saknat förmåga att fatta finessen i Wicksells matematiska nationalekonomi — om på grund av obegåvning eller bristande förutbildning är svårt att veta — och uppenbarligen ville han inte se den enligt hans mening omdömeslöse Wicksell som sin efterträdare på professuren. Men nog måste man säga att han visade ett kristligt sinnelag mot den docent han fått sig påtvingad. Han ordnade till och med så att familjen Wicksell efter vårens vedermödor kunde dra sig tillbaka till det landställe i Arild som hans egen familj förut haft. Där arbetade nu Knut Wicksell ett par behagliga sommarmånader, för att så väl som möjligt utnyttja specimenstiden. Härom skrev han till Ohrvall i mitten av augusti:

Ja, det tror jag, att det är roligt att få läsa och studera. Det nöjet har jag (med undantag av juridikåren) ej haft på tio år. Anna blir alldeles vild, när hon ser mig med en bok i hand, ty hon pretenderar att jag skall ha läst allting förut och nu endast ägna min tid åt skapande verksamhet (böcker, naturligtvis). Under hennes liggtid har jag emellertid stulit mig till att gå igenom Ricardo i ett sammanhang — han är så att säga nationalekonomiens Helmholtz — vilket var synnerligen uppfriskande. Dina locktoner om att jag borde skaffa mig och läsa Schopenhauer äro emellertid förspilld möda, för skönlitteratur — och dit räknar jag all filosofi o.d. — har jag varken tid eller lust. Vill jag förströ mig riktigt, så tar jag helst till något matematiskt arbete; jag blev så intresserad av en levnadsbeskrivning över norrmannen Sophus Lie, att jag lånat och tagit ut med mig hans stora arbete över Berührungstransformationen, som jag också läst ett gott stycke i med stort nöje — det måste ske på strandbredden medan Mixen vilar middag, ty matematiska böcker som hon med ett gemensamt namn kallar π äro föremål för ett ännu strängare interdikt än böcker i allmänhet.

Vad han efter Geldzins und Güterpreise publicerat var dels några recensioner av Walras och Pareto samt ett försvar mot Casels kritik av gränsnytteläran i tyska vetenskapliga tidskrifter, dels en uppsats om gränsproduktivitetsläran i Ekonomisk Tidskrift. När han återkom till Lund på hösten 1900, måste han åter ägna

sig åt sin undervisning. Till vetenskapligt arbete blev det inte mycket tid, även om han fortsatte att arbeta med den volym föreläsningar han förberedde. Någon föredragsverksamhet blev det heller inte tid till. Då och då besökte han dock sammanträden i den radikala föreningen D.Y.G. "som tagit ett väldigt uppsving denna termin, massor av inträdessökande varje gång, däribland en hel rad docenter, vilket förut ej alls brukats". Han var dock försiktig nog att avböja inviter att bli föreningens ordförande.

Den 20 november lyckades han emellertid åter slå sig fri från sin vakande hustru och genom ett föredrag åstadkomma en ny politisk skandal. Ämnet låg i och för sig inom den nationalekonomiska ram hon bett honom hålla sig till: det var om kommunal-skattekommitténs betänkande han skulle tala på Frisinnade klubben i Göteborg. I slutet av sitt föredrag gick han oförmedlat in på den ryska frågan. Nu pågick åter en livlig försvarsdebatt, som följande år skulle leda till en ökning av värnpliktstiden från 90 till 240 dagar. Denna gång upprördes opinionen av att i vårt land kringresande ryska sågfilare troddes utöva spioneri, liksom den vid tiden för Wicksells uppträdande 1892 var upprörd av de bobrikoffska övergreppen mot medborgarfriheten i Finland. Med sitt nya inlägg ville han åter vända sig mot vad han betraktade som en för freden farlig rysshets.

"Spioneri är inte krigsförklaring", skall han enligt ett tidningsreferat ha yttrat, "och för övrigt ingår sådan verksamhet i alla generalstabers uppgift. Ingen utplånar dock det svenska folket, ty i sämsta fall kunna vi hava en kulturmission att fylla i östern, kanske den största som kommit på vår lott sedan Ruriks dagar". Detta framträdande följdes liksom åtta år tidigare av en opinionsstorm i pressen, och liksom förut tog alla hans vänner avstånd från dessa idéer. I hans attityd hade dock en viss förändring inträtt. Han hade nu hårdnat i sin ensamma tro, som han särskilt gentemot Öhrvall drev så nonchalant att deras vänskap var mycket nära att brista. Någon vecka efter föredraget skrev han till Öhrvall: "Kattrakandet i pressen efteråt har jag heller ingenting emot — min hemliga avsikt var förstas just att ge anledning till litet uppskall — och även Anna börjar numera lugna sig, i synner-

het sedan Bengt Lidforss i Arbetet uppträtt som åskledare". Mot Öhrvalls förebråelser riktade han senare följande försvar:

Jag kan ej inse rättare än att min ståndpunkt — förutsatt man ej tror att vi kunna hamla upp mot en stormakt — är den enda konsekventa, har du någon bättre så är jag nyfiken att lära känna den. Mitt föredrag av 92 har jag aldrig ångrat, ehuru jag under trycket av *allas* skilda åsikt, då för tillfället började tvivla på mitt eget omdöme. Att det jag sagt skall verka motsatsen av vad jag åsyftar, har jag nu hört om *allt* vad jag yttrat sedan februari 80 (jfr Mark Twains onkel, som han sökte avråda från att röka pipa emot middagsslummern). — Kan något ömkligare tänkas än Branting, Mauritz Hellberg m.fl. som vid första gnissel av en rysk sågfil, kasta alla demokratiska önskningsmål överbord och ropa på ett starkare försvar.

Wicksells medsökande till professuren blev Gustaf Cassel, Johan Lembke och Gustaf Steffen. Den sistnämnde, som bedrivit socialhistoriska och ekonomiska studier i England och Tyskland, hade före ansökningstidens utgång sökt få till stånd en överenskomelse med Cassel och Lembke om att de alla skulle avstå till förmån för Wicksell. Eftersom han inte fick dem med på förslaget — Cassel återopade sig på vikten av att få ett avgörande i frågan juridik eller icke-juridik — anmälde sig även Steffen som sökande, dock utan något annat hopp än att möjligen få en kompetensförklaring. Trots påtryckningar från olika personer, som hoppades kunna spela ut dem mot Wicksell, tog emellertid både Steffen och Lembke tillbaka i början av 1901.

Kvar stod sålunda bara Wicksell och den femton år yngre Gustav Cassel, som efter att vid nittitalets mitt ha disputerat i matematik varit läroverkslärare och inte hunnit ägna mer än tre, fyra år åt nationalekonomin. Hans skrifter bestod ännu blott av en del uppsatser och en liten nytryckt bok *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag*, och han saknade helt juridisk utbildning. Sak-kunniga blev Hamilton, Davidson och den danske professorn Falbe Hansen som var statistiker mer än ekonom.

Bland de av fakulteten förelagda, till största delen finansrättsliga ämnena för provföreläsning valde Wicksell *Enskilda nyttjan-*

derätter å svenska staten tillhöriga skogar. Cassel valde bland de honom förelagda ämnena *Inkomstbeskattning och förmögenhetsbeskattning efter svensk rätt* och han föreläste dessutom över det egna ämnet *Kapitalbildningen och den socialistiska delningstanken*. Dessa provföreläsningar ägde rum i mitten av februari 1901. De sakkunnigas prövning av skrifterna blev inte färdig förrän i slutet av maj, främst genom att Hamilton drog ut på tiden. De två sökandena hade dock dessförinnan haft en del att säga om varandras kvalifikationer. Cassel hade redan genom en tidskriftsuppsats inlett den kritik mot den österriskiska marginalismen och dess svenska företrädare som han sedan upprepade i många sammanhang. Wicksell hade i brev till olika vänner intagit sin för framtiden kritiska ståndpunkt till det casselska författarskapet. Till Ohrvall skrev han den 2 december 1900:

Återstår Cassel, som enligt min åsikt också borde låta bli att söka, ty han kan omöjligt bli förklarad kompetent, ens i nationalekonomi. Han har visst gott huvud och stor formell talang, men saknar självkritik och har etablerat sig alldeles för tidigt såsom mästare. Hans nyss utgivna bok "Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag" (kritik av det Rodbertus-Marxska systemet, titeln avsiktligt = Anton Mengers bekanta arbete) är friskt skriven och skulle vara mycket bra, fast ej originell just, om han inskränkte sig till en granskning av den socialistiska värdeläran från den vetenskapliga ekonomiens ståndpunkt. Men i stället vill han samtidigt partout reformera hela den teoretiska nationalekonomien med den påföljd att stora partier av hans bok äro alldeles misslyckade, icke långt ifrån att vara rena pekoralia i vetenskapligt avseende. (Det är kanske ej värt, att du säger detta till någon just nu, efter det kommer från mig). Jag påpekade felen för honom, då jag härom dagen gästade honom i Köpenhamn där de bo; han kunde ej försvara sig men har den "lyckliga" förmågan att slå bort alla anmärkningar såsom obetydligheter, under det han håller ett väldigt kacklande över det minsta korn han tror sig ha träffat på, även om det är självklara saker som alla människor känna till.

Jag skulle ha god lust att rent av säga honom, att han utsätter sig för obehag, om han fullföljer med denna bok som pièce de résistance, men Anna vill ej att jag skall göra det, emedan han skulle tolka det såsom framsprunget ur egennyttiga motiv. Det är det naturligtvis också,

men sannerligen jag skulle göra det, om han hade den minsta utsikt att uppnå något. Att Falbe Hansen ej ser felet (det finnes åskilliga sådana i boken, men i synnerhet ett kardinalfel rörande kapitalräntans begrepp och uppskattning) är ju möjligt, och att gubben Hamilton ej upptäcker det är självklart, men Davidson torde nog piska fram det, och i och med detsamma är boken improbabel. Det är ledsamt, ty Cassel är en verklig förmåga och blir nog bra, bara han kunde komma ifrån denna fixa föreställning att i nationalekonomien egentligen ingenting fanns utträttat före 1898, då han själv började ägna sig åt den.

När de sakkunniga den 3 juni 1901 inför fakulteten avgav sina utlåtanden, visade det sig att Hamilton, som förklarar båda de sökande kompetenta, satt Wicksell främst, att Davidson satt Wicksell före Cassel som nationalekonom samtidigt som han förklarar den senare inkompetent till den delvis juridiska professuren, medan Falbe Hansen satt Cassel först av de båda enligt hans mening kompetenta sökandena. Av visst intresse är att endast en av de sakkunniga, nämligen Davidson, kan ha varit i stånd att överhuvudtaget fatta vad som stod på sidorna i Wicksells pristeoretiska skrifter. I Hamiltons långa yttrande märktes detta av den vaga och kringgående behandlingen av särskilt *Über Wert*, medan Falbe Hansen i sin korta framställning rent ut angrep den deduktiva och matematiska metoden.

Några mer svårartade attacker mot de wicksellska samhällsidéerna finner man inte i utlåtandena. Hamilton gav dock Wicksell i förbigående en gliring för hans bristande juridiska formsinne. Han uttryckte också den förhoppningen, att Wicksell i en ny akademisk ställning skulle kunna övervinna sin benägenhet för doktrinarism, "som stundom förvillar hans eljest så klara omdöme och låter honom i fullt god tro uppfatta förhållanden på det sätt som bäst överensstämmer med förutfattad mening och befintliga sympatier". Grunden för att Falbe Hansen satt Wicksell i andra rummet var att han mer trodde på Cassel som lärare: "han egner sig bedre end Wicksell till Vejleder for de Unge, særlig til Lærer for vordende praktiske Embedsmænd".

Davidsons yttrande var denna gång liksom när Wicksell sökte docentur i Uppsala uppskattande men ändå på somliga punkter,

särskilt de finansvetenskapliga, ganska kritiskt. Wicksells nationalekonomiska skrifter bar dock enligt hans mening som helhet vittne om, "att det anseende såsom framstående vetenskapsman, som författaren vunnit, är byggt på mycket god grund". Det blev

Tor-Wicksells strid med jättarna.

Bland Knut Wicksells motståndare bland medlemmarna i konsistoriet i Lund var professorerna Bäcklund (t.h. längst bort), Quennerstedt och Alexanderson (i förgrunden). Teckning av Edvard Forsström i Puck 1901.

Davidsons yrkande som fakultetens övriga ledamöter följde: Wicksell förklarades fullt kompetent, Cassel inkompetent på grund av att han saknade juridiska insikter. Hamilton hade emellertid därmed inte uppgivit allt hopp om att slippa Wicksell. I det brev där han meddelade Cassel utgången skrev han:

Till min stora ledsnad underkände fakulteten igår (emot mig och F. H.) Eder kompetens. Då detta skedde uteslutande på grund av bristande juridisk bildning, förefaller det mig *möjligt* att saken i konsistorium kunde *till fullo* avhjälpas, om Ni i början av september kunde taga kansliexamen.

I större akademiska konsistoriet, som behandlade ärendet den 14 september, satte tolv medlemmar (bland dem Hamilton) Wicksell i första rummet: åtskilliga dock med tvekan på grund av hans samhällsfarlighet. Fem satte Cassel i första rummet, medan en förklarade båda inkompetenta. Den sistnämnda ståndpunkten intogs av professor Quennerstedt, vilken om Wicksell yttrade att hans åsikter var på en gång lockande och olämpliga. "Jag har hört ynglingar som han bibragt ett slags entusiasm över malthusianismen och läran om nödvändigheten av att genom preventiva medel hindra folkökningen, liksom jag hört livligt bifall skänkas åt påståendet att en högre kultur bör under vissa omständigheter motståndslöst uppgiva sin självständighet för att bli ferment i en lägre." Ytterligare fem — bland dem alla juristerna utom Hamilton — förklarade Cassel inkompetent, medan sålunda tolv förklarade honom kompetent. När Cassel ett par veckor senare kom tillbaka från en studieresa i England, återtog han sin ansökan. Samtidigt riktade han med en förklaring i Handelstidningen ett angrepp både mot det juridiska kompetenskravet och sin förre medsökande.

Efter detta skulie valet av Wicksell normalt endast ha krävt en formell bekräftelse. Då inträffade emellertid att prokanslern biskop Gottfrid Billing avstyrkte den väntade utnämningen. Enligt hans mening måste det anses föreligga en toleransgräns för universitetsstadgans bestämmelse om att blott graden av ådagalagd vetenskaplig skicklighet skall utgöra grund vid förslag till akademiska lärarämbeten. Denna gräns ansåg han Wicksell ha överskridit genom propaganda för sina betänkliga teorier. Till ackompanjemang av en stormande pressdebatt, demonstrationsmöten av studentkårerna i Lund och Uppsala och opinionsyttringar från akademiska lärargrupper gick ärendet vidare till universitetskanslern.

Kansler Gilljam förklarade sig tveka inför ett tillstyrkande, under hänvisning till Wicksells saknad av "blick för det verkliga livets förhållanden" som lett honom till åsikter, "motbudande för den nationella och sedliga känslan". Inte desto mindre hemställde

BAKLÄXA

Magister Gilljam: Ja, Gottfrid har uppfört sig illa under lektionen och stuckit Knut med en knappål. Nu får Gottfrid sitta över och läsa på Sveriges grundlagar och universitetsstatuterna.

Teckning av Edvard Forsström i Puck 1901.

kanslern att Wicksell på grundval av sin till fullo styrkta vetenskapliga skicklighet skulle jämlikt universitetsstatuterna utnämnas till professor. Den 1 november 1901 kom den kungliga utnämningen. Den hälsades av den radikala opinionen som "en seger för rätt och lag över det klerikala attentatet mot forskningens frihet". Öhrvall trodde sig veta, att "drottningen och hennes svarta anhang" varit i verksamhet för att hindra utnämningen, men att

kungen givit efter för den starka liberala universitetsopinionen, enligt principen "lite frisinnad får man ju lov att vara".

Indignationen mot prokanslerns ingripande och lättnaden över att Wicksell äntligen blivit placerad hade hos hans nära vänner kommit att i någon mån undanskymma deras kritik mot att han själv genom utmanande handlingar bringat striden å stad. Famil-

— Och du heter?
— Mitt namn är *docent* Wicksell.
— Jaså. Ja, jag vet, att du med rätta förtjänar ett mycket gott vitsord.

— Namnet?
— Mitt namn är *docent* Wicksell, sökande till professuren i national-ekonomi.

— Jaså, det är du. Du begagnar din skicklighet till att sprida upplösande läror. Ut med dig!

Knut Wicksell och biskop Billing.

Teckning av Arthur Sjögren i Karbasen 1901.

jen Ohrvall skrev och berättade om den glädjefest som hållits när meddelandet kom. Den hade inte varit mindre än när Hjalmar Ohrvall själv två år tidigare fått sin professur, trots det motstånd som mött också hans radikala idéer.

Kravet på universitetsstatuternas efterlevnad hade emellertid

inte hävdats enbart av den politiska vänstern. I själva verket hade ett stort antal konservativt inställda akademiker deltagit i opinionsyttringarna till åsiktsfrihetens skydd, och samma ståndpunkt hade intagits av de stora högertidningarna. Uppenbarligen fanns det dock också en stark opinion med motsatt inriktning. Tidningen Vårt Land talade om "de många stilla i landen" som inte kunde förlika sig med de wicksellska idéerna och som, om de uppbådades, verkligen skulle ge prov på en massdemonstration.

Om den besvikelse utnämningen framkallade bland de konventionellt tänkande har Sommarin lämnat ett vittnesbörd. Den 1 november höll Akademiska kapellet musikafton i Lund. När dirigenten meddelade den stora händelsen på en lapp som han höll upp med ett notställ — *Wicksell professor!* — steg ett besviket sus från den mest av äldre universitetsdamer bestående publiken. Ute var hoppet om att slippa den oefterrättlige Wicksell, som nu med professorlig auktoritet kunde sprida sina för den nationella och sedliga känslan så motbjudande åsikter.

Insatser inom pristeorien

I sin på många sätt beundransvärda *History of economic analysis* skriver Joseph Schumpeter att Wicksell, om man bortser från hans passionerade intresse för nymalthusianismen, levde den lärdes stilla och tillbakadragna liv. Denna storslagna missuppfattning kan trots allt egga till en fråga av biografiskt intresse. Hur kom det sig att Wicksell, under åttitalet ännu osäker om yrke och försörjning, i sin studieinriktning oroligt pendlade mellan matematik och malthusianism, i sin intellektuella utveckling ständigt störd av personliga och politiska kriser, under nittitalet kunde göra en historiskt betydande insats inom den ekonomiska vetenskapen?

Ännu så sent som på hösten 1885 hade han varit sysselsatt med examensstudier i matematik och fysik. Visserligen hade han redan 1880 fått en viss kontakt med nationalekonomiska frågor. I Drysdales besynnerliga skrift hade han läst om klassikernas jordränte- och befolkningsteorier, och han hade varit med om att på svenska utge lönekapitlen i Mills huvudarbete. Malthusianismen hade dock, såsom en del av den utilitaristiska etiken, främst varit en livsåskådningsfråga för honom. Han hade närmat sig den malthusianska litteraturen i samma strävan efter en samhällsformel som kommer många unga studenter att vid sidan av facket småläsa och fundera över politiska pamfletter och programskrifter.

Efter en naturvetenskaplig examen hade han på flykt undan hjärtesorger hamnat i London, och det var där han i slutet av år 1885 först började läsa ekonomisk teori. Ehuru han då verkligen fördjupade sig i dessa studier, för vilka hans matematiska skolning gjort honom väl beredd, ledde de såvitt man kan se av det biografiska materialet inte till några planer på ett fortsatt självständigt arbete inom den ekonomiska teorin. Återkom-

men till Sverige kastade han sig åter in i politisk verksamhet, och hela studieåret 1886—87 flackade han omkring som populärföreläsare.

Under det andra Londonbesöket på hösten 1887 upptog han inte några nya teoretiska studier; han flyttade bara över sitt politiska bohemi till ett annat land. I Strassburg och Wien, dit han sedan reste, tillbringade han tiden med att förstrött lyssna på dåliga föreläsningar och sitta på kaféer, i olust och ensamhet. Så sent som på våren 1888 delgav han vännerna därhemma sin framtidsplan: att i Malthus anda skriva en ny stor befolkningsbok, för vilken stoff skulle sökas under en Amerikaresa.

Under åttitalets sista år hände emellertid några saker som kom att stödja det intresse för ekonomiska studier som i hans oroliga sinne tävlade med många andra. I juli det året träffade han sin blivande hustru. Tanken på äktenskap kom att stärka hans strävan efter stabilitet i tillvaron, den drev honom fram mot ett yrkesval. Redan i sitt stora uppsalatal hade han uppställt kravet på att den mogna studenten skulle få "enligt själva naturens ordning leva tillsammans med en älskad kvinna", och denna önskan hade genom åren förblivit hans lidelse och livsåskådning. När till slut en kvinna inträdde i hans ensamma liv, måste det ha varit av väldig betydelse för hans sinnesro och arbetsförmåga.

Vid samma tid som han på det personliga området fått både motiv och möjligheter för en mer samlad vetenskaplig gärning, hade han kommit under ett nytt intellektuellt inflytande. Han hade redan tidigare stiftat bekantskap med den historiska delen av Böhm-Bawerks kapitalteori och även med beundran läst dennes klara framställning av gränsnytteläran i Conrads *Jahrbrücher* 1886. På våren 1889 fann han så i Berlin ett exemplar av Böhm-Bawerks nyutkomna positiva kapitalteori, och den blev för honom en uppenbarelse. Senare den våren utarbetade han de fyra pristeoretiska föreläsningar som med en del mindre förändringar kom att sättas som inledning till hans första bok, den år 1893 utgivna *Über Wert, Kapital und Rente*. Under den tid som förflöt mellan de pristeoretiska föreläsningarna (maj 1889) och det fortsatta utarbetandet av *Über Wert* (1892—93) publicerade han

de uppsatser om befolkningsutvecklingen och överproduktionen som kom att bilda en övergång mellan de malthusianska och ekonomisk-teoretiska skedena i hans utveckling.

När Wicksell i slutet av åttitalet vände sitt intresse mot nationalekonomien möttes han av en livlig teoretisk debatt. Nya idéer av omvälvande betydelse hade där framträtt under de gångna årtiondena. De ofullkomliga teorier om marknadshushållningens lagar, som vid tiden omkring år 1800 uppställts av de klassiska ekonomerna, hade kommit att bevaras nästan oförändrade under mer än ett halvsekel. Vetenskapens flöde hade sedan länge varit stelnat i doktrin. Ännu i sin 1871 sista gången reviderade lärobok återgav John Stuart Mill på det hela taget samma prisbildningsteori som han lärt av sin far och av dennes vän Ricardo, och till vilken dessa i sin tur fått avgörande impulser från Adam Smith. Den yngre Mill hade till och med kunnat skriva, att det ingenting fanns i prisbildningslagarna som han själv eller någon framtida författare ytterligare skulle behöva utreda. Och han avslutade lärobokens sammanfattning av prisbildningslagarna med en nöjd lakonism: "Sådan är den allmänna teorin för bytesvärdet." Just det året utgav Jevons och Menger, oberoende av varandra, de teoretiska verk där det tidigare betraktelsesättet för alltid utdömdes.

Klassikerna hade uppställt två huvudlagar för prisbildningen. För sådana varor som inte kan ökas till mängden, exempelvis gamla konstverk eller sällsynta böcker, bestäms priset av i hur hög grad de åtrås av köparna. Den prisbildande faktorn är dessa varors nytta. Sådana varor som genom produktion kan ökas till sin mängd kommer att normalt få ett pris som motsvarar deras produktionskostnader, bland vilka arbetslönen är den väsentliga. Under förenklade förhållanden kan det t.o.m. sägas att priset bestämmes av arbetslönen. Det var denna lära som sköts åt sidan av en ny generation.

De nya teoretikerna visade, att varornas värde alltid berodde på den nytta de gav konsumenten. Men vad värdet berodde på var inte den totala nyttan, utan nyttan av den sista varuenhet som konsumeras: gränsnyttan. För Adam Smith och följande generationer hade det framstått som en oupplöslig paradox, att

vattnet med dess höga nytta, dess outhärlighet, hade ett så lågt pris jämfört med som helhet så onyttiga ting som diamanter. Den nya teorin lärde att vattnet, trots sin stora totala nytta, får ett lågt pris, därför att dess riklighet tillåter oss att utsträcka förbrukningen till en punkt där gränsnyttan, nyttotillskottet av ytterligare en enhet, är ringa. Gränsnytteteorien kastade sålunda ljus över det halvdunkel som rått i fråga om värdets natur. Dessutom rymde den nya teorien en förklaring till bytesmekanismen på de varumarknader där de enligt gränsnyttprincipen värderande köparna och säljarna uppträder. Teorien fördes med andra ord vidare från det subjektiva till det objektiva värdets problem.

Marginalismen gav en riktigare och fullständigare analys av varubytets principer. Men den betydde i kanske ännu högre grad en kritik av klassikernas andra lag, den som innebar att de producerade varornas priser bestämdes av kostnaderna. Den nya skolans grundsats var här, att produktionsmedlens värde blott återspeglar konsumenternas marginella värdering av motsvarande färdigvaror. Åt denna sats gav marginalisterna uttryck med särskild skärpa och övertygelse.

Jevons: Faktum är att det arbete som en gång nedlagts på en vara saknar allt inflytande på dess värde: det är för alltid borta och förlorat. I det ekonomiska livet är det förflutna evigt förflutet; vi börjar alltid på nytt varje ögonblick och uppskattar tingens värde efter deras framtida nytta.

Menger: Det värde varor av lägre ordning har för oss kan inte bero på värdet av de varor av högre ordning som använts vid de förstnämndas produktion; det är tvärtom klart att värdet av varor av högre ordning alltid och undantagslöst beror på det anteciperade värdet av de varor av lägre ordning, vilkas framställning de tjänar.

Böhm-Bawerk: Från slutprodukts gränsnytta kommer alla produktionsmedelsgrupper att härleda sitt värde, men denna härledning sker liksom etappvis. Först och omedelbart inpräglas gränsnyttan i slutprodukts värde. Sedan bildar denna ett rättesnöre på den varugrupp den utgått ur, denna i sin tur för värdet på den tredje varugruppen och denna slutligen för den fjärde och sista gruppen. Från etapp till etapp ändrar de ingående elementen beteckning, men i deras

skilda beteckningar verkar hela tiden samma fenomen: slutproduktens gränsnytta.

Från denna enhetliga och gemensamma utgångspunkt förkastade marginalisterna den gamla läran om produktionskostnadernas prisbestämmande betydelse. Klassikerna hade, skrev Böhm-Bawerk, tolkat den normala tendensen till likhet mellan varornas priser och kostnader såsom en verkan från kostnadssidan. Enligt den nya synen uttryckte denna likhet blott färdigvaruprisets etappvisa återspeglning inom produktionen. Den nya synen på förhållandet mellan priser och kostnader gav anledning till en omprövning av hela den lära om prisbildningen på produktionsfaktorer, som hos klassikerna bestått av specifika och oenhetliga teorier för jordräntans, arbetslönens och profitens bestämning.

Produktionsfaktorerna kunde från den nya utgångspunkten ses som leverantörer av "tjänster och varor av högre ordningen". Handeln med dem kunde visas ske genom samma slags värderingar och samma slags marknadsmekanism som på konsumtionsidan. Denna marginalismens utbyggnad åt produktionssidan fanns blott antydd hos Jevons och Menger. Ett par år senare framträdde den hos Walras fullt genomförd — må vara med inskränkande förenklingar — och dessutom matematiskt formad.

Det är mot den här skisserade bakgrunden man har att se Wicksells insatser inom pristeorien. En uppställning som den nedanstående över den teoretiska utvecklingens huvuddrag ger en tydlig erinran om att i slutet av åttitalet marginalismens grundbegrepp redan var utarbetade. De nya idéerna hade inte bara fått en första trevande prövning. Detta hade skett för flera årtionden sedan i den glömda generationen: hos Cournot, von Thünen, Du-puit och Gossen. Marginalismen hade därefter framträtt som en allmän och utslagsgivande lära genom Jevons, Mengers och Wal-ras tre stora skrifter från sjuttitalets början. Och när Wicksell tog upp sina ekonomiska studier hade i själva verket redan ett tredje skede inletts: en ny generation hade börjat konsolidera och utbygga genombrottstidens tankegångar. Främst i denna generation stod väl Böhm-Bawerk, som dels 1886 givit en sammanfatt-

ning av de centrala tankegångarna i den marginella bytesläran, dels var i färd med att utarbete en kapitalteori enligt den grundtanken att kapitalbildning och utlåning av kapital kan uppfattas som ett byte mellan nutida och framtida förnödenheter.

Huvuddragen av marginalismens utveckling före 1900

Författare	Födel- seår	Första viktiga arbete inom värdeläran	Tryckt år
<i>Förberedandet</i>			
Cournot	1801	Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses	1838
von Thünen	1783	Der isolierte Staat, Vol. II	1850
Dupuit	1804	De la mesure de l'utilité des travaux publics	1849
Gossen	1810	Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs	1854
<i>Genombrottet</i>			
Jevons	1835	Theory of political economy	1871
Menger	1840	Grundsätze des Volkswirtschaftslehre	1871
Walras	1834	Eléments d'économie politique pure	1874
<i>Konsolideringen</i>			
Böhm-Bawerk	1851	Positive Theorie des Kapitals	1889
von Wieser	1851	Der natürliche Wert	1889
Marshall	1842	Principles of economics	1890
Wicksteed	1844	Coordination of the laws of distribution	1894
Wicksell	1851	Über Wert, Kapital und Rente	1893
Pareto	1848	Cours d'économie politique	1896
Barone	1859	Studi sulla distribuzione	1896
Fisher	1867	Mathematical investigations in the theory of value and prices	1892
Clark	1847	The distribution of wealth	1899

Wicksell kom sent med i detta vetenskapliga arbete. Han fick å andra sidan en flygande start. Vad han uträttade med sitt stora arbete *Über Wert, Kapital und Rente* kan här blott antydast; i tillgängligare och samtidigt mer utvecklad form finns dock så gott som hela hans pristeoretiska forskningsinsats i den första volymen av de 1901 utgivna föreläsningarna. Till att börja med förbättrade han och förenklade matematiken i den allmänna lära om varubytet som redan framlagts av Walras. Sammanhangens egen natur hade kommit att ge den matematiska metoden stora fördelar, och den hade därför börjat tillämpas även av de marginalister som hade brister i sin matematiska utrustning. Wicksell tillhörde den lilla grupp som kunde falla tillbaka på en redan uppövad matematisk färdighet. Walras matematik var, har det sagts av den amerikanska ekonomen George Stigler, fumlig och långrandig, även om den var bättre än Jevons. "Walras behövde mer än hundrafemtio sidor för att ge en överblick av den allmänna bytesjämvikten på konsumentmarknaden; Wicksell genomförde denna uppgift på tjugo sidor, och Edgeworth gjorde det i en fotnot."

När Wicksell förde över sin analys från varubytets till produktionens problem, följde han till en början samma tankelinje som hos genombrottsmännen. Inom prisbildningen är det, utvecklade han, inte bara fråga om ett byte av redan på marknaden befintliga varor, utan köpare och säljare tar också hänsyn till framtidens tillgång och efterfrågan, till framtidens produktions- och försäljningsmöjligheter. På så vis kommer inte bara produkter att bytas utan också de tjänster som utförs av produktionsfaktorerna: av arbetet, naturtillgångarna och kapitalet. Men, frågade han, *har* verkligen därmed ett nytt element kommit in i bytesproblemet? "Man skulle vara benägen att tycka, att de produktiva tjänsterna skulle kunna behandlas precis på samma sätt som varorna själva, efter den regeln att likhet eller proportionalitet skall råda i deras gränsnyttor för ägarna, d.v.s. för arbetarna, jordägarna och kapitalisterna."

Denna teori om att produktionsresultatet fördelas mellan produktionsfaktorerna efter deras marginella bidrag hade redan för-

ut uppställts av Walras. Men Wicksell var en av de första som insåg dess generella betydelse, och han skulle komma att bli en av dess mest framstående uttolkare. Den insats inom produktionsläran han gjorde med sin första skrift var emellertid en annan. Han påvisade den brist som fanns i Walras lösning av fördelningsproblemet genom att hänsyn inte tagits till produktionens tidsmoment. Denna brist utfyllde han på grundval av den kapitalteori Böhm-Bawerk några år tidigare uppställt. Samtidigt utvecklade han och gav matematisk form åt denna teori. "Hans omformulering av denna lära är", skriver George Stigler, "nästan att jämställa med ett självständigt bidrag, ty han undanröjer många av de invändningar som lätt kan riktas mot Böhm-Bawerks framställning. Wicksells formulering är föredömlig i sin korthet och inre följdriktighet, och den har mycket större räckvidd."

Under de år Wicksell förberedde sina insatser inom pristeorien hade inga större framsteg gjorts bland de svenska vetenskapsmän som kunde tänkas arbeta på detta fält. Vid de svenska universitetet var ju nationalekonomien blott ett biämne inom den juridiska fakulteten. Visserligen hade lundaprofessurens innehavare under åren omkring 1860 utgivit ett par ekonomiska skrifter, men de innehöll ingenting annat än korta och ytliga referat av den äldre litteraturen. Hamilton stod uppenbarligen alldeles främmande för de frågeställningar som vid denna tid åter började selsätta de teoretiskt verksamma vetenskapsmännen.

Inte heller de övriga nyskrivna eller översatta nationalekonomiska grundböcker, som från mitten av 1800-talet utkom i vårt land, rymmer några ansatser till självständig analys. I somliga av dem har prisläran efter franskt mönster lagts upp väsentligen efter tillgång-efterfrågeschemat, i andra dominerar de engelska klassikernas arbetsvärdelära. I de föreläsningar vid Tekniska högskolan över nationalekonomiens grunddrag, som C. Westman utgav så sent som 1885, har visserligen Mengers arbete upptagits bland använd litteratur. Av någon mengersk tankegång finns dock intet spår. Bytesvärdet säges på gammalt sätt vara bestämt av varans totala nytta, dess "brukbarhetsvärde", i förening med

svårigheten att förvärva den. Karl af Geijerstams samma år utgivna föreläsningar vid Stockholms arbetarinstitut innehöll inte ens några anspråk på tidsenlighet. Bokens byteslära var utarbetad efter J. S. Mill, dess fördelningslära efter Henry George.

Den som i Sverige gjorde de första insatserna på vetenskaplig nivå var David Davidson i Uppsala. I de avhandlingar från 1878 och 1880, där han granskade den tidigare behandlingen av kapitalbildningens resp. jordröntans problem, visade han stor förtroget med den äldre engelska och tyska litteraturen. Hans allmän-teoretiska syn rörde dock ingen större påverkan från den nya marginalismen, även om han i den kapitalteoretiska avhandlingen på några punkter anknöt till Mengers huvudarbete. Samma intryck ger de utförliga anteckningar som bevarats från hans nationalekonomiska föreläsningar 1884. Av de nya teoretikerna nämns där ingen annan än Menger. Vad som kommit med är enbart marginalismens enklaste tankar: gränsnyttbegreppet och principen om produktionsfaktorernas härledda värde. Davidson når däremot aldrig fram till den bestämning av bytesjämvikten som ett årtionde tidigare utretts av Jevons och Walras. Han har heller ingenting att säga om den walraska lösningen av fördelningsproblemet.

Den svenska diskussionens ofullständighet framträder särskilt tydligt hos Johan Leffler, den nationalekonom som, med förbigående av Wicksell, vid denna tid fick sköta undervisningen i Stockholm. Hans år 1881 utgivna *Grundlinier till nationalekonomiken* var helt oberörd av den sedan ett årtionde pågående teoretiska nyorienteringen. Menger nämnes där blott för sin stridsskrift mot den historiska skolan, Jevons och Walras förekommer endast i en uppräknig över författare tillhörande frihandelsskolan. I den år 1894 utgivna handboken *Det ekonomiska samhällslifvet* har Leffler ett inledande pristeoretiskt avsnitt, där han emellertid blott berör de mengerska grundsatser som redan var kända genom Davidsons skrifter och föreläsningar. I Lefflers senare avsnitt, som tydligen författats närmare utgivningsåret, är läget helt förändrat. Han redogör nu för den marginella prisläran i dess av

Jevons och Wicksteed utvecklade form, och han behandlar både Böhm-Bawerks och Wicksells insatser inom kapitalteorien.

Trots den relativt sena tidpunkten röjer emellertid handbokens olika bidrag inget som helst inflytande från den marginella *fördelningslära* som redan 1874 framlagts av Walras och senare utvecklats av Wicksell. Det är i själva verket tydligt att både Davidson och Leffler ännu ett stycke in på nittitalet saknade kännedom om marginalismen i dess mest utvecklade form. I Nordisk Familjeboks första upplaga, där Leffler var nationalekonomisk huvudmedarbetare, är visserligen Jevons och Menger upptagna. Om den förre sägs (1883) att han tillhörde "den abstrakta frihandelskolan", den senare behandlas (1886) uteslutande för sina insatser i metodstriden mot den historiska skolan. Walras är över huvud taget inte nämnd, varken i huvudupplagan eller i det under nittitalets sista år utgivna supplementet.

Efter utgivandet av *Über Wert* inträdde ett långt uppehåll i Wicksells pristeoretiska arbete. Han var under nittitalets fortsättning fullt sysselsatt med andra uppgifter. Efter det finanstestetiska författarskap, som 1895 ledde till disputation, följde först de juridiska studierna och sedan de penningteoretiska insatserna. Under dessa år hade inom fördelningsteorien gjorts en rad nya framsteg, genom bidrag av i första hand Wicksteed, Pareto, Barone och J. B. Clark. Ehuru han själv inte hade tillfälle att delta i detta arbete följde dock Wicksell dess resultat och skrev också några anmälningar av dem. Han hade ju en särskild mottaglighet för den gränsproduktivitetslära som var under utveckling. I sitt studium av befolkningsfrågan hade han nämligen redan under åttitalet begagnat sig av den klassiska jordräteteori som föregrep den allmänna gränsproduktivitetsläran. Det hade också varit med utgångspunkt i Malthus-Ricardos-Thünens marginalanalys han lagt upp den kritik av kravet på normalarbetsdag som han så ofta framförde under åren 1890—93.

När alla nittitalets forsknings- och specimineringsmödor var undangjorda, tog Wicksell upp gränsproduktivitetsläran till förnyat studium. År 1900 publicerade han i *Ekonomisk Tidskrift*

den uppsats om *Gränsproduktiviteten såsom grundval för den nationalekonomiska fördelningen*, som utgjorde en förstudie till framställningen i följande års föreläsningar. Också efter föreläsningarnas utgivande fortsatte han i sin strävan att fullända den marginella lösningen av fördelningsproblemet. Han utgav efter ytterligare ett år sin av en utförlig korrespondens med Davidson föregångna uppsats *Till fördelningsproblemet*, vilken senare uppmärksammats som ett viktigt bidrag till den internationella diskussionen om gränsproduktivitetslärans innebörd och giltighet.

Med sitt författarskap inom pris- och fördelningsteorien hade Wicksell kommit in på ett område som ingalunda var fredat från politiska kontroverser. Värde läran hade tvärtom varit nära sammanknuten med samtidens politiska åskådningar, först liberalismens och sedan socialismens. Man har under sådana förhållanden skäl att fråga om den politiskt så passionerade Wicksell i sitt forskningsarbete förmådde underordna sig vetenskapens krav på objektivitet.

I sin politiska verksamhet erkände han ju inga auktoriteter. Här var inga institutioner heliga; inga hävdvunna regler fick inskränka den förbehållslösa prövningen efter demokratiens och nyttans principer. Att i politiska sammanhang åberopa traditionen var för honom "obskurantism", att undertrycka kritiska åsikter var "under alla omständigheter ett ont". Som forskare underkastade han sig emellertid, frivilligt och med ovanlig konsekvens, de krav som av tradition uppställts inom vetenskapens samfund. Sina ideal hade han bland de vetenskapsmän som uppriktigt och utan fördom sökte sanningen och som sakligt och anspråkslöst framlade sina rön. Och han uppträdde ofta dömande mot forskare som i sitt arbete brustit i objektivitet och noggrannhet och som i sitt framträdande inte förmått undertrycka sin jagiskhet.

Renhetskrav av detta slag hade ju framträtt tidigt, för dem fanns en tydlig disposition redan i den unge Wicksells personlighet. Under uppsalaåren hade denna hans vilja till objektivitet och klarhet hämtat styrka ur den naturvetenskapliga utbildningen och sedan ytterligare befasts genom intrycken från den milliska utilitarismen. I sitt föredrag om samhällsolyckorna hade han cite-

rat Benjamin Höijers ord: "Sök sanningen, och bär vägen än till helvetets portar, så klappa på." Och mot slutet av 1882 hade han, i ett brev till Öhrvall, vänt sig mot Heap Åbergs nyutgivna arbete om den boströmska världsåsikten. Det är, skriver han, "hög tid att någonting göres för att visa vårt lands allmänhet att de åsikter som de där herrarna utan vidare döpa till 'lägre', 'empiriska' eller till och med 'krassa' i själva verket innehåller mer förnuft än vår filosofi drömmer om". Han erinrade också om de nya nerv- och sinnesfysiologiska undersökningarnas betydelse för psykologien.

Men detta rör ej uppsalafilosoferna, de hämta allting ur sitt medvetandets djup... hela denna massa av kvasiologiska spetsfundigheter börjar verkligen bli så genomskinligt humbugsmässig, att det är undransvärt att den ännu kan i tryck framläggas för ett bildat publikum. Men att tänka sig, att en solklar vederläggning av hela detta system av såpbubblor skall höra till de litteraturalster "som icke gå", det är onekligen lite benhårt.

Också hans tidiga ekonomiska studier hade ställt honom under inflytande av ett rent vetenskapligt synsätt. Den första pristeoretiska bok han läste var Jevons Theory of political economy, den andra upplaga i vilken författaren med stor frikostighet redogör för alla de skrifter där hans upptäckt av gränsnytteprincipen befunnits vara föregripen. Wicksells fortsatta studier hade fört honom både till sådana ädla klassiska författare som Adam Smith, Malthus och Ricardo och till en grupp samtida akademiska forskare med utpräglad respekt för vetenskapens regler.

Denna respekt kom han att inta också i sin egen vetenskapliga gärning. Den hade som vi sett framträtt i hans första nationalekonomiska uppsats, publicerad 1890 i den norska Samtiden, och den genomgick hans första större arbete *Über Wert, Kapital und Rente*. *Nationalekonomien* är, skriver han i ett tidigare utkast till detta arbetes inledning, väsentligen en lära om kvantiteter. "Vad häri ej kan uttryckas i matematisk form är i själva verket ej föremål för vårt vetande, blott ordspel." Ehuru han med åren något reviderade sin åsikt om det matematiska språkets betydelse

för nationalekonomien, kvarstod alltid hans motvilja mot "såpbubblor" och "ordspel".

Såsom redan framgått av breven från studietiden i Tyskland såg han den historiska skolan som en storleverantör av ord utan värde, och han kritiserade även i sin bok de tyska ekonomerna för deras eftergifter åt den politiska makten. I dess inledning finns en not, införd mot hustruns avrådande, där han beskyller de tyska ekonomerna för att under socialistlagarnas tryck ha flytt från behandlingen av tidsproblem till de rent historiska undersökningarna. Härigenom hade också en mängd ohållbara socialistiska argument kunnat undslippa vetenskaplig kritik och till och med i växande grad börjat intränga i den tyska professorslitteraturen. När han förut i föreläsningsform framfört de doktrinhistoriska synpunkter, som fick bilda inledning till *Über West*, hade han givit sin kritik mot de tyska ekonomerna en ytterligare tillspetsning. De tyska vetenskapsmännen hade, sade han försmädligt under föreläsningarna, i sitt förakt för den aprioriska metoden kommit in på ett slags aposterioriskt filosoferande.

De ledande personligheternas omslag på det handelspolitiska och finansiella området, om än aldrig så överraskande, varda gärna signalen till en motsvarande frontförändring inom den officiella vetenskapen; eller som det heter i Schillers poem *Die Weltweisen*

... gleich wird von Diesen
Die Möglichkeit erwiesen.

De nya teorier som Wicksell i sin bok sammanfattade och förde vidare vände sig ju särskilt mot den ricardoanska värdeläran. Liksom de tidigare marginalisterna förkastade han denna lära, trots att han funnit den vara rent formellt riktig och i hög grad konsekvent och strängt genomförd. Den klassiska värdeläran kunde också tillgodoräkna sig en särskild jordränteteori, som visade en betydande likhet med den nya gränsnyttemetoden. Den engelska forskningens lidelsefria och opartiska undersökning hade dessutom obarmhärtigt blottat de ömtåliga punkterna i det moderna ekonomiska livet. Manuskriptet till de tidigare föreläsningarna

upptar emellertid i detta sammanhang ett mot klassikerna riktat kritiskt avsnitt som aldrig kom med i *Über Wert*. Om Ricardos värdelära skrev Wicksell i det tidigare manuskriptet:

En annan brist är dess stora ensidighet; den förutsätter en fullkomligt fri konkurrens mellan arbetarna liksom mellan kapitalisterna och följaktligen blott *ett* slag lika avlönat arbete. Om således det yrkesskickliga och än mer det lärda arbetet faktiskt avlönas långt högre än det vanliga grovarbetet, så skulle detta bero på att de förra fordra en mycket längre förberedelse-tid, och om denna tages med i beräkningen skulle det visa sig, att det finare arbetet i verkligheten ej lönades högre än det grövre.

Detta är emellertid, såsom t.ex. Cairnes påpekat, ett misstag. Mellan befolkningens olika lager existerar inte någon verklig eller verksam konkurrens; i lönen för det finare arbetet ingår tillika en god del av vad man kunde kalla räntan på ett individuellt eller klassmonopol. En läkare eller advokat kan ofta på några minuter förtjäna ett arvode som för en arbetare utgör lönen för lika många timmars arbetstid.

Huru liberalt man än må anslå de förras förberedande studier, kapitalutlägg, yrkesutgifter m.m. så skall dock alltjämt en betydande skillnad återstå i de olika arbetsarternas avlöning, en skillnad som förklaras genom alla de omständigheter, som för läkaren och advokaten möjliggjort valet av deras jämförelsevis mera lukrativa bana men för arbetaren stängt tillträdet till denna.

I hans bedömning av klassikerna fanns dock även ett stort mått av uppskattning. Du bör inte, skrev han 1893 till Gustaf Steffen, alltför strängt kritisera produktionskostnadsskolan. "Deras uppfattning är snarare ofullständig än oriktig. Utilityskolan har för övrigt än så länge endast lämnat rudimenterna av en teori, principen är nog riktig men genomförandet tillsvidare mycket ofullständigt." Vid den värdering av klassikernas insatser han gjorde i ett föredrag några år efter sekelskiftet återkom denna blandning av uppskattning och kritik. Deras behandling av de ekonomiska företeelserna hade helt visst varit ofullständig, "ty i allmänhet tänkte de sig icke något annat sammanhang mellan dessa företeelser än det enkla av orsak och verkan, under det vi nu (särskilt efter

Walras) lärt oss uppfatta dem såsom ett helt av samverkande logiska relationer, ett system av krafter i jämvikt”.

Men deras *metod* var otvivelaktigt sund och har, på rätt sätt använd, visat sig i stånd av en betydande utveckling. Det är intressant att av Ricardos i senare tid utgivna brevväxling erfaras, hur litet han själv var tillfreds med sitt, såsom rent logisk prestation dock så utomordentliga system, hur han år efter år strävade att fullkomna det, fast utan framgång, och huru de byggnadsstenar, som han därvid trevande och famlande söker efter, uppenbarligen just äro de, genom vilkas insättande den moderna värde- och kapitalteorien för första gången framställt den ekonomiska lärobyggnaden i en motsägelselös, fast sluten form, låt vara att den fortfarande måste röra sig med förenklingar, abstraktioner av verkligheten.

I sin doktrinhistoriska inledning till *Über Wert* upptog Wicksell den senare reaktionen mot det ”obarmhärtiga blottande av ömtåliga punkter i det moderna ekonomiska livet” som vissa delar av den ricardoanska läran inneburit. Sådana det bestående samhällets försvarare som Carey och Bastiat hade tagit till uppgift att i möjligaste mån undandölja eller bortförklara de brister som röjts av klassikerna. De teorier som Wicksell här avsåg och vände sin kritik mot hade gått ut på att också jord- och kapitalräntorna kunde anses som grundade på arbetet. Dessa av radikala samhällstänkare angripna inkomstlag hade av harmonieekonomerna tillmätts berättigande som ersättning för tidigare generationers arbetsinsatser.

Också i det nyss citerade, något senare föredraget vände sig Wicksell mot det politiska inslaget i äldre nationalekonomi. Merkantilismen hade hävdade att samhällets välstånd endast kunde vinnas på andra nationers bekostnad. Med samhället hade då förståtts de högre klasserna, medan den egendomslösa massan uppfattats som endast en grogrund, varur kulturens, rikedomens och den nationella maktutövningens blomster sköt upp. Sedan arbetarklassen tilltagit i bildning, mognad och politisk betydelse, hade man emellertid inte kunnat förneka att även den tillhörde samhället och att hänsyn måste tas också till dess önsknings.

Försvvararna av det hävdvunna hade då ansträngt sig att i stället söka bevisa att arbetarnas intressen redan *var* tillgodosedda, så långt det kunde anses möjligt. I detta försköningsarbete hade dock de klassiska ekonomerna inte tagit del; därtill hade deras vetenskapliga hederskänsla varit för stor. Sådana som harmoni-ekonomernas prestationer var, kunde ingen förvåna sig över att arbetarna och deras ledare fylldes av förakt, och att de, när historien skulle konstrueras, föredrog sina egna konstruktioner.

Jag har alltid betraktat det såsom ett kriterium på att den moderna teoretiska nationalekonomien är på rätt väg, att det fordom från arbetarhåll så vanliga hånet mot allt vad ekonomister heter numera har tystnat, och detta, ehuru väl ingen mer ingående än en Böhm-Bawerk, den teoretiska skolans måhända främsta namn, har kritiserat marxismens överdrifter. Men arbetarna torde instinktivt känna, att lösen för nationalekonomien pånytt har blivit det förutsättningslösa sökandet efter sanningen, och de äro fyllda av det nobla medvetandet, att av *sanningen* ha de och deras goda sak ingenting att frukta.

Öber Wert innehåller också den kritik av Marx värdelära, som efter de tidigare föreläsningarna hade framkallat Brantings yttrande att den endast än mer framhävt storheten i den marxska uppfattningen. Med den anmärkningen att socialismen rymmer åtskilliga idéer som inte står eller faller med någon viss ekonomisk teori vände sig Wicksell nu åter mot den marxska teorien om arbetet som grund för bytesvärdet och om profiten som "utsuget" arbetsvärde. Att Marx övertagit och för sitt bruk begagnat den redan förut gängse arbetsvärdeläran och att han själv inte kommit på den långt ifrån lättfunna gränsnytteläran ansåg emellertid Wicksell inte vara något man direkt kunde förebåra honom för. Mindre ursäktligt var det däremot att senare socialister, framför allt Kautsky, visat sig helt oberörda av de nyare undersökningar, som eljst runt om i den vetenskapliga världen börjat tilldra sig ett alljämt växande intresse.

Visserligen skulle man kunna säga att Wicksell strävade efter att föra den politiska debatten efter samma principer som han så strängt tillämpade inom sin vetenskap. Han menade ju att också

i det politiska livet sanningen skulle följas vart vägen än bar, och att även i den politiska debatten sanningen borde uppenbaras genom bevis. Ehuru utilitarismen till sin kärna innebar ett försök att tillämpa vetenskaplighet inom politiken, fanns det emellertid även hos en så renlärig utilitarist som Wicksell en självfallen begränsning i denna tillämpning. Han var långt försiktigare som vetenskapsman än som idépolitiker, och han ställde i den förra egenskapen långt större krav på bevisning än i den senare.

På en punkt var denna begränsning särskilt tydlig. Inom vetenskapen gäller inte bara den bevisade sanningens utan också den enskilda äganderättens princip. Eftersom den personliga prestige, varmed en vetenskaplig nyupptäckt belönas, utgör en viktig stimulans för de fortsatta framstegen, anses vetenskapsmannen vara skyldig att redovisa vad han lånat från andra. Denna med patentskyddet analoga regel tillämpade Wicksell strängt i sin vetenskap men rimligtvis inte alls i sin politiska gärning. Som propagandister lånade Wicksell och hans vänner friskt från varandra och från utländska åsiktsbröder.

Utifrån sitt starka krav på vetenskaplig objektivitet kom Wicksell att rikta en fortlöpande kritik också mot de moderna försöken att i pristeorien söka stöd för tron på en fri ekonomi. Den wicksellska kritiken inleddes redan i Über Wert — den riktades då mot Launhardt och Walras — fortsatte med anmälningarna av Paretos lärobok i *Zeitschrift für Volkswirtschaft* 1897 och 1899 och mynnade ut i det avsnitt av hans föreläsningar som gavs titeln *Om vinsten vid det fria bytet*. Redan under åttitalet hade det gjorts försök att bevisa, att det under frihet uppnådda priset gav högsta möjligt behovstillfredsställelse åt envar av de bytande och därmed största samhällsnytta. Man tänkte sig saken på följande sätt. När den marknad, där köpare och säljare möts, kommit till ro vid det av gränsparets värderingar bestämda priset, har man uppnått den högsta möjliga summan av vinster på bytet: vinsterna hos de köpare, som skulle varit villiga att betala mer, lagda till vinsterna hos de säljare som skulle ha nöjt sig med mindre. Denna högsta bytesvinst är ett uttryck för en högsta

samhällsnytta. Konstruktionen i fråga hade redan övat stark lockelse på många antisocialistiska ekonomer.

Gustav Cassel, som vid denna tid börjat på allvar ägna sig åt ekonomisk teori, hade inte övertygats av den korta wicksellska kritiken av den nämnda tolkningen i *Über Wert*. Cassel skrev i ett brev från mitten av 1898 att om man lägger upp bytesanalysen på det nyss angivna sättet, så kan det obestriddligen bevisas att den fria konkurrensen medför största möjliga vinst. Det är klart, utvecklade han med anknytning till det vanliga utbuds- och efterfrågediagrammet, "att om man fastställer ett annat pris än det som bildas på den fria marknaden, så blir en del försäljningar uteslutna. De övriga kvarstå och medföra precis samma vinst som förut; alltså är den totala vinsten mindre än vid fri konkurrens". Med en hänvisning till den utförligare behandlingen i föregående års kritik av Pareto vidhöll Wicksell sin ståndpunkt och riktade följande invändning mot Cassel:

Edert eget resonemang... vilar nämligen på den tysta förutsättningen, att penningens subjektiva värde är oföränderligt detsamma för både köpare och säljare — i motsatt fall kan man ju ej utan vidare addera de båda "vinsterna" till en summa — vilket åter i stort sett involverar att de alla har enahanda förmögenhetsvillkor och ej heller få dessa förändrade genom bytet. Men under *denna* förutsättning är satsen om att det fria bytet åstadkommer största möjliga totalvinst fullkomligt sann.

Men eljest är den, såsom man just med tillhjälp av Edert diagram... med lätthet kan visa, ingalunda allmängiltig, utan generellt taget ligger den gynnsammaste punkten litet till höger eller vänster om kurvornas skärningspunkt, allteftersom köparen eller säljaren värderar penningen högre d.v.s. (generellt taget) är fattigare.

Den harmonitanke som uppenbarligen frestat Cassel hade av Pareto tillämpats också inom fördelningsteorien. Han hade bland annat gjort gällande, att under fri konkurrens arbetslönen skulle bli den högsta möjliga, och att sålunda inga sammanslutningar bland arbetarna skulle kunna göra den högre. Vad som kunde

visas var emellertid, skrev Wicksell i sin första kritik, blott att den under konkurrens uppkomna arbetslönen nådde sin största höjd vid *givna* värden på jord- och kapitalräntorna, däremot på intet sätt att arbetarna ej genom sammanslutningar inom vissa gränser skulle kunna förbättra sin ställning på andra gruppers bekostnad. I sin senare kritik skärpte Wicksell ytterligare denna invändning. En riktig teori visar fastmer, skrev han, att likaväl som en ekonomisk sammanhållning bland arbetsgivarna kan nedtrycka lönerna till blotta existensminimum, så kan arbetarnas sammanhållning resultera i en lönestegring som teoretisk inte har andra gränser än arbetslönens fullständiga uppslukande av jord- och kapitalräntorna.

Wicksell hade sålunda hävdad att en produktionsfaktor genom ett monopolistiskt uppträdande skulle kunna göra vinster på de andras bekostnad. Men det finns också fall, fortsatte han, då avvikelser från den normala prissättningen skulle kunna ge en förbättring som inte tagits från någon annan. Så skulle kunna ske inom offentliga företag som arbetar med tilltagande marginell avkastning, exempelvis kommunikationsföretag och teatrar. Låter man i sådana fall de stora fasta kostnaderna bestridas skattevägen medan man vid förbrukningen uttar taxor som täcker blott den vid en produktionsutvidgning uppkomna merkostnaden, så kommer dessa företag att kunna utnyttjas i starkt ökad grad. Prissänkningen skulle till båtnad för konsumenterna kunna fortsätta så länge som inkomstillskottet från den ökade efterfrågan översteg kostnadstillskottet genom produktionens ökning.

Han framförde här den princip för prissättning efter marginalkostnaden som han förut, självständigt och som en bland de första, utvecklat i *Finanztheoretische Untersuchungen*. Där hade han som en samhällsuppgift av första rang betecknat tillämpandet av denna taxepincip. Den skulle låta de arbetande klasserna i ökad grad få del av stadens välfärdsanläggningar och inte minst skapa en högre nyttjandegrad för samfärdsmedlen. "Varje brev, varje telegram, varje järnvägskolli som förblir obefordrat, varje resa som uraktlåtes, emedan man för ifrågavarande tjänst begär mer än den kostnadsökning som den i och för sig föranlett, utgör fak-

tiskt ett olöst samhällsekoniskt problem, som skulle kunna och borde lösas rationellt.”

Såsom redan framgått av hans svar på Cassels invändningar var det endast under vissa förutsättningar Wicksell kunde godta konkurrensens samhällsordning. Det byte där en förmögen och en fattig person står mot varandra på marknaden kan, skrev han i sina föreläsningar, ge långt större samfällid och därmed samhällslig nytta om det får ske vid ett på lämpligt sätt socialt fastställt pris än om allt överlämnas åt den fria konkurrensens blint nivellerande princip. Antingen det skedde genom staten eller genom de egna sammanslutningarna skulle fastställandet av minimiarbetslön eller maximiarbetsdag inom vissa gränser vara till nytta för arbetarna. Samma verkan skulle, särskilt i kolonialländer, ett system av industritullar utöva, genom att de hindrade en ensidig tillströmning till jordbruket och därmed förebyggde ett uppdrivande av jordräntan på arbetslönernas bekostnad. Han utvecklade samma tankegång i den 1902 utgivna broschyren *Allianser mellan arbetare och arbetsgifvare*.

I själva verket vilar all argumentation till förmån för den fria konkurrensen på en tyst förutsättning, som dock mycket illa motsvaras av verkligheten: nämligen att alla människor från början äro *lika*. Förhölle det sig så: vore alla utrustade med samma arbetskraft, samma bildningsgrad och framför allt samma ekonomiska tillgångar, så funnes det i själva verket mycket som talade för en fri och ohindrad konkurrens; var och en hade ju då sig själva att skylla, om han icke kunde reda sig i denna tävlan.

Men äro alla villkor på förhand olika, sitter den ene från början med alla goda kort på hand och den andra med bara hackor, så finnes det sannerligen i den fria konkurrensens princip ingenting som hindrar att den ena tar hem alla sticken och den andra går bet.

En annan invändning som han i samma skrift riktade mot den fria konkurrensen var att den ofta blev dyrbar, både genom de höga konkurrenskostnaderna och genom de små företagsenheter den medförde. I sammanslutningen mellan företag låg, skrev

Wicksell, en ekonomisk kraft, en grund till minskade omkostnader och ökad produktivitet.

Redan detta, att ett samförstånd, en fredlig delning av avsättningsområdet träder i stället för den vilda jakten efter kunder, åstadkommer att produktionen lättas från en mängd döda omkostnader, från vad man kunde kalla den fria konkurrensens *krigskostnader*: annonser, reklam, provrytteri, och hela detta mer eller mindre humbugsmässiga utbasunande av den egna varan, vilket ju i och för sig icke lägger det minsta till produktionens vare sig kvantitet eller kvalitet, men som under nuvarande förhållanden för varje producent är en ledsam nödvändighet, om han inte vill bli helt och hållet bortglömd eller undanträngd av andra, mera företagsamma konkurrenter.

Alla invändningar och förbehåll till trots fann han dock presumtionen tala för den fria konkurrensens system. Den obundna näringsfriheten är i allmänhet, skrev han i föreläsningarna, "oändligt att föredraga framför ett felaktigt system av inskränkningar och tvångsåtgärder". Bytets frihet ville han likna vid den metod inom läkekonsten, där läkaren blott låter naturen själv verka. Så länge full ekonomisk likställighet rådde, kunde friheten antas ge de bästa lösningarna.

Liksom många av de reformvänliga liberalerna ansåg Wicksell att det främst var på fördelningens område som ingripanden i den fria prisbildningen eller ett korrigerande av dess resultat borde ske. Inom produktionen däremot skulle en inskränkning i det fria bytet, det fria arbetsavtalet och den fria tekniska förfoganderätten över egendomen "i viss mån innebära ett ekonomiskt tillbakasteg, i det den i allmänhet är ägnad att minska den fysiskt ernåeliga *summan* av njutningsmedel". Denna invändning riktade han många gånger — utförligast i den 1905 utgivna broschyren *Socialiststaten och nutidssamhället* — mot det socialistiska kravet på produktionsmedlens övertagande.

Marxisterna hade ju kommit att överta upplysningsmännens och utopisternas dröm om det överflöd som skulle skänkas av en förnuftig samhällsorganisation. Gentemot dessa föreställningar hävdade Wicksell att en socialisering inte skulle kunna nämnvärt

höja produktionsapparatus avkastningsförmåga. Skulle socialiststaten förverkligas från i dag till i morgon, bleve det ändå svårt att ange var i den nuvarande produktions- och bytesmekanismen en väsentlig omstöpning med fördel kunde sättas in. "Antagligen finge man nöja sig med att försiktigt understödja de socialiserande tendenser, som redan nu göra sig gällande i det ekonomiska samhällslivet, men för resten lämna allt tämligen orubbat, nämligen till det yttre."

Som alternativ till ingripanden inom produktionen föreslog nu Wicksell — liksom förut under nittitalets debatter — sådana fördelningsreformer som skulle komma den ekonomiska tävlingen att ske under lika villkor. Både i fråga om kunskaper och pengar rådde en ojämnhet i fördelningen som måste rättas till. Den undervisningsreform han talade för skulle omfatta gemensam bottenkola som bildningsgrundval och därjämte en "för all tillgänglig överbyggnad av fortsättnings-, fack- och lärda skolor till det omfång, som alla olika yrken och beställningar kräva, när de skola drivas på ett fullt rationellt sätt". För att göra denna undervisning tillgänglig för alla, faktiskt och inte blott nominellt som ett slags skåderätt, borde den förenas med fritt kosthåll.

Det andra reformkrav, i vilket hans allmänna syn på konkurrensens samhälle utmynnade, gällde arvsbeskattningen. En genom högre arvsskatter återkommande omfördelning av egendomen skulle ge lönearbetarna en mer tryggad ställning. Den samtidigt skeende minskningen av de stora ärvda förmögenheterna skulle, med hänsyn till deras ofta karaktärsförsämrade verkan, närmast vara en fördel. I det nuvarande samhället kunde visserligen en sådan nivellering befaras nedsätta kapitalbildningen. Men i det stationära samhälle Wicksell angav som förutsättning för sitt reformkrav skulle å andra sidan behovet av nytt kapital vara ganska ringa.

Professor i Lund

UTNÄMNINGEN till e.o. professor i nationalekonomi och finansrätt medförde inte någon större förändring i Wicksells akademiska åligganden, eftersom han redan under två år upprätthållit professuren på förordnande. Hans uppgift hade varit och förblev att undervisa och tentera de unga juristerna i dels skattelagstiftning, dels elementär nationalekonomi. Nationalekonomien var emellertid inte obligatorisk i den gamla hovrättsexamen, och i den nya juris kandidatexamen av 1904 blev ämnet alternativt till romersk rätt. Under sina första år hade han därför inte mer än ett tiotal elever på sina nationalekonomiska föreläsningar och övningar. Och undervisningen i finansrätt följdes under det första året bara av fem elever. Inte desto mindre lade han ned mycket arbete på sina föreläsningar och övningar.

I nationalekonomi gav han över två terminer en översiktlig kurs i befolkningslära, pris- och fördelningsteori, penning- och kreditväsen samt utrikeshandel. Avsnittet om pris- och fördelningsteori utarbetades som manuskript till hans på hösten 1901 utgivna *Föreläsningar i nationalekonomi, häfte 1*. För arbetet med denna bok hade han uppburit ett lorénskt anslag på 1 500 kronor. Hans avsikt hade varit att förbereda en lärobok på tyska, och det arbetet hade han tagit upp redan från början i Lund, där han räknat med att på grund av Hamiltons kvardröjande få gå många år som docent. Härom hade han på hösten 1899 skrivit till Frölander:

Som jag alltså får god tid de närmaste åren, har jag planlagt ett nytt författarskap, nämligen en lärobok i nationalekonomi, på tyska förstås, avsedd att sammanföra och om möjligt fullkomna eller åtminstone formellt förenkla de nyare resultaten. Detta har ingen bok på tyska

ännu uppnått, emedan författarna antingen ej alls eller blott ofullkomligt förmått sätta sig in i det nya; och även Marshalls bok (engelska), som annars är den bästa, lämnar dock åtskilligt övrigt att önska. Särskilt i fråga om fördelningsproblemet tror jag, att jag skall kunna åstadkomma en fullt enkel och mönstergill framställning.

Efterhand beslöt Wicksell att först utge föreläsningarna på svenska vilket också från början varit ett önskemål från lorénska stiftelsen. "Ger jag nu ut föreläsningarna häftesvis", skrev han i april 1900 till Davidson, "så skulle jag därmed kunna slå tre flugor i en smäll: uppfylla lorénarnas önskan, ge studenterna en välbehövlig ledtråd vid undervisningen och själv få en lika välbehövlig förberedelse för mitt tillämnade tyska läroboksarbete". De förläggare han vänt sig till hade inte tilltrott arbetet tillräcklig spridning och därför inte vågat åta sig dess tryckning ens utan författarhonorar. För tryckningen av det första häftet fick han därför ett statsanslag på tusen kronor — med villkor att boken i handeln skulle kosta 4: 50 och för juris studerande vid universitet 2: 75.

Undervisningen i finansrätt, som under det första året bedrivits genom en föreläsning i veckan, beredde honom svårigheter av annat slag: han var inte road av ämnet och han visste heller inte mycket om det. Jag har, skrev han i samma brev till Davidson, "tyvärr ej lyckats få ut något av mina finansföreläsningar, helst som deras *pièce de résistance*, kommittébetänkandet eller åtminstone dess motivering, aldrig kom. Jag har såsom du anade ej medhunnit att göra några djupare studier i ämnet utan har varit i en dödlig ångest att få material till var särskild föreläsning, även själva planen var oklar från början och är det än, fruktar jag." Det blev inte förrän på vårterminen 1903 som han åter upptog denna prövande verksamhet. Strax före nyåret skrev han till Öhrvall att han dessbättre blott skulle ha "en timme i veckan nya saker (finansrätt), de två andra tänker jag repetitoriskt genomgå de nu avslutade delarna av nationalekonomien". Han upprepade sedan sina föreläsningar i finansrätt varje vårtermin. Under en månad av vårterminerna 1905—08 höll han också kollegier i

positiv finansrätt, ett obehag som något dämpades av att särskilda kollegieavgifter utgick.

Under 1901 års terminer hade han lagt sina nationalekonomiska föreläsningar inom den tillämpade ekonomin: han hade gått igenom institutioner och marknadsförhållanden inom jordbruk, skogsbruk och industri. Det var med tillämpad ekonomi han fortsatte, när han som innehavare av professuren tog upp sin undervisning på vårterminen 1902. Denna termin ägnade han sina tre föreläsningstimmar per vecka åt handeln och följande termin åt transport- och försäkringsväsendet. Också vid övningarna tog han mest upp tillämpningsproblem på produktionens, konsumtionens, arbetsmarknadens och penningväsendets område. Såsom framgår av nedanstående uppställning växlade under hela hans professors-tid föreläsningarna mellan tillämpad ekonomi — antingen i olika delar eller sammanbakad till en enda kurs — och mer teoretisk ekonomi, i vilken penning- och konjunkturproblemen småningom tog överhand.

Översikten av Wicksells ekonomiska undervisning kan ge ett intryck av att han gjorde det lätt för sig genom att upprepa sina kurser. I själva verket hade han, särskilt om även den finansrättsliga undervisningen inräknas, en för svenska förhållanden mycket stor undervisningsbörda. Han lade också upp sina föreläsningar så brett och underhöll dem så väl med ny litteratur, att en viss upprepning var nödvändig om han skulle få någon tid över till forskning. Att han lade tyngdpunkten på tillämpad nationalekonomi var säkert av hänsyn till de unga juristernas intressen och behov; det hade varit lättare för honom personligen att endast ge kurser i den rent teoretiska ekonomiens grunder. Redan under sin första termin hade han skrivit till Davidson: "För min del drar jag mig för att fordra mer än det allra minsta möjliga av härvarande jurister i nationalekonomi — jag tycker att jag så att säga bestjäl dem genom att öka på kurserna. I finansrätt har det dock blivit nödvändigt, ty där tyckas de ha läst just ingenting på senare tid."

Som han lagt upp sin undervisning kom den i själva verket

PROFESSOR I LUND

Termin	Ämne	Elevantal
1900 vt	Prisbildning och fördelning	9
1900 ht	Penningar och kredit	5
1901 vt	Jordbruk och skogsbruk	8
1901 ht	Industri	17
1902 vt	Handel	7
1902 ht	Transport och försäkring	11
1903 vt	Prisbildning och fördelning	9
1903 ht	Penningar och kredit	15
1904 vt	Inga föreläsningar	
1904 ht	Konsumtion	18
1905 vt	Handel	16
1905 ht	Industri	26
1906 vt	Jordbruk och skogsbruk	22
1906 ht	Tillämpad ekonomi	31
1907 vt	Sociala rörelser	32
1907 ht	Tillämpad ekonomi	15
1908 vt	Ekonomiska kriser	37
1908 ht	Tillämpad ekonomi	25
1909 vt	Industri	35
1909 ht	Tjänstledig	
1910 vt	Jordbruket	83
1910 ht	Inga föreläsningar	
1911 vt	Konsumtion och handel	62
1911 ht	Penningar och kredit	20
1912 vt	Tillämpad ekonomi	.
1912 ht	Socialförsäkring	42
1913 vt	Jordbruk och skogsbruk	68
1913 ht	Konsumtion och handel	32
1914 vt	Ekonomiska kriser	34
1914 ht	Industri	36
1915 vt	Jordbruk	49
1915 ht	Skogsbruk	26
1916 vt	Världskrigets penningvärde	12
1916 ht	Sociala rörelser	19

att under terminerna ta den väsentliga delen av hans krafter, må vara att dessa reducerats en smula genom de stormar han genomlevt. När på våren 1904 en av Wicksells politiska motståndare vid universitetet i ett angrepp låtit framskymta att dennes lärarverksamhet skulle lämna ett och annat övrigt att önska, skrev han till Öhrvall att detta påstående nog inte hade mycken objektiv grund, "naturligtvis kan jag ej lika bra behärska alla delar av ämnet, men nog gör jag mig möda med dem, ty under föreläsningstiden får jag aldrig tid med något annat. Ville jag upphöra med allt författeri och *bara* vara skolmagister, så kunde förstås lektionerna bli bättre, kanske fullt mönstergilla, men att odla vetenskapen är väl ändå det förnämsta".

Som den goda utilitarist han var, insåg han alldeles klart att hans verksamhet var till för studenterna och inte tvärtom. Han hade först tagit med en ganska stor nationalekonomisk litteraturkurs i studiehandboken, men redan från början tillämpade han kraven med måtta och småningom minskade han också ned studiehandbokens lista. Av sina kolleger hade han ansetts vara för eftergiven vid examinationen i nationalekonomi, och därom skrev han i det nyss citerade brevet till Öhrvall:

Jag kuggar nämligen ytterst ogärna — de anse att minst tio à tjugoprocent måste kuggas, om ämnet ej skall sjunka — ty det ligger något skymfligt däri, utan söker i stället hjälpa mig med bakläxor, där jag ej kan godkänna rent, och för övrigt att genom halva och hela överbetyg uppmuntra dem som kunna bäst eller vilja läsa en större kurs. De allra flesta ha ganska föga intresse för ämnet och för deras framtid som jurister är det ju ej strängt nödvändigt — examenskommittén vill göra det valfritt i jur.kand., alternativet med romersk rätt, vilket jag anslutit mig till.

Sina uppgifter som lärare och examinator tog han sålunda på en gång allvarligt och praktiskt. Mot studenterna uppträdde han också på samma sätt som mot alla andra människor: med en lite skygg vänlighet och alldeles utan konventionella anspråk. För det flertal studenter som fick kontakt med honom blott vid undervisning och examination måste han ha framstått som en hygglig

ehuru smått besynnerlig professor. Hans aktioner mot överheten och hans fyndiga formuleringar i kulturdebatten hade gjort honom allmänt omtalad inom studentkåren. I samma riktning verkade det ovanliga i hans uppträdande: den originella klädseln, torgkassen på föreläsningsskatedern, vandrandet på stadens gator hand i hand med sin ogifta fru.

*Knut Wicksell.
Teckning av Albert Engström
i Strix 1902.*

Av den tendens som fanns i hans undervisning — försvaret för nymalthusianismen och kritiken av socialismens idéer — tog nog många av eleverna starka intryck. Hans tentamina har efterlämnat minnet av en ganska snäll tentator, som talade mycket själv och som när det hördes på finansrätten ofta visade en viss förvirring. I nationalekonomien gällde det framför allt att ha läst Gides lärobok från pärm till pärm. Vid sina kontakter med studenterna röjde han stundom en förvånande obekantskap med världsliga ting: t.ex. när han en gång höll några tentander kvar

sent en Valborgsmässoafton helt ovetande om att festligheter den kvällen väntade dem.

De studenter som hunnit längre i sina juridiska studier eller redan var färdiga och satt ting i trakten hade åtskilligt att göra med honom i Juridiska föreningen, vars ordförande han blivit redan under sin andra termin i Lund. Han deltog på olika sätt i föreningens strävan att förbättra studieordningen och stödja de examinerade vid deras inträde på arbetsmarknaden. Också när det gällde det juridiska examensväsendet i stort intog han en förnuftsbetonad och informell hållning. Ehuru han själv fått och även bevarat en klassisk bildning, var han emot latinkravet för juris studerande. Han föreslog även att man för förvaltningens växande behov skulle inrätta en med den rättsvetenskapliga jämslälld statsvetenskaplig examen. Då han på hösten 1904 trots ivriga uppmaningar att kvarstå undanbad sig återval, ersattes han som ordförande av Karl Schlyter och blev själv utsedd till hedersledamot.

För de studenter som hade ett självständigt intresse för högre samhällsvetenskapliga studier tycks han inte ha varit någon särskilt god lärare. Han var så hårt sluten omkring sina egna idéer att han hade svårt att hjälpa fram andras. Malthusianismen var det ämne han föreslog praktiskt taget alla som ville skriva något vetenskapligt i ekonomi. Och den som inte godtog Malthus, godtog inte helt av Wicksell. Hur manisk hans inställning var på denna punkt framgår väl av de smått hotfulla ord han i början av 1901 skrev till sin yngre och obefordrade kollega Gustaf Steffen. Han hoppades att denne med det snaraste skulle revidera sina åsikter i befolkningsfrågan, "eljest får jag visst lov att taga dig under speciell behandling, ty en nationalekonom, som ej ända till mårgeu är genomträngd av Malthus, är som en seglare utan roder, kompass och barlast".

En åtgärd som tycks ha uppskattats av studenterna men som också skapade svårigheter för hans egen fortsatta karriär var hans motstånd mot professor Hamiltons begäran på hösten 1902 att få kvarstå i sin tjänst ytterligare ett år. Mot sina kolleger yrkade Wicksell i ett säryttrande, att platsen skulle ges åt någon yngre

kraft. Hamilton hade, påpekade han, med sex levnadsår överskridit den i den nya lönestaten stadgade normalåldern för avsked. Föreläsningsdiarierna visade också att Hamilton, sedan han 1901 övertagit den speciella privaträtten som ensamt huvudämne, under nära fem terminer inte medhunnit mer än ett så litet och väl genomarbetat ämne som växelrätten.

Under behandlingen av detta ärende hade det antytts för Wicksell att en eftergift från hans sida skulle göra det möjligt för honom att senare bli uppflyttad som ordinarie. Till hustrun som var på besök i Norge skrev han: "Jag känner mig alldeles som om jag hade råkat ut för ett band av bondfångare ('skånska kortspelare') och ej hade styrka eller sinnesnärvaro att springa på dörren och ropa på polis." Anna Bugge tyckte nog att det var dumt att han som läget var tagit upp denna strid — "om du är så där from och finkänslig, så fruktar jag du aldrig blir ordinarie" — men hon räknade inte med att han nu efteråt skulle gå in i en sådan uppgörelse med Hamilton. Hans svar visade att hon haft rätt.

Inte kan jag väl föreslå en kompromiss av det där slaget; visst hör det till deras eget dagliga bröd, men jag har ju liksom anlagt mitt liv efter en annan måttstock och tycker jag skulle förnedra mig genom dylikt. I värsta fall reda vi oss ju även utan ordinarie lön, men jag har alltid en kolartro på att det skall gå bra ändå till sist och — liksom Hjalmar — får jag alltid rätt.

Efter välförrättat värv skrev han till Öhrvall om hur skönt det var "att ha gjort sin plikt och chockerat det välsinnade Lund. Studenterna hälsa demonstrativt på mig på gatan, så de tyckas åtminstone ej ha blivit förargade". — Frågan om Wicksells uppflyttning kom före redan i början av 1903 genom ett förslag inom fakulteten om ändrade uppflyttningsbestämmelser, men på grund av motstånd från Hamilton kunde den inte bringas till lösning förrän i början av följande år. Nu kunde fakulteten — för säkerhets skull beväpnad med vitsord om Wicksells skicklighet från ett halvt dussin nordiska professorer — enhälligt besluta om hans

uppflyttning till ordinarie tjänst. I större konsistoriet som redan förut, dock utan resultat, avstyrkt fakultetens begäran att få göra den nationalekonomiska professuren till ordinarie gavs nu elva röster för juridiska fakultetens framställning om uppflyttning, medan inte mindre än åtta av medlemmarna avstyrkte eller yrkade återremiss av framställningen. Liksom under den förra professorsstriden framhävde motståndarna hans "för fosterlandet fördärvliga verksamhet som folkupplysare". Enligt romanisten Wulff skulle ett uppflyttande ge "sken av otidig uppmuntran åt en kammarlärds ensidiga, fanatiska och samhällsvådliga verksamhet". Teologen Holmström anförde dessutom att den wicksellska föreningen utan äktenskap stod i strid med både akademisk disciplin och allmän lag. Utövat av en statens egen ämbetsman som tillika var lärare vid en juridisk fakultet, måste ett sådant handlings sätt i särskild grad medföra en fara för en god samhällsordnings bestånd.

Efter utgivandet av föreläsningarnas första del hade Wicksell på våren 1902 börjat bereda sig för den andra penningteoretiska delen. Han tilldelades ett statsanslag på 800 kronor för utgivandet, och dessutom fick han tjänstledighet under terminens slut för att komma igång med arbetet. Men det gick inte så bra. I slutet av maj skrev han till Öhrvall, att alltsedan tjänstledighetens början "en så kolossal lättja bemäktigat sig mig att jag ej ids göra någonting utan bara lagt på hullet", och från familjens sommar-nöje hos släktingarna i Norge kom i slutet av juli en ny rapport om "att jag fått så fasligt litet gjort av det jag skulle uträtta i sommar, på manuskriptet till andra häftet av de tryckta föreläsningarna har jag än ej skrivit en rad". Samma klagan återkom efter ytterligare ett helt år. "För övrigt är jag mest bekymrad över min egen lättja, sedan jag blev professor har jag endast skrivit litet småkrafts i tidskrifter och dylikt, andra delen eller häftet av mitt stora föreläsningsverk har jag ännu ej skrivit en sida av."

Under januariledigheten 1904 började han emellertid med hust-runs hjälp ta sig samman. Han satte nu igång att för henne dik-tera sitt manuskript och kunde snart meddela Davidson att han

”skrev med händer och fötter” på sin nya penningbok. Alltjämt inträffade dock bakslag. I slutet av året klagade han för Öhrvall att han tyckte sig bli dummare och okunnigare för vart år som gick men att han efter jul *måste* återuppta arbetet på penningboken. Det blev under sommaren 1905 som han gjorde denna sin sista bok färdig. I slutet av juli kunde han med gott humör skriva till hustrun att manuskriptet snart var slutfört. ”Det är hög tid, ty hittills har världen levat i villfarelsens natt beträffande penningar och kredit.”

Att detta författarskap drog ut så länge på tiden berodde inte bara på en arbetsolust av smått depressiv art utan också på att han saknade stimulans från kolleger. Han fann i litteraturen inga tankar som stämde med hans egna, och liksom flera år tidigare i Tyskland fick han inget gensvar, när han sökte ta upp de penningteoretiska problemen till diskussion med andra ekonomer. Typiskt nog hade det föredrag om *Penningräntans inflytande på varuprisen* som han 1898 höll inför Nationalekonomiska föreningen inte framkallat någon som helst diskussion. Till Frölander skrev han på sommaren 1902 i samband med ett tack för hans gästfrihet under en Köpenhamnsvistelse:

Det enda var att jag ej fick pumpa dig så mycket som jag skulle ha velat i penning- och banksaker; du var så uppfylld av dina konstminnen att du endast med förströdd min lyssnade till mina enkla spörsmål om diskont och bankaccept och öppna marknader o.s.v. Böcker, i synnerhet penningböcker, lida ju av det felet att man ej kan ta författaren i håret och ruska honom och be honom förklara sig närmare — med de allra flesta skulle det förmodligen ej lyckas ändå, av det skälet att de nog icke riktigt äro på det klara med det som de skriva om . . . Den som bara visste vad man skulle läsa för att få veta något av intresse.

I sitt penningteoretiska tänkande hade Wicksell haft god hjälp av sin som bankman erfarne vän Theodor Frölander. Redan vid övergången till nittitalet hade denne börjat orientera sig i penninglitteraturen, och även om hans växande arbetsbörda små-

ningom tvingade honom ifrån de egentliga studierna, hade han bibehållit sitt intresse för de penningteoretiska sammanhangen. Geldzins und Güterpreise synes Wicksell ha utarbetat utan någon närmare kontakt med Frölander, men så mycket mer tycks deras diskussioner ha betytt för hans fortsatta arbete under tiden fram till utgivandet av föreläsningarnas andra häfte.

Under åren efter sekelskiftet utsatte Wicksell sin vän för regelrätta förhör om hur det verkligen gick till inom kreditväsendet, och han prövade också på honom de olika uppslag han själv kommit på. I ett brev från 1901 föreslog han, exempelvis, en reform på checkväsendets område och hoppades i det sammanhanget att "kunna få en bankteoretisk pratstund i lugn och ro här, då du kan få rätta och småle åt mina misstag", och ett par år senare sökte han sin väns hjälp med att förklara varifrån det under ett konjunkturuppsving bildade realkapitalet egentligen kom.

Delvis nybildas det väl samtidigt med haussen, i det de högre vinstchanserna lockar till ökad sparsamhet och även på grund av själva prisstegringen, som tvingar folk med fasta inkomster till minskad konsumtion (varå prisstegringen själv beror, och i vad mån den inträffar, är en fråga för sig). Men till stor del finnes nog det erforderliga kapitalet färdigbildat före haussen såsom rörligt kapital, men *i vilken form?* Delvis nog i form av pengar, som samlas t.ex. i bankerna under "dåliga" tider och som sedan när de tagas fram bidra till den antydda prisstegringen med dess verkan: en påtvungen underkonsumtion på vissa håll (= realkapitalbildning). Men huvudsakligen, efter vad det synes mig, sannolikt i form av färdiga *varor* (ävensom halvfabrikat), som osålda lagras i magasin.

När Frölander på hösten 1905 gick igenom korrekturet till föreläsningarnas andra häfte, måste han emellertid i stort sett förbigå de mer teoretiska partierna. Han hade inte längre tid för sådant; han var i färd med att arbeta ihjäl sig. "Mitt slitande praktiska arbete gör mig dålig för mycket invecklade teoretiska resonement, när jag blott kan tänka på saken en liten stund i sänder." Frölanders granskning kom därför mest att gälla detalj-

frågor och beräkningar. Matematikern Wicksell var nämligen inte särskilt slängd i räkning och han hade heller inget handlag med statistiska uppgifter.

I sitt arbete på att fullkomna gränsproduktivitetsteorien hade han haft god hjälp av David Davidsons kritik. Denna hans meningsmotståndare under åttitalet och akademiska bedömare under nittitalet hade nu kommit att bli en förtrogen kollega, vars råd han kunde söka också i undervisnings- och fakultetsfrågor. I breven till Davidson framträder Wicksell som en fastare och mer objektivt inställd personlighet än i de egentliga vänbreven. Till en del förklaras väl detta av att han då det gällde vetenskapen kände sig bunden av långt strängare handlingsregler än i politiska och personliga sammanhang, till en del på att han för sin kritiske och strävt uppriktige kollega hyste en respekt som inte var helt utan fruktan.

Under de två första lundaåren hade familjen materiellt sett levt ganska stilla. Som tillförordnad hade Wicksell haft en lön på 3 000 kronor. Visserligen hade han genom sin författar- och föredragsverksamhet kunnat dryga ut inkomsten med ytterligare någon tusenlapp, men det hade å andra sidan funnits stora avbränningar: nyanskaffningar för en familj som under årtal varit ekonomiskt nedkörd och dessutom räntor och låneamorteringar. När han fått sin professur blev inkomsterna med ett slag fördubblade. Under det första året hölls utgifterna ändå nere, för att möjliggöra ett par ordentliga skuldavbetalningar. Frölander som fått det så bra, att han kunde reda sig utan att anstränga sin väns betalningsförmåga, hade efterhand avskrivit sina fordringar. Någon tid efter utnämningen kunde Wicksell i sin tur för sin frikostige vän berätta om en ädel handling. Äntligen hade han nu likviderat sin nära tjugo år gamla skuld från tidningen Tidens dagar till Johansson i Noraskog. "Han blev så rörd att han skickade mig alla sina böcker, flera kilo." Det tog ytterligare några år innan skulderna till släkten och till Öhrvall blev betalda, men det gick så småningom.

När Wicksell nu kommit på plus i sin ekonomi, började han själv göra små hjälpkationer för folk i hans närhet som hade det

besvärligt. I hans räkenskaper, som fördes med stor noggrannhet under seklets första årtionde, uppgick dessa utgifter till ett par hundra kronor varje år. Emil Sommarin har berättat att hans lärare och senare kollega också brukade, i den stunden glömsk av sina utilitaristiska principer, sticka till stadens törstiga busar en ordentlig slant.

Nästan dagligen korsade han Mårtenstorget på väg till och från universitetet och det då på Lundagård inrymda universitetsbiblioteket. Torghängarna utanför krogen försummade inte att sända någon av gänget att genskjuta honom och det slog aldrig fel att han tog till börsen och skänkte "den fattige stackaren" en krona eller en tredaler. När jag förehöll honom, hur ovärdiga föremål han valde för sin givmildhet, skyllde han leende på, att det inte var lätt att säga nej. Och så lunkade han vidare, nynnande någon av Johannes Brahms Lieder.

För Knut Wicksell var den egna familjen ett outhärligt stöd, den var för honom vilopunkten i en orolig och vrång värld. Det varma och förtroendefulla förhållandet mellan familjens alla medlemmar återspeglas i de brev och kortbrev makarna växlade var dag de genom resor var skilda åt likaväl som i pojkarernas brevlappar till föräldrarna. Knut Wicksell hade som vi sett själv sluppit ifrån det första skolåret tack vare enskild undervisning, och eftersom han som pojke bodde i stadens utkant hade friluftslivet kunnat få en stor plats i hans uppväxt. Hans egna pojkar fick en uppfostran av liknande slag.

De första årens undervisning fick de av föräldrarna, vilkas främsta ambition var att deras hälsa och intellektuella möjligheter inte skulle skadas genom ett övermått av plugg i tidiga år. Den äldste sonen Sven började inte i skolan, i Lunds Privata Elementarskola, förrän vid tretton års ålder men sedan gick det så mycket fortare för honom. För att inte bli student alltför tidigt togs han ur skolan och sändes till en släkting i Amerika, där han under ett år arbetade i jordbruk och red vilda hästar på prärien. När han tog studenten 1908 hade han tillbringat blott fyra år i skolan. Också för den yngste pojken Finn tillämpades samma system ehuru

inte med fullt lika stor framgång. Han började som tolvåring och tog efter sex skolår sin studentexamen 1911. Om pojkarnas skolgång skrev fadern 1905 till sin vän Öhrvall:

I höst skall lilla Finn börja sin skolgång, han har ej så lätt huvud som Sven, men jag hoppas det går för honom ändå, fast han hittills mest latat sig. Jag tror emellertid att vårt system med pojkarna — så litet undervisningstid och så mycket friluftsliv som möjligt — är det bästa.

Jag funderar på att i Svenska Dagbladet (såsom inlägg angående skolungdomens nervositet) beskriva vår regim med Sven. Han var den nu yngste i sin klass som blev flyttad (ungefär hälften blevo kvar-sittare) och ändå har han förmodligen knappt använt hälften så lång tid av sitt liv på läsläsning och skolarbete som de. Därjämte är han som det tyckes nu fullt frisk och stark, fast han ju var ganska klen som liten. Alla möjliga krångliga orsaker draga de fram i Sv.D. utom det så ytterst enkla: för lång skoltid, för mycket stillasittande, för litet kroppsrorelse i fria luften, vila och sömn.

Med den kärlek till friluftsliv som alla familjens medlemmar hade var det naturligt att de sökte en bostad utanför staden. Strax före jul 1902 skrev Knut Wicksell till Theodor Frölander, att Anna för x:e gången var uppe i nya husplaner, denna gång med chans till framgång eftersom de av staden kunde få hyra ett hus en kvarts mil utanför Östertull, på en liten höjd med vidsträckt utsikt över slätten och sundet. "Det är ganska lockande, ehuru naturligtvis åtskilliga olägenheter, bl.a. för mina populära föredragsresor, då jag vanligen kommer hem med sista tåget. Vi avvakta nu kostnadsförslag. Anna är alldeles vild för att bo på landet, så det blir nog kanske av."

Det blev mycket riktigt av. Under följande år reparerade staden upp huset och trädgården ställdes i ordning. Redan i oktober 1903 kunde Knut Wicksell skriva till Öhrvall om hur ljuvligt det var att stå och gräva i trädgården i höstsolen och då och då ta en överblick över landskapet ned mot sundet. Och i ett födelsedagsbrev till Jonas Lie vid samma tid skrev Anna Bugge om sin stora lycka:

Tilsidst nogle ord for at fortælle lidt om os her. Siden jeg sidst så Dem i Åsgårdstrand er vi blevet endnu lykkeligere; vi har fået vort hjem flyttet ud på landet. Det er et gammelt sted, $\frac{1}{2}$ times gangvei fra Lund, med stor gammel skyggefuld have, frugttræer og alt muligt godt. Det ligger på en højde, så vi har en grandios udsigt over hele den skånske slette med sundet som en blinkende stribe i vest.

For øieblikket holder vi på at grave og plante bærbusker og anlægge køkkenhave; stedet har nemlig ligget aldeles for fæfod i de sidste 10—15 år. Nu er det kommunen som eier det; de har repareret bygningerne for os, og vi har leiet det på 10 år for det første. Haven skal vi selv sætte i orden, og det kommer nok til at tage 2—3 år, inden den blir som den skal; den er stor $2\frac{1}{2}$ tønde land, så det tar både tid og krafter og penge, inden den kommer i orden. Men vi er begge så glade i at grave i jorden, så vi synes vi er komne i himmerige herude. Huset er vakkert og hyggeligt, 8 værelser, store og lyse og luftige, og et stort udsigtstårn.

Detta sätt att bo hade emellertid också sina besvärligheter. Under vinterhalvåret betydde det långa vandringar i mörker, blåst och väta. Redan i oktober 1903 kunde Wicksell för Öhrvall berätta om hur han traskade till stan i regnrock "och storstövlar av svecialäder, med de senare går man med dödsförakt genom de värsta dypölar, men sedan ser man förstås inte vidare fin ut". De båda vännerna upptog i god rationalistisk anda en brevväxling angående den för de wicksellska stadsvandringarna bäst lämpade lampan: järnvägslykta, acetylencykellykta eller gruvlampa? Också transportfrågan blev ofta besvärlig. När det gällde att ta med böcker in till universitetsbiblioteket fann Wicksell en gammal barnvagn väl tjäna sitt syfte. Men till priset av dessa besvärligheter hade familjen ändå fått en ovanligt idyllisk bostad.

De följande åren berättar Knut Wicksell ofta för sina vänner hur han genom arbete i trädgården sökt vederkvikelse, undan oron och tvivlet efter politiska sammanstötningar och undan den samvetsnöd hans arbetssvårigheter skapade. För Öhrvall klagade han under sommaren 1904 — efter vårens provningar både i fakulteten, på den politiska fronten och i arbetet — att han var föga upplagd för andliga sysselsättningar. "Bäst trives jag med att skyffla ogräs, klippa häckar, gräva i jorden o.s.v. — olyck-

ligtvis är det inte det som man har betalt för. Om jag ändå hade dig eller Frö på litet närmare håll, där är så ledsamt att ej ha någon att språka med av mankön — här nere tyckes jag ej kunna få några vänner.”

Älskvärd och sällskaplig som han var hade Wicksell ett mycket gott förhållande till sin släkt. Med Lund som utgångspunkt hade han fått större möjligheter att hålla kontakt med systrarna i Småland. Var gång de råkades, mest under helgerna i den yngsta systemens hem på Rostorp, återupptod den intima och en smula pratiga syskonvärld, från vilken till och med Anna Bugge var utesluten. I Stockholm levde också, till 1912, gamla moster Marie som blivit ett överhuvud — och i kritiska lägen också något av en bank — för sina systrars släkter.

Med brodern Axel, som under namnet Alex J. Johnson byggt upp en ställning ute i Chicago, brevväxlade han regelbundet. Ett av motiven tycks ha varit hans iver att underhålla broderns samvete för sin i hemlandet kvarstående skuld, och denna blev också genom brödernas gemensamma strävan småningom betald. Den väsentliga grunden för deras korrespondens var dock en varm syskonkänsla, och de följde med intresse varandras strävanden. De svenska tidningarna hade mycket ofta något att berätta om Knut, och genom att denne fick Svenska Kuriren sig tillsänd kunde han å sin sida följa den utvandrade broderns öden. Den radikalt individualistiska grundsynen behöll de båda genom åren, men på utrikespolitikens område skar det sig. Lika litet som någon annan kunde Axel godta den yngre broderns tankar i den ryska frågan, och denne stod i sin tur främmande för den norskfientliga hållning som var den normala bland svensk-amerikaner.

Småningom hade det också kommit till en utjämning i förhållandet till Anna Bugges familj. I maj 1896 hade Knut Wicksell kunnat skriva till sin vän Bondeson att Anna och pojkarne var på besök i Kristiania.

Det är ledsamt nog, men Anna hade glatt sig så mycket åt att få återse hembygden efter sju års frånvaro, och dessutom var det från hennes mors sida det första steget till närmande. Min stackars lilla

hustru-flicka har allt lidit betydligt av att känna sig liksom halvt utstött från hemmet, men märkvärdigt nog tycktes hon nu ha blivit ytterst väl mottagen utan att möta sura miner på någon kant.

Återknytningen till den norska familjen var av stor personlig betydelse för Anna Bugge — och den betydde rimligtvis också en lättnad i Knut Wicksells samvete över sitt tidigare beteende. De kom för övrigt att få mycken trevnad av det norska släktskapet. Åren 1901 och 1902 samlades släkt och vänner till sommarvistelser i säterstugorna vid Hornsjö, Hunder. Då och vid andra resor till Norge kunde de också återknyta åttitalets kontakter från Kristiania och Paris med de norska radikalerna: med familjerna Lie, Björnson och Krohg och med Annas intellektuella ungdomsväninnor Fredrikke Mörck, Alvilde Prydz och Eva Sars.

På nyåret 1903 fick familjen en särskild förbindelselänk med den norska släkten. En nyfödd systerson till Anna Bugge blev efter sin mors död omhändertagen på Linero, med lika stor omsorg och känsla som om han varit en egen son. I makarna Wicksells brev skrivs det snarast med större intresse och värme om Erik Knudtzons uppväxt än vad det på sin tid gjordes om de egna sönernas. En naturlig förklaring till detta är att de egna pojkarnas barnaår, under nittitalets första hälft, var en på många sätt pressande och förvirrad tid i familjens liv. Makarna hade ett årtionde senare fått mer ro att glädja sig åt denna nya "lilla praktikpys".

Ehuru Anna Bugge var mindre komplicerad till sin natur och därför hade lättare att få vänner, hade hon inte lyckats få någon närmare personlig kontakt med stadens akademiska fruar. Att hon blev så ensam där nere berodde till stor del på den bojkott som riktades mot dem till följd av makens återkommande offentliga skandaler. Under 1905 beslöt hon att söka förverkliga sin tidigare avsikt att avlägga en juris kandidatexamen och söka sig ut i yrkesarbete. På hösten detta år kunde Wicksell skriva till Frölander, att "Mixen" gick på juridiska föreläsningar i timmavis varje dag och att hon just med heder bestått sin första examen "sedan jag — med boken i hand — givit henne några duvningar".

Ett år senare skrev han till Öhrvall: "Lilla Ma knogar som sagt med sin juridik som hon är mycket intresserad av, hon följer gossarna in klockan 7.30 om morgnarna för att bevista den praktiska kursen och tillbringar förmiddagarna inne i Lund, där hon har ett lärum på samma ställe där gossarna inta sin frukost..."

Anna Bugges examen blev färdig på nyåret 1911. Eftersom hon också hade livliga politiska intressen, särskilt inom fredsrörelsen, hade det inte blivit så mycket tid för det husliga arbetet, av vilket hon heller inte var särskilt road. Under åren på Linero hade familjen jungfru, och dessutom fick professorn själv hjälpa till för att söka hålla ordning i röran. Sina föreläsningar brukade han hålla klockan nio på morgonen, och han hade för vana att dessförinnan köpa mat åt familjen. Han hade blivit en känd figur i Lunds gatuliv. I morgontimmarna kom han med sin kasse slätrande in mot torget och föreläsningssalen. Opressade kläder framhävde den rundhet han med åren fått, över grå lockar bar han den besynnerligaste kuskmössa och hans uttryck av mild tankfullhet var inte av denna världen.

Wicksell hade kommit till Lund vid en ålder då man inte längre brukar vinna nya intima vänner. Till ålderns mer normala svårigheter kom att hans exklusiva åsikter och strikta moralgrepp skapade en svåröverkomlig gräns mot flertalet av kollegerna. Dem han utom sin släkting i Alnarp mest umgicks med var den unge rättshistorikern Östergren och den begåvade astronomen Carl Charlier som under sina uppsalaår varit verdandist. Till de frisinna akademiker han ganska ofta träffade och i viss mån sökte stöd hos hörde också Bengt Lidforss, Sigfrid Wallengren, Magnus Blix och Hans Larsson. Också med den yngre generation som under tioalet orienterade sig mot socialdemokratien hade han åtskilliga kontakter — han var ledamot i DYG:s styrelse 1900 och 1901 och sedan hedersledamot av föreningen — men det var ju stor åldersskillnad mellan honom och dem. Dessutom var de socialistiska studenterna en smula motvilligt inställda till hans kritik av marxismen och även till hans utpräglad åttitalistiska strid för sanning och äkthet. I den lundensiska radikalismen fanns för övrigt ett väl tilltaget inslag av

debauche som stötte bort Wicksell. Alla dessa olikheter utlöste hos honom det vanliga och naturliga intrycket att det inte var någon riktig ordning på den nya ungdomen. Till Ohrvall skrev han i mars 1903, att det var som det kunde med det unga frisinnade Lund. Bengt Lidforss gick omkring och såg ut som han var dragen ur rännstenen och det påstods att han förledde de unga till bohemi. I Uppsala hade ändå Verdandi tagit ledningen och hindrat försumpningen. Vid samma tid skrev han till sin ungdomsvän från G.W.-åren, Anton Vikström:

Här i Lund finnes intet själsliv, ansatser göras emellanåt, men ett oblikt öde tyckes vila över dem, de blir sällan eller aldrig till något. Studenterna äro för få och för knackade av stränga lärare, så att de aldrig våga företa någonting förrän om natten, då de morska upp sig med alkohol och slå sönder porslin eller elda med gamla stolar och så komma de i bladet . . .

Professorerna veta fan vad de göra, de yngre resa visst till Köpenhamn och sköta sin kurtis, de äldre tissla och tassla och hoppas kunna manövrera Sverige tillbaka till vad det var i deras unga dagar (som de förresten ha glömt).

Han deltog också i några andra radikala sammanslutningar bland de skånska akademikerna. En av dem var den diskussionsklubb i fabiansk anda, *Studenter och arbetare*, som återupplivats i slutet av nittitalet med Emil Sommarin som en av de ledande krafterna. Wicksell var också med vid den liberala *Skånska klubbens* konstituerande i Malmö på våren 1902 och han deltog under de följande åren ofta i klubbens verksamhet. I alla de nämnda föreningarna höll han själv flera föredrag och han förmådde dem vid några tillfällen att ta del i hans politiska aktioner. Han fann där trots allt något av en ersättning för gamla tiders verdandism.

Mest betydde dock de återkommande kontakterna med de uppsvenska vännerna. Ibland kom Ann Margret Holmgren resande, ibland Ellen Key. Och i maj månad vart år tog Frölander honom — och någon gång även Anna — med på den förlustelseresa till Köpenhamn som de gav namnet "vårpiskningen". Emellanåt reste

makarna, ensamma eller tillsammans, uppåt landet för att hålla föredrag eller ha semester i Norge. Då tog de alltid kontakt med de gamla vännerna: med Bondeson om färden gick över Göteborg och med familjerna Frölander, Hemming, Bergström, Zweigbergk och Ohrvall när resan gick till Stockholm och Uppsala. Knut Wicksell hade emellertid nu börjat komma in i den ålder då

TROLIGEN MISSLYCKKAST PORTRÄTT
ÄTT AF AUGUST BONDESON
MED. DOKTOR OCH MED. SIKÄGG

*August Bondeson.
Teckning av Albert Engström
i Strix 1902.*

varje vänkrets decimeras av döden. Karl af Geijerstam hade dött redan 1899 och ett stycke in på det nya seklet föll vännerna en efter en: Magnus Blix 1904, Pär Adolf Östergren 1905, Nils Engström och August Bondeson 1906, Theodor Frölander 1908, Anders Hemming 1914.

En särskild stimulans fick Knut Wicksell då han vid mitten av augusti 1906 reste över till England på en månad, i det dubbla syftet att hålla ett föredrag vid de engelska nationalekonomernas kongress i York och sedan möta sin över Atlanten hemvändande son. Under de veckor han först tillbringade i London hade han

det underbart. Han bodde hos den glada och goda familj Walenn som tagit hand om honom under hans tidigare besök, han gick och hälsade på de nu grånade medkämparna från gamla tider Hans Brækstad och Charles Drysdale, han njöt av att åter få sitta i British museums bekväma skinnstolar och på en liten stund kunna få fram vilken bok som helst i hela världen och från alla tidsåldrar och han inkasserade belåtet allt beröm han fick för sin goda engelska. Allt var trevligt och bra.

Vid kongressen i York lyckades han så väl med sitt föredrag om penningräntan och prisnivån att Francis Edgeworth bad honom att få trycka det i *Economic Journal*. Sina synpunkter på de andra föredragen framförde han till en början vid enskilda samtal, men småningom vågade han sig upp i diskussionen. Han var lycklig att få vara i ett frisinnat land, där det också fanns folk man kunde tala med om ekonomisk teori. Han trivdes så bra i England att han förnöjsamt noterade även sådana umgängesformer som han i sitt eget land inte brydde sig om eller till och med skulle ha vänt sig mot. Han beskrev förtjust hur en betjänt lade fram hans svarta kostym på sängen, när han skulle byta till middagen, och han gick till och med och köpte sig ett par handskar. Men riktigt fin kunde han nog aldrig bli, "ty då måste man ha blankläderskor med småblommiga strumpor, vilket jag tvivlar på att någon skulle kunna förmå mig att anlägga".

Den populära föreläsningsverksamhet han av ekonomiska skäl tagit upp under de år han var förordnad fortsatte han också sedan han fått sin professur. Så länge hans tjänst blott var extraordinarie måste han dryga ut sina inkomster med extraarbete. På hösten 1902 skrev han till Davidson att det var dyrt att leva i Lund, trots att familjen nästan helt avstod från sällskapsliv: "Denna termin och in på julferierna får jag ligga ute på järnvägarna varenda söndag plus en och annan vardag, och det tar bort åtskillig tid som möjligen kunde bättre användas till vetenskapligt författeri."

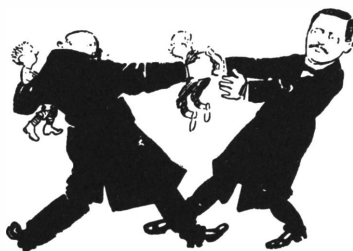
Han hade för sina "bondföreläsningar" en repertoar på ett tiotal ämnen som han i flertalet fall förut behandlat i sina skrifter: Allianser mellan arbetsgivare och arbetare, Guld och sedlar, Tull-

År	Inkomster				Utgifter			
	Lön och kollegier	Författari	Föreläsningar	Diverse	Levnadsomkostnader	Resor, böcker, nöjen	Amorteringar, räntor, premier	Skatter
1.5. 00— 30.4.01 1.5— 31.12.01	3 000	2 358	—	130	3 391	572	489	138
1902	4 932	739	1 080	46	3 870	1 125	1 424	237
1903	4 950	486	890	861	5 218	309	1 381	505
1904	5 562	309	520	683	5 506	711	371	531
1905	6 459	213	601	743	5 485	991	1 038	503
1906	6 675	168	540	65	5 033	1 499	383	533
1907	6 810	664	891	16	6 130	912	719	619
1908	6 820	428	250	53	6 598	998	554	894
1909	7 799	648	100	1 132	7 716	1 259	257	747
1910	9 617	489	25	388	7 959	978	254	753

skydd och frihandel, Direkt och indirekt beskattning, Socialiststaten, Goda och dåliga tider, Arbetslöshetens problem, Den ekonomiska fördelningen och Om orsakerna till den nuvarande prisstegringen. Eftersom han uppbar arvoden på omkring 30 kronor per föreläsning, kan man genom ovanstående räkenskapsiffror få en ungefärlig uppfattning av verksamhetens omfattning: vid den tid han på allvar ägnade sig åt den höll han per år ett tjugotal sådana föreläsningar.

Sedan utnämningen blivit klar hade Wicksell åter kastat sig in i de idépolitiska striderna. Den religiösa problematiken var alltså jämt levande för honom. Även sedan den utilistiska rörelsen i slutet av nittitalet upphört, hade han på egen hand fortsatt att verka för dess syften. Under åren 1902 och 1903 engagerade han

sig i den s.k. Flädieaffären. Utom att vid protestmöten i Lunds olika radikala föreningar tala mot bekännelsetvånget inom kyrka och skola och för sanningen som enda läronorm bistod han även genom personliga råd den skånske bonde som genom att själv

En hittills okänd präst vid namn Korkman har i dagarna försökt skaffa Knut Wicksells små barn litet religionsundervisning.

Teckning av Nils Ringström i Söndags-Nisse 1904.

undervisa sina barn sökt undandra dem religionsundervisningens tvång. Härom skrev han till Öhrvall:

Den stackars lantmannen i Flädie, vars av präst och skolråd bortrövade barn gävo anledning till vår offentliga diskussion i religionsundervisningsfrågan kort före jul, var hos mig i dag. Det blir en dyr historia för honom, ty nu utmäta de undan för undan hans fattiga tillhörigheter för ersättning av barnens underhåll och resor till avlägsna orter i sällskap med skolrådsledamöter — ett par hundra kronor går det till redan — få se om någon advokat kan hjälpa honom, de tyckas verkligen ha handlat olagligt även.

Ett år senare blev familjen Wicksell själv föremål för en liknande aktion. Mot den befrielse från religionsundervisning, vilken Sven Wicksell som ett överklassens privilegium åtnjöt i den privata skolan, gjordes en anmälan av en prästerlig medlem i stadens skolråd, vilken yrkade på tvångsåtgärder enligt folkskolestadgan. Efter långa överläggningar kom dock skolrådets majoritet till ett

avvisande beslut, enär föräldrarna kunde anses vara ”i stånd att själva taga sorgfälligt vård om barnens undervisning”.

Också i många andra sammanhang gick Wicksell till strid för de svagas rätt eller intressen. Vid flera tillfällen inledde han protestmöten mot den hårda tillämpningen av lagstiftningen mot politiska våldshandlingar. Visserligen var han själv motståndare till våldsmedel i den sociala kampen. Men han såg i själva tillvaron av den drakoniska upprorslagen ett utslag av överklassens fruktan, och han ville att protestyttringarna från en hunsad underklass skulle bedömas med mildhet. Några år senare skrev han till Öhrvall om ungsocialisterna på ett sätt som väl återger hans grundinställning i denna fråga:

Ungdom och unga arbetare äro sig väl alltid lika, vad de ta sig till beror helt och hållet på hur man behandlar dem, liksom en fjäder reagerar häftigare i den mån den blir hårt spänd. Och att som man nu gör ge dem full värnplikt och ta ifrån dem rösträtten på samma gång är onekligen en dryg belastning, i synnerhet om den genom omständigheternas makt sammanfaller med arbetslöshet och halv- eller helsvält.

Liksom alltid tog han upp striden för vad han betraktade som rätt och sanning utan hänsyn till verkningarna på den egna ställningen. När han stod mitt uppe i sitt eget uppflyttningsärende, höll han i Malmö ett anförande vid ett protestmöte till förmån för en grupp enligt upprorslagen dömda göteborgsarbetare, något som oförmånligen påverkade konsistoriets votum i frågan om hans tjänsteställning. Senare under år 1903 gjordes en anmälan i den lundensiska *Centralbyrån för populära vetenskapliga föreläsningar* för att han i ett skatteföredrag skulle ha väckt förargelse genom utfall mot regering och riksdag. Anmälan lades till handlingarna, dock med en reprimand från byråns ordförande professor Thyren. Vad han yttrat i detta skatteföredrag är inte känt, men vad han tyckte framgår av ett brev till Öhrvall från samma år:

Jag blir gulgrön av förargelse när jag ser den nuvarande skattepolitiken... = utplundringen av de fattiga klasserna under ett hycklat

intresse för nykterheten. Den nya inkomstskatten med sin progression skulle ju enligt vad i alla instanser försäkrats ha till uppgift att kompensera den omvända progressionen av de indirekta förbrukningsskatterna (vartill den dock naturligtvis på långt när ej räcker), och så går man bums efteråt och tar ut *mer* än hela detta belopp genom en tillägsskatt på brännvin och en ölskatt, som båda i ojämförligt högre grad drabbar de fattigare än de förnåma.

Jag har räknat ut att *min* andel av de nya brännvins-, öl- och vin-skatterna ej går till mer än högst 7 à 8 kronor om året (1 à 2 kronor på öl, cirka 60 öre på brännvin och resten *möjligen* på vin och punsch hemma och ute). Hade beloppet i stället uttagits genom en inkomstskatt om också rent proportionell, så hade jag fått betala minst *tio gånger* så mycket — därutav kan man ungefär sluta sig till vilken jävulsk orättvisa som här begås.

Reaktionerna mot hans förkunnelse gjorde emellertid att han i avtagande grad anlitas inom folkbildningsverksamheten. Man kan följa denna utveckling i hans brev till Öhrvall. I början av 1904 nämner han att han blott hade nio föredrag denna termin — ”på ett ställe i Blekinge ha privatpersoner sammanskjutit medel och inbjudit mig, sedan de förgäves torde ha anmodat föreläsningssällskapets styrelse att engagera mig” — och i slutet av året skriver han: ”Eljest har jag ej så många populära föreläsningar nu, jag antager att de ha blivit skrämde för mig”. Sedan ytterligare en del radikala inlägg övat sina verkningar meddelar han i mitten av 1906: ”Mina tillgångar bli beroende på huru mitt annonserade kollegium i höst slår till; från de populära föreläsningarna har man lyckligt och väl fått mig utestängd, fast jag nominellt står kvar, så den inkomstkällan är utsinad.”

Skattefrågan hade lett honom vidare till nykterhetsfrågan, som han i flera föredrag behandlade från ekonomisk synpunkt. Det var emellertid inte bara mot spritskatternas regressiva verkningar han vände sig utan också mot ”vattumännens” åsikt att all alkoholförtäring var av ondo. Den mening han framförde i sina föredrag — under våldsamma protester från nykterhetslägret — var enligt vad han i december 1903 skrev till Öhrvall: ”Om faktiskt ett måttligt njutande av alkohol (någon-gång-supande

kallade jag det i anslutning till Franzéns goda gosse) är oskadligt och mycket glädjespridande, men ett omåttligt bruk ytterst skadligt, så bör omåttligheten bekämpas — och detta på allvar — men måttligheten lämnas i fred". Den praktiska utformningen han tänkt sig — och som senare under namnet Brattssystemet förverkligades i sin negativa del — framgår av ett annat brev till Öhrvall från denna tid:

Jag säger: om läkarna kunna utsraka en viss gräns, utöver vilken alkoholförbrukningen bevisligen är skadlig, åtminstone i stort sett, så vore ju det enklaste att förbjuda all därutöver gående konsumtion (behandla den överskjutande alkoholen som ett gift). Var och en kunde förses med en kupongbok ställd på namn och lydande på en viss mängd alkohol i kvartalet, mot avlämnande av dessa, som skulle redovisas av försäljarna, kunde han — mot betalning få alkohol när och var som helst i godtyckliga mängder inom den stadgade kvantiteten, men när kupongerna voro slut, så finge han ej mer för *det* kvartalet. Då någon överdrift i konsumtionen ej under sådana förhållanden kunde äga rum, annat än rent undantagsvis, funnes då ej heller något skäl att beskatta alkoholen, den kunde få behålla sitt naturliga pris, cirka 20 öre pr liter brännvin eller så, vid en tillåten konsumtion av t.ex. 2 liter i månaden, skulle ingen då förbruka för mer än cirka 4 kronor och 80 öre om året i brännvin, och det kunde varken ruinera hans hälsa eller kassa. Detta naturligtvis blott löst framkastade förslag har väckt ont blod och anses "agitatoriskt".

Med tiden hade Knut Wicksell fått ett så stadgat rykte som rabulist att någon återanknytning till det partipolitiska livet inte blev möjlig. Den lundensiska socialdemokratien bad honom visserligen att kandidera vid 1902 års val, men han tog inte detta erbjudande riktigt på allvar: möjligen skulle det tvinga arbetare och liberaler "att enas om en acceptabel och ärlig vänsterkandidat, liksom det kanske överhuvud kunde sätta litet liv i valrörelsen". Trots kandidatbristen i staden kunde arbetarna småningom driva upp en företrädare som till både inställning och förmåga var någorlunda rimlig. "Knut blev stående som kandidat till själva det avgörande valmötet", skrev hans hustru till Hjal-

mar Öhrvall, ”i den avsikten att locka Larsson längre åt vänster. Men då arbetarna antogo Larsson avsåg sig naturligtvis Knut. Arbetarnas ståndpunkt uttryckte deras övervalman så här: arbetarna anse att om de kunde få professorn vore det lika gott som om de kunde få en av sina egna, men som borgerskapet nog hellre vill ha Larsson och han ju förklarat sig tillfredsställande i alla de saker som nu föreligga, så tycka de det är säkrast att ta honom så att hela vänstersidan kan hålla ihop”.

Under de år Knut Wicksell koncentrerat sig på sitt vetenskapliga arbete hade rösträttssträvandena inte haft någon större framgång. Vid tiden för den andra folkrikdagen, år 1896, hade han varit upptagen med andra ting, och så var ju också fallet när strax efter sekelskiftet det politiska spel, som småningom ledde till rösträttsreform, på allvar inleddes. När 1904 års förslag om allmän ehuru genom villkor om ålder, utskyllder och värnplikt begränsad rösträtt framlagts, började han emellertid åter att delta i debatten. Liksom till en början socialdemokraterna intog han en mot de olika ”strecken” avvisande hållning. Han befarade, med ett uttryck som ofta återkom i hans föredrag under de följande åren, att de olika borgerliga förslagen skulle innebära ”ett steg framåt och många tillbaka”. I anteckningarna till ett föredrag om rösträttsfrågan inför en arbetarpublik i april 1904 sammanfattar han sin ståndpunkt sålunda: ”För min del nöjd om för närvarande rösträtten i städerna lämnades alldeles oförändrad och blott landsbygdens reformerades, ty arbetarna i städerna äro redan nu en politisk makt, men på landet äro förhållandena olidliga. Torpare och deras vederlikar borde i främsta rummet ha rösträtt.”

Denna åsikt motiverade han under följande år i en rad föredrag, artiklar och brev. Att han därvid såg de olika rösträttsstrecken som ”steg tillbaka” var i och för sig inte så märkligt. Bland flertalet av de politiskt verksamma liberalerna, som han åter med stigande hätskhet angrep för opportunism, betraktades ju dessa villkor inte som annat än taktiskt nödvändiga eftergifter. På några punkter hade han emellertid underbyggt sin ståndpunkt med stor omsorg. Han hade sålunda på egen hand

utrett att statorparna, vilkas antal uppgick till ett par hundra tusen, tillsammans med sina hustrur hade lön och förmåner som till sitt värde normalt översteg det gällande inkomststrecket på 800 kronor. Med en relativt enkel reform skulle, menade han, den värsta orättvisan mot landsbygdens väljare kunna rättas till.

Från sina penningteoretiska utgångspunkter kunde han också anlägga ett självständigt perspektiv på frågan om stadsbefolkningens politiska möjligheter. Ätminstone från hösten 1905, då den staaftsska kompromisspolitiken inleddes, hävdade han att den till följd av stigande guldproduktion fortgående prisstegringen i världen skapat helt nya förutsättningar för rösträttsfrågan hos oss. Orsaken till arbetarpartiets uppmarsch var, sade han i ett föredrag på nyårsafton 1905, förnämligast den rent formella, att penningvärdet sjunkit. På tio år hade världspriserna gått upp med cirka 25 procent. Den stigande sydafrikanska guldbrytningen skulle kanske säkert komma denna rörelse att fortsätta, vilket i realiteten skulle medföra en sänkning av penningstrecken som kunde bli likbetydande med allmän rösträtt.

Ett dygt år senare var han i ett nytt föredrag för arbetarpublik tillbaka vid samma tes. Den starka röstökningen för vänstern berodde, sade han, ej på någon demokratisering av idéerna utan helt enkelt på att 800-kronorsstrecket under senare år sänkt sig till allt djupare samhällslager. Frågan var om ej arbetarna genom en egen kraftansträngning kunde mobilisera sina skaror för att med röstsedeln i hand erövra andra kammaren. Vid samma tid skrev han till Öhrvall:

Den senast publicerade rösträttsstatistiken visar, att städerna redan nu äro i så stark frammarsch mot allmän rösträtt, att regeringsförslaget för deras vidkommande med all sannolikhet skulle verka rent av reaktionärt (utom som sagt i fråga om den förkortade preskriptionen, ty de gamla restantierna vålla ju fortfarande stark manspillan, eljest är det märkvärdigt, att se hur arbetarna numera börja kräva sig jämväl över det fordrade utskyldsstrecket). På landsbygden går det däremot vida långsammare. En strecksänkning till 600 kronor för landsbygden ensam (såsom jag i min ovärdighet vågat föreslå) jämte rösträtt för jordtorpare (såsom von Friesen föreslog 99 och 02) skulle dock ha en förvånande

effekt, i synnerhet om några år, då om icke alla tecken svika den nuvarande pris- och lönestegringen kommer att fortfara.

Och en sådan reform torde kunna begäras i rättvisans namn utan påbröd av ett halvtjog garantier. Anna påstår att det är för sent att komma med detta nu, sedan arbetarebefolkningen en gång tjusats av formeln allmän rösträtt, men om redan nästa allmänna val, såsom jag hoppas, visar en stark förskjutning framåt för arbetarna, så borde det väl ej vara svårt för dem att inse, att denna väg är lika god som någon annan, (enligt min åsikt vida bättre), och mot ett förslag i den riktningen blir det mycket svårt att hitta på något antagligt motskäl. Olyckan var, synes mig, att de liberala någonsin läto locka sig i den billingska fällan 1902.

Vänsterpolitikerna hade möjligen under sitt taktiska slit underskattat den ekonomiska faktorn, men de var ändå inte särskilt roade av att höra en så trivial förklaring till deras valframgångar och ett så spekulativt förslag till rösträttsfrågans lösning. Wicksell fortsatte sin kritik sedan den lindmanska regeringens rösträttsförslag bringats i hamn på våren 1907, även efter det att liberalerna senare under året beslutat att inte bjuda motstånd mot de vilande grundlagsändringarna. Den första augusti detta år skrev Anna Bugge till Gustaf Geijerstam, att hennes man reste land och rike runt för att söka få det vilande förslaget störtat, "och detta tycks göra både liberaler och ledande socialdemokrater antingen ledsna eller förbittrade — nog är det en underlig värld vi leva i". Själv skrev Wicksell till Öhrvall i slutet av månaden, att han fortfarande reste omkring och predikade mot förslaget, "men att få in något i tidningarna därom tyckes vara stört omöjligt".

En vidare spridning genom tidningspressen fick hans åsikter först sedan de lindmanska förslagen blivit antagna som vilande. I september 1907 utvecklade han för Dagens Nyheter sin uppfattning att andrakammarfrågan genom inflationen skulle ha lösts ändå. Det vilande förslaget om andrakammarreform utgjorde därför ett alltför högt pris för den kommunala rösträttens och därmed första kammarens samtidigt beslutade reformering som i och för sig var "ett avgjort och otvetydigt om än litet och för-

siktigt framsteg i demokratisk riktning”. När han ett år senare ville i mer tillspetsad form upprepa sina teser för samma tidning blev artikeln refuserad. Den intogs dock i Social-Demokraten, under titeln *En sista tankeställare*.

Han visade nu åter att valmanskåren, som år 1899 utgjort omkring 400 000 och 1906 omkring 530 000 vid det sista valet kunde antas ha sprungit upp till 700 000. ”Då vi med så utomordentlig fart närma oss allmän (manlig) rösträtt utan alla det vilande förslagets inskränkningar av proportionsval, höjd åldersgräns o.s.v. så må man väl fråga: *varför* i all rimlighets namn skola vi då ikläda oss dessa bojor?” Genom sina beräkningar gjorde han sannolikt att den med en fortsatt prisstegring skeende uppflyttningen av väljare redan efter ett par valperioder skulle leda till vänstermajoritet i andra kammaren. Den allmänna rösträtt, som för den frisinnaade opinionen framstod som en långvarig och hård strids belöning, betecknade han inte bara som onödig utan också som en reform baklänges. Han gav sin ringaktning litterär lyftning genom att med Iliadens ord säga, att man utbytt en gyllene rustning mot en av koppar, hundra oxars värde mot nio.

Också i unionsfrågan intog Wicksell en ståndpunkt som var grundad på ett visst mått av forskning och självständig reflexion. Han var sedan länge en varm anhängare av unionstanken: en skandinavisk samverkan framstod för honom som en bit på vägen mot internationalismens mål. Under unionsförhandlingarna i början av 1905 började han på allvar sätta sig in i frågan. I mitten av mars skrev han till Ohrvall, att han varit på diskussioner i Lund och Malmö och även ett par gånger i Köpenhamn.

Alltsammans ganska intressant, men full klarhet över frågorna kan jag ej säga att jag har fått. Om man bara visste huruvida norrmännen eventuellt skulle vilja vara med på en närmare sammanslutning med ett demokratiskt Sverige... t.ex. en gemensam representation byggd på enkammarssystemets och allmänna rösträttens grund för alla gemensamma saker...

Men så blir frågan, *ha* vi verkligen några gemensamma saker längre? Efter mellanrikslagens upphävande... återstår egentligen bara det där

välsignade "krig och fred" som man helst borde tala om så litet som möjligt. Kanske det blir bäst att vi gå ifrån varandra så länge och fundera på en ny Kalmarunion om ett par hundra år, ifall vi då ännu existerar.

Ett par månader senare kunde han skriva till sin vän, att han under våren sysslat åtskilligt med unionsfrågan, varvid han "genomläst alla unionskommittébetänkandena m.fl. hithörande dokument, allt för att kunna bilda mig en klar övertygelse i frågan, vilket har varit rätt svårt men småningom efter vad jag tycker börjat lyckas mig". Vad han kommit till var att unionens misslyckande hade sin grundorsak i att de två ländernas statsskick med åren divergerat. Utifrån denna ståndpunkt ansåg han att norrmännen borde lugna sig för att i sinom tid kunna hävda sina krav gentemot ett mer förstående demokratiskt Sverige. Huvudfelet låg dock hos svenskarna. Att norska utrikesärenden skulle handläggas av en inför den svenska riksdagen ansvarig utrikesminister var, sade han vid ett opinionsmöte i Hälsingborg i början av maj, "ett odrägligt, ett kränkande förhållande, i vilket ingen självständig nation kan finna sig".

När unionskonflikten under sommaren tillspetsades, började Wicksell delta i den yttersta vänsterns fredsdemonstrationer. Inför ett lundensiskt arbetarmöte, vid vilket Hinke Bergegren var ordförande, hävdade Wicksell att Norge inte haft annat val än att tillsätta en provisorisk regering. Arbetarnas politiska ledare och deras tidningspress hade inte gjort sin skyldighet mot den norska saken. En eventuell mobilisering borde av vårt lands arbetare mötas medorstrejck. Med den av honom själv författadeorstrejcksresolution som antogs av mötet i Lund avslutade han också ett arbetarmöte i Ystad något senare i juni månad. Hans hustru som vid denna tid var i Norge skrev oroligt efter lundamötet: "Ditt inledningsföredrag var alltså i går, så det tjänar ingenting till att komma med förmaningar post festum. Hoppas dock du var försiktig, så ingenting retade stämningen ytterligare. Du har ibland någon konstig åsikt om att folk blir lugnare genom att retas, men jag tror ej på det."

Sina synpunkter på unionskonfliktens djupare orsak framlade Wicksell vid sommarens slut i en uppsats *Hur vi förlorade Norge* i tidskriften *Det ny Aarhundrede*. Denna uppsats, som innehöll en vidräkning med den staaffska unionspolitiken, liksom också det föregående storstrejkshotet gjorde att han fick utstå förebråelser för bristande fosterlandskänsla. Hans huvudtankegång i den norska uppsatsen var att den från början på personlig monarki byggda unionen ej kunnat upprätthållas sedan i båda länderna konungens ministrar blivit ansvariga inte blott för sina råd utan även för de fattade besluten.

Så länge dessa patriarkaliska anordningar ännu motsvarade det statsrättsliga livets krav, gick allt tämligen bra, och särskilt de frågor, som i våra dagar så upprört sinnena, skilt eller gemensamt konsulat- och diplomatväsen, existerade näppeligen på den tid, då den utrikes notväxlingen sköttes ungefär som en H.M:t's privatkorrespondens. Men i samma mån, som detta personliga styre genom utvecklingens gång måst giva vika för de moderna parlamentariska formerna, har unionen såsom sådan efterhand förlorat sitt nödvändiga formella underlag. Delvis har den splittrats och upplöst; dels och än värre förvandlats i ett irriterande och ohemult förmyndarskap av det ena landets *representation* över det andra landet.

Det var enligt hans mening inte möjligt att i ett gemensamt försvar se ett materiellt intresse som skulle vara tillräckligt starkt för unionens bevarande. I de stora arméernas tidevarv skulle de skandinaviska ländernas självständighet blott kunna bevaras genom förhandling, ej genom krig. Å andra sidan hade från ungefär 1830-talet utvecklats en rörelse för ekonomiskt samarbete, som kanske kunde ha medfört att det svenska önskemålet om båda folkens uppgående i en högre enhet småningom gått i fullbordan.

Hit räknar jag t.ex. de gemensamma förarbetena till nya strafflagar, de ömsesidigt beviljade förmånerna inom näringslivet för båda ländernas undersåtar, och först och sist mellanrikslagen, vid vars tillkomst så många vackra förhoppningar uttalades. Varför dessa lovande ansatser sedermera icke fullföljts, ehuru den ökade samfärdseln mellan

länderna av sig själv borde ha inbjudit därtill, skulle det föra mig för långt att söka utreda. En av orsakerna låg tvivelsutan i själva de politiska misshälligheterna länderna emellan, en annan och väl än viktigare var den tullpolitiska reaktion, som från 1888 utbredde sig över Sverige, och som fört så mycken annan reaktion i släptåg. Med skäl har man emellertid kallat mellanrikslagens uppsägning av år 1895 för den sista spiken i unionens likkista; ty när denna union blivit omöjlig i sin form och därtill länsad på så gott som allt sitt innehåll, så återstod verkligen icke mycket mer än att stoppa den i graven.

Liksom alltid när det gällde utrikesfrågor hade han här sökt komma förbi fosterländskhetens irrationaliteter och fram till en folkens samverkan för praktiska mål. Denna samverkan skulle vila på men också ytterligare befästa frihandelns och folkstyrets principer.

Hyllad av anarkister

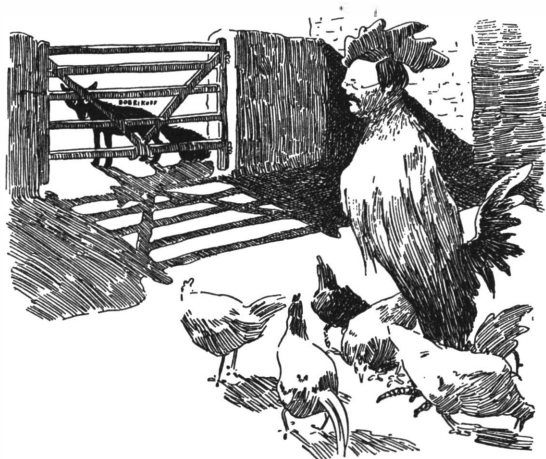
MEDAN WICKSELLS KRITIK i rösträtts- och unionsfrågorna varit förhållandevis moderat intog han en så mycket extremare ståndpunkt i de utrikes- och försvarspolitiska spörsmålen. I november 1903 skrev han i ett brev till Jonas Lie att han visserligen hade en liten ljuskrets i sin närmaste omgivning och att det från gamla vänners fönster blinkade lika vänligt som någonsin, "men eljest är det tjocka mörkret runt omkring". Det som upprörde honom var den hätska opinionen mot Ryssland.

För närvarande har hela nationen blott en tanke: Bobrikoff! Vad man än talar om — arbetarförsäkring, emigration, skattelindring — blir svaret bara: Bobrikoff! För min del lär jag mig ryska på lediga stunder, så skall jag åtminstone kunna konversera med Bobrikoff, om han kommer hit — men en sådan tanke är *landsförrädisk*, vi skola slåss, slåss till sista man, och danskarna och norrmännen skola också komma hit och slåss. Så säger — Hjalmar Branting.

På vårsidan 1904 hade angreppen från konsistoriet i samband med hans uppflyttning kommit som en särskild irritation, och efterhand mognade hans beslut att vid det förstamajföredrag han blivit ombedd att hålla i Göteborg ge folk någonting att tänka på. Några dagar före sitt framträdande skrev han till Öhrvall: "Om söndag skall jag tala i Göteborg på demonstrationen: jag just som krymper mig för det, ty jag förutser att följden bara blir tidnings skall — och så ingenting mer". I förstamajtalet på Heden vände han sig åter mot de stora försvarsutgifterna. Kunde man utnyttja försvarets åttio miljoner för fredliga ändamål skulle både åttatimmarsdagen och arbetarförsäkringen snart vara genomförda, sade han i en av de satser där han mot varandra ställde försvar

och reformer. I motsats till de i rustningsfrågan radikala danskarna hade svenskarna låtit skrämman upp sig av hotet om ryska anfallsplaner. Arbetarna själva var fångna i samma fördomar. Så hade det inte varit förut, de gamla arbetarledarna hade haft bättre sinne för arbetarklassens verkliga intressen. "Men ni är som yra höns, bara man blåser i en barntrumpet."

WICKSELLS HÖNSERI

Wicksell: Kom hit du snälla räv, så ska vi
göra dej till vegetarian!

Karikatyr av Wicksell och Bobrikoff i Söndags-Nisse 1904.

Han började efter dessa inledande förebråelser att ställa frågor till sin publik, för att den själv skulle avslöja att den tagit intryck av patriotismens fördomar: "Är ni med om att göra front mot militarismen? (*Ja!!!*) Nå, det visste jag. Men om jag frågar 'på svenska', så kanske svaret blir ett annat. Vill ni svika gamla Svea (*mummel, ja, nej*), vill ni låta ert land förtrampas av asiatiska horder (*sorl, neej!!*) låta Bobrikoff komma hit och sätta munkorg på er allihop? (*förvirring bland åhörarna, talrika nejrop blandade*

med en del ja)". Efter detta ganska lyckade om än taktlösa försök att demonstrera åhörarnas godtrogenhet övergick Wicksell till att bemöta talet om faran från öster. Han avslutade sin framställning med att till Bobrikoff framföra en retorisk välkomsthälsning som helt naturligt skulle komma att ge honom mycket obehag. Sverige borde, sade han, i samförstånd med Danmark och Norge inleda en avrustning och i stället uppvisa ett föredömligt socialt framåtsträvande.

Vi kunna gå i spetsen för nationerna, då vi äro befriade från att uppehålla jämvikten i Europa och om vi i stället ägna oss åt sociala uppgifter. Kommer då Bobrikoff hit, så välkommen, och vi skola göra honom till socialist genom att visa ett folk som kommit till välmåga under social frihet.

Knut Wicksell fick nu åter alla emot sig. Vid följande sammanträde uttalade alla de närvarande medlemmarna av större konstoriet i Lund sitt bestämda ogillande av hans demonstrations-tal. Med undantag av den ungsocialistiska tidningen Brand, som instämde i vad som yttrats av "Sveriges mest framstående vetenskapsman å det nationalekonomiska området", och Social-Demokraten, som tack vare Brantings stora hygglighet teg, rasade också pressen mot honom. Det socialdemokratiska Arbetet skrev, att landets arbetare "ännu ej förklarat sig som fiender till fosterlandets försvar, än mindre till fosterlandet självt". De av hans vänner redigerade tidningarna Karlstads-Tidningen och Upsala Nya Tidning gav hans inställning en beteckning som gick honom djupt till sinnes. Han företrädde, skrev Maggan Hellberg, kristna själv-uppoffringsteorier, han räknade liksom Tolstoj helt naivt med att den helgonlika, motståndslösa godheten skulle framkalla omvändelse hos de onda.

I många av tidningsangreppen uttrycktes tvivel om hans tillräknelighet, en fråga som han för säkerhets skull själv upptog till prövning. "Det känns riktigt hemskt att så där ibland få alla över sig", skrev han till Frölander, "man gör sig ovillkorligen den frågan: är du verkligen klok? Men när jag så går igenom räkningen

än en gång och finner att det stämmer, så måste jag trots allt hålla på att det är de andra som räknat galet". På sina försök att för Ohrvall förklara hur han egentligen tänkt sig det hela fick Wicksell bara till svar, att det var rosenrasande hur man än uppfattade det. Du ser bara en linje, skrev vännen i Uppsala, men verkligheten är en väv av trådar, och du utgår från den sats som du borde bevisa. Det väsentliga är inte om vår armé är lika stor som den ryska, utan om den kan bjuda så pass mycket motstånd att Ryssland finner ett angrepp för dyrt.

Anser du oss alla andra för åsnor eller ignoranter eller chauvinister? Jag kan mycket väl förstå att man kan ha en sats vetenskapligt klar för sig, trots att alla andra förnekar den, och så försvara den mot hela världen, men hur man kan vara lika säker i politiska, strategiska och dylika frågor gentemot alla människor, det fattar jag inte. När du på elva år icke lyckats övertyga en enda av dina närmaste vänner och anhängare, hur vill du då *genom din auktoritet*, ty några skäl anför du ju ej, förmå hela svenska allmänheten att ansluta sig till din mening. Har det inte ett ögonblick fallit dig in, att orsaken ändå kan vara att du själv har orätt? Du har genom ditt uppträdande i denna sak enligt min mening icke i minsta mån skadat militarismen utan tvärtom. Men däremot har du avgjort skadat din auktoritet i andra frågor, där du säkerligen har rätt. Så verkar det på mig och jag är väl inte annorlunda än många andra . . .

Bifallet från de socialistiska ungdomsklubbarna borde göra dig skeptisk snarare än glad. Jag har hört somliga av dess talare, som påtagligen gå troget i Hinkes fotspår (hugga Branting lömskt i ryggen det är vad Hinke mest gläder sig åt). Ja, det här brevet blir du väl inte glad över men jag kan inte låta bli att öppet säga dig min mening. Jag delar ju dina åsikter i så gott som alla andra frågor.

Det var inte så mycket Wicksell kunde svara på denna kritik. Anna tycker att du har rätt i allt, skrev han tillbaka. Han kom också med den undanflykten att han inte fått nog tid att förbereda sitt tal. "Jag hade anslagit två dagar till utarbetandet av talet (varefter jag hade tänkt underställa Anna det hela och få hennes kritik), men olyckligtvis kom Anton Nyström nedsättande

hit och tog upp det mesta av denna tid, så att den definitiva redaktionen faktiskt blev färdig i allra sista ögonblicket." På Öhrvalls fråga om det inte ett ögonblick fallit honom in att han själv kunde ha orätt, svarade han. "Jo, många ögonblick och långa stunder till och med — men till sist kommer jag alltid tillbaka till det millska sanningskriteriet: har jag undvikit att lyssna på och begrunda andras motskäl? Nej! Jag *söker* tvärtom diskussion, men mina motståndare undviker den i allmänhet komplett. Vad mer kan jag göra?"

Han fick alltså nöja sig med instämmanden från ungsocialisterna, som efter föredraget begärde nya insatser i "antimilitarismens anda" och samtidigt framförde sin "stora högacktning för edert järva tal på heden härstädes". Någon riktig glädje gav dock inte dessa hyllningar, eftersom han själv var tveksamt inställd till den ungsocialistiska rörelsen. Året förut hade han skrivit till Öhrvall att han nog med skäl kunde kallas den lundensiske Hinke, "eftersom jag i viktiga delar överensstämmer med honom — utom i fråga om 'småmorden' som han väl för övrigt ej menar så bokstavligt — men det är rätt förargligt när ens åsikter ej har någon bättre talesman, ty Hinkes stora fel är att han är skäligen obegåvad". Under månaderna efter sitt förstamajföredrag gick han, liksom efter sina tidigare konflikter, omkring ensam i en stämning av olust och missmod. Han skrev i mitten av augusti till Öhrvall:

Ja, den som ändå kunde intressera sig för någonting. Jag har varit så underligt slö och tom alltsedan i våras, men kanske är det att jag icke vågar intressera mig för något av fruktan att komma för långt från de slagna vägarna och få alla emot mig. Anna är min barometer i detta avseende, och den står ofta på regn, numera ...

Efter vårens motgång i det offentliga livet hade han, liksom efter 1892 års försvarsnihilistiska bedrifter, dragit sig tillbaka till sitt vetenskapliga arbete. Som vi sett slutförde han under åren 1904 och 1905 sin penningbok. Under det senare året hade han haft unionsfrågan att inrikta sitt medborgerliga intresse på. Också

i detta sammanhang lyckades han — genom att tränga sig fram vid ett olämpligt tillfälle och därjämte dra in sina ryska idéer — att utmana hela opinionen. Händelsen inträffade i Lund den 4 oktober, vid den fest där man firade minnet av Tegnér's studentinskrivning och även hälsade årets nya studenter.

Sedan hedersgästen Verner von Heidenstam hyllats av studenterna och det traditionella tåget kring Tegnérstoden skett, hade festligheterna som vanligt fortsatt i Akademiska föreningen. Där hade Heidenstam ånyo talat. Vårt land hade med heder bestått sommarens prov, sade han, vi hade varit beredda men också lyckats bevara freden. Fosterlandskärleken måste nu vända sig mot inländska mål. "Låt oss göra vårt Sverige till ett land, där missnöjet småningom kommer att stå lika förläget och stammande som nu tyvärr många gånger fosterlandskärleken." Efter talet följde nya studenthyllningar till det svenska hemmets och fosterlandets store skald.

Bland de inbjudna befann sig Knut Wicksell. Redan under det att Heidenstam uttalade sina vackra ord om Sverige hade den radikale gästen, skrev Lunds Dagblad, "uppträtt på ett i hög grad störande sätt genom halvhöga protester och ilsket morrande". Sedan ordet förklarats fritt besteg han talarstolen och började under publikens besvärade skratt och sorl och protester att tala om unionsfrågan. Akademiska föreningens ordförande uppmanade honom förgäves att tåga, publiken utbrast i fosterländsk sång för att överrösta talaren, "men herr Wicksell stod kvar i talarstolen med ett vansinnigt leende på läpparna". Stundtals sjöng han med, och efter nationalsångens slut återtog han ordet: "Efter denna vackra sång skall jag bedja att få fortsätta".

Larmet mattades ej. Ehuru både föreningens och studentkårens ordförande störtade upp i talarstolen och vädjade till Wicksell att sluta, stod han kvar "leende och stolt". Efter en stund avtågade publiken, fylkad i leder och sjungande *Dåne liksom åskan bröder*. Gasbelysningen skruvades nu ned, men några av talarens trogna lyckades ur en retirerande vaktmästares hand erövra en ljusstake, och i det flämtande skenet från den fortsatte Wick-

sell sitt anförande. Till slut lämnade också han lokalen, skyddad av några studenter mot befarade angrepp.

Innehållet i hans anförande avtrycktes två dagar senare i Arbetet. Han hade, skrev han, sökt sätta sina åhörare i en försonlig och överseende stämning genom att be dem föreställa sig att de var på besök hos en gammal tant, som hade för vana att berätta sina drömmar. Med anspelning på det svenska kravet om raserande av Norges gränsfästningar sade han sig ha haft en dröm om att Ryssland begärt att vi skulle nedlägga Bodens fästning.

Inför denna oförsynthet stod jag såsom slagen av åskan. Alla de gamla fosterländska känslor, som både jag och alla andra för länge sedan trott begravna i mitt bröst, flammade upp i full låga: gammal fredsvän och inbiten försvarsnihilist, som jag är, har jag visserligen alltid önskat Boden dit pepparn växer, men att lägga ner den på *kommando* var dock en annan sak, med sammanknutna händer gjorde jag mig i drömmen den fråga — som jag väl näppeligen skulle ha gjort i vaket tillstånd — om vi borde foga oss i en dylik godtycklig, av ingenting förvållad förödmjukelse, om vi icke hellre borde strax taga vår chance och, därest vi måste falla, åtminstone falla med ära.

Ja, så tokigt kan man drömma, och nu väntar ni väl, att jag efter gammalt mönster skall skildra hur glad jag blev, när jag äntligen vaknade. Men det märkvärdigaste och ohyggligaste med denna dröm var: *jag vaknade icke alls*, jag är icke vaken än, jag går fortfarande omkring i drömmarnas värld.

Hans anförande hade emellertid inte utmynnat i något värre än en vädjan till de unga att dra ett streck över det förflutna, för vilket i vart fall de var utan skuld. I stället borde man beflita sig att för framtiden grundlägga en ny union mellan de skandinaviska folken, "en händernas och hjärtanas union som ingen kan söndra". Tidningarnas kritik mot Wicksell kom denna gång mer att gälla sättet för hans framträdande än de framförda åsikterna. I Arbetet skrev Bengt Lidforss att denna händelse, för vilken han lastade både den reaktionära gruppen bland publiken och den "absolut obegripliga envishet varmed professor Wicksell dröjde kvar på talarstolen", gjort den 4 oktober till en be-

drövelsens dag. Han erinrade om hur John Stuart Mill på sin tid lyckats genom fasthet och sanningsenlighet vinna en fientlig arbetarpublik. Då hade emellertid folkmassan haft känslan av att stå öga mot öga med en man. "Men hade Mill följt den wicksellska taktiken och presenterat sig för arbetarna som en gammal tant, vilken haft egendomliga drömmar, så hade han säkerligen fått uppleva lika skymfliga ting som Wicksell."

Med åren hade det blivit alltmer uppenbart att Wicksell medvetet valde — och ofta direkt förberedde — den stora skandalen som form för sitt deltagande i det offentliga livet. Nästa gång hans namn gick runt pressen var efter en demonstration i större konsistoriet efter Oscar II:s död. I samband med beslutet om sedvanliga kondoleanstelegram hade universitetets rektor hållit ett anförande, i vilket han hyllade den avlidne monarken bl.a. för att ha hindrat krig med Norge. Wicksell förblev sittande under parentationen och begärde sedan ordet. Detta förvägrades honom. När det senare under sammanträdet väcktes förslag om att sända en krans till den avlidne konungens bår, fick Wicksell tillfälle att framföra sin protest. Om rektors ord gällt konung Oscar som konung måste han protestera, eftersom han var republikan och hatade allt vad monarki hette. Skulle de ha gällt konungen som person, kunde han möjligen ha gillat det sagda, nämligen i den mån det varit sant. Men att så skulle vara fallet bestred han.

Ett par dagar senare skrev han till Öhrvall att hans hustru haft besvärigheter på grund av de nya angreppen i tidningarna. "Hon påstår att folk vänder bort huvudet på gatan och i butiker — det skall alltid gå ut över den oskyldiga parten — och ändå har hon redligt och ärligt dragit fram sin (något slitna) sorgdräkt." Hans åsikt om konungen och unionsfrågan och om monarkien i allmänhet var följande:

Att berömma salig Oscar II för att han icke började krig mot Norge "såsom mången annan monark skulle ha gjort" (såsom Ann Margret skriver till oss) tycker jag är ungefär som att berömma en bankdirektör för att han inte rymt med kassan. Var det verkligen så, att vårt öde låg i hans hand, så borde detta väl närmast föranleda till reflexioner

över hur *galet* ett sådant tillstånd är, och hur angeläget det är att for-
tast möjligt bli det kvitt. Den myckna viraken, som avbrännes, har
bl.a. den följden att folk hindras i att se, vilken ihålig träställning hela
kungatronen i realiteten är. Att tänka sig, att vi nu skola ha detta
elände en gång till, och så immerfort i nya upplagor. Jag tycker att
socialdemokratien, som ju faktiskt är ett republikanskt parti, kunde ge
sin riksdagsfraktion i uppdrag att motionera om kungadömet avskaf-
fande, det skulle göra konsstitutionsutskottet och riksdagen gott att få
handlägga ett sådant ärende.

Jag har eljest inga dåliga tankar om Gustaf, hans anspråkslöshet
och tillbakadragenhet tilltalar mig; hans huvud kunde ju vara litet
bättre, men även det starkaste huvud måste bli förvirrat i en så abnorm
situation som den att vara kung. Och så den obligata omgivningen
av lakej- och struntsjälär. Antingen borde hederligt och förnuftigt folk
med all makt tränga sig fram till tronen och jaga bort lycksökarna eller
också resolut och konsekvent bojkotta alltsamman, nu blir det någonting
olyckligt halvt om halvt och mitt emellan, i stället för att helt enkelt
taga upp problemet "herremakt eller folkmakt", pyntar man ut det till
"konungamakt *med* folkmakt" som om den sammanställningen över
huvud taget vore tänkbar utom i barnsagorna.

Flera av Wicksells radikala vänner hade genom avtjänade
fängelsestraff förvärvat sig en ställning som yttrandefrihetens

När Hinke lämnade fängelset i Ystad.

Teckning av G. Hansen i Nya Nisse 1907.

martyrer. Vid övergången till nittitalet hade både Branting och Lennstrand straffats för hädelse, och under seklets första år hade också Anders Hemming avtjänat fängelsestraff för en frispråkighet som visserligen inte varit av direkt politisk art men ändå inneburit en tillämpning av det millska sanningskravet. Hinke Bergegren hade under 1907 avtjänat tio månaders fängelsestraff för antimilitaristisk propaganda, och följande år satt nästan hela Brands redaktion på Långholmen för olika upproriska uttalanden. Vid ett par sådana tillfällen hade Wicksell låtit förstå, att han själv inte var obenägen för ett martyrium av samma slag.

Den 2 november 1908 höll Wicksell inför de socialistiska ungdomsklubbarna på Folkets hus i Stockholm ett föredrag, som efter orden på en vid denna tid känd demonstrationsfana betitlats *Tronen, altaret, svärdet och pänningpåsen*. I sitt radikala svep över de stora politiska frågorna angrep han också en nyligen avkunnad fängelsedom över en fritänkaragitator vid namn Ljungdahl. Wicksells avsikt var att åstadkomma en provokation: om hans egna antireligiösa yttranden blev åtalsfria, borde detta enligt hans mening gynnsamt påverka prövningen av nyssnämnda dom i högre rätt. Han hade, skrev han senare i ett brev till Mauritz Hellberg, därvid valt mellan två utvägar: "att direkt *håda* utan något försök till skämt — jag hade tillsvarvat en *ganska kraftig* tirad, som jag i så fall tänkt ställa mig och 'diktera' för polisreferenterna — eller också att ironisera, låtsa delvis taga den Heliga Andes parti emot Ljungdahl o.s.v." Det var den senare utvägen han slutligen valt. Den del av föredraget, där han ironiserade över den tidigare av Ljungdahl angripna berättelsen om den övernaturliga avlelsen, hade följande lydelse:

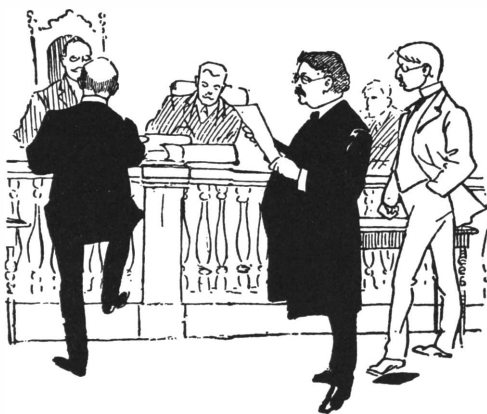
Om ett dylikt yttrande straffas med tre månaders fängelse... så är det alltså förmodligen vederbörandes mening, att vi böra taga denna berättelse på fullt allvar. Låtom oss försöka det då, låt oss resonera litet om saken...

Vad ska vi säga om den där historien om den heliga ande och Jungfru Maria? Tja, inte kan man precis påstå, att han förförde flickan, hon var ju själv strax villig, vid första invit neg hon (här påstods den lille trinde Wicksell ha nigit uppe på podiet) och sade: "Si, Her-

rans tjänarinna", utan att ens tillspörja sin fästman. Men den stackars fästmannen var det verkligen litet synd om, vad hade han egentligen förbrutit, efter han skulle försättas i en sådan ledsam situation? Han blev ju visserligen mycket benådad efteråt, han fick enligt Matteus icke mindre än sex uppenbarelser i sömnen — icke ens lektor Waldenström, som står så väl med vår Herre, torde ha fått så många — och hans belöning i ett annat liv övergår naturligtvis all beskrivning.

Men ändå. Jag är nästan säker på, att han i all sin fromhet gick och "grumsade" litet för sig själv över det skedda och kanske sade i sitt stilla sinne, när ingen hörde på: "Det var ändå fan, att inte den heliga ande kunde låta mig få göra min lilla Jesus själv". Men då hade ju världen icke kunnat frälsas! Det är det, ser ni, då hade världen icke kunnat frälsas, det enskilda måste vika för det allmänna...

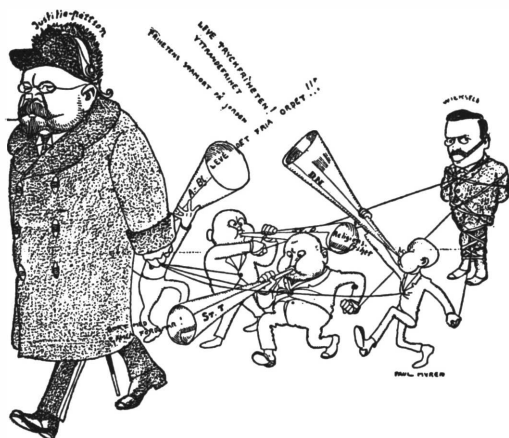
I mitten av december dömdes Wicksell av rådhusrätten till två månaders fängelse för att ha "lastat och gäckat Guds heliga ord under sådana förhållanden att han därigenom åstadkommit allmän förargelse". Wicksell som inställt sig personligen skötte sitt

*Knut Wicksell i svaromål inför rådhusrätten i Stockholm.
Stående från vänster stadsfiskalen Valentin, Knut
Wicksell och advokaten Romanus.*

Teckning i Dagens Nyheter 20 nov. 1908.

försvar med biträde av en förutvarande elev, advokaten C. B. Romanus. Försvaret var lagt på att visa, att den bibliska berättelse som under föredraget varit föremål för satir inte kunde anses falla under begreppet "Guds heliga ord". Under återopande av en rad teologiska och religionshistoriska auktoriteter sökte Wicksell bevisa, att berättelsen om Jesu övernaturliga avlelse från skilda synpunkter måste uteslutas från de skrifter för vilka

Yttrandefrihetens triumftåg i frihetens stamort på jorden
under Pettsons regime.

Teckning av Paul Myrén i Karbasen 1908.

strafflagen kunde tänkas vilja bereda ett skydd. Wicksell besvärade sig i hovrätten, som i juni 1909 nedsatte straffet till trehundra kronors böter. Sedan åklagaren fört målet vidare blev emellertid detta utslag i september samma år upphävt av högsta domstolen som sålunda fastställde den första instansens dom.

Wicksells demonstrationer hade småningom framkallat en utpräglad kyla från många av umgängesvännerna. Med särskild tydlighet märktes det efter majföredraget 1904. Innan det hölls hade han av bankdirektör Sven Palme blivit ombedd att delta i en

krets affärsmän och ekonomer som verkade för nordiskt ekonomiskt samarbete. Vid den första sammankomsten uppstod opposition mot Wicksells namn, och Palme fick ett enhälligt uppdrag att be honom dra sig tillbaka. Nu på våren 1909 hände något ännu svårare. En av hans vänner hade fått den obehagliga upp-

Ur svensk kulturhistoria: martyrfabrik 1908.

Teckning av Per Lindroth i Söndags-Nisse 1908.

giften att meddela hurusom flera i studentklassen uppställt ett villkor för sitt deltagande i Forne Gymnasie-kamraters fyrtioårsjubileum: "Jag kommer till festen, men inte tillsammans med Knut Wicksell". Vännen bad honom därför att utebli från festen, samtidigt som han med ansträngd hjärtlighet försäkrade "att vi i sällskapet G. W:s krets, där det rent mänskliga ensamt får råda, skulle fröjda oss åt att snart ånyo få se vår trofaste och fridsglade G. W.-broder och ordförande".

Återigen blev berömmet från Brand den enda tröst som er-

bjöds honom. Under rubriken *En högtidsstund* skrev där signaturen Arno om den minnesvärda afton då Wicksell lyft allas hjärtan i tillbedjan för sanningens majestät. "Vilka underbara medel han använde. Det var som om själva den mänskliga hjärnan stod fram inför oss och talade enkla och heliga ord om sanningen. Vi hålla av dig, Knut Wicksell! Hur förstod du icke att liksom på lek knyta upp dessa tankeband som äro bundna om oss liksom snaror, vari vi kippa efter andan. De hänga från våra kyrktorn som från galgar, och i dem dinglar folket."

Också denna gång mottog han ungsocialisternas hyllning med inre förbehåll. Inte har jag haft det ringaste att göra med deras ledare, skrev han till sin uppsalavän, mot Bergegren har jag sedan gammalt varit på vakt och med Schröder har jag knappt talat, men "så länge ungsossarna ensamma mer aktivt intressera sig för fritänkeri och antimilitarism är jag deras man". Inte desto mindre sörjde han åtskilligt över motsättningen mellan Branting och Bergegren, för vilken han främst lastade den sistnämnde. Det finns knappast något mer beklämmande, skrev han halvtannat år senare till Bergegren, än när förkämparna för den sak man sätter främst av allt börjar kämpa med varandra. Visserligen gick han gärna med på att till och med antiparlamentarismen kunde behövas — "såsom motvikt mot rörelsens letargi och dvala med uppvaknande blott vart tredje år" — men ändå försvarade han ivrigt Branting, för vilken han i grunden alltid bevarat sin aktning och tillgivenhet.

Inför den väntade fängelsetiden tog Wicksell en överblick över sin ekonomiska ställning och fann därvid att hans besparingar från ett ovanligt inbringande kollegium under våren tycktes komma att räcka till familjens försörjning. Han förhörde sig också hos olika fängelsedirektörer för att finna en så dräglig cell som möjligt. I Landskrona fanns en fönstercell ledig, men där påstods vara ett sådant oväsen från de kvinnliga fångarna att han i stället valde Ystad, som i oppositionella kretsar var känt för sina hyggliga förhållanden. Bland andra hade Hinke Bergegren där avtjänat sitt straff året förut. Från sina bondföreläsningar kände han också läkaren vid Ystads centralfängelse, och av denne blev

han nu erbjuden en cell "med härlig utsikt över havet och järnvägen samt eftermiddagssol". Där inledde han sin fängelsetid den 4 oktober.

Han fick enligt gällande bestämmelser ta dit de möbler han ville och han hade också rätt att få mat utifrån. Tidningar fick han inte läsa, men han var fullt sysselsatt med vetenskaplig verksamhet. Han färgdigställde en Verdandiskrift om befolkningsläran, gjorde en revision av sina tryckta föreläsningar och hjälpte Sommarin med översättningen av Adam Smiths stora arbete *Folkens välstånd*. "Det är nästan ofattligt att detta mästerverk saknats i vår litteratur i 125 år", skrev han till Öhrvall, "men så ser vår ekonomiska politik ut därefter..." Som avkoppling tröstade han sig med Horatius epikureiska visdom, Ciceros tal och några matematiska skrifter. På promenaderna roade han sig med att i huvudet ta ut bevisen för diverse talteoretiska satser. Efter någon vecka skrev han till sin uppsalavän, att den ena dagen gick efter den andra utan synnerlig svårighet.

I början hade jag litet svårt att vänja mig vid den ovanliga sovtiden 8—6, utan vaknade oupphörligt och hörde klockan slå de flesta timmar, men i går somnade jag strax och vaknade ej förrän klockan 6 i morse, så nu anser jag mig ha restfritt löst även denna del av fängelseproblemet. Det bästa är att jag får så mycket motion tack vare doktor Winther, hela två timmar om dagen, då jag skubbar närmare en svensk mil i min lilla inhägnad, motsvarande en av trianglarna i en reguliär 14-hörning. Första dagen hade jag blott en halvtimme alltsomallt och gnodde då för brinnande livet för att lägga in syrgas för de återstående 23½ timmarna; fick också strax förstoppning, men så fort jag fick mera motion gav det sig av sig självt. Jag har hittat på att gå i ett slags inskriven 8 för att på en gång undvika tvärvändningar och kringlöpande åt ett och samma håll; det går bra; flera av gårdarna — de äro sju i en liten halvcirkel — äro redan märkta med mina 8-or.

För övrigt trives jag bra med alltsammans, spisar fängelsematen om morgnarna (en alldeles härlig gröt och mjölk) och delvis även om middagarna, d.v.s. jag använder den då såsom hors d'œuvre och soupe à la prisonière såsom inledning till min från ett hotell här hämtade lyxmiddag. Så kokar jag en kopp gott kaffe åt mig själv på spritkök o.s.v.

HYLLAD AV ANARKISTER

allt mycket bra. Bäddad säng och sopa golv går också mycket bra tack vare mina under Pariser- och Engelbrektsgatstiden förvärvade husliga talenter.

Enligt reglementet skall man även *skura* cellgolvet en dag i veckan, jag hade just fröjdats mig åt, att alla vänner av lag och ordning skulle

AFTONSTUND I YSTADS KRONOHÄKTE

Hur J. O. tänker sig det.

Professor Wicksell: Hörnu vaktmästare, kalla hit direktörn.
Vi behöver fjärde man!

Teckning av Edvard Forsström i Puck 1909.

få den tillfredsställelsen, att jag och gamla disponent Lind (som bor ovanpå mig och som kom fast för tryckerihistorien med ungsossarna — för övrigt en from man som visst vojar sig fasligt över att ha mig till granne) ligga på våra gamla knän och skura om lördagsmorgnarna; men när jag kom in från min morgonpromenad i lördags var det redan gjort, en snäll straffarbetsfånge hade varit inne på handräckning och skurat.

Veckorna rann undan, han fick vara ifred med sina funderingar och han slapp de vittnesbörd om samhällslivets orättvisor

som brukade störa hans sinnesfrid. Han hade allt vad han önskade — utom renstek. Den bristen fylldes genom ett paket från de uppsvenska vännerna: "Den har smakat mig förträffligt, det är just som något sammetslent i rökt renstek". När en månad var kvar av strafftiden skrev han till hustrun, att han efter frigivandet nog skulle komma att sakna Ystad litet ändå: "Det är så vacker natur här, så stilla och behagligt, och så det att alla människor från det högste till den lägste äro vänliga och hyggliga mot mig — det är som om människonaturen alldeles hade förändrat sig".

I sina fängelsebrev till hustrun och vännerna berörde Wicksell sällan själva domen. Han dramatiserade inte heller sin ställning, han varken klagade över straffet eller bagatelliserade det. Man har ett intryck av att straffet skapat frid i hans sinne. Hustrun och de närmaste vännerna hade alla sagt honom sin mening om det skedda — att han handlat oklokt — men de hade gjort det lugnt och vänligt och i några fall med uttalad respekt för hans mod. Därmed hade han fått en reträttmöjlighet. Han ångrade nu sitt beteende. När Anna Bugge meddelade kanslerns beslut om att hela lönen skulle innehållas, vilket betydde att de måste låna 700 kronor, skrev han som svar:

Nu böra vi väl i alla fall ha kommit till botten av våra vedermödor, såvida ej den Heliga Ande själv lägger sig i saken och sänder oss några extra hemsökelse. Det förstås av sig självt, att jag hädanefter kommer att hålla mig absolut stilla: icke yttra en stavelse som ej lilla Mixen på förhand gillat och stadfästat och i det hela ej befatta mig med politik eller religion. (Är du nöjd nu? — det är allvar detta!)

Vid frigivandet på morgonen den 3 december mottogs han utanför fängelset av en skara radikala ystadsbor, vars talesman uttryckte en förhoppning om att han som hittills skulle ägna sitt liv åt frihetens och sanningens verk. Han svarade en smula tveksamt att yngre krafter nu fick ta vid. Sen gick han ned till stationen och steg på tåget hem.

Till en början fick han inte så svårt att hålla sig stilla, ty i Lund väntades han av en på grund av de dåliga tiderna rekordstor årskull jurister som under vårterminen gav honom fullt upp med arbete. Ett stycke in på året började det emellertid att dyka upp frestelser på befolkningsfrågans område. En av de första dagarna i april 1910 debuterade Hinke Bergegren med sitt föredrag *Kärlek utan barn*, och inom loppet av två månader hade en rasande sedlighetsstorm, som denna gång hämtade styrka också ur den nya fosterländskheten, förmått regeringen att genomdriva en mot den malthusianska upplysningen riktad strafflagsbestämelse. De nya händelserna lämna inte Wicksell oberörd.

Befolkningsfrågan måste nu fram på nytt, skrev han till sin gamla stridskamrat i Uppsala. Ändå bedömde han lagförslaget med anmärkningsvärd moderation: han påpekade att det inte gällde preventiva metoder utan endast föremål och att försäljningen av de sistnämnda lämnats fri även om spridandet skulle försvåras. "Skulle däremot lagen gå igenom", skrev han till Öhrvall i slutet av maj, "så funderar jag på att resa dit upp och hålla föredrag om saken, för att ej åt någon annan avstå äran att 'bli lagens första offer'. Även Anna, som eljest ej gärna ser mig i fängelse, anser att jag för sakens skull borde göra detta". Efter lagstiftningens genomförande kom han plötsligt på andra tankar och förbluffade Hinke Bergegren med ett brev, där han sade sig inte sörja så mycket över det nya förbudet.

Med någon liten försiktighet bör väl agitationen kunna fortgå — att för den saken *onödigtvis* öka svenska statens utgifter för kosthåll av fångar bör ju ej komma ifråga... jag är principiellt av den åsikten att man bör undvika inburning så långt det låter sig göra; jag är icke riktigt belåten med att jag lät locka mig själv i fällan. I vissa fall kan det ju ej undvikas — även en Hörup fick en tid sitta inne — men i det stora hela anser jag det vara ett onyttigt slöseri av hälsa och arbetskraft; man bör öva sig att gå *till* gränsen för det oåtkomliga men icke därutöver.

Emellertid väntade honom på samma fält en annan och mindre riskabel ära. Han hade under årens lopp hållit kontakten med

den engelska malthusianismen, och vid sitt besök i London 1906 hade han utsetts till en av viceordförandena i den engelska föreningen. Ehuru hans krafter och praktiska förmåga aldrig räckt till för att bilda en svensk organisation, blev han tillsammans med doktor Anton Nyström inbjuden att företräda sitt land vid den kongress som under sommaren hölls i Haag av *Fédération universelle de la régénération humaine*. En liten svensk förening *Sällskapet för humanitär barnalstring*, hade för övrigt uppstått under våren, men den hade skapats av den mer handlingskraftige Hinke Bergegren, sedan huvudstadens polismästare förbjudit hans offentliga möten.

I Haag var han mest tillsammans med Charles Drysdals son, ingenjören Charles Vickery Drysdale, som efter faderns död tagit ledningen för den engelska rörelsen. Vid kongressen höll han ett föredrag, i vilket han mot tron på ett befolkningsmaximum ställde begreppet befolkningsoptimum. Han hävdade där att det fanns en optimal folkmängd, vid vilken den produktionsminskande tendensen precis uppvägs av de tekniska och organisatoriska framstegskrafterna. Något närmare besked om hur man skulle utfinna optimumpunkten sade han sig emellertid inte ha tid att ge. Han uppmanade i stället sina åhörare att med denna fråga plåga alla politiker och ekonomer de träffade. Även om de kom att möta ett förvånat stirrande i stället för ett bestämt svar, skulle deras frågvishet bidra att utrota den vanliga fördomen att befolkningens optimum hade något att göra med dess maximum. Folkmängdens maximum är ingenting annat än ett pessimum, en sämsta punkt, sade han (och skrev sen hem till Anna om hur fyndig han varit).

Också under följande år var han på höstkanten ute och reste i malthusianska ärenden. Tillsammans med den unga familjen Drysdale var han då på kongresser i Dresden och Budapest, och de fortsatte sedan till Wien för mer enskilda kontakter. Några större insatser inom det egna landets nymalthusianska rörelse gjorde han inte under dessa år. Han skrev några småsaker, han talade ibland för de "humanitära barnalstrarna", och han glädde sig åt den bergegrenska agitationen. Han hade förutsagt att denna i sinom tid skulle medföra en ytterligare nedgång i födelsetalet.

Det är också troligt att födelsetalens markerade nedgång under åren före kriget till stor del var en följd av Hinke Bergegrens många upplysningsföredrag och hans broschyr som utkom i 50 000 exemplar. Wicksell var inte alldeles nöjd med sig själv när han tänkte på hur litet han praktiskt uträttat för den nymalthusianska saken. Till hustrun skrev han i mitten av juni 1911:

Ja, jag får väl taga fram mitt manus, rätt var det är börjar jag skämmas för mig själv — men det arma svenska folket som ingen tar hand om! Det var en fru ute på förmiddagen i preventivvården, jag telefonerade till ett par läkare, men förgäves. Skulle det verkligen inte finnas någon alls här nere till vilken de kunna vända sig?! Och detta efter trettio års propaganda. Jag tror Lennstrand hade rätt, när han förebrädde mig att bedriva den för slappt.

När Hinke Bergegren börjat sin kampanj, hade emellertid Wicksell varit igång med en del nya inlägg på det mer teoretiska planet. I den under fängelsetiden utarbetade Verdandiskriften — liksom även i ett dessförinnan skrivet uttalande för emigrationsutredningen — framförde han den åsikten, att folkmängdens optimum ”i vårt eget land liksom i Europas samtliga länder redan är i hög grad *överskridet*, så att vägen till ökat välbefinnande icke ligger i en ny ökning utan tvärtom i en energisk, årtionden igenom fortsatt *folkminskning*”. Han hade redan tidigare i föredrag varit inne på samma tanke och då också givit besked om hur stor minskningen borde vara.

I ett föredrag om Marx och Malthus, som han flera gånger höll under åren 1907—09, sade han sig våga påstå att det inte fanns något land, ”där icke välbefinnandet skulle vara oerhört mycket större och kulturen blomstra starkare, om folkmängden vore blott en fjärdedel av den nuvarande”. Det mått på den praktiskt genomförbara folkminskningen som han angav i sitt uttalande för emigrationsutredningen var dock väsentligt lägre. Han hade där sökt visa, skrev han under den debatt som blossade upp i Nya Dagligt Allehanda under augusti 1912, ”att det bästa, ja, i själva verket det enda rådliga för oss vore en radikal *folkminskning* t.ex. ned till en numerär av omkring *tre miljoner* (i stället för de nuvarande

5^{1/2}) vid vilken vi i all framtid borde kunna garantera en tillräcklig om än anspråkslös bärning för envar”.

Denna ståndpunkt hade lett till skarpa invändningar från mer nationellt sinnade vetenskapsmän. Gustav Cassel gjorde i sin kritik gällande, att ett land som minskade sin folkmängd snart skulle översvämmas av expanderande grannar. Nu som förr ifrågasatte man också en av de ekonomiska premisserna för Wicksells bedömning. Redan i sin franska tävlingsskrift av 1891 hade han sagt sig betvivla möjligheterna att genom fortsatt teknisk utveckling motverka den med en folkökning följande standardförsämringen. Han hade då satt in hela sin naturvetenskapliga bildning på att visa, ”att de fortsatta framstegen inom det europeiska jordbruket redan inom en nära framtid kommer att bli mycket långsamma, föga jämförbara med dem som utmärkt vårt sekel och i synnerhet dess första hälft”.

Detta ricardoanska perspektiv lät han även omfatta industrien. Särskilt den engelska industriens framsteg skulle komma att begränsas av tilltagande knapphet på stenkolk och järnmalm. ”Det synes oss högeligen troligt, att Englands ekonomiska utveckling redan nått eller står strax inför sin kulmination, och att de senaste årens långvariga depression inte kommer att följas av någon ny uppgång, på sätt som brukade ske under tiden före 1870.” När Wicksell på grundval av sitt franska manuskript framförde dessa åsikter i föredrag här hemma, mötte de gensagor på flera håll, bl.a. från den i industrifrågor kunniga S. A. Andrée.

Till detta undergångsperspektiv hade han nu under sitt andra radikala skede gång på gång återkommit. När han på våren 1907 i Oslo höll föredraget om Marx och Malthus, sade han att den svenska industrien inte var annat än ett korthus. Den byggde väsentligen på en trävaruhantering som till följd av överavverkningen snart skulle förlora sin råvarubas. Prognosen återkom i uttalandet för emigrationsutredningen, med det tillägget att också den svenska järnhanteringen löpte fara att snart befinna sig bland de tillbakagående industrierna. Denna spådom om ekonomisk ofärd, som han envist upprepade under ett som helhet ovanligt expansivt skede, framkallade kritik inte bara därför att dess sak-

liga grund var svag. Den väckte misstro också genom att vara en stödsats för hans extrema ståndpunkt i befolkningsfrågan.

På riskablare vägar hade Wicksell givit sig in då han deltog i rörelsen för benådning av de till livstids straffarbete dömda malmöanarkisterna, som år 1908 genom ett bombattentat mot fartyget *Amalthea* dödat en och skadat flera av de utländska strejkbrytare de sökt skrämja. I sina många föredrag 1912 och 1913 anförde han som grund för kravet på benådning, att den i och för sig förkastliga våldshandlingen varit en följd av fattiga arbetares reaktion mot strejkbryteriet. Hur olyckliga än dådets följder blivit för de närmast invecklade, hade det "dock medfört det goda, att under de närmast följande åren, såvitt jag vet, intet försök gjordes — icke ens under storstrejken — till upprepande av detta slags utmaningar". I sin broschyr om nåd för politiska fångar, vilken av Brand betecknades som *Amalthea*-rörelsens utgångspunkt, tillskrev han samhället en dryg skuld i de våldsamma arbetskonflikterna. Sådana gynnade samhällsgrupper som jordägare, kapitalister och innehavare av högre bildning få, sade han

sinsemellan dela alla de fördelar, som samhällets vare sig naturliga eller från gångna generationer hopade rikedomar eller ock de bestående samhällsinrättningarna skänka. Endast arbetaren har ingenting av allt detta, utan endast sin arbetskraft; kan även denna godtyckligt bringas i vanvärde, så äger han alls intet, utan är lika rättslös och hjälplös som fortidens slavar eller ännu mera än så...

Ett land som vårt, vars befolkning år från år utvandrar, visar sig därigenom klarligen ha *överflöd på arbetskraft*, vi ha, i varje fall under nuvarande samhällsförhållanden, alltför många människor för att de alla skulle kunna få en god utkomst... Att då än ytterligare försämra de inhemska arbetarnas ställning genom hitlockande av främmande arbetskraft är helt enkelt *oförsvarligt*, icke så mycket från de enskilda arbetsgivarnas sida, ty de kunna ju möjligen genom konkurrensen själva ha kniven på strupen, men dessmera från statens sida, som utan ringaste motstånd låter detta ske.

Hans deltagande i denna agitation, som några år senare verkligen ledde till målet, fick aldrig någon rättslig påföljd. Däremot

indrogs på hösten 1913 ett nummer av den ungsocialistiska Nya Folkviljan, där ett av hans föredrag refererats under utmanande rubrik. Han lade sig under dessa år vinn om att inte genom oför-siktiga formuleringar komma i vägen för ordningsmakten. När det gällde religionsfrågan hade han särskilt svårt för en sådan återhållsamhet, och det var denna fråga som beredde honom och hans hustru de största personliga svårigheterna. Religionskritiken var grundad i hans sanningslidelse. "Jag hatar falska ideal, om än så ärevördiga", skrev han i början av 1910 till Carl Lind-hagen, "och att författare, som så ogenerat umgås med sanningen som de bibliska, skulle varit fyllda av någon speciellt hög moral, synes mig a priori otänkbart".

För en i Nya Folkviljan införd dikt *Suppgillet i Kana*, där Jesus framställdes som en svärjande dryckesbroder, hade tidningens ut-givare dömts till två månaders fängelse. När på sommaren 1911 hovrätten fastställt domen ville Wicksell gärna företa en pro-testaktion av det slag som förut renderat honom fängelse. "Jag går fortfarande och slår dank", skrev han till hustrun, "kan ej tänka på annat än föredragen — jag inser ej varför jag ensam skall vara stum, när viktiga saker förehas. Hinke Bergegren kan ju vara bra för sig, men som *ensam* skötare av oppositionen räcker han dock ej riktigt till". Anna Bugge lyckades emellertid lugna honom, och han nöjde sig med att i en artikel för Dagens Nyheter på bröllopet i Kana och andra mirakler anlägga sådana bibelkritiska synpunkter som enligt hans mening gjorde att an-grepp mot dem inte kunde betraktas som hädelse.

Efter ytterligare ett år var han åter färdig för ett offentligt framträdande: han tänkte i ett religionskritiskt föredrag ta upp just berättelsen om bröllopet i Kana. Denna gång var det Hjalmar Öhrvall som hindrade honom. Det sätt du uttänkt att kunna få häda ostraffat synes mig synnerligen riskabelt, skrev vännen. Om man gycklar med sakramenten, inte kan man slingra sig undan med att de enligt *ens egen uppfattning* är "Högstedts piccardon och Lettströms majsoblater". Vill man ha ut bina ur kupan får man, fortsatte Öhrvall, röka ut dem i stället för att slå dem med käpp. Som svar på det långa brevet kom en suck från Wicksell:

”Ja, jag får väl lämna allt detta för att icke eventuellt än en gång bringa de mina i nödläge (*gifta* apostlar hör egentligen hin till!) men hårt är det, ty mycket borde göras och ej litet kunde uträttas, tror jag, även på denna väg”.

Småningom lyckades han emellertid åter komma fri. Medan Anna var i Norge under sommaren 1913 passade han på att hålla sitt religionskritiska föredrag. ”Nu måste jag bekänna en sak, som legat tungt på mitt samvete”, skrev han i juli till hustrun, ”nämligen att jag ej kunde låta bli att i Stockholm hålla föredrag över det där ämnet *Ortodoxer, örebroteologer och Kristi gudom* som du så mycket avskydde... jag tror det är ägnat att göra god verkan, jag har i själva verket funderat därpå i över två års tid och kunde det alldeles utantill. Skulle det mot förmodan bli åtalat — det bör du väl i så fall ha hört när detta anländer — så får jag väl försvara mig så gott jag kan”. Anna Bugge undrade i sitt svar, om han inte själv skämdes litet ”över det här sättet att dansa på bordet som en rätta då katten är borta”. Hon hade ingenting emot att han talade om själva den religiösa saken,

du får hålla så mycket föredrag du vill över det angivna ämnet, om du gör det enkelt och rakt på sak; det som jag har emot är ju *formen*, likaväl som ju *formen* är det åtalbara, och en bestämd form kan aldrig någonsin bli en samvetssak... Men sanningen är, att det alls icke så mycket är dig om att göra med själva saken och samvetet som helt enkelt att roa dig; du kan inte stå emot lusten att håna genom ironi; det är vanligen så med alla vitsmakare. Undersök dig själv samvetssgrant, så skall du se att det är så; och spar oss sedan för allt det hyckleri — medvetna eller omedvetna — som ligger i att du kallar detta för en samvetssak.

Knut Wicksell var under den närmaste tiden osäker på om ett åtal skulle följa eller ej. Som han redan i början av juni skrivit till Hinke Bergegren, hade hans avsikt varit ”att på ett oåtkomligt sätt vara så obehaglig som möjligt, men kanske jag missträknar mig och skulle dimpa i liksom förra gången”. Han måste meddela hustrun att Nya Folkviljan blivit beslagtagen, något som ansågs vara föranlett av ett referat över hans föredrag. Självt

slapp han dock åtal denna gång. Trots den risk han löpte upprepade han samma föredrag i Göteborg två månader senare, och hans mening var att ta upp det också på andra platser. Till hustrun, som givit sig upp till Stockholm, skrev han några dagar före sin avresa:

Jag kan inte låta bli att tänka på ditt lilla sorgsna ansikte i kupéfönstret. Det gör mig så ont att ständigt göra dig ledsen. Men vad skall jag göra? I alla praktiska bestyr låter jag ju dig få råda men i teoretiska frågor litar jag icke på någon annan än mig själv — och så på vetenskapsmännen förstås. Och vad "sättet" beträffar, kan jag icke heller lita på någon annan än mig själv. Om jag vore konstnär eller skönlitterär författare, så skulle du säkert inte tänka på att vilja hindra mig att följa min geist, men även en talare är en smula konstnär, han måste välja sina uttrycksmedel så som han tror att de göra största möjliga verkan, annars blir det inte någon kraft eller något liv över det hela.

Efter föredraget i Göteborg återvände han hem för att börja terminen. Strax efter hans återkomst, på natten mellan den 10 och 11 september 1913, inträffade en händelse som åtminstone för en tid framåt betog honom lusten att mot hustruns vilja hålla ironiska religionsföredrag. Deras yngste son förolyckades. Den nittonårige Finn Wicksell, som sedan några terminer med flit och framgång bedrivit medicinska studier, hade under kvällen varit på Akademiska föreningen och därefter följt med några vänner upp på ett studentrum för att prata och dela en flaska vin. När han på natten ensam begav sig därifrån, lutade han sig ut från — eller tog fel på — ett lågt sittande fönster i den mörka trappan, störtade ned och fick inre skador. Sedan han påträffats och under natten lagts till sängs hos en kamrat, fördes han på morgonen till sitt hem, där han avled utan att ha återfått medvetandet.

I samtidens ryktesbildning förknippades denna händelse med faderns ogudaktiga verksamhet: somliga såg däri ett mot fadern riktat straff av försynen, andra menade att olyckan var att tillskriva alkoholmissbruk hos en i sådan riktning miljöpåverkad

student. Polisrapporten likaväl som senare upplysningar av vittnesgilla personer visar emellertid att alkoholpåverkan inte spelade någon väsentlig roll i händelseförloppet. En av de personer som var med har meddelat att han tidigare under kvällen pratat med Finn, "och jag hade därunder hela tiden intrycket av att han var fullt nykter. Samtalet var naturligt och behagligt. Finn var lugn och harmonisk, och jag var glad att ha gjort hans bekantskap". Senare på kvällen förekom ingen annan alkoholförtäring än att tre eller fyra kamrater delade på en halvbutelj vin. Allting tyder på att en väsentligen av yttre omständigheter vållad olyckshändelse förelåg.

Att den yngste, av alla avhållne sonens bortgång måste ha betytt ett fruktansvärt slag för föräldrarna kan man inse även utan att läsa de brev från denna tid som tillhör det som gallrats bort ur arkivet. När ett årtionde tidigare ett av barnen i den norska släkten dött, hade Knut Wicksell skrivit till sin uppsalavän: "Det är ledsamt, jag föreställer mig att man aldrig blir riktigt glad igen sedan man förlorat ett barn, i synnerhet när man fått det så långt".

Under dessa år hade det inte skett stora förändringar i Wicksells yrkesarbete. Studentkullarna hade blivit större och examinationen därmed mer betungande. Några på högre studier inriktade elever hade han knappast fått. Under hela lundatiden fick han blott tre licentiater. Den av dem som blev hans docent och i praktiska ting kom honom nära, Emil Sommarin, hade emellertid knappast något av vetenskaplig stimulans att ge honom. Hans klagan över ensamheten i Lund upphörde därför inte. I mitten av 1910 skrev han till Ohrvall att han kände sig mer instängd än när han satt i Ystad, och två år senare klagade han över att han var som en främling i lundasamhället och bland sina kolleger. För Anna gick det bättre. Hon hade blivit färdig med sin jur. kand. 1911, och i slutet av 1912 valdes hon till stadsfullmäktig. Ett år senare kunde hennes man tala om att hon snart var god vän med halva Lund.

Anna Bugges alltmer omfattande verksamhet inom fredsrel-

sen och den kvinnliga rösträttsrörelsen gjorde att Knut Wicksell under långa tider blev lämnad åt sig själv. Den tid han hade ledigt från universitetet gick han mest och plockade — med korrektur som aldrig blev färdiga, med en långdragen översättning till tyska av hans föreläsningar och med små artiklar här och var. När Anna Bugge vid årsskiftet 1915 var uppe på ett av sina många

*Hjalmar Öhrvall.
Teckning av Albert Engström
i Strix 1914.*

stockholmsbesök, skrev han att de borde arbeta tillsammans liksom förr. "Det var så trevligt den tiden, då mammikan var min handsekreterare och kritiker på samma gång. Den tiden gjorde jag något." Han hade under hustruns resor mest sällskap med de unga, med fostersonen som nu blivit så stor att han kunde locka honom med på kinomatografen och med de äldre pojkarna som dock ofta var kvar i staden för att gå på kurser och träffa sina vänner. När de tio åren gått ut, beslöt familjen att inte förnya kontraktet för Linero. Det var förenat med åtskilligt besvär att bo fyrtio minuters gångväg från staden, och de gamla skulle ju ändå lämna huset några år senare, eftersom de inte hade en tanke

på att efter mannens pensionering stanna kvar i Lund. Om flyttningen till Svanegatan på hösten 1912 skrev han till Öhrvall:

Vi ha nu flyttat in i vår nya våning i Lund. Allt är fint och nytt och blankt och ganska bekvämt med hiss och bad och elektriskt ljus o.s.v. men man känner sig ändå litet *déclassé* av att vara uppstoppad på en hylla bland den andra populasen. Gröna träd och vida fält äro ersatta med katedralskolans röda väggar och grå skiffertak. Men det kunde ju vara värre.

Den mycket begåvade sonen Sven Wicksell som nu var på väg mot en licentiat i astronomi — och en vetenskaplig karriär som slutade med professur i matematisk statistik — hade just gift sig, och de unga flyttade in i en liten våning bredvid. För att underlätta detta tidiga äktenskap fick föräldrarna bära en ganska tung ekonomisk börda. Men tidiga äktenskap var något som Knut Wicksell trodde på. Redan när sonen var i tonåren hade fadern ängslats för att en lika sorglig ungdom som hans egen skulle vänta honom. Han hade då skrivit till Öhrvall: "Sven talar nästan blott om Cléo de Mérode. Rektorn hade nämligen varnat gossarna för att gå och se henne med den påföljd, tyckes det, att hon blivit det stående samtalsämnet i hela skolan. Ja, nu skall *den* tiden komma förstås — sorgligt, sorgligt"!

Flyttningen till Lund hade dock inte betytt att hans egen isolering brutits. Den har inte, skrev han till Öhrvall, "utvidgat kretsen av mitt umgänge, faktiskt träffar eller samtalar jag (utom någon gång med Charlier) aldrig med någon människa annat än mina tentander". Efter sonens död gick han länge omkring utan att kunna ta sig någonting för. Till hustrun skrev han i början av år 1914:

Jag går och grubblar på föredrag jag tycker jag borde hålla, och när jag så inte törs, så blir jag olustig för arbete och slår mig på att grubbla på π i stället, det är ju ett neutralt område åtminstone.

Nej, nu får det vara nog för denna gång. Det är så tråkigt att vara "mundtot" när stora, viktiga frågor äro å bane, alla människor liksom få yttra sig, blott jag icke. Något litet gagn kunde jag väl göra, i alla

händelser få litet själafrid. Ja, det är den gamla klagovisan — *eljest är jag så nöjd med dig, hjärtat mitt, i alla avseenden.*

Efter hustruns vädjanden lovade han åter att "börja vetenskap... och låta landets angelägenheter sköta sig själva". Han höll sitt löfte såtillvida som hans föredrag under våren 1914 främst kom att handla om ekonomiska ämnen. Vid påsktiden fick han emellertid ett nytt återfall: han upprepade då inför en ungsocialistisk församling i Stockholm det religionskritiska föredrag han hållit två gånger året förut. Utan tvivel hade konflikten mellan hans lust att säga sanningen i de religiösa frågorna och hans önskan att inte göra hustrun emot verkat hämmande på hans vetenskapliga aktivitet under dessa år. Det som kom att upplösa motsättningen var världskrigets utbrott. Han fick då ett nytt stort intresse: krigets ekonomi och särskilt dess penningproblem.

De inledande krigshändelserna gav honom tillfälle till utrikespolitiska inlägg av typen: Vad var det jag sa? Belgiens olycksöde hade, yttrade han nu, givit ett bevis på småstatsförsvarets omöjlighet. "Mot övermakten tjänar det ej att strida; det är en gammal regel att ge vika för densamma och försöka komma överens därmed." Någon tydlig slutsats för våra egna förhållanden vågade han dock inte dra. Man fick hoppas att vi ej skulle sättas på prov, har han skrivit i slutet av sina föredragsanteckningar. Men bättre vore, "om vi för alla eventualiteter gjorde klart för oss själva och andra vad vi förmå och icke förmå". Han reagerade också tidigt mot "den tysk- (d.v.s. pickelhuve-) förtjusning som gripit allmänheten — rätt långt ner i befolkningslagren dessvärre — hur olika mot 1870, då det formligen var landssorg här över fransmännens nederlag". Han hade, såsom var att vänta, dessutom en egen mening om vad kriget ytterst berodde på. Däröfver skrev han i början av augusti till Ohrvall:

Den yttersta orsaken till detta elände tror jag ligger i — folkökningen och den oavlåtliga pressen på näringsmedlen och kampen om levebrödet, som gör folk missnöjda och hågade för förändringar lika gott av vad slag. Men så kommer därtill förstås att hela det traditionella

samhället med dess hierarki av styrande och styrda ytterst är grundat på kriget såsom sin förutsättning (Spencer); de härskande klasserna se däri sin egentliga raison d'être, och det är helt visst med en vällustig rysning som de proklamera "belägringstillstånd" med suspension av alla medborgerliga rättigheter och den sedvanliga domstolsprocedurens utbytande mot den bekväma ståndrätten, med angivelse, rannsaking (där sådan förekommer) dom och exekution (paff!) på samma förmiddag.

Och så storkapitalets begär efter högre förräntning, krigslån till låg kurs, statspapper och andra värdepapper som säljas till spottpriser, det är helt visst en mycket reell krigsfara; men den djupast liggande förklaringen tror jag dock vara den förstnämnda; hade folk det bra själva så skulle de också unna sina grannar att få vara i fred.

Sedan de stora och förödande slagen inletts, kom hans ståndpunkt att från tyskfiendlighet väga över mot en allmänare avsky. När han vid årets slut läste om de eviga kanonaderna vid Ypres och Dixmuiden, tyckte han att kriget som helhet var en skam. Han skrev då till Öhrvall: "Kunde det bara bli fred, så ger jag för min del tusan i vem som vinner — moralen skulle väl fordra att det ej blev fredsstörarna och löftesbrytarna — men det kan göra just detsamma. Bara det blir fred och folk återfår förnuftets bruk, så kommer nog, hoppas jag, en yttersta dom att hållas över allt krig och djävulskap".

Penningvärdet och dess reglering

FÖR DEN PENNINGDEBATT som blossade upp under krigsåren var Wicksell förberedd genom mer än ett årtionde av teoretiska studier. Penningteorien hade i själva verket kommit att bli hans vetenskapliga huvudintresse. Med den 1898 utgivna *Geldzins und Güterpreise* hade han varit sysselsatt ”nästan utan avbrott under mer än två år”, och vidareutvecklingen av hans penningteori hade under det följande decenniet tagit huvudparten av den tid han ägnade åt vetenskapligt arbete. Hans teoretiska uppfattning hade visserligen inte vunnit något allmänt erkännande — han hade inte underlåtit att framhäva dess brister och den stred dessutom mot de praktiska bankmännens mening — men ändå hade man inom en trängre krets börjat inse att det var inom penningteorien han gjort sina mest banbrytande insatser. Vad innebar då det teoretiska arbete han inlett med *Geldzins und Güterpreise* och vidareutvecklat i föreläsningarnas andra del?

Geldzins und Güterpreise var redan från den första meningen inriktad på att besvara frågan om vad som bestämmer växlingarna i den allmänna prisnivån. Här låg enligt hans åsikt ”den dunkla punkten i penningteorien”, och det sedan länge rådande dunklet tycktes honom inte ha blivit förminskat genom den samtida litteraturen. Sin kritiska syn på de gängse penningböckerna angav han några år senare med följande ord.

De svårigheter, som eljest möta oss vid studiet av penningväsendet, bero huvudsakligen på börs- och bankteknikens något invecklade och för den oinvigde förbryllande terminologi ävensom, i synnerhet när det gäller historiska undersökningar, på själva materialets ofullständighet och svårillgänglighet; men i och för sig handlar det här vanligen om förhållanden av en ganska enkel natur, som även det vetenskapligt oskolade sunda förståndet med lätthet behärskar. Först när

fråga blir om villkoren för penningens värdekonstans, eller, vilket är detsamma, om orsaken till de allmänna varuprisens stabilitet eller fluktuationer, står man inför uppgifter av verkligt vetenskapligt intresse men på samma gång av en hittills icke fullt besegrad svårighet.

Olyckligtvis är denna fråga på samma gång själva centralpunkten i penningväsendets teori, till vilken allt annat i sista hand hänvisar; mynt- och kreditlagstiftning, frågan om mono- och bimetallism, om pappersmynt och banksedlar, om nationella och internationella valuta-regleringar, alltsammans avser ju i sista hand endast att skapa och upprätthålla ett på samma gång solitt och elastiskt penningväsen, det vill m.a.o. säga ett bytesmedel, vars köpkraft gentemot varorna antingen alls icke eller åtminstone endast långsamt förändrar sig, vare sig åt det ena eller andra hållet.

När han sökte svaret på denna centrala fråga, hade han inte kunnat finna något stöd i den lära om de relativa priserna som han själv under de gångna åren varit med att utveckla. Nu sökte han inte de omständigheter som bestämde den ena varans eller produktionsfaktorns pris i förhållande till den andra, utan de som bestämde den genomsnittliga prisnivån eller m.a.o. penningens köpkraft. Vad man i det penningteoretiska sammanhanget egentligen vill veta är, skrev Wicksell, om "levnadsförhållandena", den vanliga konsumtionen, blivit billigare eller dyrare.

Här hade teorien om de relativa priserna ingen hjälp att ge. "Det som reglerar den absoluta prisnivån kan — i motsats till vad som reglerar de relativa priserna — aldrig utgå från förhållandena på själva varumarknaden (eller inom produktionen), det måste snarare sökas i förhållandet mellan denna marknad och *penningmarknaden*, i detta ords vidaste mening." Från denna utgångspunkt kunde han skjuta en hel rad äldre teorier åt sidan: både de som hänfört penningvärdets förändringar till variationer i något visst pris, t.ex. arbetslönen, och de som direkt hänvisat till de vid myntmetallens produktion skiftande kostnaderna.

Hans egen teori tog sin utgångspunkt i den uppfattning om bankkreditens elasticitet som vid seklets början hävdats av Ricardo men flera gånger motsagts, i den tidigare engelska debatten främst av Thomas Tooke och senare åter av tyska författare.

Växlingarna i bankernas kreditgivning, som i det moderna samhället kommit att bli av allt större betydelse, var enligt Wicksell den allmännaste orsaken till prisnivåns föränderlighet. Om krediterna erbjuds på villkor, som är förmånligare än de inom näringslivet rådande avkastningsförhållandena, måste det inträda en utvidgning av den ekonomiska aktiviteten och därmed stigande priser.

Om bankerna eller andra penningutlånare erbjuda pengar till en annan ränta, den må vara lägre eller högre, än den som motsvarar den rådande naturliga kapitalräntan, så kommer den ekonomiska jämvikten i vederbörande system att rubbas ipso facto. Vid oförändrade varupriser kommer i det första fallet företagarna (på bekostnad av kapitalisterna) att utöver den egentliga företagsvinsten eller företagarlönen erhålla en extravinst, som fortsätter att utgå så länge låneräntan förblir i samma relativa läge. De stimuleras därigenom ofelbart till utvidgning av sina rörelser, för att i högsta möjliga grad utnyttja konjunkturen, och till deras krets sluta sig fler nya företagare än vanligt: efterfrågan på arbetskraft, råmaterial och varor överhuvud taget ökar och varupriserna måste stiga.

Ät detta schema gav Wicksell en realistisk prägel genom att utförligt genomgå de kalkylmässiga verkningarna av en räntesänkning. En minskning av låneräntan från exempelvis 4 till 3 procent skulle redan genom sina verkningar på diskontot för tre månaders handelsväxlar kunna ge säljaren en ökning av varans kontantpris med $\frac{1}{4}$ procent. Avser krediterna råvaror och arbetsprestationer som under flera år binds i produktionen, kan räntesänkningen tydligen komma att höja deras nupriser med lika många procent som år. Vid kapitalinvesteringar "för all framtid" blir den möjliga prisstegringen maximal. Ett järnvägsbolag, som vid utgivandet av ett obligationslån på 100 miljoner får betala 3 procent i stället för 4, skulle vid sina materialköp och sin anställning av folk kunna betala $33\frac{1}{3}$ procent högre priser, ty att låna $133\frac{1}{3}$ miljoner till 3 procent kostar inte mer än 100 miljoner till 4 procent. Den sistnämnda omständigheten förklarar också, påpekade Wicksell, att prisstegringen under uppsving-

tider först och starkast träffar sådana för långvariga investeringar använda råvaror som järn och trä.

Även om räntenedsättningen blott varit tillfällig, kommer prisstegringen att bli definitiv. Och bevaras låneräntan på den relativt låga nivån, blir dess verkan på prisnivån kumulativ. Särskilt tydligt framträder denna tendens vid de långa investeringarna. Den värdestegring som vid den nämnda räntenedgången inträder i långlivade kapitalföremål, t.ex. hyresfastigheter, har till en början uppstått vid oförändrade avkastningsförhållanden. När nu nya fastigheter byggs och företagen kan öka sina utbetalningar med upp till $33\frac{1}{3}$ procent, ger detta ökade inkomster för arbetare och råvaruleverantörer. Den livligare efterfrågan från dem driver upp hyrorna, och den därav förbättrade avkastningen ger en ny stimulans till ökad byggnadsverksamhet som i sin tur på nytt verkar prisuppdrivande. Den uppflammande prisrörelsen kommer dessutom, tillägger Wicksell, att i viss mån "skapa sitt eget drag". Företagen nöjer sig nämligen inte med att i varje omgång räkna med nupriserna. De kalkylerar i stället med fortsatt stigande priser, "något som uppenbarligen kommer att öva samma verkan på tillgångs- och efterfrågeförhållandena som en motsvarande kreditlättnad".

I det wicksellska förloppet finns emellertid också vissa bromsande faktorer. Håller bankerna under lång tid sina låneräntor på en i förhållande till den naturliga räntan alltför låg nivå, blir de småningom tvingade till åtgärder i jämviktsskapande riktning. Om betalningarna övervägande verkställs med guldmynt, kommer expansionen snart att tömma bankernas valv. Även där sedlarna är betalningsmedel, tvingas bankerna småningom till en åtstramning, emedan näringslivets vid högre priser ökade kassabehov måste komma att förminska kreditgivningens bas. I ett penningväsen som väsentligen arbetar enligt check- eller giroprinciperna kommer det däremot inte att finnas några tvingande bromsar. I ett fullkomligt system av denna art

kan man inte längre tala om ett utbud av pengar som en självständig och från efterfrågan på pengar skild storhet. Lika mycket pengar som

efterfrågas i bankerna komma dessa — förutsatt att låntagarna äro solida — också att kunna låna ut. Allt vad de ha att göra är att på låntagarens konto införa en siffra för en beviljad kredit eller en fingerad deposition. När sedan någon presenterar en på detta konto dragen check, gottskrivs hans konto till motsvarande belopp för en inbetald deposition (eller en skuldavbetalning). "Utbudet av pengar" skapas sålunda av efterfrågan själv.

Systemets "naturliga ränta" uppfattade Wicksell — under intryck av Jevons och Böhm-Bawerks ränteteorier — som bestämd av kapitalets marginella avkastning. Redan i Geldzins und Güterpreise är det emellertid tydligt att Wicksell inte var nöjd med sina räntebegrepp. I verkligheten blir både låneräntan och den naturliga räntan någonting ganska vagt och genomsnittligt, skriver han, och det är också svårt att ge dem lämpliga teoretiska bestämmningar. "Men det väsentliga ligger uteslutande i den förutsättningen, att prisnivåns konstans under i övrigt lika omständigheter är beroende av att låneräntan hålls på en viss höjd, och att den faktiska penningräntans permanenta avvikelse från denna höjd skulle medföra ständigt fortskridande, kumulativa verkningar på prisnivån."

Detta mått av likgiltighet för begreppens exakta utformning kan te sig en smula förvånande, när det gäller en så skarp och samvetsgrann teoretiker som Wicksell. Att han nöjde sig med denna ofullständighet kan väl delvis förklaras av att han vid tiden för sitt första penningteoretiska författarskap hade så många andra bekymmer omkring sig. Han hade av försörjnings-skäl bråttom med sin speciminering, och han var dessutom mitt uppe i de ganska meningslösa juridiska studierna. Det finns emellertid också en annan förklaring att peka på. Både själva framställningen i Geldzins und Güterpreise och hans brev från denna tid ger en antydning om att han själv insåg den stora betydelsen av sin penningteoretiska tankegång. Hans teori var den enda som förmådde förklara de gångna tidernas prisrörelser, och den satte honom i stånd att utreda den äldre litteraturens trassliga härvor. Han kunde nöja sig med en ofullständig utformning

av sin teori i förnimmelse av att dess grundtanke var epokbildande.

Wicksells pris- och finasteoretiska författarskap stod, såsom förut visats, i tydlig förbindelse med samtidens vetenskapliga och politiska debatt. Miljöbetingelserna för hans penningteoretiska tänkande framträder inte lika klart. Vid sökandet efter denna miljö har man påpekat, att frågan om penningvärdets reglerande vunnit ny aktualitet under 1800-talets sista decennier. Utan tvivel var det så. Efter Tysklands övergång till guldmyntfoten 1871 hade land efter land anslutit sig till denna myntordning, och efter några år hade man för så gott som hela Europa uppnått ett till en relativt värdebeständig metall knutet penningssystem. Redan mot slutet av detta årtionde hade emellertid en nedgång i den allmänna prisnivån inträtt, och därmed hade penningdebatten åter blossat upp.

Prisfallet ansågs vara orsakat av en i förhållande till näringslivets penningbehov otillräcklig guldproduktion, och man började söka sig tillbaka mot myntsystemets utbyggnad med silver till någon form av dubbelmyntfot. I denna debatt från början och mitten av åttitalet hade inlägg gjorts av en rad kända ekonomer: främst Walras, Marshall och Menger. Hos oss hade Davidsons vid denna tid hållna föreläsningar "Om penningar" lett fram till satsen att bimetallismen "borde föredragas", därför att den kunde väntas ge mindre rubbningar i penningvärdet än den enkla guldmyntfoten.

Debatten om en ny bimetallism hade emellertid huvudsakligen ägt rum under åren innan Wicksell börjat sina ekonomiska studier. En av de första böcker han på hösten 1885 studerat i London hade visserligen varit den walraska skrift av 1883, som omfattade både en del av dennes pristeoretiska genombrottsbok och några nya kapitel om penningfrågor. Dessa senare kapitel hade emellertid Wicksell, av hans anteckningar att döma, inte ens tagit del av. Över penning- och kreditinstitutionerna hade han fått en översikt genom Brentanos föreläsningar omkring årsskiftet 1887—88. Ehuru han yppat ett särskilt intresse för det behand-

lade ämnet, hade han dock inte heller nu bedrivit några särskilda studier inom den aktuella penninglitteraturen.

Vid övergången till nittitalet inledde han sina pristeoretiska forskningar, och vid mitten av detta årtionde kom han ju att bli hårt engagerad av finasteorien och de juridiska studierna. Vid denna tid hade för övrigt den omkring bimetallismen kretsande penningdebatten i det närmaste upphört: de nya guldfyndigheterna hade åter givit den allmänna prisnivån en uppåtriktad tendens. I sin omfattande verksamhet som tidningsman och föreläsare tog han inte ställning till de penningpolitiska frågorna förrän på hösten 1897, då han redan utarbetat och även i en tidskriftsuppsats förhandsmeddelat huvudtankarna i Geldzins und Güterpreise. Den penningpolitiska ståndpunkt detta arbete utmynnade i låg ju också helt vid sidan av den tidigare myntfotsdebatten. Han var redan nu, för att citera ett något senare brev till Frölander, "varken mono- eller bimetallist utan ometallist". Myntfotsdebatten under åttitalet och det tidiga nittitalet förefaller sålunda inte ha varit någon väsentlig inspirationskälla för hans penningteoretiska författarskap.

Så gott som alla momenten i den wicksellska penningteorien hade skymtat i den äldre diskussionen. Tanken att kreditvariationer skulle uppstå genom att låneräntan avvek från något slags jämviktsränta hade förekommit redan i den engelska penningdebatten vid seklets början. Ricardo hade i sin lärobok av 1817 formulerat den med följande ord: "Efterfrågan på pengar i bankerna bestäms sålunda av den avkastning de lånade medlen ger upphov till jämfört med den ränta bankerna begär för sin utlåning. Om bankerna betinga sig en lägre ränta än marknadsräntan, finns det ingen gräns för den penningmängd de kan låna ut..." Ännu tidigare hade Henry Thornton som avgörande för utlåningsvolymen angivit förhållandet mellan "för det första den ränta som måste betalas på lånesumman och för det andra den merkantila eller av annat slag varande vinst som kan erhållas genom lånekapitalets användning".

En genomgång av Wicksells anteckningsböcker och brev samt

av noterna till den första penningboken gör det emellertid i hög grad sannolikt, att han inte kände till dessa tidigare jämförelser mellan låneränta och realavkastning. Henry Thornton, som framfört sina åsikter i dels *An enquiry into the nature and effects of the paper credit of Great Britain* från 1802, dels i ett par parlamentstal från 1811, var över huvud taget okänd för Wicksell under hela det decennium han arbetade fram sin egen penningteori. Av Ricardo kände han, och hänvisade i den första penningbokens noter till, de penningpolitiska småskrifter som berörde kreditgivningens elasticitet utan att ingå på någon jämförelse mellan två slag av ränta. Det nyssnämnda yttrandet av Ricardo hade han kommit att förbigå — antagligen därför att han läst *Principles* enbart från sina pristeoretiska utgångspunkter — och om dess existens blev han först 1909 medveten genom ett påpekande av Davidson.

En av den nämnda ränteteorien oberoende föreställning om att bankernas kreditgivning över huvud taget var variabel hade tämligen ofta förekommit i litteraturen, även om den motsagts av den s.k. bankingskolan och heller inte accepterats av de sentida företrädarna för bankväsendet självt. Under 1800-talets sista decennier hade det framkommit flera sådana yttranden om bankkreditens elasticitet — hos exempelvis Bagehot och Jevons — men de hade mest haft antydningens form. Möjligt är att Wicksell tagit intryck av dessa utförda tankar, men man måste samtidigt ha klart för sig att det var det sätt på vilket dessa tankar utfördes som gav betydelse åt hans teori. Marshall hade visserligen i sina vittnesmål inför guld- och silverkommissionen vid åttitalets slut givit mer utförliga synpunkter på sambandet mellan ränta, kreditexpansion och prisutveckling. Men också dessa inlägg hade i förhållande till Wicksells teori varit likartade ansatser snarare än förebilder.

Ehuru Wicksell själv inte uppfattade sin förklaring av prisnivåns förändringar som en konjunkturteori, är det ganska tydligt att hans uppfattning om konjunkturförloppets natur varit av väsentlig betydelse också för hans penningteori. När han mot slutet av Geldzins und Güterpreise prövar sin förklaring i histo-

riska sammanhang, gör han det visserligen på de längre prisrörelserna, t.ex. expansionsperioden från femtitalet till mitten av sjuttitalet samt den därpå följande tjugoåriga deflationsperioden. Av andra yttranden är det emellertid tydligt, att han inte gjorde någon klar skillnad mellan dessa något längre utvecklingsförlopp och sådana som sedan kommit att kallas konjunkturörelser. Sålunda skriver han i början av den första penningboken att den teori om penningvärdet som hänvisar till myntmetallens produktionskostnad säkerligen är av betydelse för de över längre perioder gående prisrörelserna. De prisförändringar han söker förklara är emellertid av annat slag: han intresserade sig för de prisrörelser "av relativ kort varaktighet — tio, femton till tjugo år — som för affärslivet har den allvarligaste betydelsen".

Funderingar över konjunkturförloppets natur hade nu framträtt på ett mycket tidigt stadium av Wicksells ekonomiska tänkande. Som vi förut sett hade han i ett par uppsatser från slutet av 1880-talet med utgångspunkt i sina malthusianska intressen behandlat överproduktionens problem. Tankegångar av samma slag återfinns också i de anteckningar han gjort vid sina litteraturstudier under våren 1888. Sedan han i *Quarterly Review* av 1824 tagit del av Malthus synpunkter på en allmän överproduktion, antecknar han att denna fråga om "a general glut" borde studeras närmare.

En tillfällig sådan är ej otänkbar och bör ha till följd arbetslöshet och nöd bland de egendomslösa. (En permanent "general glut" är väl föga möjlig.) Alla vilja visserligen *sälja* men ej byta sig till *varor* utan pengar, d.v.s. räntebärande kapital, och på sådant kan det vara (relativ) brist.

En "general glut" skulle alltså visa sig i allmän efterfrågan på penningar, ej såsom bytesmedel utan såsom förmögenhetsobjekt eller sparmedel. Följden härav bör varda att alla priser falla, även fast guldproduktionen till äventyrs också ökats (det spelar ju ingen roll i förhållande till den faktiska guldmängden). Härpå skulle arbetarna visserligen vinna, men troligen förlora de mera på arbetslöshet och fallande penninglöner.

Says påstående och J. Mills dito håller således knappt streck. Malthus

har rätt när han anklagar Say för att göra varorna till matematiska symboler i stället för till föremål för mänsklig konsumtion.

Från samma tid är en anteckning där Wicksell — utan anknytning till någon litteratur — utvecklar ett exempel på bankernas förmåga att skapa kredit. Han visar där hur ett banklån för ett husbygge ger upphov till depositioner från de företagare och arbetare, hos vilka de upplånade pengarna i förstone hamnat. Om nio tiondelar av pengarna hela tiden återvänder till banken såsom depositioner, kommer denna att sammanlagt kunna utlåna en summa som är tiofalt större än det första lånet. Också i frågan om kreditväsendets expansionsmöjligheter hade Wicksell sålunda tidigt givit sig in på de tankegångar han sedan utvecklade i *Geldzins und Güterpreise*. Ehuru anteckningsböckerna, vänbrevet och den första penningbokens källhänvisningar inte kan anses ge full bevisning, visar dock alla dessa källor i en och samma riktning: mot att den wicksellska penningteorien väsentligen var ett originellt bidrag, även om han under arbetets gång fann det vara till sina ansatser föregripet i litteraturen.

När man söker utreda den påverkan Wicksells penningteori rönt av äldre litteratur är det viktigt att hålla några av hans personliga egenskaper i minnet. Wicksell visade ett ovanligt moraliskt nit när det gällde att redovisa vetenskapliga lån från andra författare. Det är därför så gott som uteslutet att han skulle ha tagit några starkare intryck av annan litteratur utan att redovisa detta. En annan omständighet av betydelse är att Wicksell i utpräglad grad var en för sig själv funderande person. Inte bara i de stunder han satt vid sitt arbetsbord utan jämt och samt gick han omkring i teoretiska tankar. På kvällspromenader under en klar himmel brukade han tänka ut lösningar till astronomiska problem, och under fängelsetiden roade han sig som vi sett med att i huvudet lösa talteoretiska uppgifter.

Ehuru han möjligen vid sina studier, som dock under tiden före 1897 i blott ringa grad berörde penningfrågor, kan ha tagit intryck av idéer som skymtade i litteraturen, hade han troligtvis på egen hand tänkt ut huvuddragen av den penningteori som pre-

senterades i Geldzins und Güterpreise. Denna bok är också till sin struktur sådan, att den framstår som en prövning av en grundidé författaren kommit på redan innan han satte sig ned för att skriva. Hans utredning av det kumulativa förloppet är ju för övrigt på nästan alla punkter djupare och fullständigare än den som fanns i tidigare litteratur. När han under åren efter sekelskiftet byggde vidare på sin penninglära, tog han emellertid åter itu med den äldre litteratur, mot vilken han redan förut i någon mån slipat sin egen tankegång. Detta framgår av ett brev till Frölander från år 1902.

En skuggsida är att jag fått arbeta ganska litet i sommar. Jag har visserligen läst och omläst en hel del, särskilt äldre penninglitteratur, Ricardo, Thomas Tooke — särskilt Tookes "Inquiry into the currency principle" 1844, som jag ej förut lyckats förskaffa mig, har jag läst med stor andakt och gott resultat som jag hoppas — och hela striden om bullion och peelska bankakten tycker jag nu jag har på mina fem fingrar och vet precis var deras resonemang tar slut, men skriva har jag ej fått göra en enda rad på detta, så det vete fåglarna när boken kan bli färdig. Jag hade föreställt mig en professur närmast som en sinekur, som skulle lämna ymnig tid för författeri, men verkligheten motsvarar ej fullt mina förväntningar, åtminstone ej ännu.

Geldzins und Güterpreise fick inte något översvallande mottagande. I Ekonomisk Tidskrift gjorde Davidson en del invändningar och underströk särskilt Wicksells egen uppfattning om teoriens hypotetiska art. Frikostighet var ingenting som utmärkte Davidson: recensionen innehöll inte ett ord av erkännande eller beröm. I den danska facktidskriften framförde en yngre kraft en helt nedgörande men samtidigt svagt grundad kritik. De tyska tidskrifterna tog över huvud taget aldrig upp boken till anmälan. Och när Karl Helfferich några år senare utgav sitt stora — av Wicksell högt skattade — penningteoretiska arbete, visade sig det wicksellska författarskapet vara hela förbigånget. I Helfferichs utförliga bibliografi fanns visserligen den uppsats, där Wicksell 1897 förhandsmeddelat sina penningteoretiska resultat, men det följande årets penningbok hade råkat bli bortglömd.

Hans enda tröst var att *Economic Journal*, där några år tidigare en högdragen recensent helt avfärdat hans pristeoretiska bok, nu innehöll en varmt uppskattande anmälan av den penningteoretiska skriften. Recensenten C. P. Sanger, en relativt okänd ekonom som senare övergick till juridiken, hade visserligen en del invändningar att göra. Han välkomnade emellertid denna med väsentliga frågor sysselsatta bok, "som är moderat i tonfallet och visar alla tecken på ett tålmodigt och blygsamt forskningsarbete". I sina hedersbetygelser gick Sanger så långt att han föreslog bokens översättning till engelska.

Från den praktiska bankvärlden hördes inte ett ljud. När Wicksell framlade sin teori inför Nationalekonomiska föreningen hade som vi förut sett ingen av de närvarande någonting att säga. På en viktig punkt — när det gällde bankväsendets möjlighet att genom för låga låneräntor skapa kredit och därmed underbygga en prisuppgång — hade t.o.m. hans vän Theodor Frölander svårt att inse riktigheten av den wicksellska tankegången. "Vi ha ju diskuterat mycket därom", skrev Frölander några år in på det nya seklet, "och för min del tror jag icke att bankerna kunna hålla större sedelstock utelöpande godtyckligt på annat sätt än att de ändra sin utlåningspolitik och belåna dåliga säkerheter. Men du har ju alltid haft en annan uppfattning". Härpå svarade Wicksell:

Vad du sedan skriver har gjort mig mycket bekymmer, ty om jag ej kan övertyga dig i huvudpunkten för alltsammans, så måtte jag ej ha förmåga att uttrycka mig tillräckligt tydligt. Jag kan icke påminna mig att vi grälat härom eller att vi i det hela varit av olika mening i någon huvudpunkt. Vad du flera gånger påpekat är, att en särskild bank ej kan öka sin sedel- eller kreditgivning genom nedsatt räntefot utan att snart bli illikvid och detta har jag omsorgsfullt framhållit i allt vad jag *skrivit*, fast jag förut i våra resonemang kanske ej nog iakttog detta. Men om, såsom du nu säger, bankerna endast genom att minska säkerhetsfordringarna kunde få ut mera pengar (sedlar) i rörelsen, så skulle ju konsekvensen bli att de, åtminstone efter gemensam överenskommelse, kunde *nedsätta sin ränta hur mycket som helst* och hålla den så hur länge som helst...

Bankräntan skulle då med ett ord kunna nedgå hur mycket som helst, oavsett om den naturliga kapitalräntan vore hög eller låg. Detta anser jag fullkomligt otänkbart, så vida de rådande nationalekonomiska begreppen över huvud ha någon betydelse. Fundera litet på denna sak — om du ej har för mycket annat att göra — helst sedan du även läst följande ark, som du nu antagligen redan fått. Jag känner mig nämligen mycket olustig, om jag ej har dig fullt på min sida i denna avgörande punkt. — Det bleve ett motstycke till Rodbertus berömda "sociala brev till v. Kirchmann", med vilka han lyckades övertyga en stor del av världen men icke v. Kirchmann själv, varöver han bittert klagar.

När Wicksell i föreläsningarnas andra del återkom till sin penningteori, tog han alltså sin utgångspunkt i klassikernas tanke på en naturlig kapitalränta, med vilken låneräntan måste överensstämma om prinsnivån skall kunna hållas oförändrad. Medan han tidigare ansett denna naturliga ränta vara bestämd av realkapitalets avkastning hade han nu glidit över till en annan förklaring. Han framhävde nu, att det råder ett ömsesidigt marknadssamband mellan investerarnas efterfrågan, spararnas utbud och kapitalräntan. Och den kapitalränta, med vilken låneräntan vid priskonstans måste överensstämma, var "den räntefot vid vilken efterfrågan efter lånekapital och tillgången på sparmedel jämnt täcka varandra". Han övergav emellertid inte helt det äldre begreppet utan tillfogade senare att den på lånemarknaden uppkomna naturliga räntan "mer eller mindre motsvarar de nybildade kapitalens förväntade avkastning".

I föreläsningarnas andra del hade han också vidareutvecklat en tanke som redan skymtat på flera ställen i Geldzins und Güterpreise. Ehuru teorien för de relativa priserna som helhet saknade betydelse i de penningteoretiska sammanhangen, skulle den dock i *ett* avseende kunna bidra till förklaringen av hur prinsnivån bestäms. Varje ökning eller minskning i en särskild varas pris förutsätter en rubbning i jämviktsförhållandet mellan utbud och efterfrågan på densamma. "Vad som i *detta* avseende gäller om varje vara för sig, måste tvivelsutan gälla om sammanfattningen av alla varor: en allmän prisstegring är därför endast tänkbar

under förutsättning, att den allmänna efterfrågan efter varor av någon orsak kommit eller väntas komma att överstiga tillgången (eller utbudet).”

Genom att förena dessa två tankegångar kunde han nu från en ny sida belysa sin kumulativa process. Låneräntans avvikelser från den naturliga räntan skulle sålunda komma att utlösa förändringar i den totala varuefterfrågan och därmed i prisnivån genom en inverkan från både sparande- och investeringssidorna.

Utlåna bankerna sina pengar till väsentligt *lägre* räntefot än den av oss nyss definierade *normala* räntan, så tillbakatränges härigenom för det första sparverksamheten, och redan därigenom uppstår en ökad efterfrågan efter varor och tjänster för nutida konsumtion. För det andra ökas härigenom tydligt företagarnas vinstchanser, och efterfrågan efter varor och tjänster för framtidsproduktion kommer uppenbarligen att stiga i samma mån, som den förut hållits tillbaka av den högre räntan. Jämvikten på marknaden för varor och tjänster är alltså störd: mot en i två riktningar utsträckt efterfrågan står en oförändrad eller till och med minskad tillgång, vilket direkt måste ha en stegring av såväl arbetslöner (och jordränta) som varupris till följd.

Det var denna utformning av hans teori som kom att läggas till grund för den fortsatta vetenskapliga utvecklingen. Ehuru han i förordet till sina föreläsningar (daterat februari 1906) fäste uppmärksamheten på den nämnda revisionen, yttrade han också att hans teori alltjämt väsentligen var densamma som den han förut givit i *Geldzins und Güterpreise*. Tydligt är att han själv inte riktigt insåg hur stor förändringen var. Senare under året, i augusti, framlade han nämligen inför det engelska ekonomsamfundet sin teori helt och hållet i dess äldre form.

Redan i *Geldzins und Güterpreise* hade Wicksell till sin penningteori fogat ett program för penningvärdets reglering. Om målsättningen tvekade han inte. Ehuru penningvärdets växlingar kan skänka vissa fördelar åt den ena eller den andra samhällsgruppen, måste olägenheterna av en instabil värdemätare anses

vida överväga. Förändringar i prisnivån innebär, skrev han med en på denna punkt konservativ övertygelse, en störning i samhällsmekanismen och sådana är i princip alltid av ondo. Man måste också betänka, tillade han, att nyttan av en tillfällig och oberäknad inkomstökning nästan aldrig förmår uppväga skadan av en motsvarande inkomstminskning.

De stora guldfynden i Sydafrika, Australien och Amerika under åren omkring sekelskiftet hade förbilligat den vara, i vilken andra varors värde mäts, och därmed i motsvarande grad drivit upp priserna på dessa. Ehuru guldmyntfoten som internationell ordning möjliggjort en penningens värdekonstans i rummet, hade den på grund av guldproduktionens växlingar uppenbarligen inte kunnat skapa en sådan konstans i tiden. Det ideala penningväsendet borde därför bygga på en sedelutgivning utan metallisk bas.

Tendenser till förändringar i den allmänna prisnivån skulle inom varje land motverkas genom en målmedveten diskontopolitik. Genom en samordning av centralbankernas räntepolitik skulle denna också kunna bringas att ersätta guldmyntfotens internationella ordning. Något särskilt internationellt betalningsmedel var däremot inte nödvändigt. Även om varje land hade sina egna sedlar med en nationellt begränsad giltighet, kunde dessa — på sätt som redan skett i de nordiska länderna — lätt göras till internationella betalningsmedel genom att inlösas till pari av andra centralbanker.

Bankerna skulle få den enkla uppgiften att reglera sina räntesatser på nyssnämnda dubbla sätt, både gentemot och tillsammans med varandra, så att den internationella betalningsbalansen hålls i jämvikt samtidigt som världsprisnivån bevaras oförändrad. Bankröntan skulle, kort sagt, kunna bli en verklig regulator för varuprisen, om dess användning inte längre som nu begränsades av tillfälligheter inom produktionen och konsumtionen av ädla metaller eller omsättningens behov av metallmynt, utan fick röra sig fritt enligt de föreskrifter som uppställts av ett målmedvetet bankväsende.

I den första penningboken och sedan i flera inlägg under åren fram mot världskriget framlade han också ett mer begränsat för-

slag om att motverka den med den ökade guldproduktionen sammanhängande internationella prisstegringen. Det fanns i ett sådant läge en enkel metod, som när som helst och av vilket land som helst kunde tillgripas, nämligen upphävandet av den fria guldpräglingen. Den enda olägenheten av att befria centralbanken från skyldigheten att till stadgat pris inlösa allt hembjudet guld skulle vara "att vårt myntpari och vår växelkurs icke längre kom att stå i samma (nära nog) oföränderliga förhållande till utlandet som nu. Bäst vore därför utan tvivel, om saken kunde ordnas genom mellanfolkliga överenskommelser. Men nödvändigt är icke detta, ty olägenheterna av en föränderlig växelkurs torde få anses vida ringare än de som förorsakas av ett ostadigt penningvärde inom varje särskilt land".

För krigsårens penningdiskussion var Wicksell sålunda väl beredd i den meningen att han mer än någon annan svensk ekonom eller bankman sysslat med penningteoretiska frågor. Det läge som kriget medförde var emellertid i flera avseenden ett annat än det han förut analyserat. Han hade som de väsentliga störningarna inom penningväsendet uppfattat dels växlingarna i den inhemska kreditgivningen, dels de fluktuationer i det internationella guldvärdet som under ett par decennier medfört en prisstegring av någon procent per år. Den första av dessa störningar skulle enligt hans åsikt lätt kunna dämpas genom en diskontopolitik, den senare förutsatte dessutom en guldspärning.

Världskriget medförde emellertid en penningvärdeförsämring av annat slag och annan storleksordning än den man tidigare känt. De krigförande strävade efter att för egen del behålla de strategiska varor som förut exporterats och dessutom så långt som möjligt öka sin import av sådana varor. Naturligtvis ville de också hindra sina motståndare att ernå samma fördelar. Den sönderbrytning av världshandeln, som av angivna skäl inletts redan vid krigets början, skärptes ytterligare genom det blockadsystem som efter hand riktades mot de neutrala staterna.

Mot en minskning av varutillgången, som utom på den nyss antydda nedgången i världshandeln också berodde på minskade arbetsinsatser och krigsförluster, vändes en genom krigets kredit-

finansiering svällande inkomstsumma. Den internationella guldmyntfoten hade inte kunnat motstå dessa påfrestningar, den föll sönder redan kort efter krigsutbrottet. Kombinationen av varuminskning och inkomstökning medförde sedan i de olika länderna en till sin storlek visserligen varierande men i förhållande till fredstiden överallt väldig försämring av penningvärdet.

För Sveriges del hade krigsutbrottet medfört en ekonomisk kris med stagnation i utrikeshandeln, skrinläggning av sedlar och även en del gulduttag från riksbanken. Denna svarade med en diskontohöjning i två etapper — från 4 1/2 till 6 1/2 procent — och satte samtidigt guldmyntfoten ur spel genom att upphäva sedelinlösningen och till yttermera visso förbjuda guldexporten. Ehuru Wicksell inte hade någon större tilltro till guldmyntfoten, ansåg han att så länge man hade ett sådant penningssystem var guldreserven till just för att mildra en kris.

Med en uppsats i Ekonomisk Tidskrift vände han sig på hösten 1914 mot tanken på att riksbankens uppgift var att försvara en till visst minimibelopp fastställd och från cirkulationen avspärrad guld-kassa. Det riktiga hade i stället varit att låta en guldutströmning fortgå under de temporära krisförhållandena. Snart nog måste efterfrågan på svenskt järn, trä och papper inte bara återvända utan även öka i förhållande till fredstiden. Denna framställning lät han utmyнна i en klingande paroll: "Låt guld-kassan springa! Den springer inte långt eller i varje fall inte länge."

Hans kritik av guldpolitiken var emellertid, åtminstone till en början, starkt återhållen. I den nämnda uppsatsen sade han sig inte vilja ge några direkta råd. Men *om* hans betraktelser var riktiga, måste de leda fram till den nyss angivna satsen. Genom den moderation han här visade — för en sådan hållning hade han alltid lättare när det gällde nationalekonomiska frågor — kom han att vinna riksbanksledningens förtroende. Bankens chef Victor Moll kom att uppfatta Wicksell som den jämte Davidson mest omdömesgilla och resonliga av de nationalekonomiska profeterna.

Exportsvårigheterna under den första krigstiden gjorde att de utländska växelkurserna steg, och denna kurshöjning i förening

med stigande utlandspriser på våra importvaror medförde en ganska omedelbar prisuppgång inom landet. Ehuru man ännu inte hade något prisindex att hämta vägledning från, var den första penningkrisen av ett slag som var känt från guldmyntfotens tid. Redan de stigande växelkurserna och den begynnande guldutströmningen skulle ha krävt en åtstramande räntehöjning. Den svenska riksbanken sänkte i stället diskontot med $\frac{1}{2}$ procent i två etapper runt årsskiftet. Riksbankschefen uttryckte i flera uttalanden en starkt passiv uppfattning om bankens möjligheter att upprätthålla penningvärdet. Riksbanken kunde endast konstatera, inte bestämma växelkurserna, räntan hade under de nya förhållandena förlorat sin jämviktsskapande betydelse, ett jämförelsevis lågt diskonto behövdes för att under de kritiska förhållandena bereda näringslivet en lättnad.

Mot riksbankens tvekande och inkonsekventa politik riktade Wicksell även i fortsättningen en bestämd om än i förhållande till hans temperament ganska måttfull kritik. I början av 1915 återkom han i Ekonomisk Tidskrift till frågan om guld-kassans uppgift. Han kunde nu peka på Englands exempel: genom att man där under bevarad guldinlösning vidtagit en stark diskontohöjning hade "den gamla skutan snart rest sig på nytt". Den engelska centralbanken hade till och med efter hand uppnått en starkare guldställning än under augustikrisen. Denna politik berodde inte, sade han i sin fortsatta polemik mot riksbankschefen, på att England hade några särskilda guldresurser. Förklaringen var helt enkelt att endast i detta land de klassiska ekonomernas syn på centralbankens uppgifter fullt och helt slagit igenom.

Guldet är enligt detta betraktelsesätt inte "någonting som en bank sist av allt bör göra sig av med; utan *först* av allt bör den göra sig av därmed — d.v.s. utan tvekan eller dröjsmål inlösa sina sedlar och andra vid anfordran förfallna förbindelser med guld — och först därefter, i den mån det blir nödvändigt, tillgripa åtgärder för att återbekomma guldet". Riksbankschefens yttrande att varje legitimt behov av valuta kunnat fyllas av det svenska bankväsendet bemötte Wicksell med påpekandet att detta kunnat ske endast till priset av med 6 à 7 procent höjda valutakurser.

Även denna artikel i Dagens Nyheter hade Wicksell försett med en försonlig avslutning: han sade sig inte ha sådana informationer och erfarenheter att han kunde ta ställning till den förda penningpolitikens alla sidor.

Det kan måhända synas djärvt av mig att under sådana omständigheter över huvud inlåta mig på hela denna fråga. Men det är ju icke första gången, varken i vårt eget eller andra länders ekonomiska historia, som en dylik situation inträtt. Den kännetecknas nästan undantagslöst genom enahanda drag — särskilt är ömheten om affärsvärldens bästa hos en bank som befriats från skyldigheten att inlösa sina sedlar ett så gott som konstant fenomen — och bedömandet av den i den ekonomiska litteraturen är, vågar jag påstå, också enhälligt. Därför har jag trott det icke vara ur vägen att erinra om, att det dock på detta område gives en ekonomisk teori och åtminstone ett land — nämligen England — som i alla händelser under det senaste halva århundradet orubbligt tillämpat den i sin bankpraxis — och mått väl därav.

Under våren 1915 inträdde en förändring i det ekonomiska läget. Utlandets efterfrågan på svenska varor hade kraftigt ökat, och samtidigt hade genom en ute i världen tilltagande varuknapphet den svenska importen försvårats. I mars månad började därför de utländska växelkurserna åter att falla, och efter en tid hade de kommit ned under förkrigsnivån. Genom denna utveckling ökade åter riksbankens innehav av valutor och guld. Guld-kassan hade sålunda, såsom Wicksell förutsett, varken sprungit långt eller länge. Redan vid övergången till 1916 kunde de svenska sedlarna åter göras inlösliga. Ehuru apprecieringen av kronan i och för sig bidrog till att hålla den från utlandet kommande prisuppgången tillbaka, verkade på utrikeshandelns område krafter som i tilltagande grad kom att driva upp den svenska prisnivån.

Utlandets livliga efterfrågan på svenska varor och svenskt tonnage och våra egna svårigheter att upprätthålla importen skapade ett växande överskott i betalningsbalansen. Ehuru exportörerna delvis lät detta ta formen av utländska tillgodohavanden, kom betydande summor att tagas hem och här bilda underlag för en

växande penningmängd. I ett senare, väsentligen av Wicksell författat betänkande om den svenska inflationens orsaker påpekades att exportöverskottet inte förrän mot slutet av 1915 kunnat framdriva en inhemsk prisstegring, emedan det dessförinnan baserade sig på tidigare upplagda varuförråd. "Så länge detta var fallet kunde kreditgivaren eller hans förlagsmän helt enkelt inlåsa de från utlandet bekomna fordringsbevisen i sina portföljer och behövde ännu icke pantsätta dem i bankerna. I den mån åter som lagerbehållningarna uttömdes, och säljaren för att fortsätta sin rörelse måste omedelbart i gångbart mynt förvandla sina utländska tillgodohavanden, blev en ökning av sedelstocken och en motsvarande stegring av varuprisen den oundvikliga följden."

Dessa förändringar inom utrikeshandeln försatte riksbanken i ett nytt predikament, motsatt det som förelegat under krigstidens första skede. Liksom förut guldutströmningen uppfattades nu guldinströmningen som en besvärande omständighet: riksbanken kunde vid rådande växelkurser inte "utan en mycket betydande förlust" avyttra det guld den kommit i besittning av genom den fria guldinlösningen. Under sådana förhållanden begärde och erhöll banken i februari 1916 befrielse från sin skyldighet att inlösa guld med sedlar. Bakom beslutet låg emellertid också en penningpolitisk tankegång. Riksbankschefen hade i själva verket redan strax efter årsskiftet rådfrågat både Wicksell och Davidson. Han hade sedan bett Cassel skriva en penningpolitisk motivering, vilken emellertid, enligt vad han i ett brev berättade för Wicksell, "försvann under frågans handläggning, såsom ju ibland händer i detta kompromissernas förlovade land".

Ehuru han inte kunde godta den privatbanksbetonade motiveeringen var upphävandet av riksbankens guldinlösning en åtgärd helt i Wicksells anda. Redan före kriget hade han uttalat sig för en sådan frikoppling från en internationell prisstegring. Den nu införda guldspärrningen skulle enligt hans mening ge riksbanken en möjlighet att genom en stram kreditpolitik hålla sin egen sedelutgivning nere. Till riksbankschefen hade han skrivit att medan man förut, då guld fått fritt införas och här utmyntas, inte kunnat lasta riksbanken för en från utlandet inbrytande prissteg-

ring, så skulle guldspärrningen ge "riksbanken makt att genom en återhållande (icke därför tillsnörande) kreditpolitik utöva en hämmande inverkan på prisbildningen inom landet". Denna uppfattning om det rätta medlet att motverka en internationell prisstegring, skadlig både för statsfinanserna och den fattiga befolkningens levnadsförhållanden, hade han "i grunden hyst och även uttalat alltsedan 1898".

Riksbanken kom emellertid aldrig att utnyttja den av guldspärrningen givna möjligheten till en stram politik. Molls tveksamhet framträder särskilt klart i ett brev till Wicksell den 22 maj 1916. Han sade sig med stort intresse ha läst den uppsats, *Hinauf mit den Bankraten*, där Wicksell inför en internationell publik utvecklat sina penningpolitiska synpunkter. Huruvida den där förordade räntepolitiken varit att föredraga ansåg han emellertid vara en fråga, som väl aldrig skulle bli utredd.

Endast den praktiska tillämpningen kan här fälla ett tillförlitligt utslag. Den diskontopolitik som tillämpats har, om densamma kan och bör ställas till ansvar för den allmänna prisnivåns enorma stegring, utan tvivel gjort ett jämmerligt fiasko. Men dels är det väl icke alldeles avgjort att ett dylikt ansvar kan utkrävas och dels är det nog kanske tvivelaktigt, om icke dyrtiden varit ungefär lika svår även om vi haft 15 procents diskonto i stället för 5 procent. Mig synes sannolikt att vad i så fall vunnits på en punkt, det hade man förlorat på en annan.

Den räntepolitiska åtgärd riksbanken vidtagit i början av maj 1916 hade i stället varit att sänka diskontot, från $5\frac{1}{2}$ till 5 procent. I sitt svar på Molls nyss citerade brev påpekade Wicksell, att räntesänkningen måste komma att höja värdepapperskurserna inom landet och därigenom ytterligare uppmuntra jobberiet. Inte heller i fråga om räntans verkan i övrigt kunde han dela Molls uppfattning. "Att dyrtiden i meningen *varubrist* icke kan avhjälpas genom 15 procents diskonto är nog sant, men de stora miljonvinsterna på prisstegringen skulle ha uteblivit och staterna hade kunnat fylla sina lånebehov med kanske två tredjedelar eller mindre av de nu erfordrade penningbeloppen, och lånen

hade placerats hos folk i allmänhet, icke såsom nu torde vara fallet huvudsakligen hos gulaschbaroner.”

När han något år senare ånyo upptog den svenska penningpolitiken till en kritisk granskning, påpekade han att guldspärrningen givit riksbanken makt att reducera storleken av sin sedelstock och därmed den inhemska prisnivån hur mycket den behagade. Riksbankschefen hade gjort gällande att bankens möjligheter att påverka kreditvolymen var begränsade. Den kunde inte vägra att diskontera fullgoda inhemska växlar och köpa eller belåna inhemska värdepapper, och den kunde inte heller visa sig alltför exklusiv mot utländska kredittagare som kunde förete fullgoda säkerheter. ”Allt detta må vara fullkomligt riktigt”, skrev Wicksell, ”men över beskaffenheten av sina egna kreditvillkor, alltså i främsta rummet över storleken av sin räntefot, är väl, må man hoppas, vår riksbank lika oinskränkt härskarinna som utlandets centralbanker över sina. Man må nu icke föreställa sig att riksbanken för att motverka prisstegringen skulle ha behövt att oupphörligt stegra sin utlåningsränta. En tillräckligt hög sådan, tilläventyrs redan en rätt måttlig höjning därav, skulle ha tjänstgjort som en oavbrutet verkande hämsko på varuprisstegringen.”

Den under kriget accelererade prisstegringen — som närdes också av statliga utgiftsöverskott, ett industriellt investeringsuppsving och småningom en viss lönestegring — utlöste hos Wicksell en allt starkare förtrytelse över dyrtidens sociala orättvisor. Dyrtiden hade, skrev han på hösten 1916 i Dagens Nyheter, ”icke förorsakats av någon väsentlig minskning i den nationella produktionen av ekonomiska värden, utan helt enkelt därav att vissa intressegrupper tillåta sig att ta för sig så mycket av dessa värden att brist uppstått för andra”. Vid den av fackföreningar och konsumentorganisationer stödda s.k. dyrtidsriksdagen under de sista dagarna av samma år var Wicksell huvudtalaren. Han erinrade i sitt föredrag om att de stegrade exportinkomsterna inte motsvarats av några löneökningar utan helt tagit formen av krigsvinster. Dessa krigsvinster hade inhöstats genom det krigförande Europas nöd, och eftersom de inte medfört någon ökning

av det svenska folkets standard kunde de samtidigt sägas vara orsaken till vår egen nöd. Att söka övervinna dyrtiden genom att i efterhand stegra också arbetslönerna skulle inte vara någon god lösning, eftersom ingen förbättring därav kunde skapas för dem som levde på livräntor eller andra fasta inkomster. Det enda riktiga vore att åter höja penningens köpkraft till det normala läget före kriget. Medlen härtill var att bankerna minskade sin kreditgivning och riksbanken sitt sedelöverflöd. Sedan nu riksbanken befriats från skyldigheten att mottaga guld, skulle den när som helst genom en stram kreditpolitik åter kunna nedtrycka varupriserna.

Denna bedömning av inflationens sociala nackdelar kom under de senare krigsåren att framträda allt öppnare i Wicksells debattinlägg. Inflationen drabbar starkast de minst bärkraftiga samhällselementen — änkor och faderlösa, arbetare, lägre tjänstemän och betjante — skrev han i början av 1917, och i en artikel från följande år vände han sig med något av samma bitterhet som i nittitalets krönikor mot inflationens och krigsvinsternas sociala orättvisor. Om penningpolitiken även i framtiden skulle få gå vind för våg tedde sig utsikterna för vårt eget land inte synnerligen tilltalande. ”En ny penningararistokrati med anor från augusti 1914 och stundom icke obetingat rena vapensköldar; ett statsverk, överlastat med skulder, trots den obrottsliga neutraliteten; slutligen en demokrati, undernörd och med försämrad affärsställning genom ett krig, som dock icke direkt drabbat oss, och med utsikt att i framtiden få erlægga sin dryga andel av räntan och amorteringen på dessa allmänna och enskilda skulder.”

Från mitten av 1916 hävdade Wicksell den uppfattningen att inte ens en rationell diskonto- och valutapolitik skulle vara ett tillräckligt verksamt medel mot dyrtiden. Om de väsentligen från utlandet kommande prisstegringstendenserna skulle motverkas enbart genom kreditåtstramande åtgärder, måste dessa göras så skarpa att de skulle komma att skada de mindre vinstbringande delarna av näringslivet. Penningpolitiken borde därför kompletteras med ett system av exportavgifter och importpremier. Han

visade med ett exempel hur dessa åtgärder skulle verka. Prisstegringen på ved inom landet hade uppskruvat rotvärdena med ända upp till 50 kronor famnen, något som näppeligen kunde sägas vara till gagn för andra än dem som strukit vinsten i fickan. ”Skulle man genom avgifter, lagda på exporten av trä och järn m.m. kunna här hemma försälja bl.a. stenkol till halva inköpspriset, så kom rimligtvis även vedprisen att gå ned till hälften och skogsägaren fick nöja sig med den relativt måttliga vinst, som han inhöstade före kriget. I det hela är det ju ett oting, att en ren naturprodukt såsom skogen, för vars framalstrande i stort sett ingen lagt två strån i kors, skall tillåtas utgöra en rikedomskälla för ett fåtal enskilda personer.”

Sitt krav på en inkomstomfördelande handelspolitik upprepade han under de senare krigsåren i en rad artiklar och föredrag. Vid dyrtidskongressen gjorde han en jämförelse med spannmålsimporten. Liksom regeringen redan tagit den i egen hand, borde den också ta hand om exporten av våra viktigaste industriella exportvaror. Vinsten härav skulle användas till att sälja importvarorna för lägre pris, varigenom också råvarorna för industrien och foderämnena för lantbruket skulle bli billigare. I en artikel för Dagens Nyheter i november 1917 gav han sitt förslag en mer generell planekonomisk utformning. Hela det ekonomiska livet borde, ansåg han, under kriget ha behandlats såsom ett enda stort trustbolag, vars svagare medlemmar fått hjälp av de starkare.

I sin abstrakta enkelhet kan tanken återgivas så, att staten kunde ha tagit såväl export som import, inbegripet rederinäringen, i sin hand, betalt exportvarorna efter 1914 års pris — men också förbundit sig att tillhandahålla producenterna deras utländska råmaterial till motsvarande låga pris — samt använt den härigenom uppstående bruttovinsten, många hundra miljoner kronor om året, till att inomlands försälja de utländska importvarorna — inklusive råmaterial — till ned-satt pris... Hade denna metod tillämpats över hela linjen, så hade vi kunnat leva vårt ekonomiska liv som vanligt, tämligen oberörda av kriget, och den ytterligare fördel hade vunnits att, såsom man lätt inser, våra växelkurser på guldländerna, då trots den stora skillnaden i prisnivå, icke mycket, eventuellt icke alls, behövt skilja sig från pari.

Wicksell kom aldrig att närmare utveckla detta förslag om prisreglering av utrikeshandeln. Det förblev ett utfört och en smula utmanande projekt, som inte kunde vinna anslutning bland politiker och affärsmän. Också nationalekonomerna vände sig för resten emot det. Davidson dröjde i en utförlig och ganska skarp kritik i *Ekonomisk Tidskrift* vid de både principiella och praktiska svårigheterna att beräkna de normala förkrigspriser,

Riksbankschefen Victor Moll.

*Teckning av Nils Melander
1924.*

till vilka utrikeshandelns huvudvaror enligt förslaget skulle återföras. Victor Moll skrev mer hovsamt till Wicksell, att tanken förutsatte "en fullständig organisation av hela vårt handelsutbyte med utlandet i stil med vad man åstadkommit i Tyskland. Men vi ha icke tyskarnas organisationsförmåga. Och fråga kan väl vara om en dylik alltomfattande organisation låter sig genomföra i ett icke krigförande land".

Trots den oförtröttliga kritik Wicksell riktade mot den svenska riksbankens politik, lyckades han bevara ett gott förhållande till bankens chef. Victor Moll hade redan i början av 1915, medan

Wicksell ännu var kvar i Lund, skrivit och föreslagit att de skulle träffas för att dryfta guldpolitiken. I sitt brev hänvisade han till några gemensamma vänner — brodern Tom Moll samt Theodor Frölander — och tydligen var det deras uppskattning av Wicksells karaktär som förmått honom att övervinna sin tvekan att söka samarbete med en så farlig person. Hela den återstående lundatiden upprätthöll Moll en korrespondens med Wicksell, och sedan denne flyttat upp till Mörby hade de under många år en fortlöpande personlig kontakt. Wicksell å sin sida uppskattade i hög grad riksbankschefens vana att inhämta nationalekonomernas mening. "Ingenting kan vara bättre för oss än att komma i direkt kontakt med de praktiska frågorna och med praktikens män", skrev han i ett av de första breven till Moll. Och efter en senare utländsk resa återkom han till samma tanke: "När man i årtal suttit på en kammare i Lund har man så mycket att lära av praktikens män."

Samarbetet med Moll gav Wicksell möjligheter att under några utlandsresor studera krigstidens penningpolitiska frågor. Med ekonomiskt stöd från riksbanken reste han i november 1915 söderut: till Köpenhamn, där han träffade ledande finanspolitiker och bankmän, och sedan till Berlin och Wien. Vad han i Danmark främst verkade för, ehuru förgäves, var ett återupprättande av det skandinaviska myntsystem som kriget slagit i spillror. "I det hela kan jag icke utan grämlse se", skrev han till Victor Moll, "att den gamla överenskommelsen mellan de skandinaviska centralbankerna att trassera utan kursberäkning o.s.v. nu gått i stycken — den stod för oss nationalekonomer såsom ett slags ideal, som man från flera håll rekommenderade till efterföljd de stora ländernas centralbanker emellan".

Under de två veckorna i Berlin hade han en rad samtal med det finansiella livets ledande personer; dessa kontakter förmedlades av den socialistiske ekonomen och politikern Rudolf Breitscheid. I Wien sökte han upp sina akademiska vänner från tidigare år, och han fick också sammanträffa med ledande politiker och bankmän. Han hade slutligen, skrev han till Anna Bugge, hamnat

hos själva överkuckun för bankväsendet, excellensen Popovicz. Det besöket var det intressantaste av alla; visserligen var Popovicz lika okunnig som alla de andra bankdirektörerna och hörde för första gången i sitt liv mina teorier, men i motsats till de flesta visade han sig ha gott förstånd och satte sig genast in i sakerna. Jag satt där en hel timme; när jag ville gå så bad han om "noch fünf Minuten".

Vid sina samtal med tyska och österrikiska finansmän hade han frågat om upphävandet av sedlarnas guldinlösning verkligen varit något som kriget gjort nödvändigt. På ett undantag när hade alla svarat: obetingat nödvändigt. Mot denna uppfattning hade han gjort samma invändningar som förut i den svenska debatten. Det av allmänheten till en början skrinlagda guldlet skulle snart ha återvänt till rörelsen, och guldutströmningen till utlandet hade heller inte varit något att frukta för. Efter hemkomsten skrev han i en uppsats på tyska om det otroliga i

att de väldiga europeiska guldskatterna helt skulle ha strömmat till utlandet, vilket väl under de givna förutsättningarna skulle ha inneburit Amerika; hade något sådant skett för det ena eller andra landet, skulle det enligt min mening blott ha varit ett tecken på att vederbörande land hade bättre användning för utländska varor än för guld, i och för sig inte något märkvärdigt, eftersom guldlet är den enda materia som *icke* förbrukas under ett krig.

Moll hade med stort intresse tagit del av Wicksells reseintryck, och när denne i februari följande år ville resa västerut för liknande studier, var riksbanken åter beredd att ge honom stöd. Sedan ecklesiastikministern avslagit hans ansökan om resebidrag, inträdde riksbanken genom att utlova ett arvode på 1 000 kronor för den kommande reseberättelsen. Redan tidigare hade han framhävt England som ett mönsterland när det gällde en genomtänkt penningpolitik. Han hade liksom på känn, skrev han i ett brev till riksbankschefen, "att endast det engelska bankväsendet — eller kanske snarare Bank of England — skötes efter fasta, fullt konsekventa principer, de ha ju också sin mer än hundraåriga, teoretiskt genomforskade praxis att stödja sig på". Resrouten gick

över Norge, där han under några dagar fick tillfälle att prata penningpolitik med experter. De finansmän han så träffade under tre veckor i London var "bright and interesting people", även om de inte hade mycket att säga i de stora principfrågorna.

Han råkade också några av sina namnkunniga kolleger. I Cambridge hade han "ett långt samtal med Marshall, nota bene han talade själv hela tiden". Vistelsens efterlängttade höjdpunkt var ändå sammanträffandet med J. M. Keynes, "deras skarpaste teoretiker", som också fått praktisk erfarenhet från sin krigstjänstgöring i finansdepartementet. Denne unge man hade visserligen inte mycket tid att ägna åt en för honom tämligen okänd utländsk kollega. Wicksell gjorde ändå det bästa han kunde av tillfället och lyckades till och med förlänga samtalet genom att efter lunchen slå följe med sin värd ett stycke. Till hustrun skrev han om detta sammanträffande:

Jag träffade alltså Keynes i dag och lunchade med honom på hans klubb. Vi hade en mycket intressant konversation. Inte var han precis så hemma på alla punkter, bl.a. hade han inte närmare klart för sig, hur han ville ordna det med en rationell värdestandard; trodde att det skulle bli jämförelsevis lätt, t.ex. på den av Irving Fisher föreslagna vägen, och blev mycket förvånad, när jag började kritisera denna, men medgav strax, att mina invändningar voro befogade.

Emellertid är det ett skarpt huvud och, som sagt, jag inhämtade åtskilligt av samtalet; skulle bara önskat att det hade räckt något längre; nu måste han gå så snart lunchen med kaffe var över — jag följde ändå honom till fots till hans rakstuga.

Ehuru Keynes inte haft så mycket att säga om sitt tidigare förslag — i en bok från 1913 — om ett rationellt och ometalliskt penningssystem för Europa, hade han ändå haft givande synpunkter på flera andra problem. Han kunde omtala att han från början insett meningen med den svenska guldspärrningen och även försvarat åtgärden mot dem som trott den vara vänd mot England. Han hade också en del att berätta om orsakerna till att det krigförande England alltjämt kunnat nästan oinskränkt upprätthålla guldmyntfotens system.

Helt nöjd med sin engelska resa var Wicksell inte, trots att han mot slutet till och med fått en ordentlig pratstund med utrikesministern lord Robert Cecil. Möjligen skulle hans skörd ha blivit rikare, skrev han i sin berättelse till riksbankschefen, om resan planerats med större omsorg. Men det väsentliga skälet till att resultatet blivit tämligen klenst låg nog mest på ett annat plan.

Huvudorsaken till det ringa utbytet ligger dock, efter vad jag tror, i det sorgliga försummandet av penningväsendets teori, som utmärkte de senaste decennierna. Så länge den bimetallistiska agitationen ännu pågick, höll åtminstone denna debatten över de teoretiska penningfrågorna någorlunda vid makt; men efter guldmonometallismens definitiva seger i början av 1890-talet har denna diskussion så gott som alldeles avstannat, och det har mången gång kunnat förefalla, som om såväl praktikens som, med några undantag, teoriens män på detta område hade slagit sig till ro vid den föreställningen att, med det allmänna antagandet av guldmyntfoten eller guldväxelfoten, världens penningväsen nu i det hela nått den fulländning, som över huvud står att vinna. Och dock skulle endast några få år förflyta, innan det ständiga stigandet av världsprisnivån klarligen ådagalade, vilken ofullkomlig värdeomräkning det metalliska guldet i själva verket är.

Efter hemkomsten gav sig Wicksell åter in i diskussionen om den penningpolitik som borde föras efter guldspärrningens genomförande. Den kritik han riktade mot riksbanken för dess underlåtenhet att strama åt penningmarknaden blev som förut utan nämnvärt resultat. "Moll har skrivit ett långt brev till mig", meddelade han hustrun i slutet av maj, "han tycks vara skeptiker eller snarare kvietist i ekonomisk väg, såsom alla affärsmän, när de ej själva ha kniven på strupen". När han vid jultiden förberedde sitt föredrag för dyrtidskongressen skedde det i en stämning av resignation. Till Öhrvall skrev han:

Om ett par dagar skall jag hålla föredrag vid dyrtidskongressen — om den skall kunna uträtta något? Man har just som intrycket, att höga vederbörande göra precis vad de ha lust till och ge djur och djävlar i den liberala opinionen, som också är mer än lovligt skral, det måste medges. Förmodligen är det så, att intet parti — utom det konservativa

— riktigt tror på sitt eget program och därför icke heller vågar någonting. Men ledsamt är det; man har just intrycket av att Sverige i denna kritiska tid har skött sig på ett jämmerligt sätt, förlorat alla sina gamla vänner ute i världen — och icke förvärvat några nya.

Diskussionerna med det praktiska livets män hade givit Wicksell många sakupplysningar av värde, men något sinne för de principiella sammanhangen fann han sällan hos dem. I breven och berättelserna från de utländska resorna klagar han ofta över att han inte fått ut särskilt mycket av samtalen med praktikerna. En särskilt besynnerlig synpunkt hade han hört framföras av den engelska bankiren Hambro senior. "Enligt honom skulle ett lands rikedom växa i jämnbredd med dess prisnivå och omvänt. *You prefer to be poor*, var hans kategoriska omdöme, vilket jag ansåg lönlöst att upptaga till diskussion." Och om ett debattinlägg från en svensk bankman yttrade han i ett brev till hustrun från slutet av 1916, att det var "alldeles uppåt väggarna, men en bankdirektör behöver [ej] kunna mer än att skilja en växel från en in-teckning, så han reder sig väl i sitt jobb".

De utländska resorna under kriget hade emellertid ändå berett honom stor glädje: de gjorde att han slapp föreläsa och genom dem fick han tillfälle att diskutera de penningproblem som under de sista decennierna intresserade honom mer än något annat. Också vid sidan av yrket hade dessa resor haft mycket att ge honom. Han fick återse sina många utländska vänner, hålla sig underrättad om de politiska förhållandena och dessutom se teater och höra musik av högsta klass. Utan det ekonomiska stödet från Moll hade dessa stimulerande färder säkert aldrig blivit av. Att denne så vänligt och förtroendefullt lyssnade på Wicksells synpunkter innebar också ett moraliskt stöd av stor betydelse. Såsom framgår av ett brev till hustrun från tiden efter kriget hade Victor Moll kommit att överta den roll av penningteoretisk själasörjare som Frölander förut haft.

Du tycker, att jag besvärar Moll i onödan, men jag har ju absolut ingen annan finansman att vända mig till — annat var det när Frölevde — och om jag än har min frågeställning från början något oklart

formulerad, så går det dock vanligen bättre, när jag fått honom i sampråk. För närvarande tyckes han dock något sky mig, ty jag vill driva honom dit han själv ej vill.

Under sommaren 1918 utsågs Wicksell jämte Davidson och Brisman till nationalekonomisk sakkunnig i en kommitté rörande penningvärdets reglering. I kommittén var Victor Moll ordförande medan Karl Frisk, Karl Mannheimer och Joseph Nachmanson företrädde bankväsendet. I penningvärdekommitténs betänkande framträdde klart den motsättning mellan praktiker och nationalekonomer som förelegat under hela krigstiden. Riksbankschefen och de tre bankdirektörerna gick samman om den åsikten, att diskontot under krigets abnorma förhållanden förlorat det väsentliga av sin betydelse som regulator för penningvärdet. Riksbanken ägde under de rådande förhållandena inte i sin makt att hejda sedelcirkulationens ökning, som var en direkt följd av kriget. "Vårt land har hittills lyckats att bevara sin neutralitet, politiskt sett. I finansiellt och ekonomiskt avseende står Sverige, liksom övriga neutrala länder, sedan länge mitt uppe i kriget och kan icke undandraga sig därav följande bördor." De tre privatbanksdirektörerna enade sig dessutom om ett yttrande, i vilket de ifrågasatte "huruvida icke nuvarande diskonto av 7 procent med hänsyn dels till näringslivets intressen, dels till statens stora lånebehov vore allt för högt". De framhöll vidare, "att det för näringslivet skulle vara en betydande lättnad, om ett något mindre drakoniskt diskonto, exempelvis 6 procents diskonto, inom en någorlunda nära framtid kunde ställas i utsikt".

I sitt gemensamma yttrande upprepade de tre nationalekonomerna det av Wicksell så många gånger framförda kravet på en stram kreditpolitik. Boten mot varuprisens uppskrivning måste, i vad ankom på bankväsendet, sökas i ett mera energiskt handhavande av guldspärningen och en skärpt kreditpolitik. Låneräntans höjd borde sättas i relation till realkapitalets marginella avkastning, och under den uppdrivna krigskonjunkturen måste detta innebära ett högt diskonto. En nedsättning av den härs-

kande räntefoten borde inte få ske, förrän prisnivån visade en bestämd och ihållande tendens till nedåtgående. De nationalekonomiska sakkunniga begärde slutligen, att i den korporation för övervakning av kreditinskränkande åtgärder, som regeringen väntades tillsätta, måtte ingå representanter inte bara för affärs- och bankvärlden utan också för konsumenterna och den ekonomiska vetenskapen.

I utredningen hade sålunda bankmännen och nationalekonomerna på väsentliga punkter hävdad skilda meningar. Wicksell kom dessutom att genom ett eget yttrande än mer skärpa den mot bankrepresentanterna kritiska inställningen. Han krävde sålunda ett frigivande av guldexporten. En guldutströmning skulle komma en viss sedelmängd att inflyta till riksbanken och därigenom skulle en nedpressning av prisnivån kunna ske. Utom den antydda förändringen av guldpolitiken krävde Wicksell nu åter ett system av exportavgifter och importpremier. Ehuru han dessvärre varken vunnit bifall från de sakkunniga eller tidigare från allmänheten, sade han sig inte kunna underlåta att åter framföra sitt förslag om prisreglering av utrikeshandeln, vilket i förening med de kreditpolitiska åtgärderna skulle bidra att nedpressa prisnivån.

Också i fråga om målet för den ekonomiska politiken avvek Wicksell från övriga sakkunniga. Uppgiften var enligt hans mening inte bara att hejda en ytterligare inflation utan att så fort som möjligt föra priserna tillbaka till förkrigsnivån. Om inte förr så när världsfreden en gång återvunnits borde man verkställa "en ekonomisk generaluppgörelse" i syfte att utjämna de oförtjänta vinster och oförskyllda förluster som krigets prisomvälvning medfört. Denna tankegång återkom i flera artiklar och föredrag under de följande åren, och liksom det tidigare projektet om en genomförd reglering av utrikeshandeln antog den med åren en allt tydligare utopisk anstrykning. När han följande år i Svensk Handelstidning vände sig mot en stabilisering av prisnivån vid dåvarande höjd, sade han att ingen vän av rättvisa och billighet kunde förorda en sådan permanentning av krigets ekonomiska omvälvning.

Den enda räddningen synes mig därför ligga i att vi alla — konsumenter, distributörer och producenter — med hänsyn till rådande exceptionella förhållanden bildade så att säga ett enda kartell- eller garantiförbund mot de av krigstiden förorsakade, redan skedda eller ännu förestående ekonomiska olyckorna. En statens räknekammare med vidsträcktaste fullmakt att inhämta upplysningar borde i detta syfte ofördröjligen träda i verksamhet för att kunna ha sina undersökningar avslutade vid den tidpunkt i en, som vi må hoppas, icke alltför avlägsen framtid, då prisnivån och penningvärdet återgått till en nivå, vid vilken de sedermera kunde hållas tillnärmelsevis konstanta. D å, men också först då, blir det möjligt att exakt uträkna storleken av de av prisvälningen förorsakade oförtjänta vinster och oförskyllda förluster och en rättvis utjämning av båda kunde och borde ske. Under mellantiden borde, såsom skett i Tyskland, bolagen tillförbindas att innehålla sina vinster utöver en måttlig och skälig utdelning åt aktieägarna, och detsamma kunde, under vederbörlig kontroll, krävas jämväl av enskilda affärsdrivande.

Sedan prisstegringen efter krigets slut i stort sett avstannat, inriktade Wicksell sina strävanden på uppnåendet av den ekonomiska "generaluppgörelsen". Genom sina många artiklar, främst i Svensk Handelstidning och Dagens Nyheter, och också genom samtal med ämbetsmän och politiker, i första hand Moll och Sandler, sökte han verka för en stram och pristryckande penningpolitik. Denna hans verksamhet måste antas ha medverkat till att diskontot under krigets sista år samt de nämnda efterkrigsåren fördes upp på en nivå av $6\frac{1}{2}$ à 7 procent. Han sörjde emellertid nu liksom förr över att politiken var oförnuftig. På våren 1919 skrev han till hustrun: "Något mer finnes ej att tillägga, jag sitter och knäpar och filar med tre manus på en gång, skall väl få av dem så småningom, fast det lägger sig något på bröstet att få slåss ensam mot hela världen, konservativa, liberaler (eller så kallade) och sossar."

Tillsammans med Sommarin kom Wicksell att ingå i 1920 års finanssakkunniga, som hade i uppdrag att utforma ett program för den närmaste framtidens svenska finanspolitik. De två nationalekonomerna kunde där biträda majoritetens mening, även om

de i ett flertal frågor hade velat gå längre än vad dessa ansett rådligt. BetänkanDET gav en antydning om att den wicksellska propagandan inte varit utan inflytande. Ehuru de sakkunniga inte kunde dela den åsikten, att priserna borde nedpressas till förkrigsnivån för att gottgöra begångna orättvisor, godtog de heller inte principen om en stabilisering vid rådande prisnivå. Som en praktisk mellanväg förordade kommittén "ett varsamt successivt höjande av penningvärdet . . . så långt omständigheterna det medgiva, utan att de därför nödvändiga åtgärderna framkallar svårare rubbningar i vårt ekonomiska liv." Det närmaste målet skulle vara den svenska valutans återförande till guldparitet. "Riksbankens diskontopolitik bör därför vara så stram, att den främjar en varsam förbättring av penningvärdet på samma gång som den tager nödig hänsyn till näringslivets berättigade krav på kreditvillkor, som möjliggöra produktiv verksamhet."

Ehuru de sakkunniga både i vad gällde mål och medel närmat sig de ståndpunkter Wicksell så länge kämpat för, fann han det även denna gång lämpligt att framlägga ett säryttrande. I detta vände han sig mot tanken på att återinföra ett till guldets knutet penningväsende. Bättre vore ett fritt penningssystem, ty den ekonomiska politiken skulle under ett sådant kunna direkt inriktas på en socialt rättvis prisnivå. Han upprepade också sina förslag om prisreglering av utrikeshandeln och skärpt krigsvinstbeskattning. Den av kriget vållade omvälvningen av alla ekonomiska förhållanden, skrev han, "formligen *skriar* efter ingripanden från det allmännas sida". Att omedelbart efter kriget upphäva krigsvinstbeskattningen hade från denna synpunkt varit en olämplig åtgärd. En sådan beskattning borde snarast återupptagas i förädlad och rationaliserad form. Staten skulle därmed förvärva en ekonomisk maktställning, som skulle ge den möjlighet både att genomföra en önskvärd reglering av penningväsendet och att efter rättvisans och billighetens grundsatser "utsträcka en skyddande och hjälpanDE hand till enskilda medborgare".

Genom att ständigt driva alla dessa utförda projekt försvagade Wicksell med åren sin auktoritet som penningpolitiker. Till

de redan nämnda lade han ett par år efter kriget ytterligare ett. Härom skrev han till Öhrvall.

Nu är det också så förbistrat brokigt inom den ekonomiska världen, att jag icke riktigt vet ut eller in. Om några år, vid obduktionen av samhällskroppen, kommer det nog att visa sig, vad som hade varit bäst att göra just nu, men för ögonblicket är allting ytterst dunkelt — mitt universalmedel: att tillämpa den s.k. glidande skalan på *alla* löne- och skuldförhållanden och därigenom i möjligaste mån göra sig oberoende av prisens nyckfulla och för närvarande knappast kontrollerbara växlingar — vill ingen höra på . . . Man är så arg på mig i affärskretsar, att jag ensam bland alla nationalekonomer *icke* blir inbjuden till deras industrimöten och vad det heter — och dock är jag den enda som tänker på affärsmännens sanna bästa — ehuru icke uteslutande på detta.

Under kriget och de närmaste efterkrigsåren hade Wicksell ägnat så gott som hela sin vetenskapliga verksamhet åt penningfrågorna. Fram till 1921 års deflationskris hade han medverkat i Ekonomisk Tidskrift med ett dussin uppsatser, och hans tidsningsartiklar på penningområdet uppgick under samma tid till ett åttital. Stor var också hans aktivitet i föreningslivet, både inom den mer fackbetonade Nationalekonomiska klubben och den större sammanslutning, Nationalekonomiska föreningen, som främst rekryterades bland näringslivets män. Den uppmärksamhet Wicksells inlägg där mötte, berodde både på deras sakliga halt och på hans kvicka och klargörande sätt att turnera dem. Ehuru han i sin penningpolitiska verksamhet mer än vanligt eftersträfvade ett omedelbart inflytande på händelserna, kom han dock även på detta område att få inflytande främst som pådrivare och propagandist. Det kommer därmed att ligga i sakens egen natur att den historiska betydelsen av hans inflytande inte låter sig närmare fastställas.

Han var den mest aktive av en grupp ekonomer som alla stred för en rationell näringspolitik under kriget. Att dessa ekonomer på vissa punkter tolkade sammanhangen olika är relativt likgiltigt jämfört med deras enighet om att en penning- och finanspolitisk åtstramning skulle vara det rätta medlet för att hejda pri-

sernas stegring. För bedömandet av Wicksells insatser i krigsårens penningdebatt synes det också vara mindre väsentligt att hans tolkning av händelseförloppet i några avseenden var ofullständig. Han markerade själv sin osäkerhet vid flera tillfällen, och han kom också senare, år 1925 i uppsatsen *Valutaspörsmålet i de skandinaviska länderna*, att företa en viss omprövning av det äldre förklaringschemat.

Med större allvar och konsekvens än någon annan har han ändå givit en till sina grunddrag obestridd tolkning av krigsinflationens natur, och för dess mildrande hade han anvisat medel som säkerligen skulle ha verkat i rätt riktning. Ehuru han ansåg några metoder — guldspärrning i förening med kreditåstramning — vara av särskild vikt, ville han även se andra medel nyttjas för att nå penningvärdestabilitetens socialt viktiga mål. Till Davidson skrev han under hösten 1918, på tal om det nyss avgivna penningvärdesbetänkandet:

Jag ångrar att jag lät förleda mig att biträda majoritetens mening, blott med vår gemensamma reservation, beträffande riksbankens *inlåning*. Jag borde ha insisterat på att få min egentliga åsikt härvidlag till protokollet. I själva verket borde enligt min mening *ingenting* försummas, som mer eller mindre kan leda till bekämpande av dyrtiden, innan det hela slutas i en katastrof: höjning av bankräntan, kapitalransonering, riksbankens inlåning mot ränta, fri guldexport, sänkt köp- och salukurs på guld, exportavgifter och importpremier och om möjligt ännu några fler — nu göres tydligen *ingenting* alls.

Det var uppenbarligen inte så lätt för honom att spela rollen som penningpolitiker i en ny, diplomatisk anda. Snart nog kom de gamla dragen tillbaka, om än i något svagare grad än förut: den moraliska hetsigheten, benägenheten att i politikernas oförmåga se ond vilja, de klargörande men också begränsande teoretiska förenklingarna, de demonstrativt storslagna projekten. Skärpningen i den wicksellska kritiken inträdde under den senare delen av 1916, då han allt tydligare insåg att guldspärrningens möjligheter inte skulle komma att utnyttjas för en målmedveten stabiliseringspolitik. Vid denna tid börjar de sociala argumenten fram-

träda i hans artiklar, och det är nu han i breven till Victor Moll släpper en del av den behärskning han förut ålagt sig. Vad han i ett brev av den 4 oktober har att säga riksbankschefen är några fräna sanningar, nästan helt utan artiga inskränkningar.

Denna stridbarhet, som naturligtvis minskade hans inflytande inom trängre politiska kretsar, utgjorde samtidigt själva grunden för hans opinionsbildande verksamhet på de yttre linjerna, genom artiklar och föredrag. Och eftersom denna hans propaganda måste antas i sin mån ha påverkat åsiktsbildningen också bland de bestämmande, kan man inte riktigt veta om Wicksell genom att uppträda försiktigare skulle ha nått ett så mycket större inflytande på krigsårens ekonomiska politik.

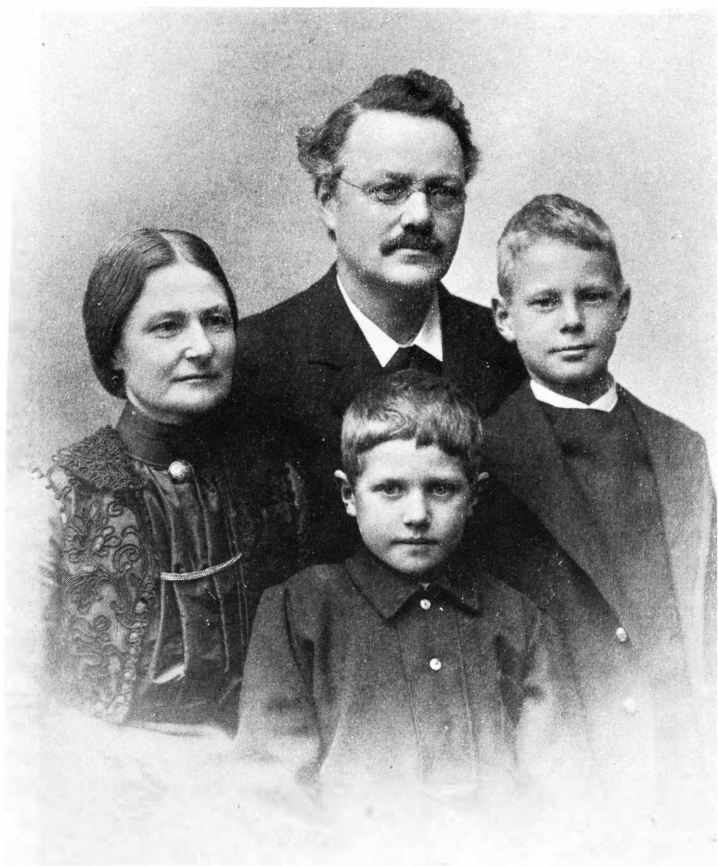
De sista åren

INFÖR pensioneringen såg det ett slag mörkt ut för familjens ekonomi. På grund av att han varit professor så kort tid skulle Wicksell enligt då gällande ordning ha fått sin pension minskad med omkring en tredjedel, och den skulle då inte ha uppgått till mer än 3 810 kronor. Han skrev till sin egen fakultet och bad den att hos riksdagen söka utverka en fyllnadspension liksom den nyss gjort till en annan kollega. I sin anhållan drog han förhistorien till sin sena utnämning — hur hans försök att vinna docentur avvisats genom en långt driven formalism — och framhävde att han med en reducerad pension inte skulle kunna fortsätta sin vetenskapliga gärning i den stad som erbjöd de bästa möjligheterna. Han måste, skrev han, "ovillkorligen vistas i närheten av ett stort bibliotek, och helst borde jag vara bosatt i huvudstaden såsom centrum för vårt ekonomiska och finansiella liv och där jag hade tillgång till riksdagens i ekonomiska ämnen ojämeförligt bäst försedda bibliotek". För sin önskan hade han också ett mer personligt motiv som inte gick att åberopa: han längtade tillbaka till sin födelsestad som han innerligt älskade. Något stöd fick han dock inte av sin fakultet. Det var väl heller inte att räkna med. Han hade ju förut själv alltid bekämpat dess främsta praktiska grundsats: hjälper-du-mig-så-hjälper-jag-dig.

I stället blev det hans vänner Mauritz Hellberg och Otto Mannheimer som i riksdagen motionerade om ett fyllnadsanslag som förde pensionen upp till 5 000 kronor. De gamla vännerna hjälpte också till med att skaffa honom tak över huvudet. När makarna Wicksell planerade för pensionsåren, hade de kommit till att de helst ville slå sig ned ett stycke utanför Stockholm, åt det håll de gamla radikalerna bott under nittitalet. De fick tag i en vacker liten tomt i Mörby, och under hustruns överinseende uppfördes där

Knut Wicksell hos familjen Anders Hemming i Djursholm 1896. Den cigarrökande damen t.h. om Knut Wicksell är författarinnan Jenny Ödmann.

Anna Bugge och Knut Wicksell med sönerna Sven (t.h.) och Finn omkring 1905.

sommaren 1916 en villa på tre rum och kök. Professorsåren hade ekonomiskt betytt att familjen blivit skuldfri, men till att lägga av ett sparkapital hade inkomsterna inte räckt. De vänner som hade det bättre — och som i några fall fått det bättre genom att driva en mer ordnad hushållning än makarna Wicksell — gjorde nu en insamling för att möjliggöra villabyggandet. Hur stor summan blev är inte närmare känt. Eftersom det första taxeringsvärdet på fastigheten var 14 000 och ägaren själv fått en inteckning på 9 000, kan man anta att det var omkring 5 000 kronor som hopsköts av David Davidson, Maggan Hellberg, Hjalmar Öhrvall, Eli Heckscher, Victor Moll, Karl Otto Bonnier och vilka nu givarna i övrigt var. Från det nya hemmet skrev Knut Wicksell till Hjalmar Öhrvall vid jultiden 1916:

Anna har fullt upp att göra, stackars liten, utom installationsbesväret här i det nya hemmet har hon sin blivande internationella tidskrift, så hon reser in till Stockholm varje dag. De ha hyrt en byrå vid Engelbrektsgatan nära Karlavägen, så i det avseendet är det bekvämast för henne; vår egen väg till stationen är blott tio minuter vid långsam gång — men tröttoarer såsom på Djurholm och Stocksund är en härstädes okänd lyx. I det hela är detta samhälle mycket enkelt, inga millionärsvillor, endast hyddor passande för fattiga ämbets- och tjänstemän i eller utom tjänst...

Ja, det känns ju litet konstigt att vara "avsatt", dock icke synnerligen, då jag, särskilt på senare år, deltog mycket litet i det akademiska livet. H. Hildebrand, min gamla skolkamrat, som blev pensionerad redan i somras, säger sig finna det så konstigt att vakna upp om morgonen och "inte ha några plikter". För min del har jag dock alltid ansett det för min förnämsta plikt att uppfostra det svenska folket, och det får jag väl fortfarande försöka med, så länge krafterna stå bi.

Sedan den ekonomiska frågan klarats gällde det för Knut Wicksell att åter komma i arbete. Förutsättningarna för detta var på ett sätt ogynnsammare än förut, ty han hade nu inga tjänsteåliganden och dessutom var hustrun så upptagen på sitt håll att hon inte kunde hålla efter honom. Om hur stora hans arbetssvårigheter var hade han något tidigare skrivit till Maggan Hellberg i

ett tack för ett gratulationsbrev: "Att jag uträttat så litet beror uteslutande på min nästan fenomenala lättja, och det lynnesdraget blir dessvärre svårt att ändra efter uppnådda 60 år". Under åren omkring pensioneringen hade ju krigets penningfrågor hjälpt honom till ny aktivitet, och även den första efterkrigstidens problem hade hållit hans arbetslust vid liv. Vid övergången till tjugotalet börjar emellertid samvetet över hans overksamhet åter att göra sig hört. "Jag går och slöar mest", skrev han exempelvis till hust-run i början av juni 1920, "önskar du vore här och kunde sätta litet fart i mig — om det numera är möjligt".

Sitt största utredningsuppdrag hade Wicksell inte i de två penningvärdekommittéerna av 1918 och 1920 utan som en av de på hösten 1918 tillkallade inkomstskattesakkunniga. Vid sidan av två ämbetsmän, Otto Landén och Harald Waller, arbetade han här ända fram till våren 1923. De första utredningarna låg till grund för 1919 års thorssonska förslag, som innebar en viss skärpning av den statliga inkomstskattens progression (dock inte värre än att den blev ungefär 3 procent vid en inkomst av 15 000, 5 procent vid 70 000 och 11 procent vid 900 000). Wicksell hade främst bidragit med en teoretisk genomgång av fördelningsprinciperna.

Enligt hans mening borde skattebördan så långt som möjligt fördelas efter intresseprincipen, efter det gagn som de beskattade åtnjuter av samhällsverksamhetens olika grenar. Den fördelning efter skatteförmåga, som emellertid i åtskilliga fall var nödvändig eller lämplig, måste ske efter en progressiv skala, eftersom inkomstens gränsnytta kunde antas avta i starkare proportion än vad inkomsten själv tillväxer. Wicksell hade för kommitténs räkning gjort en matematisk analys av den "rätta" skatteprogressionen, vilken för inkomster upp till 100 000 visade sig nära överensstämma med då gällande skala. Medan skatteprocenten enligt gällande ordning upphörde att stiga vid denna inkomst, fortsatte den i de wicksellska beräkningarna uppåt, dock avsevärt svagare än i det thorssonska förslaget.

Till inkomstskattesakkunniga hänsköts under följande år åtskilliga ärenden, men det blev först för det år 1923 avgivna slut-

betänkandet som Wicksell åter behövde ägna sig åt något egentligt författarskap. Betänkandets särskilda utredningar innehöll en framställning av honom om inkomstbegreppet från skattesynpunkt och därjämte några diskussionsinlägg i samma fråga av David Davidson som också kommit med bland de sakkunniga. Det framgår av ett brev till hustrun att detta Wicksells bidrag intog en särställning i hans produktion: "Jag tragglar med mitt manuskript", skrev han i maj 1923, "jag vet intet arbete som intresserat mig så litet som detta. Det blir väl därefter". Inte desto mindre hade arbetet i inkomstskattesakkunniga stor betydelse i hans tillvaro dessa år. Det höll honom sysselsatt, det gav honom anledning att resa till staden och framför allt avkastade det en lysande extrainkomst. Under vart och ett av de fyra hela år arbetet pågick, 1919—22, uppbar han omkring 7 000 kronor. För hela tiden 1918—23 lyfte han inte mindre än 31 750 kronor, vilket var mer än den sammanlagda pensionen under dessa år. På hösten 1921 skrev han till Öhrvall om detta kommittéarbete:

Vi ha det ganska gemytligt tillsammans, luncha på Reisen eller Rosenbad o.s.v. De äro förstås högermän allesamman, men jag är så funtad att jag föredrar en ärlig högerman framför en tvetydig liberal eller socialdemokrat. Sysselsättningen är för övrigt icke precis tråkig men icke heller så förfärligt roande — jag borde nog helst vetenskapligt mera — men det är ju det enda medlet att få kreti och pleti att gå ihop, som frun sa'.

Någon återanknytning till det partipolitiska livet blev det för Wicksells del aldrig fråga om. Han betraktade sig alltså som en radikal pådrivare vid sidan av partierna. Belysande för hans inställning är ett brev till Maggan Hellberg i början av 1912. Han skriver där att alla de gamla verdandisterna nu sitta vid statens roder och bara behöver peka på vad de vill för att få det. Vad som enligt hans mening brustit i deras politiska verksamhet var inte modet eller den propagandistiska förmågan utan känslan för de nya idéer som är på väg hos det enkla folket.

För min del berömmar jag mig blott av en enda sak, nämligen att ha näsa för vad som *går*, jag känner nämligen på mig, att det som är tillräckligt klart för att genomtränga mitt enkla förstånd, kan icke vara långt ifrån att erövra massorna — och häri har jag ännu aldrig misstagit mig, om det än ibland gått *något* långsammare än jag förmodat.

Själv hade han låtit narra sig av både religionslärare, patentpatrioter och militärsvärmare — men bara *en* gång. I religiöst färgade vändningar varnade han till slut Maggan Hellberg som frisinnets talesman i första kammaren för att låta sig luras av reaktionärernas söta miner: "Även för dem är visserligen frälsning beredd, men först efter en fullständig sinnets förkrosselse och pingstfödelse: så länge de ha det allra minsta kvar av den gamla surdegen måste de misstros".

Den förnuftstro som han ansåg ha det enkla folkets stöd tillämpades enligt hans mening inte med tillräcklig konsekvens av de liberala politikerna. Hans brev har därför kommit att överflöda av misslynt kritik mot sådana ledande liberaler som Staaff och von Friesen. Irriterad över deras eftergifter hade han blivit en av sin tids demonstrationspolitiker: under nittitalet tillsammans med Anton Nyström, Curt Wallis och N. O. Holst, senare vid sidan av Hinke Bergegren, Kata Dalström och Carl Lindhagen. I Frisinnade landsföreningen var han aldrig medlem; när dess sekreterare mot slutet av lundatiden gjorde ett värvningsförsök "vägrade han bestämt". Misstron mot den politiska liberalismen behöll han även under de sista åren då hans allmänna inställning blivit mer moderat. Förändringen i partiets ledning efter Staaffs död gjorde honom inte försonligare. "Funderade ett tag på att gå på minnesfesten över Staaff i morgon", skrev han på hösten 1925 till hustrun, "men jag har så liten lust att höra C. G. Ekman som är principaltalaren; jag har en outrotlig motvilja för honom".

Med sin nyss återgivna sympatityttring för högermän ville han uttrycka ett gillande av själva fastheten och konsekvensen i en åskådning som dock till sitt innehåll förblivit honom främmande. Den åsiktsriktning som alltjämt framstod som ett allvarligt alternativ till hans liberalism var emellertid den socialistiska. Han hade

visserligen alltså jämt invändningar att rikta mot socialdemokratien, mot lära såväl som liv. På hösten 1921 anställde han några kritiska betraktelser i sina brev till hustrun. En dag hade han i Stockholm hållit ett litet föredrag för arbetslösa och "sedan åhört en tre timmars lång diskussion, d.v.s. ett rabbel om den socialistiska ordningens härligheter". Några dar senare skrev han efter att ha träffat en av de socialdemokratiska valkandidaterna: "Ja, att ge sig till socialist är ett uppkomstsätt för många, men stundom blir glädjen kortvarig, om de överskattat sina resurser. Får se hur allt går, den som ändå vore i stånd att ge några förnuftiga råd, men man drar sig för att uttala något som icke är *alldeles* självklart."

Till den socialdemokratiska regering som bildades samma höst intog han en förstående hållning. Branting tillhörde det lilla fåtal som tack vare sin begåvning och moraliska fasthet kom att gå nästan helt oskadd genom den wicksellska personbedömningens skärseld. Också några av de yngre socialdemokrater han träffat — i första hand Sandler och Wigforss — yttrade han sig uppskattande om. Ehuru han veterligen inte blev frågad till råds under socialdemokraternas första regeringsperiod bibehöll han sin vänligt avvaktande inställning även under den andra perioden. På hösten 1924 skrev han till hustrun: "Var inne i går på Nationalekonomiska föreningen men tog ej ordet, ty jag ville ej lägga stenar i vägen för den nuvarande regeringen genom att kritisera dess skötebarn socialiseringsnämnden."

Sina sympatier för socialdemokratien uttryckte han följande år offentligt, genom ett uttalande i Stockholms arbetarekommuns tjugofemårsskrift. Han lyckönskade där socialdemokratien att "ända från början ha ägt i sin spets en på samma gång saken så oförbehållsamt hängiven person och en så överlägsen intelligens som Hjalmar Branting". Själv sade han sig alltid ha stått denna rörelse mycket nära, och han berättade nu hur han en gång varit på väg att gå in i partiet:

Under vintern 1884—85 bevistade jag flera möten i Stockholm, där den då i Sverige ännu föga kända socialdemokratiska rörelsen diskuterades. Vid ett av dessa möten framlades en anteckningslista för bil-

dande av en socialdemokratisk förening — eller hur namnet löd. Något program var ännu ej fastställt, det hela hade mer karaktär av en diskussionsklubb; och jag var just på väg fram till ordförandebordet för att anteckna mig, då en hand, vars ägare icke längre tillhör de levandes antal, drog mig i rockskörtet och en röst viskade: "Betänk lite först vad du gör!" Jag vände alltså om och betänkte mig — och med det sista har jag fortsatt till dato...

Det hade varit under lundaåren han haft sina närmaste kontakter med socialdemokratien. Han hade hållit många föredrag för Lunds arbetarkommun, och ofta hade han också talat till arbetarungdomen i Malmö och de andra skånska städerna. Han hade även så gott som vart år, i sol och regn, traskat med i det lundensiska förstamajtåget. Arbetarna där nere hade lärt att uppskatta värmen i hans demokratiska känsla och hans omsorg om enkla människors välfärd, de hade tagit starka intryck av hans oförbehållsamma och förnuftsmässiga prövning av politiska åsikter, de hade fångats av den lugna, klara intellektualiteten i hans framställning. I folkethuslokaler och folkparker hade de fått lyssna till en professor — kan man tänka sig, en professor — som var på arbetarnas sida. Och många av dem hade — vare sig bildningstanken, fackföreningsarbetet, rösträttssträvandet eller den anarkiska striden var huvudpunkten i deras åskådning — genom hans föredrag för första gången fått blicka in i vetenskapens värld. Den skånska arbetarrörelsen hade under dessa år räknat honom som en av de sina, och när han lämnade Lund hade arbetarkommunen där ordnat en avskedsfest till hans ära.

Med ungsocialisterna hade han under Mörbytiden inte längre så mycket att göra. Inte så att han av principiella skäl tagit sin hand ifrån dem — också under tjugotalet skrev han några artiklar om religions- och befolkningsfrågorna i Brand — utan därför att han på det hela taget lämnat sin verksamhet som folkföreläsare. Hans penningbehov var ju tillgodosett genom det trista men inbringande sakkunniguppdraget, och han var dessutom alltför upptagen av de ekonomiska frågorna för att hinna hålla ordning på sina "religionslärare, patentpatrioter och militärsvärmare".

På hösten 1925 var det ett slag meningen att han skulle hålla några nationalekonomiska ABF-föreläsningar i Eskilstuna, "ehuru jag numera känner mig litet rostig som populärföreläsare". Men han drog sig sedan tillbaka. "Att utarbete tre föredrag till 20 kronor styck tycker jag är missbrukad professorskraft", skrev han till hustrun.

Hans intresse för gamla tiders stridsfrågor hade otvivelaktigt mattats. Vid världskrigets utbrott hade han intagit en neutral ståndpunkt, sökt hata kriget i stället för någon av de krigförande. Hans djupt demokratiska sinnelag gjorde det självfallet svårt att inte ta parti mot tyskarna. Han skrev på hösten 1916 till Öhrvall, att han slets mellan två uppfattningar: "Min känsla vill att de som förorsakat kriget icke borde få stå som segerherrar, men mitt förstånd säger mig att det enda viktiga är att få slut på kriget så fort som möjligt på vad betingelser som helst — och sedan lita på den fredliga utvecklingen, som är den enda jag tror på".

Ehuru han efter ytterligare ett år upprepade den sistnämnda ståndpunkten i ett brev till vännen, tycks han ha fått allt svårare att vidmakthålla sin neutralism. De konservativas hopp om tysk seger gjorde honom indignerad: det var inte lätt för honom att vara neutral när både kungen och Cassel räknade med Tysklands härliga victoria. Han hade det också besvärligt med de åsikter som fanns hos yttersta vänstern, där man från en pacifistisk ståndpunkt av hans eget slag var benägen att moraliskt jämställa de stridande parterna. År 1917 skrev han till Öhrvall att han på midsommardagen talat om kriget för ungsocialister ute i Saltsjöbadens folkpark: "Jag gav dem dock något på huden för deras slapphet rörande skuldfrågan och likställandet av ententemakterna i Grekland med tyskarnas framfart i Belgien". Också efter kriget yttrade han sig några gånger i antitysk riktning, bl.a. genom att kritisera dem som betvivlat tyskarnas möjligheter att komma ut med ett skadestånd. I sina offentliga uttalanden lyckades han dock på det hela taget upprätthålla den neutrala inställning han från början intagit. Man kan i vart fall inte i dem finna någon grund för påståendet att Wicksell skulle ha varit "Sveriges ende ententeaktivist".

Under tjugotalet blev han för övrigt en övertygad anhängare av den utrikespolitiska åskådning som fick sitt uttryck i Nationernas förbund. Efter tillkomsten av en internationell ordning ansåg han förutsättningarna för sin forna försvarsnihilism ha bortfallit. Han hade för övrigt, skrev hustrun vid mitten av tjugotalet i ett brev till Maggan Hellberg, aldrig varit "principiell försvarsnihilist — tvärtom, han ansåg att de stora länderna, som så hava kunde, ägde både rätt och plikt att försvara sig mot ohemula angrepp och att hålla sig försvarsberedda; hans svenska försvarsnihilism var helt och hållet fotad på den gamla hörupska: Vad kan det nytta? Då sedan N.F. kom till, och solidaritetens princip inskrevs i den mellanstatliga lagen, ändrades premissen; följaktligen blev det också en ändring i konklusionen".

Sina gamla stridsämnen hade han dock inte alldeles övergivit under de sista åren. Den bibelkritik som mot slutet av lundatiden berett honom så mycket bekymmer, tog han 1917 upp i ett Verdandiföredrag som sedan nedskrevs för den frisinna veckoskriften Forum. När han åter sökte väcka intresse för "en på förnuft och vetenskap grundad uppfattning i religiösa ting" uttalade han sin uppskattning av Lennstrands och Ljungdahls verk.

Allt sedan Lennstrands död har Ljungdahl efter sina krafter fortsatt hans verk bland de breda massorna, naturligtvis under ett starkt motstånd från myndigheters och domstolars sida och veterligen utan ringaste uppmuntran från dem bland de bättre situerade, som i själ och hjärta torde hylla hans åsikter. Jag hörde honom en gång på ett möte i Lund; hela den teologiska fakulteten, förstärkt av diverse seminarieadjunkter, hade mött upp för att vederlägga honom; då argumenten trötto tog man sin tillflykt till beskyllningar för geschäftsmakeri — en synpunkt, som naturligtvis är alldeles främmande för religionens väl avlönade, officiella förkunnare. (För den stackars Ljungdahl har "geschäftet" i alla händelser varit föga lukrativt, ty han tillbringar faktiskt sin ålders dagar i den yttersta fattigdom.) För den övriga akademiska världen eller eljest från det frisinna och bildade Lund hördes varken knäpp eller kny; diskussionen gav alltså en god bild av ställningen i det hela i vårt land på detta område, men denna är egentligen en *skam*...

Ett nytt religionskritiskt inlägg av det gäckande slag han prövat redan med Tante Malin gjorde han 1923 genom att i Brands anti-pingströrelsenummer granska berättelsen om Petrus fiskafänge. Han fann flera osannolika moment i denna berättelse. Forskningen hade kunnat fastslå att berättelsens uppgift om antalet fiskar i fångsten överensstämde med de på den tiden kända folkslagens antal — i sanning ett underbart sammanträffande. "Somliga personer ha därav velat sluta, att hela denna berättelse är en allegori, d.v.s. en bild eller liknelse, men för ett sådant uppfattningssätt kan inte nog varnas, såsom ledande till de största godtyckligheter: om berättelsen blott är en allegori, så kunde ju lika gärna Petrus själv och t.o.m. Jesus vara allegoriska personer, och vart komma vi då?"

Ehuru han inte förtröttades i sina sarkastiska angrepp på religionen, bevarade han sitt intresse för dess litterära och musikaliska sidor eller, om man så vill, för dess känslovärld. Psalmboken kunde han utantill, likaså Psaltaren, Bergspredikan och många andra delar av Bibeln. Ett av de sista lundaåren skrev han till hustrun att han längtade efter musik. Den enda han på länge hört var från våningen ovanpå — och så "min egen psalmsång". När under 1919 den äldsta systemen låg på sitt yttersta och inte kunde tåla ljus, satt han i mörkret vid hennes bädd, dag efter dag under många veckor, och läste psalmer och bibelställen ur minnet.

Av de gamla stridsfrågorna var det befolkningsfrågan som mot slutet av hans liv fick det största utrymmet, även om också detta intresse kommit att få en helt underordnad betydelse i jämförelse med de ekonomiska problemen. Den utrikespolitiska spänningen såg han till stor del som en följd av överbefolkningen. De senaste decenniernas starka nedgång i födelsetalet hade kommit folkökningen att avta, framhävde han 1924 i Tiden, och man fick vara beredd på att Västeuropas framtid skulle komma att stå i den verkliga folkminskningens tecken. För sin del skulle han se en sådan utsikt med oblandad glädje. Ty Nationernas förbund i all ära låg den säkraste fredsgarantien i att varje folk utan svårighet förmår livnära sig inom sitt eget område. Också de ogynnsamma ekonomiska framtidsutsikterna — med avtagande möj-

lighet till livsmedelsimport från de alltmer industrialiserade agrarländerna och ett uttömmande av de egna råvaruresurserna — gjorde att den västeuropeiska nativitetsnedgången enligt hans mening borde hälsas med största tillfredsställelse.

I sina sista inlägg återupptog Wicksell också befolkningsfrågans sociala sida till granskning. Han upprepade i de föredrag som 1924 nedskrevs för Tiden sitt redan under åttitalet framförda önskningsmål: "prostitutionens och de sexuella onaturligheternas bekämpande genom den naturliga samlevnaden mellan en man och en kvinna". För att nå detta mål krävdes åtgärder till förebyggande av befruktning. Han gick emellertid nu ett steg längre än i sin tidigare nymalthusianska förkunnelse. Han tog upp en ömtålig fråga, inför vilken han först vid framskridna år kunnat övervinna sina betänkligheter, nämligen "om icke ett absolut frivilligt föräldraskap skulle kunna *garanteras*, med andra ord, om det icke inom vissa gränser borde tillåtas att genom åtgärder efter grossessens inträdande avhjälpa vad som brister i de förebyggande åtgärdernas tillförlitlighet". Han intog i abortfrågan den ståndpunkten att av läkare utförd ingrepp skulle tillåtas inom viss tid, t.ex. före havandeskapets tredje månad. Ett sådant objektivt villkor ansåg han vara att föredra framför den särskilda prövningen av om ett socialt eller ekonomiskt nödläge förelåg. Det skulle vara ytterst motbjudande att sitta som medlem i en sådan prövningsnämnd, yttrade han i ett föredrag från denna tid, "och eventuellt ha till uppgift att liksom döma en liten oskyldig spirande människovarelse från livet".

I de kretsar där han som ekonom kommit att bli en auktoritet vann han dock inte någon större förståelse för sina åsikter i befolkningsfrågan. Utom Emil Sommarin tycks det blott ha varit den sedan studentåren i Göteborg radikale Sven Brisman som i denna fråga stod på hans sida. Han grämde sig en del över denna brist på uppskattning av det som var hans levande tro. När han en gång på hösten 1923 fått kritik av Eli Heckscher vid ett sammanträde med Ekonomiska klubben, satte han sig ned och skrev ett sorgset brev (som dock aldrig blev avsänt). Han hade till att börja med blivit stucken över Heckschers kritik av hans med-

arbetarskap i Brand: han hade för vana att aldrig vägra att tala inför en intresserad publik därför att den tillhörde en annan åsiktsriktning, och han kunde ju inte hjälpa vad denna publik i övrigt tog sig för. Vad som vid klubbens sammanträde främst bringat honom ur jämvikt var emellertid den åsikt i befolkningsfrågan som Heckscher vänt mot hans egen:

Den omständigheten att sedan flera årtionden de som aktivt drivit propaganda för en inskränkning av nativiteten alla utan undantag varit nymalthusianer utgör väl ett starkt indicium för att den gammalmalthusiska ståndpunkten, som du sade dig omfatta, verkligen icke är praktisk utan ett slag i luften. Ett ytterligare försenande av äktenskapen skulle väl nödvändigtvis leda till ökad prostitution och hetärism utom alla andra sorgliga följder av celibatet, det manliga såväl som det kvinnliga; och ett äktenskap som skulle innebära så att säga en fortlöpande asketism kunde väl endast i undantagsfall bli lyckligt.

Icke blott för mannen skulle det medföra en plåga, olidligare i samma mån han vore fysiskt väl utrustad och i så måtto eftersträvansvärd såsom make och far, utan också kvinnan, även den ärbäraste, har vissa sexuella anspråk, och om de lämnas ouppfyllda får icke heller hon den fulla lyckan i äktenskapet, låt vara att hon kanske har större förmåga än mannen att försaka. Vill man därtill verka för tidigare äktenskap i avsikt att motarbeta prostitutionen — vilket är mitt önskningsmål — så blir det nästan groteskt att vilja göra detta enligt programmet: två eller tre års verkligt samliv och för resten — klosterlöfte. Det är i alla händelser icke luthersk etik.

Den ekonomiska sidan av Wicksells nymalthusianism hade småningom blivit föremål för en viss kritik. Vid en berömd Verdandidiskussion i februari 1919 gick Nils Wohlin, "innan det blir för sent", till stort angrepp mot Wicksells "i vetenskapens mantel klädda propaganda för Sveriges förstörande". Den industriella utvecklingen hade gått stick i stäv med de ofärdsspådomar, som sedan årtionden framförts av nymalthusianerna. Deras idé om att näringslivet måste visa en med befolkningstillväxten avtagande avkastning byggde på den orealistiska förutsättningen att tekniken inte gick framåt.

och denna hederspost innehade han ända fram till våren 1922. Han var en av klubbens flitigaste besökare — borta endast från tre av de femtiosex sammanträdena under hans tid — och han deltog alltid i diskussionerna. De låg vanligen inom det konjunktur- och penningteoretiska område han så väl behärskade. Denna sällskapliga samvaro med kolleger fick en särskild betydelse för honom under hans långa perioder av ensamhet. ”I morgon skulle jag alltså på Nationalekonomiska klubben, det skulle bli rätt roligt att få se några människor”, skrev han på våren 1925 i ett av de brev till hustrun, där han klagade över att allting var så ”jämerligt tråkigt”.

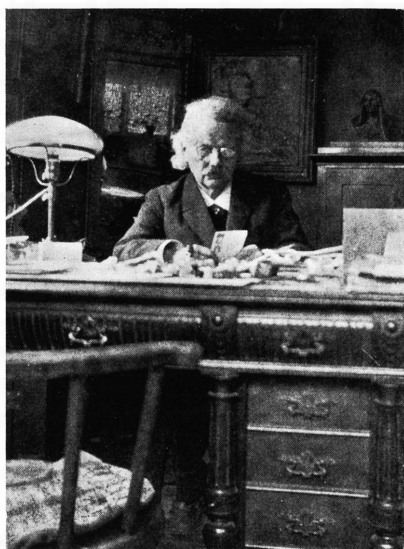
Vid sidan av klubbens verksamhet tycks han dock aldrig ha fått några nära kontakter med de uppsvenska kollegerna. Om man undantar den yngre generationen av ekonomer, som beundrade honom på ett av ålderskillnaden betingat avstånd, var det framför allt Eli Heckscher som visade honom en oreserverad uppskattning och ofta sökte hans råd. Förhållandet till Davidson hade förblivit oförändrat gott. Deras vetenskapliga tankeutbyte hade under krigs- och efterkrigsårens penningdebatt tagit ny fart, och alltjämt bar Wicksell en viss del av ansvaret för Ekonomisk Tidskrift, både genom förslag och egna bidrag. Till Cassel hade förhållandet sedan lång tid varit en smula spänt och det kom under Mörbytiden att ytterligare försämrats.

Den första tiden av deras bekantskap — åren före sekelskiftet då Cassel på allvar tog upp sina ekonomiska studier — hade Wicksell givit mycken uppmuntran åt sin yngre kollega. Under den följande professorsstriden hade dennes redan från början stora självförtroende kommit att få ett oväntat stöd från de lundaakademiker som spelade ut honom mot den politiskt misshaglige Wicksell. Det var vid den tiden deras motsättning började. Wicksell utlöste den genom att i visserligen vänliga ordalag råda Cassel att ta tillbaka sin ansökan. Han påpekade i ett brev till Cassel de väldiga bristerna i dennes nypublicerade enda bok, och han betecknade särskilt dess kapitalteori som helt dilettantmässig. Cassels utnämning till föreläsare respektive docent och hans senare kallelse till professor vid Stockholms högskola kom att manöv-

reras förbi de alltmer kritiskt inställda kollegerna i Lund och Uppsala. Dessutom hade det med åren kommit att skära sig mellan Wicksell och Cassel i flertalet allmänpolitiska spörsmål. Cassel hade tagit starka intryck av den fosterländska ungdomsrörelsen under åren efter 1905, och de hade därmed helt oförenliga ståndpunkter både i befolknings-, försvars- och religionsfrågorna.

I brevväxlingen mellan Davidson och Wicksell kritiserar Cassel gång på gång för slarv, lösa hugskott och åsiktssvängningar. Och framför allt vände de båda äldre kollegerna sin vetenskapliga moralism mot Cassels väldiga högmod, mot "hans ideliga trumpetande för sig själv och sitt självutnämmande till generalissimus för oss andra stackare". Också Heckscher delade denna kritiska uppfattning. För den moraliskt lidelsefulle Wicksell kom Cassels nonchalerande av den stränga vetenskaplighetens regler att nästan helt skymma hans förtjänster — hans idériakedom, verklighetsintresse och förmåga till överblick — medan Davidson strävade efter en rättvisare bedömning och även efter en utjämning av de personliga motsättningarna. Under Ekonomiska klubbens första verksamhetsår deltog Cassel i några sammanträden, och efter en lång frånvaro började han åter att medarbeta i Ekonomisk Tidskrift. Detta fredstillstånd kunde dock inte bevaras. Efter Wicksells stort upplagda kritik av hans vetenskapliga gärning i Ekonomisk Tidskrift 1919 blev brytningen dem emellan fullständig, och Cassel upphörde också att skriva i tidskriften.

Knut Wicksell tycks ha bevarat sin intellektuella skärpa livet ut. Aldern minskade dock hans kraft och uthållighet, och den gav en viss omständlighet åt hans förut så precisa och smidiga stil. Helt naturligt förlorade han också en del av sin stridbarhet. Både stridsviljan och förmågan att uthärda attacker avtog. "Att göra skandal som jag anser vara min egentliga uppgift i livet", skrev han redan vid pensioneringen till Ohrvall, "börjar jag nu bli för gammal till". Liksom alla gamla fick han i stigande grad söka falla tillbaka på den mer avspända verksamhet som under de aktiva åren varit förvisad till framtiden. I fråga om fritidsintressen

*Knut Wicksell i hemmet i
Mörby 1924.*

*Knut Wicksell på Rostorp
sommaren 1923.*

Till hans mer väsentliga nöjen hörde också den sysselsättning som hustrun kallade π . Mest gick han nog och funderade på matematiska problem som han löste i huvudet. Matematisk läsning hade ju hustrun förbjudit under de år han skulle slå sig fram som nationalekonom. Sedan tycks han själv ha hållit igen: av rädsla för att driva den matematiska behandlingen av ekonomiska problem alltför långt. Ehuru matematiken i hög grad kan bidra till tankeklarhet genom att fixera förutsättningar och begrepp, skrev han i en av sina sista uppsatser, så kan den på grund av bristande statistiska data inte användas synnerligen långt inom nationalekonomin.

Ännu så sent som hösten 1925 talade han om matematiken som en farlig njutning. Efter att förut ha berättat om att han "mest hållit på med π och Pigou", skrev han till hustrun: "I dag gick jag till vetenskapsakademien och lämnade igen allt π — det var egentligen Johan Åkermans avhandling som gav anledningen — nu skall jag bara göra förståndiga saker". Till samma begåvningsområde hörde hans schackintresse. Ehuru han senare inte kunde ägna det lika mycket tid som under studentåren, upphörde han aldrig helt att spela och läsa schack.

Aldrandet kom att ytterligare stärka det depressiva lynnesdraget hos Wicksell. Redan under de sista lundaåren inledde han en lång rad klaganden inför vännen Ohrvall om hur dystert det var att bli gammal. Han hade förargat sig däröver ända sen han blev femtio, skrev han vid ett tillfälle, och vid ett annat frågade han: varför är hösten i naturen så vacker och i människolivet så vidrig? På våren 1921 skrev han till vännen att allt stod väl med honom, om man bortsåg från hans kroniska onda att för varje dag känna sig äldre.

Ingenting i världen roar mig mer — utom god mat och vin, när jag kommer åt — jag var för några veckor sedan på konsert tre dar å rad och hörde Beethovens åtta sista kvartetter (av den s.k. Londonkvartetten). Det var visst utomordentligt vackert alltsamman, men den rätta

ut- och invändningen av själen ville icke inställa sig. Jag kunde bara konstatera att det skulle ha varit mycket roligt — om jag varit trettio år yngre.

Knut Wicksell var en av de människor som har svårt att vara ensamma. När han inte hade någon av familjen i närheten, pinades han av en ensamhetskänsla som snart ytterligare förstärktes av hans olust inför praktiska bestyr och samvetsagg över att heller inget vetenskapligt arbete blev gjort. I början av tjugotalet lämnade fostersonen hemmet för att studera i Lund, och samtidigt blev hustrun delegat i N. F:s församling och snart också medlem av den permanenta kommission som hade att vaka över förhållandena i mandatområdena. Även om Knut Wicksell helt naturligt gladdes åt hennes framgångar och genom henne själv fördes till en lugnare ståndpunkt i de utrikespolitiska frågorna, betydde hustruns vistelser i Genève att han under långa perioder var ensam och övergiven.

Från 1919 och framåt vistades hon utomlands i sammanlagt omkring tre månader vart år. Under tiden gick mannen mest ute i Mörby och väntade på att hon skulle komma tillbaka, så att han åter skulle få arbetsro. Under hennes första bortovaro på sommaren 1919 skrev han till henne: "Jag går så ensam här, så jag glömmmer hur min röst låter, funderar på att uppsöka Moll och språka litet om kurserna. Sandler skall jag väl också uppsöka, men han har väl så fly förbaskat mycket att sköta just nu då han är arbetsgivare och arbetare på samma gång." "Här lever jag i min ensamhet och har ganska tråkigt", meddelade han åter följande sommar. "Det hela är som ett urverk som pendikeln tagits bort från, hjulen går bara omkring till ingen nytta." Till Öhrvall skrev han en gång några år senare att hustrun nu äntligen var hemkommen från Genève, men att hon snart skulle återvända dit och sedan bege sig till London. "Så hon liknar mer och mer madame Benoîton hos Sardou, som icke förekommer på scenen, emedan hon aldrig var hemma." I ett brev till hustrun vid samma tid framträder särskilt tydligt den praktiska sidan av hans ensamhet:

Eljest intet härifrån; jag skall nu börja min skrift; i går blev det icke av. Jag saknar dig mycket, i synnerhet när jag förlagt någon bok och dylikt, ty jag är svag i att leta och icke heller road därav. Min *Wert, Kapital und Rente* har kommit bort. Jag vill minnas att jag i en hastig vändning ställde in den någonstades där den inte skulle stå, men var? Jag har förresten "aus der Tiefe meines Bewusstseins" framkonstruerat vad jag ville ha tag i, men den metoden går dessvärre icke alltid. Ack ja, ack ja, hoppas du har det trevligt, så är i alla fall något vunnet.

Hans praktiska oförmåga var stor. Inte ens sina deklarationer kunde han klara själv. Som professor i ämnet borde han ju kunna det, skrev han 1916 till hustrun, men han visste varken hur stor lön han hade eller de andra siffrorna, "som icke stå i några vetenskapliga böcker och icke heller i mitt minne". Hans vankelmod och valhänthet hade med åren kommit att allt starkare prägla förhållandet till hustrun. Hon kom i allt högre grad att få den omhändertagande uppgift som under hans barn- och ungdomsår vilat på mostrar och systrar.

Hennes ställning måste för övrigt ha varit ganska besvärlig. Småningom hade hon väl kommit över de lidanden, som följt med det av mannen påtvungna "nya sättet att leva". Men kvar fanns alltid en skillnad i deras sätt att betrakta världen. Visserligen omfattade också hon en rationalistisk tro, men hon var ändå en mer vanlig människa med ett varmare och bättre balanserat känsloliv. De wicksellska syskonens ironiska och abstrakta spiritualitet var henne i grunden främmande. Bortsett från det politiska hade hon heller inte samma intressen som mannen. Hur hon uppfattade matematiken vet vi redan, och hon var dessutom totalt omusikalisk. Ehuru de på många sätt stod varandra nära och på det hela taget levde i endräkt och lycka, var det sålunda en del som skilde dem åt.

Något stort umgängesliv hade inte familjen under åren i Mörbby. Anna Bugge var en upptagen person också när hon vistades hemma. Utom freds rörelsen hade hon sin verksamhet i olika kvinnoföreningar, och hon tillhörde Frisinnade landsföreningens ledning fram till sprängningen 1923. Ibland träffade de i alla fall

Natalia Frölander och Hulda Hemming som bägge bodde i närheten och under Anna Bugges utlandsresor också brukade försöka ta hand om den övergivne mannen. Makarna Wicksell höll även ihop med några andra frisinade damer som de båda kände från ungdomsåren: Ann Margret Holmgren, Stina Frisell, född Wærn, och Anna Whitlock. Familjevis umgicks de mest med David och Ingrid Bergström, Otto och Anna von Zweigbergk och naturligtvis Hjalmar och Lisa Öhrvall.

Hjalmar Öhrvall hade tagit åldrandets svårigheter med jämnmod, och därför hade han uppmuntran och stöd att ge också under deras vänskaps sista skede. Liksom förr skrev de till varandra om allt viktigt som hände, och de träffades några gånger om året. De intressen som från början fört dem samman — allmänna samhällsfrågor och musik — hade de båda bevarat, och de kunde på dessa områden alltjämt diskutera utifrån ungefär likvärdiga kunskaper och erfarenheter.

Under våren 1926 var Knut Wicksell i färd med att utarbeta en ny upplaga av sin lilla befolkningsskrift, och han skickade manuskriptet till vännen för att höra dennes mening. Han bad honom också att lätta hans ensamhet genom att komma och hälsa på. "Vi sitta nu som två uvar var på sin kvist." Öhrvall kom resande och de fick några trevliga dagar tillsammans. De var hos Stina Frisell på en bjudning för den gamla vänkretsen, de hälsade på Ann Margret Holmgren och för övrigt höll de till ute på Mörby. Där satt de två gamla vännerna några kvällar framför brasan och pratade om de småskrifter som de båda hade under arbete. På sitt dagliga brevkort till hustrun skrev Knut Wicksell den sista februari:

Sitter på tåget med Hjalmar, vi skola besöka Ann Margret klockan halv två. Återvända till middag klockan fem, då även Nat kommer hem till oss. I går sutto vi och granskade Hjalmars verdandskrift Om dumheten (nr 300). Den är nog intressant men kunde naturligtvis göras ännu bättre. Vi ha grälat om vissa punkter.

Några mer krävande arbetsuppgifter hade Wicksell inte i gång vid denna tid. Han tycks ha inväntat hustruns hemkomst i hopp

om att därigenom få ro för fortsatta teoretiska insatser. I mitten av mars for han ned till Lund för att som hedersgäst tala vid arbetarkommunens 25-årsfest — han sade där att marxismen var en stark grund att bygga på men genom försummandet av befolkningsfrågan ändå otillräcklig — och vid samma tid återvände Anna Bugge söderifrån. Sedan de kommit tillbaka till Mörby, hann han blott delta i ett par nationalekonomiska sammanträden — i klubben den 1 och i föreningen den 20 april — innan han sjuknade i någon magåkomma. Efter några dagar tillstötte en lunginflammation som hjärtat inte orkade med. Han dog i sitt hem klockan 12.40 den 3 maj 1926, i en ålder av 74 år.

Alltsedan rationalismen blivit hans tro hade Knut Wicksell avisat det borgerliga samhällets förnuftslösa och snärjande riter: vigsel, barndop, konfirmation, tjänsteed. Antagligen hade han sökt komma ifrån också den tillvarons sista ceremoni som är utformad helt efter kristna trosföreställningar. Hustrun hade väl då som så ofta förut invänt att en sådan formsak inte borde tillmätas för stor betydelse och att det var bäst att i den följa konventionen. Det blev i vart fall denna åsikt som segrade till slut. Jordfästningen skedde i vanlig ordning, enligt vad som uppgavs vara den avlidnes och hans anhörigas önskan "med strängt hänsynstagande till ritualen".

Till jordfästningen i Norra kyrkogårdens krematorium samlades utom släkt, vänner och kolleger även företrädare för fackföreningar och socialistiska partiorganisationer. Verdandi var representerat men inte det liberala partiet. Sorgetåget dominerades i själva verket av röda standar, och efter hälsningarna från vänner och kolleger följde tal från Sveriges socialdemokratiska arbetarparti, Sveriges ungsocialistiska förbund, Lunds arbetarkommun och Stockholms fackliga centralorganisation.

Sedan man unisont sjungit den svenska psalmen 451: 1—3 (*Är jag färdig, är jag mogen? Har jag under dagens tid verkat tålig, from och trogen för den goda nattens frid?*) och tre skovlar mull fallit, läste officianten ur Davids 90:e psalm om Guds evighet och människornas förgänglighet, ur Joh. 11 (*Den som tror på mig, han skall leva, om han än dör; och var och en som lever och tror på*

mig, han skall aldrig någonsin dö. Tror du detta?), Romarbrevet 14 (*Leva vi, så leva vi för Herren; dö vi, så dö vi för Herren. Evad vi leva eller dö, höra vi alltså Herren till*) och till slut en psalm om livets fåfänglighet samt Fader vår och Välsignelsen. Därefter sjöngs unisont den svenska psalmen 492: 1—3 (*Nu tystne de klagande ljuden och stille sig tårarnas flöden! Till liv och odödlighet bjuden är mänskan av Gud genom döden*).

Kransar hade på sedvanligt sätt sänts av föreningar och akademiska institutioner. Många enskilda och organisationer hade emellertid följt en uppmaning att i stället för blommor lämna bidrag till den av kretsen kring Tidevarvet drivna malthusianska rådfrågningsbyrån.

Verk och personlighet

KNUT WICKSELLS teoretiska verk har i sällsynt grad visat sig kunna uppbära en fortsatt vetenskaplig utveckling. Ute i världen har han nu vunnit en ställning inom sin vetenskap som väl ingen annan svensk vetenskapsman når upp till, i vart fall när det gäller insatsens aktuella betydelse. Båda hans huvudarbeten från nittitalet har under senare tid utgivits på engelska: Geldzins und Güterpreise år 1936, Über Wert, Kapital und Rente år 1954. Hans föreläsningar har översatts till tyska (1913—22), engelska (1934—35), spanska (1947) och italienska (1950).

När han kom med i det vetenskapliga arbetet, pågick sedan decennier en omprövning av pristeoriens principer. På detta område kom han därför att bli en fullbordare snarare än en förnyare. Vid sidan av sina särskilda insatser — kapitalteoriens inordnande i den centrala lärobyggnaden samt gränsproduktivitetens fullkomnande — gav han ett märkligt bidrag genom de tryckta föreläsningar som betecknats som en "lärobok för professorer". I dem visade han en vetenskaplig mognad och stilkonst som för tankarna till de stora klassiska verken — kanske främst Ricardos, Böhm-Bawerks och Marshalls.

Läs till exempel de sidor i början av första delen där han behandlar den äldre produktionskostnadsläran. Han visar där hur föregångarna vid sina försök att klargöra marknadsvärdets bestämning kom att välja ett par alltför speciella förutsättningar som förde dem in på ett villospår. Samtidigt som han understryker hur långt de äldre vetenskapsmännen ändå hade trängt fram, tar han på nytt upp resonemanget vid den punkt där förvirringen en gång uppstod. Med sitt dämpade men klara tonfall, med en utsökt argumentation som man sällan möter i samhällsvetenskapen, för han sedan tankegången på en annan och bättre väg mot målet.

Om Wicksell som penningteoretiker har engelsmannen G. L. S. Shackle nyligen skrivit, att han kanske mer än någon annan är den moderna teoriens föregångare och profet, att han kom med några av dess mest väsentliga bidrag en hel generation innan någon annan fattat deras vidd och betydelse. I själva verket fanns det knappast någon penningteori före Wicksell. Klassikernas bidrag framstår vid sidan av hans stora penningbok som blotta ansatser, och från den nya skolan av ekonomer hade på detta område nästan ingenting av betydelse presterats. Medan hans pristeoretiska insatser bygger på en djup förtrogenhet med äldre doktrin och på en sällsynt mogenhet i det vetenskapliga omdömet, framträder i hans penningteoretiska verk också förmågan till ett djärvt och fantasifullt nyskapande.

Vid sidan av sitt teoretiska arbete gav han betydande bidrag till den ekonomisk-politiska debatten. Ehuru hans finansvetenskapliga författarskap innehöll mycket av teoretiskt värde, var det kanske främst som finanspolitiker han var en föregångsman. Industrialiseringsskedets höga kapitalräntor och väldiga företagarvinster hade medfört starka ekonomiska spänningar inom samhället, och på dessa verkade det regressiva skattesystemet skärpande i stället för lindrande. Tidigare och klarare än någon annan i vårt land såg Wicksell behovet av den ekonomiska utjämning, som hos oss liksom i det övriga västerlandet varit ett oundgängligt led i den allmänna demokratiseringen.

Som välskolad och fördomsfri ekonom hade han också många andra bidrag att ge till den debatt som behärskades av motsättningen mellan en av samhällsutvecklingen redan undergrävd gammalliberalism och trossatserna ur en socialistisk frälsningslära. Hans grundläggande åsikt var att den fria ekonomiens produktiva överlägsenhet borde utnyttjas så långt som möjligt. Han tvekade emellertid inte inför en radikal socialpolitik och monopolkontroll med syfte att främja den mänskliga välfärden. Hans socialpolitiska och näringspolitiska meningar var ojämförligt mycket bättre underbyggda — och har därför stått sig så mycket bättre — än de som var gängse i samtidens politiska debatt.

Också som verdandismens egentlige förridare hade Wicksell

gjort en märklig insats. Han hade samlat en generation runt kravet på öppen samhällsdebatt. Om människorna inte fritt får uttrycka sina åsikter, har den engelske idéhistorikern A. V. Dicey sagt, och särskilt om ofriheten sanktioneras av den allmänna opinionen, då upphör även det fria tänkandet. "Människorna tänker föga över de ting de inte får yttra sig om." Den yttrandefrihet de unga rebellerna var med om att vinna utgjorde en förutsättning inte bara för den sociala reformverksamheten utan för själva det rationella samhällstänkandet. Deras verksamhet var på så vis mer lyckobringande än någon särskild reform.

Den stridbarhet Wicksell förenade med stark sensibilitet hade skapat åtskillig oro i hans liv. Men naturligtvis rymde hans tillvaro också tider av lugn och vardaglighet. Hur stormande han än kunde vara i sin offentliga verksamhet, var han i vardagslivet en ganska stilla och trivsamt person. Mot sin familj var han på det hela taget snäll och omtänksam. Han var också en god och stimulerande vän, frikostig och hjälpsam långt utanför den närmaste kretsen. Om han hade en viss benägenhet att döma sina medmänniskor efter höga ideal, var han i vart fall tolerant mot dem som felat av svaghet.

Han var en sann demokrat, inte bara till övertygelsen utan också till uppträdandet. I sitt umgänge med människor var han alldeles fri från konventionell gradering. Till ungdom talade han på samma sätt som till vuxna, sina studenter behandlade han utan professorlig höghet. Lika otvunget var hans sätt mot de arbetare han mötte i föreningslivet. Hans reformintresse gav honom naturliga kontaktpunkter med dem; de kunde aldrig se honom som en idealist på utflykt. Eftersom han stod vid sidan av partipolitiken, kunde de heller inte misstänka honom för själviska spekulationer.

När han framträdde i folkbildningsrörelsen skedde det utan lärdomens choser men också utan tillgjord popularisering. Vilken publik han än talade för, utvecklade han sina tankar enkelt, redigt och omsorgsfullt, utan att framhäva sin egen betydelse och utan att göra vetenskapen till en märkvärdighet. Sitt demokratiska sinne lag visade han också genom sitt ställningstagande i kvinnofrågan. Han tillhörde de män i sin generation som, för att använda

Ellen Keys en smula patetiska ord, var "utrustade med ett nytt sinne: det för kvinnosjälén".

Den hänsyn och omtanke som bildade kärnan i hans radikalism tillämpade han alltså i sitt eget liv. Där gav han också prov på samma rationalism som han stred för i sin politiska verksamhet. Särskilt under lundatiden gjorde han sig känd för det slags rationella beteende som kan bli en aning komiskt just genom avstegen

*Knut Wicksell.
Teckning av C. Jensen-Carlén 1918.*

från det konventionella: den rustika klädseln, torgkassen på katedern, den utrangerade barnvagnen för boktransporter, ett getanspant ekipage för andra körslor mellan staden och hemmet, det fria uppfostringssystemet för pojkar.

Ehuru dessa friska grepp på vardagslivets problem förvånade borgarna i den lilla staden Lund, ter de sig inte särskilt avancerade i de radikala rörelsernas historia. Den är ju fylld av reformerade klädedräkter, finurligt uttänkta levnadsarrangemang och nya uppfostringsmetoder. De wicksellska bidragen till genren ter sig ganska behärskade, särskilt om man tänker på att mycket av det som togs för excentricitet bottnade i att det på den tiden faktiskt *var* besvärligt att på vanliga villkor bo så långt utanför staden.

Men vad viktigare är: hans vardagliga rationalism hade också en mängd fina sidor, alldeles utan komik. Genom övermättet av plugg och de bristande tillfällena till lek och friluftsliv var den gamla tidens skolor ett slags fängelser för barn; vi har ju reformat skolorna just för att komma ifrån dessa missförhållanden. Därför var det ju alltigenom klokt av Wicksell att så långt det var möjligt låta söner slipa skolregimen och i stället ge dem en friskare och lyckligare uppväxttid. Att han i sin hygieniska uppfattning var långt före sin tid visas också av andra exempel. En sommar på åttitalet bragte han en liten rakitisk systerdotter till hälsa genom att timmavis var dag bära henne omkring i solen. Och under ett skede då inte minst det akademiska livet var genomdränkt av alkohol tillämpade han själv — och verkade i sin omgivning för — en måttlighet utan överdrift.

Ehuru svaret måste bli osäkert är det rimligt att fråga: hur kom han att bli så himlastormande radikal? Troligen hade han vissa känslomässiga anlag för sina radikala bedrifter. Enligt någorlunda säkra traditionsuppgifter var lusten för öppenhjärtig debatt någonting som utmärkte hela syskonkretsen. Särskilt den äldre brodern hade tidigt en hel del hyss för sig, i form av allmän äventyrlighet och radikala meningsyttringar. När det gäller Knut Wicksells åsiktsutveckling har vi hans egna ord på att han redan under skolåren visade prov på ett oppositionellt sinnelag.

Med viss rätt kan man också som en form av ideell radikalism ange den religiositet han började utveckla i samband med konfirmationen och som nådde sin kulmen i den tidiga tjugoårsåldern. Det religiösa skedet torde emellertid väsentligen ha berott på pubertetskrisen och de särskilda påfrestningar han då utsattes för.

Några av ungdomsårens meningsyttringar ter sig påfallande underliga. Det gäller väl främst motiveringen för hans ovanliga renlevnad i början av sjuttitalet — hans fruktan att utan verklig tro stupa på det fransk-tyska krigets slagfält — men också de inlägg han något senare gjorde i kvinnofrågan, under kvinnlig pseudonym. Också hans tidiga förälskelser var en smula besynnerliga. Även om det råder en naturlig motsättning mellan förnuft och förälskelse, kan man kanske säga att denna motsättning i Knut

Wicksells fall var ovanligt stor. När han ett stycke in på åttitalet förlorade sitt hjärta, var det först till en flicka han aldrig sett, sedan till sin bästa väns hustru Tekla Öhrvall.

Bakom hans ovanliga handlingar tycker man sig skymta en genom sin oro och känslighet säregen personlighet, som måste haft lätt att finna vägen till en extrem radikalism. Men man får å andra sidan betänka att det finns många besynnerligheter, särskilt i samband med känslokriser, även hos ganska vanliga människor. Hos dem blir de dock aldrig uppenbarade genom biografisk forskning. Det bör också betonas, att den liksom besatta radikalism Wicksell utvecklade på nittitalet inte hade framträtt under det första årtiondet av hans offentliga verksamhet. Under sin konflikt med den akademiska överheten efter uppsalaföredraget 1880 visade han ännu stor måttfullhet och besinning. Åren dessförinnan hade han till och med – må vara samtidigt med ett antal frejdigt liberala åsiktsyttringar – beklätt sådana för stadgade personer förbehållna ämbeten som nationskuratorns och kårordförandens.

Hans eventuella känslomässiga anlag för ett radikalt beteende hade sålunda behövt åskilleg tid för att framträda, något som ju inte tyder på att de varit av anmärkningvärd styrka. För den extremism han sedan visade under åren kring sekelskiftet fanns det rimligtvis särskilda emotionella förutsättningar. Dessa torde dock snarare ha bottnat i de personliga kriser han genomgick mot slutet av åttitalet än i några medfödda personlighetsdrag. Av hans arvsanlag var troligen de intellektuella långt mer utslagsgivande, inte bara för hans yrkesbana utan också för hans politiska verksamhet. Den abstrakta intelligens han tidigt visade prov på måste ha starkt bidragit att göra honom till en princip- och åsiktsmänniska.

Många av Wicksells mest utmärkande egenskaper framträder också hos de stora radikalerne i andra länder. Till den strid mot det auktoritära samhället som pågick på många håll samlades antagligen människor med liknande egenskaper – rationalitet, självständighet och mod – och deras likhet tilltog väl ytterligare genom att de under stridens år levde under påverkan av samma doktrin och på samma besvärliga villkor.

Det fria äktenskapet var ju ett av de stora numren i Wicksells demonstration för de nya sätten att leva. Sådana samvetsäktenskap hade ingåtts av många ledande radikaler under föregående århundrade, både för att säkerställa det romantiska känslokravet och för att protestera mot kvinnökönets beroende. På sådana grunder hade William Godwin förenats med Mary Wollstonecraft, och även deras dotters äktenskap med Shelley hade börjat som en fri förbindelse. William Fox och, efter dennes föredöme, John Stuart Mill hade etablerat sig på samma sätt: den förre efter att ha övergivit sin hustru, den senare, visserligen i platonisk form, med en annan mans hustru.

Om dessa frihetsdemonstrationer hade Wicksell troligen ingen närmare vetskap; han skulle väl i annat fall ha nämnt det i brev eller föredrag. Ehuru han sannolikt inte kände till den utpräglad personliga bakgrunden för Mills radikala programskrifter, hade han dock i dem läst om de enskilda levnadsexperimentens betydelse för de mänskliga framstegen, om vikten av att inte blott nya sanningar förkunnas utan att också nya seder prövas. I den skrift om friheten, som övat så stort inflytande på den wicksellska kretsen, hade Mill drivit försvaret för en individuell livsföring till dess yttersta gräns. Undantagsmänniskorna borde, skrev han, i stället för att hindras ges stöd i sin strävan att leva på annat sätt än den stora massan. Just för att motverka den allmänna meningens tyranni borde människor vara excentriska. Excentriciteten hade alltid och överallt varit ett uttryck för karaktärens styrka; dess omfattning hade stått i proportion till den begåvning, tankekraft och oräddhet som funnits i samhället.

Fast Wicksell i sin personliga samvaro med enkelt folk alltid var artig och blid, yppade han åtskilliga gånger en viss ringaktning mot de vanliga människornas tröghet och konventionalism. I hans brev finns flera sådana suckar av liberal pessimism, och han gav ju praktisk tillämpning åt en sådan åsikt genom 1904 års märkliga replikskifte med åhörarmassorna på Heden i Göteborg. Också detta är ett drag som känns igen från radikalismens historia.

Denna attityd hör till rationalismens egen natur — den är ett uttryck för sorgen över att vanliga människor inte vill leva efter

samma förnuftsprinciper som filosofer och vetenskapsmän — och den har dessutom hämtat styrka ur en lång litterär tradition. I engelsk idéutveckling kan man finna den längs hela den radikala linjen från Hume till Keynes. Särskilt stark var denna intellektuella högdragenhet hos John Stuart Mill, som både i Om friheten och Utilitarismen beskärmar sig över "den stora hopen" och "de mediokra massorna". Han klandrar också den väldiga majoritet som aldrig ids ompröva sina åsikter, som framläpar sitt liv "i död tro".

Det är heller inte så ovanligt att en extremt radikal ståndpunkt skjuter upp ur en emotionell kris. Att den djupt olyckliga förälskelsen från åttitalets mitt bidrog att ge ökad skärpa åt Wicksells radikalism kan inte betvivlas. Det är under åren därefter han börjar tillspetsa sina sanningskrav och företa demonstrativa handlingar, det är från denna tid han börjar framföra extrema idéer mot den känslobakgrunden att "allting gör detsamma".

Det finns flera exempel på en liknande utveckling enbart inom hans egen speciella idétradition. Jeremy Bentham hade under ungdomsåren ställt in sig på en radikal reformgärning efter att ha lämnat en olycklig förälskelse bakom sig. Och hos John Stuart Mill bottnade hela det radikala författarskapet från de sista femton åren i den våldsamma konflikt med samhället som hans förhållande till mrs Taylor medfört. I vårt eget land är kanske Ellen Key den som givit det tydligaste exemplet på hur radikala åsikter kan springa fram ur en känslomässig besvikelse. Det var för övrigt just med henne som Wicksell ingått en överenskommelse att de båda skulle använda den utmanande handlingen som ett vapen i sin strid för sanning och rätt.

Wicksell blev med åren känd som vänsterns speciella skandalmakare. De skandaler han åstadkom var visserligen inte många, men de var stora och de blev föremål för en väldig publicitet. I själva verket var dock hans politiska gärning till allra största delen präglad av måttfullhet. Hans artiklar, broschyrer och föredrag var på det hela taget mönstergilla i sitt lugna och förståndiga resonerande. I allmänhet var det inte han utan hans motståndare som uppträdde vilt och obehärskat. Det var inte Wicksell utan en

av hans kritiker som under en diskussion blev så arg att han svimmade, det var inte han utan hans vedersakare — Heap-Åberg, Rudin, Wohlin — som i stormande inlägg åkallade Baal, utslungade maningen "blygens, blygens" och betecknade förnuftsargument som liksvampar i känslornas örtagård.

*Ellen Key.
Teckning av Albert Engström
i Strix 1904.*

Ett par av de wicksellska skandalerna är dock tvivelsutan anmärkningsvärda. Särskilt gäller detta hans uppträdande på 1905 års Tegnérfest. Det var så pass egendomligt att det allvarligt förskräckte hans vänner; också hos relativt välvilliga iakttagare framkallade det en undran om han egentligen var riktigt klok. Heidenstam skrev någon dag efter festen att "hela hans sätt verkade patologiskt", och Böök har, visserligen långt senare, kommit ihåg hur under larmet "hans vanliga godmodiga leende efter hand slocknade" och hur "ansiktsuttrycket fick en blek beslutsamhet, som förrådde martyrens kvalfulla, intensiva lycka".

Ehuru inga förklaringar kan förtä intrycket av en ganska långt driven omdömeslöshet finns det faktiskt några förmildrande omständigheter att andraga. Wicksell hade upplevt unionskonflikten starkt, och han hade sett åtskilliga prov på de nationalistiska känslor och det vapenskrammel som för honom var det ondaste av allt ont. Han hade den övertygelsen, stimulerad av de milliska skrifterna och även helhjärtat stödd av Ellen Key, att förnufts sak främjades genom uppseendeväckande manifestationer. Därför hade han nu, som han ofta gjorde, förberett ett inlägg, i vilket han på ett i och för sig rimligt och slående sätt hävdade en radikal syn på unionskonflikten.

Det omdömeslösa låg i att han överhuvud taget höll detta anförande, som säkert skulle ha gjort sig mycket bra i en politisk diskussion, vid en stämningsfull fest där till yttermera visso huvudtalaren framfört försonliga och moderata synpunkter av samma slag som hans egna. Att Wicksell, sedan han en gång börjat, stod kvar för att tala till slut, förvärrade ju inte brottet nämnvärt, även om det bidrog att öka tumultet. Och hur han då lade sina ansiktsdrag är tämligen likgiltigt. Ingen kan väl ändå begära att han skulle se ut som vanligt i den situation han befann sig.

I några andra fall var det åsikterna mer än beteendet som väckte skandal. Hans förslag om att Sverige, för fredens skull och med särskilda civilisatoriska uppgifter, skulle ingå i det ryska riket var måhända inte bokstavligt tänkt. Mest var det nog som en utmaning mot den antiryska nationalismen han framkastade denna idé. Men uppfattar man detta förslag som allvarligt menat, finns det skäl att erinra om att liknande tankar var i svang på andra håll, fast de då gällde Sveriges inlemmande i det tyska riket.

Strindberg hade redan i mitten av åttitalet föreslagit Brandes att bli med på "en jätteadress till Bismarck och anhålla att vi få bli som neutraliserade upptagna i Germaniska förbundet". Vid sekelskiftet hade så Bengt Lidforss i Arbetet förordat en omedelbar svensk allians med Tyskland, "för att skydda oss mot ett ryskt överfall". Som ett hägrande ideal hade han samtidigt framställt ett på svenskt initiativ bildat germanskt statsförbund; vad han tänkt sig var "att Sverige anmälde sig till inträde i det tyska riket

på ungefär samma betingelser som kungarikena Bayern, Sachsen och Würtemberg". Under följande decennier uppdök sådana tankar på anslutning till Tyskland slag i slag: de drevs främst av Adrian Molin, Vitalis Norström, Rudolf Kjellén och Sven Hedin.

Själva idén om en liten stats frivilliga anslutning till en stormakt var vid sekelskiftet avsevärt rimligare än vad den sedan blivit. Wicksell och Lidforss utvecklade sina anslutningsidéer under en tid som låg närmare den, då nya förbundsstater verkligen bildats; de italienska och tyska statsbildningarna låg ju blott några decennier tillbaka. Ett gott belägg för att anslutningsfrågan då tedde sig mer öppen än nu, är Brantings reaktion på det lidforsska förslaget. Det var, skrev han i Social-Demokraten, en framtidsplan som dock förtjänade att diskuteras. Det vore väl inte så orimligt att söka stöd "hos våra germaniska fränder söder om Östersjön", om det en dag skulle gälla vår existens. "Eller tror någon att Tyskland evigt skall förbli den bonerade junker- och militariststat, som Bismarck gav den prägeln av, med följd att den blev avskydd i världen?"

Många olika omständigheter hade bidragit till Wicksells radikaliserings på nittitalet. Han var en av de få åttitalister som stannat kvar på de gamla barriaderna även sedan idéernas riktning ändrats. Åt besvikelsen över åttitalismens motgångar hade Strindberg givit uttryck i ett brev från 1892, där han sade att "reaktionen gått in på alla kanter, så att vi fått igen romantik, estetik, idealik, allt vad vi rensat oss ifrån en gång". Självfallet kom under följande decennier denna besvikelse att kännas särskilt starkt av en så principtrogen man som Wicksell. Han kunde inte som de av rationalismen ganska ytligt berörda åttitalslitteratörerna söka sig över till nya tankegångar och heller inte som de mer praktiskt anlagda verdandisterna ta upp arbetet på ungdomsidéernas politiska tillämpning. Han var en ung vetenskapsman som trodde på en ädel demokrati, på ett statsstyre fungerande som en sannfärdig och rättskaffens individ. Mer än de andra åttitalisterna måste han ha känt tiden gå från sig. Detta var en av anledningarna till hans idépolitiska desperation.

En annan anledning var att han efter hemkomsten från utlandet

utsattes för en rad personliga besvärligheter. Redan det fria äktenskapet medförde många bekymmer, om inte för honom direkt så genom att hustrun under åratals blev förskjuten från sin egen familj. Deras ekonomiska läge var uselt. Det stod, som han sade, hårt åt att förtjäna en styver, och de materiella svårigheterna skärptes av att han själv var alldeles opraktisk och hon ganska ointresserad för hushållsbestyr.

Vid hemkomsten hade han också märkt en tilltagande kyla både från kretsen kring Dagens Nyheter och från socialdemokraterna. Mest led han väl av deras ljumhet mot malthusianismen som var och förblev hans tro. Men det måste också ha smärtat honom att varken liberaler eller socialdemokrater, inte ens de intellektuella bland dem, hade kurage att stå för sitt programmatiska frisinne i religionsfrågan. Och de medgav till och med att deras motiv var taktiska. Är det att undra på att han, Brandgestalten i vår sociala historia, vämjdes över sådana "knep och illfundigheter"?

När han minskat sina tidningsskriverier till förmån för vetenskapligt arbete, ställdes nya svårigheter i hans väg. Allt måste ha framstått som en konservatismens stora sammansvärjning mot honom. Hans första vetenskapliga prestationer, som erkändes av de stora föregångarna i världen, behandlades hos oss som hade varit medelmåttiga kandidatuppsatser. Sin varmaste anhängare hade han här i Davidson, en långt mindre betydande vetenskapsman, som i sin uppskattning av hans insatser ställde sig sträng och en smula nedlåtande. Därest han inte gjort sig känd för rebellisk verksamhet, hade den avhandling som följde hans betydande genombrottskrift ganska säkert lett till docentur. Men han stoppades överallt: i Uppsala, Stockholm och Lund.

För att han skulle få fortsätta att driva vetenskap krävde man av honom, en vetenskapligt välmeriterad och samtidigt utfattig medelålders familjeförsörjare, att han skulle läsa in en fyraårig juridisk examen. Och han gjorde det. Kanske skedde detta i en stämning av martyrium; måhända kom här det knutna draget i hans personlighet honom och därmed den ekonomiska vetenskapen till hjälp.

Kulmen på hans vedermödor nåddes under professorsstriden. De

hamiltonska undanmanövrarna hade inletts redan i början av 1899 och utnämningsfrågan löstes först i slutet av 1901. Wicksell hade nu åter, under tre långa år, fått uthärda trycket av bedräglighet, illvilja och inkompetent bedömning. Vad han vid hemkomsten ett årtionde tidigare skrivit till en av vännerna, att det inte fanns något hål där hans individualitet passade in, hade visat sig skrämmande riktigt. Till slut vann han sitt mål. De sår som tillfogats honom läktes dock aldrig helt. Han uppgav aldrig sin misstro mot de samhällsbevarande krafterna; i sin egen erfarenhet hade han utomordentligt starka motiv för en fortsatt radikalism.

Knut Wicksells karaktär ger ibland ett intryck av en stark inre motsättning, ja nästan av personlighetsklyvning. Han var en vild agitator samtidigt som en objektiv vetenskapsman, han var en hetsig polemiker men också fin och hänsynsfull mot alla i sin närhet, han stack och smädade religionen medan han själv sjöng psalmer och gripet hyllade jubilerande domprostar, han uttalade sin beundran för de träigaste högermän, ehuru hans egen plats var på den yttersta vänsterflygeln. Hur gick nu detta ihop?

Naturligtvis förelåg betydande motsättningar i hans personlighet, såsom ofta fallet är hos dessa passionerade förnuftsmän. Att som en av hans lärjungar tala om "en sällsynt helgjuten karaktär" är väl mer klangfullt än rimligt. Men ändå kommer detta intryck av motsättningar i karaktären att betydligt försvagas, om man tänker på att i hans kamp för det goda också sanningen och åsiktstroheten räknades som jämställda värden.

Han var en stridens man, men han stred för hänsyn och samhällsfred. Han såg i religionen ett förkastligt system av sanningslösa satser, men han kunde ändå hylla en åldrad domprost som utan kompromisser varit trogen sin kristna ståndpunkt. Han var extremt liberal till sin grundsyn, men inför hans sanningslidelse framstod det liberala partiets politiska eftergifter som vinglerier, och han tilltalades av konservatismens stolta orubblighet. På den punkten fungerade han alldeles som de engelska radikalerne i en äldre generation: också John Stuart Mill och hans kamrater hade mestadels avskytt whigs och tidvis fördragit Tories.

Vad som mer än något annat förklarar Wicksells personlighet

är den profana religiositet som betytt så mycket i både anglosaxiskt och nordiskt tankeliv. Han hade tagit djupa intryck av den kristet färgade moralism som under hans ungdomsår framträdde i det ibsenska dramat. Ehuru det saknas belägg för att Brand skulle ha varit hans medvetna föredöme, hade han stöpt sin levnad just i denna ibsenska form. Liksom Brand plågades han av "en anad brist på harmoni/emellan livet som det är/och livet som det borde vara". Liksom Brand avskydde han tillvarons "ackord" och kände sig ständigt stå inför val som ledde till antingen seger eller fördömdelse. Liksom Brand ställde han stränga krav på sig själv och begärde tunga offer av andra.

Hur länge striden än skall stå?
Den först med livets slut skall ända,
tills varje offer blivit bragt,
tills helt ackordet upp ni sagt,
tills helt ni viljan mäktat tända,
tills feghetstvivels mist sin halt
för budet: intet eller allt.

I hans liv fanns ett skede då han höll på att bli — ingenting annat än en Brandgestalt. Under hans extremt radikala år kring sekelskiftet tycks hans personlighet ha varit i fara att uttorkas och förgrundas. Han var på väg mot en läsaraktig rationalism av Lennstrands och Bergegrens sort. Av den nya tidens idéer hade han alls inte berörts. Han var okänslig för dess demokratiska fosterlandskänsla, dess midsommarstämning med björksus och ljusa färger, dess ungdomliga framtidshopp, dess dröm om skönhet för alla.

I den gamla kretsen av radikaler var det emellertid många som tagit intryck av dessa stämningar. Strindberg hade ju gjort det men också Ellen Key, Anna Whitlock, bröderna af Geijerstam, David Bergström och till och med Hjalmar Öhrvall. Deras och Konstnärsförbundets cirklar hade kommit att skäras. Richard Bergh, Karl Nordström, Nils Kreuger och Carl Larsson hade blivit umgängesvännar. Mot slutet av det gamla seklet hade barnen till de radikala familjerna i trakten av Valhallavägen brukat samlas till "tant Ellens sagostunder", och när de blivit några år äldre

hade föräldrarna ordnat danser för dem: nationaldans i dräkter och med spelmän från Skansen. Att Wicksell var oberörd av allt detta berodde väl delvis på att han redan vid sekelskiftet flyttat till Lund. Den nya socialt och estetiskt betonade fosterländskheten var ju väsentligen en uppsvensk rörelse. Men vad som framför allt satt spärr mot de nya impulserna var säkert hans utpräglade rationalism, hans oöverbanneliga åttitalism.

När han ett stycke in på nittitalet på allvar tog upp sin vetenskapliga verksamhet var det mest för att vinna en bärgning, för att slippa bli tidningsutgivare i Eskilstuna eller korrespondent i London. Efterhand fick dock forskningen ett fastare grepp om hans sinne; han började känna sig hemma inom vetenskapens institution. I nationalekonomiens äldre historia fann han personliga ideal — Malthus, Ricardo, Mill — och i dess moderna litteratur lärde han känna forskare som i begåvning och hederlighet motsvarade hans höga krav: Böhm-Bawerk, Menger, Walras, Jevons, Wicksteed, Marshall. Hans egna bidrag till denna vetenskap blev stora, men den gav honom också mycket igen. Han kom i allt högre grad att knyta sina känslor och förhoppningar till dess uppgifter och ideal. Den gav honom ro, fördjupade hans personlighet, räddade honom från den förflackning som förut hotat.

Under sin vilt radikala tid hade han en gång angripit Staaff och då blivit tagen i upptuktelse av vännen Frölander, som kallade honom för en "ensambekännare" med "en egen liten religion". Naturligtvis var han det, även om detta drag av fanatism avtog under de sista decennierna av hans liv och inte ens tidigare framträtt annat än glimtvis i en som helhet av förnuft och besinning präglad gärning. Av de samhällsreformer han strävat för — vidgad rösträtt, social och ekonomisk utjämning inom ett i stort sett bevarat marknadssystem, likställighet för kvinnorna, utsträckt åsiktsfrihet, erkänd födelsekontroll, ökat samförstånd på arbetsmarknaden, samhälleligt inriktad näringspolitik — hade många förverkligats under hans egen tid medan andra vid hans död var komma långt på väg. Till skillnad från den unge ädlingen i Strindbergs pamflett fick han sålunda själv se sitt nya rike.

Källor

För utarbetandet av denna bok har Rockefellerstiftelsen i New York givit ett anslag, med vars hjälp Handelshögskolan i Stockholm kunnat bevilja mig fyra månaders tjänstledighet. Anslaget har också möjliggjort forskningsassistent, som under sammanlagt ett år utförts av civilekonomerna Staffan Burenstam-Linder och Ralph Löfgren. Under kortare tid har arbetshjälp lämnats även av ekon. stud. Hans Jacob Wærn, Göran Dubois och Sune Lind. De har alla gjort ett mycket gott arbete och även på ett personligt sätt givit mig stöd och stimulans. Också av den nationalekonomiska institutionens sekreterare under åren 1953—56, fröken Gunhild Hagström samt fruarna Barbro Regnström och Hjärdís Sörebo, har jag fått mycken god hjälp.

Min vän fil. lic. Ingemar Wizelius har gjort sig mödan att gå igenom manuskriptet sida för sida; hans insiktsfulla och klara kritik under arbetets slutskede har varit mig till ovärderligt stöd. För råd och kritik på särskilda punkter vill jag i övrigt främst tacka fil. dr Erik Knudtzon, fil. dr Erik Ruist, fil. lic. Stig Rydorff och fil. dr Sven G. Svenson.

Tjänstemännen vid de i denna källförteckning nämnda arkiven och biblioteken har stött mitt forskningsarbete på alla tänkbara sätt. För den hjälp jag fått av dem — liksom också av hela personalen vid Handelshögskolans bibliotek — vill jag framföra ett varmt tack.

Att under arbetet ha haft tillgång till Erik Knudtzons snart utkommande bibliografi över Knut Wicksell har inneburit en stor lättnad. Denna omsorgsfulla bibliografi ger också en översikt över Wicksells föredragsverksamhet samt en beskrivning av Wicksellarkivet i *Lunds universitetsbibliotek*.

Wicksellarkivet innehåller över 2 000 brev till Knut Wicksell från cirka 500 korrespondenter. Därjämte omfattar arkivet nära 2 000 brev från Knut Wicksell: till Anna Bugge, syskonen samt (delvis i avskrift) vännerna Ohrvall och Frölander. Arkivet innehåller också Anna Bugges korrespondens, mest den inkommande men i vissa fall också kopior eller original av den utgående.

Också i andra arkiv ingår serier av Wicksellbrev, av vilka följande återopats i noterna.

Uppsala universitetsbibliotek: från Knut Wicksell till David Bergström, David Davidson och Karl Staaff; därjämte C. Y. Sahlins brev till C. E. J. Rogberg.

Kungliga Biblioteket: från Knut Wicksell till Gustav Cassel och Karl Warburg.

Sveriges Riksbanks arkiv: från Knut Wicksell till Victor Moll.

Göteborgs stadsbibliotek: från Knut Wicksell till Henrik Hedlund och Gustaf Steffen; därjämte Gustaf af Geijerstams korrespondens med makarna Wicksell samt vissa andra personer.

Arbetarrörelsens arkiv: från Knut Wicksell till Hinke Bergegren och Carl Lindhagen.

Karlstads stifts- och läroverksbibliotek: från Knut Wicksell och Anna Bugge till Mauritz Hellberg.

Landsmålsarkivet i Uppsala: från Knut Wicksell till August Bonde-son.

Johan Johanssons i Noraskog arkiv, Nora: från Knut Wicksell till Johan Johansson.

Mittag-Lefflers matematiska stiftelse, Djursholm: från Knut Wicksell till Gösta Mittag-Leffler och A. Ch. Edgren-Leffler.

Oslo universitetsbibliotek: från Knut Wicksell till Björnstjerne Björnson, Hans Brækstad och Jonas Lie, från Anna Bugge till Björnstjerne Björnson samt Emil Olsen o.h.h. Marianne.

Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn: från Knut Wicksell och Anna Bugge till Georg Brandes.

Abo akademis bibliotek: från Knut Wicksell till Gustaf Cygnæus.

Dessutom har använts brev från Knut Wicksell till Eli Heckscher, Stockholm, hos professorskan Ebba Heckscher, samt från Knut Wicksell till J. A. Fjällback, hos professorskan Lisa Velander, Stockholm.

KAPITEL I

Sid.

- 7-12 V. Spångberg, Liberalismen i svensk politik, vol. II, 1927, H. Tingsten, Den svenska socialdemokratiens idéutveckling, 1941, A. Montgomery, Svensk socialpolitik under 1800-talet, 1951, E. Fahlbeck, Ständsriksdagens sista skede 1809-66, Sveriges riksdag vol. VIII, 1934, G. Andrén, Tvåkamarsystemets till-

komst och utveckling, Sveriges riksdag vol. IX, 1937. För den sociala debatten se även A. Hagsten, *Den unge Strindberg*, 1951, C. R. Smedmark, *Mäster Olof och Röda rummet*, 1952, samt Bertil Malmbergs märkliga minnesteckning *Lyrikern Edvard Bäckström*, 1955. Industri- och handelsvinsternas storlek framgår av min undersökning *Svensk industrifinansiering under genombrottsskedet 1830—1913*, 1947; jfr den teori för hur de stora förmögenheterna uppstod som skisserats i mitt arbete *Det goda livet*, 1952, sid. 136 ff. Om den boströmska filosofien: C. Hellström, *Linjer i boströmianismens utvecklingshistoria*, *Nordisk tidskrift* 1931, sid. 169 ff. Jfr även H. Ahlenius, *Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890*, 1932, sid. 46 ff. samt Anders Wedbergs artiklar om boströmianerna i det biografiska verket *Svenska män och kvinnor*. Citatet ur L. H. Åberg, *Den boströmska världsåsigten*, 1882, sid. 122 f.

KAPITEL II

- 13-19 De wicksellska släktförhållandena har utretts med hjälp av folkbokföringsmaterial — främst mantalslängder, kyrkböcker och bouppteckningar — i Stockholms stadsarkiv. Om gården i Vivelsta, $\frac{1}{8}$ mantal, handlingar i Uppsala landsarkiv. Även viktualiehandlaresocietetens nyfunna arkiv, förvarat i Stockholms stadsarkiv, har använts. Fastighetsaffärerna har utretts med ledning av Stockholms stadsarkivs fastighetsregister.
- 16-17 Strindbergs ekonomi: A. Hagsten, *Den unge Strindberg*, I, sid. 94 ff. Jfr T. Gårdlund, *Svensk industrifinansiering 1830—1913*, sid. 45. Brev från Johan Wicksell till Marie Glassel 28. 6. 1858.
- 17-18 Kartor och bilder från det wicksellska kvarteret i Stockholms stadsmuseum. Minnet av femtitalets sommarliv i staden finns i Knut Wicksells korrespondens "Stockholmsbor på sommarnöje" till Åbo tidning 2.8. 1891. — Minnesanteckningarna av Emma Glassel, född Heijnemann (1840), nedskrivna under första världskriget, ägs av fru Greta Engström, Eskilstuna.
- Brev från Knut till Lotten Wicksell 15.10. 1879 (om livförsäkring), till Frölander 30.6. 1890, till Anna Bugge 20.2. 1900

- (om moderns död). Handlingar angående simpromotionen i Wicksellarkivet.
- 20-21 Skolbetyg och skoltidning i Wicksellarkivet. Skolkataloger finns tryckta. I otryckta minnesanteckningar av Knut Wicksells klasskamrat och barndomsvän Johan Berg (sedermera professor i medicin) omtalas lektor Hultman som en av gymnasiets skickligaste och mest stimulerande lärare. Anteckningarna hos fröken Märta Berg, Stockholm. Om gymnasiekamraterna se A. Vikström, Biografiska anteckningar till Forne Gymnasii-kamraters fest... 1879, Uppsala 1879 samt motsvarande broschyr för 1889, tryckt samma år i Stockholm. Om Gode Wänner diverse tryckt material, främst Urval af G. W:s protokoll 1866-91, 1891, samt diktsamlingarna "G. W." 1866-69, 1869, och "G. W." 1870-76, 1876. Det finns också en helt annan förening kallad G. W., stiftad 1877 av elever i Maria Elementarskola, som även efterlämnat tryckt material. Den självbiografiska skissen i Fritänkaren 15.11. 1890.
- 22-23 Föredraget "Hur jag vardt fritänkare" i sina huvudpunkter återgivet i Social-Demokraten 16.3. 1887. Referat i tidningen Upsala 17.3. 1887, Dagens Nyheter och Upsala-Posten 19.3. 1887. I Wicksellarkivet finns en något ofullständig avskrift av vad som synes ha varit det ursprungliga föredraget. Citaten har huvudsakligen skett efter detta manuskript; på några punkter har dock citerats Social-Demokratens referat, som troligen gjorts av Wicksell själv.
- 23-24 Om Carl Henrik Bergman: art. av E. Rodhe i Svenskt biografiskt lexikon, vidare Th. Mazer, Carl Henrik Bergman, 1924. Om Rosenius inflytande på Söder: G. Westin, Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld, vol. II, 1931, sid. 150 ff. Jfr S. Tjerneld, Stockholmsliv, vol. II: 4, 1951, sid. 522.
- Breven från Knut Wicksell till August Hessler, som skulle ha varit av stort värde, har förgäves sökts, bl.a. hos anhöriga till fästmon Euphrosyne Beijer, sedermera gift Auberjonois i Lausanne.
- 24-25 Anekdoten berättad av redaktör Per Engström, Malmö, kusinbarn till Nils Engström som var kusin och klasskamrat till Knut och Axel Wicksell. Egen uppskattning av sin barndoms-

och ungdomstid — "den gick ju någorlunda an" — i brev till Öhrvall 13.12. 1908.

KAPITEL III

- 27 Akademiska betyg i Wicksellarkivet. Fysik-matematiska föreningens arkiv i Uppsala universitetsbibliotek, Hultmans redogörelse i Tidskrift för matematik och fysik 1869, sid. 39. Citerat ur den självbiografiska skissen i Fritänkaren 1890.
- 29 Wicksells musikintresse: brev från Aug. Hessler till Wicksell 4.6. 1870, brev från Knut till Lotten Wicksell 8.11. 1873, 11.4. 1874, 20.1. 1878, 21.4. 1879 samt dagboksanteckningar från 1874.
- Adressuppgifter i Uppsala ur studentkårens tryckta kataloger.
- 28-30 Citaten: om Bergman ur 1874 års dagbok, om fritänkeri i hemlighet ur Fritänkaren 15.11. 1890. Redogörelse för 1875 års tentamen i matematik: brev från Knut till Lotten Wicksell 24.8. 1881, jfr brev från Aug. Hessler till Wicksell middagsafton 1875.
- 31-32 Arven enligt bouppteckningar i Stockholms stadsarkiv. Hyresintäkter enligt taxeringslängder samt kvittenser i brev från Knut till Lotten Wicksell. Sederholmska stipendiet enligt stipendiehandlingar i Uppsala universitets arkiv. Jfr även Handbok rörande Upsala Universitets stipendier, utg. av Schensen, 1869. Vikariat i Fjellstedtska skolan enl. Biogr. ant. t. Forne gymnasii-kamraters fest... 1879, sid. 20, brev från Knut till Lotten Wicksell 18.1. 1874. Uppgift om livförsäkring: Livförsäkrings AB Nordstjernans arkiv, jfr brev från Knut till Lotten Wicksell 15.10. 1879.
- 32 Knut Wicksells levnadsstandard i Upsala: brev från Aug. Hessler till Wicksell 4.6. 1870, brev från Knut till Lotten Wicksell 3.12. 1870, 8.11. 1873, 17.2. 1877, 19.2. 1877 (bokräkning), 21.11. 1877, 15.3. 1878, 12.4. 1879.
- 33 Om Axel Wicksell: Biogr. ant. t. Forne gymnasii-kamraters fest... 1879 samt motsvarande broschyrer från 1889, 1894, 1899, 1904, 1909 och 1919. Victoria. Halvmånadsskrift för alla samhällsklasser, 1881, sid. 64. Konk.handl. i Oscarshamns råd-

- husrätt. Brev från Axel till Knut Wicksell 1894—1926. Brev (om lån av Gambetta) från Wicksell till Öhrvall 14.7.1882.
- 34 Kolsva: brevkoncept från Wicksell till brukspatron Lindberg 9.6. 1875, svar 12.6. 1875. Brev från Hessler till Wicksell 29.10. 1875, 21.5. 1876.
- 35 Besvärlig tid efter återkomsten till Uppsala: brev från Knut till Lotten Wicksell 21.11. 1877, brev från Wicksell till Öhrvall 10.4. 1883.
- 36 Uppdrag i Stockholms nation resp. Uppsala universitets studentkår: Biogr. ant. t. Forne gymnasii-kamraters fest... 1879, sid. 20. Tal som kårordförande: minnesanteckningar av märket J. W., Östersunds-Posten 20.12. 1911, Upsala 14.11. 1878.
- 36—37 De litterära manuskripten i Wicksellarkivet. Om Studenten från Greifswald: Upsala-Posten 22, 29 och 31.10, 2, 5 och 28.11. 1877. Uppförandet utom Uppsala: Sundsvall-Posten 11.12. 1877 och 8.1. 1878, Västernorrlands Allehanda 17.2. 1878, Gävle-Posten 24.5. 1878.
- 38—40 Talet till kvinnan: Upsala 26.2. 1878, Upsala-Posten 1.4. och 6.3. 1878, G.H.T. 16.3. 1878. A. M. Holmgren, Minnen och tidsbilder, vol. 1, 1926, sid. 220 ff. I skrivelse till studentkårens direktion den 7.3. 1878 föreslog Adolf Noreen, David Davidson och L. H. Åberg att direktionen skulle uttala sitt ogillande av Upsala-Postens behandling av talet. Skrivelsen samt direktionens uttalande i studentkårens ink. skrivelser, Uppsala universitetsbibliotek. Talet även tryckt i Allehanda för Folket 13.3. 1878, Kalmar 20.3. 1878 samt Tidskrift för Hemmet, häfte 2, 1878. Talets förhistoria: brev från Hessler till Wicksell 7.7. 1874 (Ibsen), 21.9. 1875 (Björnson), jfr 12.1. 1874. Se även dikten Till damerna av Yngve (E. Forssberg) i "G. W." 1870—76, 1876, sid. 8 ff. Kvinnosaksvänlig norsk litteratur — utom Bulls resp. Elsters stora litteraturhistorier — A. Lidén, Den norska strömningen i svensk litteratur under 1800-talet, 1926, sid. 176 f. Jfr även M. Johnsson, En åttitalist. Gustaf af Geijerstam 1858—1895, 1934, sid. 19, C. R. Smedmark, Mäster Olof och Röda rummet, 1952, sid. 143 ff., P. Nordmann, Björnstjerne Björnson, 1916, sid. 113, Chr. Gierlöff, Björnstjerne Björnson, 1932, sid. 289 ff., E. Steen, Den lange strid, Oslo 1954 (om Camilla Collett), A. Hagsten, Den unge Strindberg, vol. I, sid. 158 (om Strindbergs första äkten-

skap). — Brev från Knut till Lotten Wicksell 15.3 och 13.4. 1878.

41-44 Talets efterspel: brev från Knut till Lotten Wicksell 14 och 25.5, 15.10. 1879, 18.11. 1880. Jfr brev från Wicksell till Effie Beijer 2.2. 1883. Brev från Knut till Lotten Wicksell 19.2. 1877, 21.4. 1879, 28.2. 1883. Om Heineinflytandet jfr W. A. Berendsohn, *Der lebendige Heine im germanischen Norden*, 1935.

45-46 Om Ohrvall: Fritänkaren 15.10. 1892. Brev från Knut till Lotten Wicksell 9 och 29.1, 13.3 och 16.7. 1879.

För att utröna vem som gjort den svenska översättningen av George Drysdals *The elements of social science* har olika möjligheter prövats. Ingenting tyder på att Hjalmar Ohrvall eller Anton Nyström gjort den, och i Svenska församlingen i London fanns, av kyrkböckerna att döma, vid denna tid ingen tänkbar översättare. Eftersom översättarens namn aldrig nämnts i den nära femtioåriga korrespondensen mellan Wicksell och Ohrvall, är det inte troligt att ens dessa vetat vem han var. Enligt de i Uppsala universitetsbibliotek bevarade föreläsningssanteckningarna av P. G. Gröning (vol. VII, sid. 220) visste inte heller David Davidson besked: "Samhällslärans grunddrag är av okänd författare." Associations-boktryckeriet övertogs 1917 av Tidens förlag, som emellertid inte bevarat några arkivalier. Den engelske författarens ännu levande brorson, ingenjören Ch. V. Drysdale, som övertog ledningen för den nymalthusianska rörelsen i sitt land, har lika litet kunnat ge någon upplysning om den svenska översättaren.

Den 35:e upplagan (88:e tusendet) av *The elements of social science*, utgiven 1905, innehåller en kort biografisk skiss över författaren George Drysdale av hans bror Charles Drysdale. Denna upplaga har förgäves sökts hos biblioteken i England och många andra länder. Genom tillmötesgående av mr Ch. V. Drysdale, London, har jag emellertid lyckats få en avskrift av denna skiss.

KAPITEL IV

49 De två föredragen: referat i Upsala och Upsala-Posten. Brev från C. Y. Sahlin till C. Rogberg 1.3. 1880.

- 54-55 Påverkningsfrågan: K. Kock, Nymalthusianismens genom-
brott i Sverige i Studier i ekonomi och historia tillägnade Eli
F. Heckscher, 1944, sid. 84, 88. G. och A. Myrdal, Kris i be-
folkningsfrågan, 1934, sid. 28 ff. För min bedömning av Drys-
dales bok varit den enda väsentliga källan se Wicksells första
broschyr, sid. 26, 29, 84. Jfr noten sid. 25 med Drysdale,
första upplagan, sid. 503. Se även den självbiografiska skissen
i Fritänkaren: "Det var först Malthus arbete eller egentligen
det utdrag därur, som finnes intaget i den bekanta, år 1878
för första gången i svensk översättning utgivna boken Sam-
hällsläran grunddrag, som skänkte mig ljus över alla dessa
frågor...".
- 56-58 Befolkningsdebatten i England: Encyclopædia of the social
sciences, uppslagsordet Birth control. D. Ricardo, Principles of
political economy, ed. Sraffa, vol. I, sid. 107, samt Letters
July 1821—1823, vol. IX, sid. 62. John Stuart Mill och
födelsekontrollen: M.St. John Packe, The life of John Stuart
Mill, 1954, sid. 56 ff. Jfr N. E. Himes, The place of John
Stuart Mill och Robert Owen in the history of English neo-
malthusianism, Economic Journal (Economic History Supple-
sid. 627 ff. samt John Stuart Mill's attitude towards neo-
malthusianism, Economic Journal (Economic History Supple-
ment), vol. I, sid. 547 ff.
- 58-60 Studenternas mottagande av föredraget: E. Söderström, Det
fanns ett Uppsala, 1937, sid. 78 ff., 210 f., A. G. Högbom, Från
mina första Uppsalaår, Hågkomster och livsintryck, vol. VII,
1926, sid. 56, O. von Zweigbergk, Ung på 80-talet, 1951,
sid. 131, En banbryterska (Ellen Fries). Utg. av Maria Ceder-
schöld, 1913, sid. 76, G. af Geijerstam, Erik Grane, 1885,
sid. 184. Hj. Branting, Tal och skrifter, vol. X, sid. 171,
C. Forsstrand, Mina uppsalaminnen, 1922, sid. 62, 168. Jfr
även minnesanteckningar av märket J. W. i Öresunds-Posten
20.12. 1911.
- 61-68 Reaktionen mot föredraget: Tidningen Upsala 2 och 4.3.
1880. A. M. Holmgren, En xplockning ur mina Upsala-min-
nen, 1936, sid. 16, Minnen och tidsbilder, vol. I, 1926, sid.
225 f., brev från Knut till Lotten Wicksell 13.4. 1881, från
A. M. Holmgren till Wicksell 27.2. 1880. [L. H. Åberg m.fl.],
Granskning af herr kand. K. Wicksells arbete om samhälls-

olyckornas viktigaste orsak och botemedel, 1880 (innehåller även läkareföreningens protest samt handlingarna från mindre konsistoriet). K. Wicksell, Svar till mina granskare, 1880. Brev från Wicksell till Ohrvall 10.1. 1881, från C. Y. Sahlén till C. Rogberg 1.3. 1880, till A. Nyblæus 27.6. 1880 (sistnämnda brev i Lunds universitetsbibliotek). Brev från Knut till Lotten Wicksell, odat. brev från Karl Warburg till Wicksell 9.3. 1880. Tidningen Figaro den 4 och 11.4. 1880. Brev från Axel till Knut Wicksell 1.4. 1881. Ekholms insändare i tidningen Upsala 19.5. 1881. Om kuratorsvalet jfr även H. Branting a.a. sid. 171. Brev från S. A. Andrée till Wicksell 10 och 22.4. 1880. G. af Geijerstams anteckningsbok i Göteborgs stadsbibliotek.

69-74 Frölanders intåg: brev från Knut till Lotten Wicksell 10.7 och 23.9. 1880, 25.1. 1881. Ohrvalls brev till Brandes i V. Spångberg, Hjalmar Ohrvall, 1929, sid. 82. Wicksell om betydelsen av den millska skriften: Tidskriften Forum, 1917, sid. 359. Sedlighetsföreningen i Uppsala: Upsala-Posten 1 och 6.4. 1881. Om reaktionen mot sedlighetsrörelsen och särskilt mot dess s.k. Magdalena-hem, se även brev från G. af Geijerstam till föräldrarna 27.2. 1883. Broschyrens upplaga och författararvode: brev från Wicksell till Marie Glassel 6.6. 1880, från Wicksell till Ohrvall 7.6. 1882. Inkomster vid publicistisk verksamhet: Knut får 15 kr spalten för korrespondens till tidningen Upsala, brev från Wicksell till Ohrvall 10.7. 1879. Frölander får 8 kr arket för översättning, brev från Wicksell till Ohrvall 24.5. 1882. Arsenik i täcket: brev från Knut till Lotten Wicksell 19 och 25.1. 1881. Om utvandringsbroschyrens upplaga meddelar Bonniers förlag, att den trycktes i 4 250 exemplar, av vilka 2 000 beställdes under 1882 och ytterligare 500 fram till mars 1883, då restupplagan makulerades.

75-78 Återupptagna studier: brev från Knut till Lotten Wicksell 24.8. 1881, från Mittag-Leffler till Wicksell 19.5. 1880, 27.1. 1882, från Wicksell till Mittag-Leffler 27.1 och 19.12. 1882. — Brev från Wicksell till Ohrvall 30.6, 11.7 och 17.9. 1882, till Lotten Wicksell 22.5. 1882, till Georg Brandes 9.5. 1882.

KAPITEL V

- 79-80 Tidskriftsplaner: Strindbergs brev utg. av Torsten Eklund, vol. II, 1950, sid. 369 ff., K. O. Bonnier, Bonniers, vol. IV, 1930-31, sid. 27 ff., Strindbergs brev, vol. III, 1952, sid. 196 ff., vol. IV, sid. 100 ff., 123 f., 134, 129, 302 f. Jfr A. Strindberg, En dæres försvarstal och Författaren, 1929, sid. 464 ff.
- 80-82 Tidningen Tiden. Bolagsbildandet: Civildepartementets handlingar i Riksarkivet. Finansieringsförhållandena: bl.a. bidragen från Astrup och Farup, i av J. A. Fjällbäck efterlämnade handlingar (hos professorskan Velander, född Fjällbäck). Hj. Branting, Tal och skrifter, vol X, sid. 240. Återbetalning av del i tryckpresskulden: brev från Wicksell till Fjällbäck 23.1. 1902, från Johansson i Noraskog till Wicksell 7.12. 1902. Försummade kulturfrågan: brev från Wicksell till Öhrvall 4.2. 1883.
- 82-83 Arbetarnas ring: W. S. Sjölin, L. O. Smith, 1948; jfr L. O. Smith's memoarer, 1913. Tiden 14.11. 1883. Brev från Wicksell till Herman Eklund 10.2. 1883. Polemik mellan Wicksell och Smith, Tiden maj och juni 1884.
- 83-84 Personliga förhållanden: brev från Wicksell till Öhrvall januari/februari 1883, till Effie Auberjaunois 2.2. 1883, till Öhrvall 20.2, 10 och 21.4, 19 och 30.5, 17 och 23.6. 1883. Wicksells skiss August Bondeson och jag, i Wicksellarkivet.
- 85 Le vieux célibataire: brev från Wicksell till Öhrvall 29.10. 1882, 5 och 30.5. 1883, till Effie Auberjaunois 2.2. 1883.
- 86-87 Lic.-examen: handlingar i Uppsala universitets arkiv. Den första engelska resan: brev från Wicksell till Frölander 2 och 22.11. 1885, till Brækstad 5.7. 1886. Hjärtesorger: brev från Wicksell till Öhrvall 6.4 och 30.12. 1886 samt 1.5. 1887, från Tekla Öhrvall till Wicksell 13.5. 1885 samt till Anna Bugge 25.6 och 3.7. 1889.
- 88-91 Föredragsresorna 1886-87: uppgifterna ur Erik Knudtzons bibliografi över Wicksell. Även efter den komplettering av denna som företagits kan något föredrag ha förbigåtts.
- 92-94 Strällningstagandet till socialismen: för bakgrunden se J. Lindgren. Det socialdemokratiska arbetarpartiets uppkomst i Sverige 1881-1889, 1927, och G. H. Nordström, Sveriges socialdemokratiska arbetarparti under genombrottsåren 1889-

- 1894, 1938. Protokoll från diskussionen i fackföreningarnas centralkommitté i Arbetarrörelsens arkiv. Wicksells föredrag: Aftonbladet 15.11. 1886 och danska Socialdemokraten maj 1887. Se även Stockholms Dagblad 19.11, Upsala 30.11 och Upsala-Posten 1.12. 1886. Brantings försvar i Hj. Branting, Tal och skrifter, vol. I, sid. 177 ff.
- 95-100 Fria äktenskap: brev från Wicksell till Öhrvall 10.4. 1887, 24.7. 1888. Jfr G. Drysdale, Samhällslärans grunddrag, 1878, sid. 334 ff.
- 101 Artikeln av Wirsén i Post- och Inrikes Tidningar 26.11. 1884.
- 102-203 Sedlighetsfrågan i Norge: utom de två stora norska litteraturhistorierna se F. B. Wallem, Det norske studentersamfund gjenem 100 aar 1813-1913, vol. II, Oslo 1916. Garborg och Wicksell: brev från Wicksell till Öhrvall 1.5. 1887, vidare Fedraheimen, 23.4. 1887; jfr Garborgs essayer Fri skilsmisse, Oslo 1888.
- 103-105 Debatten i Lund: tidningen Lund 18.5. 1889, jfr Folkets Tidning 20 och 24.5. 1889, Östgöten 11 och 15.6. 1889. Handlingar om åtalet i bihang till Wicksells broschyr Om prostitutionen, 1887. Rudins protest i Dagens Nyheter 18.3. 1887, jfr Upsala 17.3. 1887 och Upsala-Posten 18.3. 1887. Å. Holmbäck, Inskriptionen över aulaingången, Ergo, 1952, sid. 137 ff. Verdandidiskussionen: Verdandis styrelse och Mindre konsistoriet, 1887; samt Nya aktstycken i "Verdandimålet", 1887; jfr O. von Zweigbergk, Studentföreningen Verdandi 1882-1892, 1892, och A. M. Holmgren, Minnen och tidsbilder, vol. I, 1926, sid. 237 ff. Talekonst: E. Söderström, Det fanns ett Uppsala, 1937, sid. 246 f., A. Hirsch, Minnen som dröjt kvar, 1953, sid. 126.
- 106-107 Skaldandet slut: brev från Wicksell till Öhrvall 29.11. 1882. Nymalthusianismen hos åttitalister: A. Strindberg, Om det allmänna missnöjet, 1884, sid. 80 och novellen Brödet i Giftas, vol. II, 1886, sid. 38, A. Ch. Edgren-Leffler, En sommarsaga, Ur Lifvet, 1886, vol. I, sid. 103, 154, vol. II, sid. 14, 156. Mill och Spencer: Revy i litterära och sociala frågor, 1886, sid. 97, A. Strindberg, Om det allmänna missnöjet, sid. 8, A. Lundegård, I gryningen, 1885, novellen Uppgörelse, sid. 186, E. Ahlgren och A. Lundegård, Final 1885, 1 uppl., sid. 34.

- Brev från Wicksell till Georg Brandes 9.5. 1882, jfr H. Ahle-
nius, Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890, 1932,
sid. 79.
- 107-110 Wicksells kontakter med åttitalisterna. På teatern med
Strindberg: Dagens Nyheter 21.10. 1884. Bekantskapen med
Geijerstam och Bondeson: brev från Wicksell till Öhrvall
29.11. 1882. Skovlystepisoden: brev från Wicksell till Öhrvall
25.9, 13 och 15.10 samt odaterat oktoberbrev 1888. Jfr K.
Smirnoff, Strindbergs första hustru, 1925, sid. 252 ff. Brev från
Wicksell till Öhrvall 20.2. 1883, 26.1 och 24.5. 1888. Fyra brev
under åren 1896-1903 från Bondeson till Wicksell i Wick-
sellarkivet, åtta brev och tre brevkort från Wicksell till Bon-
deson under åren 1886-1905 i Landsmålsarkivet i Uppsala.
Uppskattning av fru Edgren: brev från Wicksell till Öhrvall
29.11. 1882. Om Victoria Venedictsson: brev från Wicksell till
Öhrvall 1.8 och 17.12. 1888. De radikala författarna: brev
från Wicksell till Öhrvall 24.5. 1888.
- 111-115 Wicksellporträtt hos åttitalister: G. af Geijerstam, Min
Ungdom, Minnen (i Göteborgs stadsbibliotek) samt (i samma
arkiv) brev från Ola Hansson till Stella Kleve, 19-20.8.
1886. ("Ni vet ju att han stått modell till Schultz i Erik
Grane.") Wicksellska drag: G. af Geijerstam, Erik Grane,
1885, sid. 51, 99 ff., 106, brev från Gustaf till Karl af Geijer-
stam 1.7. 1884. A. Ch. Edgren-Leffler, I krig med samhället
(Ur Lifvet, vol. I) sid. 189 ff., brev från Victoria Benedic-
tsson till Gustaf af Geijerstam 30.6. 1887.
- Sedan jag skrivit (det redan i Svenska Dagbladet 12.12.
1954 publicerade) avsnittet om Knut Wicksell som litterär
förebild till bl.a. Schultz i Erik Grane fann jag Wicksells brev
till Bondeson. Den 21.4. 1886 skriver Wicksell: "Har du hört
att man i Uppsala lär misstänka mig för att ha stått modell
till Schultz i Erik Grane, Aachenresan och allt inbegripet. Det
är dock nästan bittert tycker jag. För övrigt läste jag boken
med rätt mycket intresse, men nog är det en förbannad ovana
att så där i detalj avfotografera personer som han gjort med
t.ex. Ling."
- Ola Hanssons dikt i Dikter, 1884. Brev från Ola Hansson
till Gustaf af Geijerstam 24.9. 1884. Liberalt sällskapsliv: G.
Linder, Sällskapsliv i Stockholm under 1880- och 1890-talen,

1918. Brev från Gustaf af Geijerstam till Stina Wærn 13.6.
 1884. Wicksells tal på Strindbergsdagen: Dagens Nyheter 25.1.
 1899 (Wicksell angiven som författare i Verdandis klippbok,
 Universitetsbiblioteket i Uppsala).

KAPITEL VI

- 116-118 Lorénska stipendiet: uppgifter om Lorén i Nordisk Familje-
 bok, 2 uppl., samt Svenska män och kvinnor. Testamentet
 29.11. 1885, Stockholms rådhusrätt protokoll 1886, vol. I.
 Stiftelsens stadgar tryckta. Det lorénska arkivet är till största
 delen bränt enligt uppgift av framlidne professor Einar Key,
 son till professor Axel Key, vilken fungerade som styrelsens
 sekreterare. Möjligen kan vissa arkivalier återfinnas i de oord-
 nade delarna i Mittag-Lefflerska stiftelsens arkiv. Wicksell
 sände nämligen de studierapporter han hade att avge kvar-
 talsvis till A. Ch. Edgren-Leffler, jfr brev från Wicksell till
 Ohrvall 4.3. 1888.

Brev från Lorén till Wicksell 1 och 8.10. 1885, samt utkast
 till stipendiekontrakt. Brev till Wicksell från Sonja Kovalev-
 sky 27.12. 1885 och A. Ch. Edgren 9.1. 1886, från A. Ch. Ed-
 gren till Wicksell 25.4, 4.10, 11, 19 och 21.11. 1887.

- 118-122 Londonvistelsen: brev från Wicksell till Ohrvall 25.8. 13,
 17, och 23.9 samt 14.10. 1887. Litteraturstudier i antecknings-
 böcker från utlandstiden nr 1, 2, 3 och 4. Parisvistelsen: brev
 från Wicksell till Ohrvall 6 och 28.10 samt 10 och 19.11.
 1887.

- 123-128 Strassburgvistelsen: brev från Wicksell till Ohrvall 10 och
 19.11, 15.12. 1887, 26.1, 25.2, 4.3 och 23.3. 1888. Littera-
 turstudier i anteckningsbok nr 8, föreläsningsanteckningar i nr
 6, 7, 8, 9 och 10. Mannheim och Tübingen: brev från Wick-
 sell till Ohrvall 2, 7, 10 och 13.4. 1888. Wienvistelsen: brev från
 Wicksell till Ohrvall 26.4. 7 och 16.5. 8.6. 1888. Litteratur-
 studier i anteckningsbok nr 12, föreläsningsanteckningar i nr
 8, 10, 11 och 12. Köpenhamnsvistelsen: brev från Wicksell till
 Ohrvall 27.6. 1888, från Wicksell till Frölander 2.5, 10, 11,
 14 och 21.7. 1888. Forhandlingarne paa det nordiske national-
 økonomiske møde i Kjøbenhavn 1888. Utg. af A. Petersen-
 Studenitz, Köpenhamn 1888, sid. 54 ff.

- 128-133 Berlinvistelsen: brev från Wicksell till Ohrvall 28.8, 7.9, 1 och 24.11, 1.7, 10.12. 1888. Litteraturstudier i anteckningsböcker nr 12, 13, 14 och 15, föreläsningssanteckningar i nr 13, 14 och 15. Den religionskritiska broschyren: brev från Wicksell till Ohrvall 25 och 26.12. 1888, 27.1 samt 1 och 7.2. 1889. Rabalder i skandinaviska föreningen: brev från Wicksell till Ohrvall under mars 1889. Studiet av Böhm-Bawerk: Ekonomisk Tidskrift, 1914, sid. 322.
- 134-135 Föreläsningsplatsen vid Högskolan: brev från Wicksell till Ohrvall 1 och 15.5 samt 8.6. 1888. Försök att få hålla populärvetenskapliga föreläsningar vid Högskolan: brev från Wicksell till Frölander 11, 20 och 23.4. 1889, från Leche till Wicksell 19.4. 1889. Föredrag i Göteborg och skånestäder: brev från Wicksell till Ohrvall 28.4. 1889. Polemiken med Branting: Hj. Branting, Tal och skrifter, vol. I, sid. 189 ff. Wicksells genmäle: Social-Demokraten 15.6. 1889.
- 136-141 Äktenskapet: G. Petrini, Anna Bugge Wicksell, 1934. Brev från Wicksell till Frölander 14.6, 8.7, 22 och 28.8. 1889. Brev från Anna Bugge till Karl Staaff 14.12. 1889, till bestyrer Emil Olsen 20.11. 1889, 3.2 och 26.3. 1890. Annons i Dagens Nyheter 21.11. 1889, kommentarer i Budkaflen 23.8. 1889, Karlstads-Tidningen 24.8. 1889.

KAPITEL VII

- 145-146 Återkomsten 1890: brev från Wicksell till Ohrvall 1.6. 1891, 26.8, 10.9, 22 och 30.10, 1.11. 1890, till Frölander 21.8. 1891. Brev från Anna Bugge till Georg Brandes 10.9. 1890. Finlandsföredragen: uppl. av bibl. H. Schauman, Helsingfors; brev från Wicksell till Cygnæus okt. 1890.
- 147-148 Journalistisk verksamhet: E. Knudtzons bibliografi; brev från Wicksell till M. Hellberg 4.10. 1891, från M. Hellberg till Wicksell 10.10. 1891, från Wicksell till Ohrvall 14.3 och 21. 4. 1891, från Anna Bugge till Hjalmar Ohrvall 22.9. 1893, från Wicksell till Cygnæus 6.4, 2 och 8.10. 1891.
- 149-150 Utilismen: H. Nordström, Sveriges socialdemokratiska arbetarparti under genombrottsåren 1889-1894, 1938, sid. 524 ff. C. J. Björklund, En fritänkarens levnadssaga, 1926. Wicksells föredrag i Social-Demokraten 18.8. 1888. Utförliga anteck-

ningar till ett föredrag om utilismens innebörd den 3 april 1893 i en anteckningsbok. ("Utilismen den av Bentham och J.St. Mill omfattade lära som sätter moralens mål i uppnåendet av den största möjliga lycka för människosläktet. Den gör således vårt eget förnuft till domare i moraliska ting och förkastar alla föreskrifter som ej äga stöd i människoförnuftet.") Brev från Wicksell till Ohrvall 6.2, 14.3, 21.12. 1891, 7.4 samt odat. oktoberbrev 1892, 31.5. 1893.

150-151 Spiritismen: Wicksells föredrag 18.11 och 10.2. 1891 refererade följande dag i flera av Stockholms tidningar. Brev från Wicksell till Ohrvall 25.10. 1891.

152-153 Normalarbetsdagen: referat av föredrag i Social-Demokraten 2 och 4.10. 1890, manuskript i Wicksellarkivet. Brev från Wicksell till Frölander 21.8. 1890, till Steffen 24.3. 1891. Majföredraget 1892 i Social-Demokraten 3.5. 1892.

Sammanhanget mellan arbetstidsförkortning och lönehöjd utredde Wicksell genom ett exempel enligt gränsproduktivitetsteorien. Dess innebörd var följande. På ett jordbruk med given areal antas hundra arbetare vara sysselsatta. Den hundrade arbetaren förutsätts skapa en ökning av det totala produktionsresultatet (en gränsprodukt) av 396 kr. Skillnaden mellan de olika arbetarnas gränsprodukt antas för enkelhetens skull vara konstant och uppgå till 8 kr; den av den nittiononde arbetaren åstadkomna produktionsökningen är sålunda 404 kr. Vid en arbetsstyrka av hundra man kommer lönen per arbetare att ligga mellan 396 och 404 kr, d.v.s. vid 400 kr. Ingen arbetare har anledning att gå under denna lön, som motsvarar hans tillskott till produktionen, ingen arbetsgivare att bjuda över den.

En reduktion av arbetsstyrkan med exempelvis nittio arbetare till *tio* skulle ge en gränsprodukt av $404 + 8 \cdot 90 = 1\,124$, medan en fortsatt reduktion ned till *en* arbetare skulle ge $404 + 8 \cdot 99 = 1\,196$ kr. En summering av produktionstillskotten från alla de hundra arbetarna ger tydligen hela den vid denna sysselsättning utvunna produktmängden. Enligt formeln för summering av en aritmetisk serie blir den $\frac{1\,196 + 404}{2} \cdot 100 = 80\,000$ kr. Det totala produktionsresultatet skulle sålunda till 40 000 kronor utgöras av löner — 400 kr var för 100 arbetare — och till 40 000 kr av jordränta.

Minskas nu arbetstiden med exempelvis en fjärdedel, kan detta innefattas i ovanstående analys genom att ses som en nedsättning av arbetarantalet till 75 man. Gränsprodukten blir då $404 + 8 \cdot 25 = 604$ kr. Lönen kommer sålunda att ligga vid 600 kr för envar av de sjuttiofem arbetarna. Medan lönesumman blir $75 \cdot 600 = 45\,000$, får jordägaren blott 22 500 kr av det totala produktvärdet, som nu utgör $\frac{1\,196 + 604}{2} \cdot 75 =$

$= 67\,500$ kr. Eftersom alla de hundra arbetarna tänks förbli anställda, ehuru med till 75 procent reducerad arbetstid, bör emellertid den nämnda lönesumman i stället fördelas på hundra arbetare, vilket ger en lön av 450 kr per man. I förhållande till utgångsläget har sålunda timlönen per arbetare ökat med 50 procent, jordräntan minskat med nära 44 procent.

Genom konsumtion av sina jordränteinkomster antas jordägaren ha inom andra näringsgrenar indirekt sysselsatt 100 arbetare på samma lönevillkor som inom jordbruket. En del av dessa kommer genom minskningen av hans inkomster att hotas av arbetslöshet. Vid de ovan antagna produktionsförhållandena och förutsatt att alla arbetare, både inom och utom jordbruket, till slut tänks vinna sysselsättning på lika villkor, kommer emellertid arbetstidens nedsättning att medföra en viss överflyttning av arbetskraft till jordbruket. Vid en arbetstidsförkortning med en fjärdedel kan resultatet visas bli en övergång av omkring 17 procent av de förut utom jordbruket verksamma.

Lönen för den till 117 man ökade arbetsstyrkan inom jordbruket blir då 370 kr per man och totalproduktens värde omkring 74 000 kr. Av denna summa får jordägaren 31 000 kr, vilket räcker till att underhålla de återstående 83 arbetarna i andra näringar på samma villkor som jordbruksarbetarna. Arbetstidsförkortningen har under dessa förutsättningar medfört en minskning av lönerna med 7.5 procent och av jordräntan med 22.5 procent.

- 154-157 Rösträttsfrågan: G. Andrén, Tvåkammarssystemets tillkomst och utveckling, 1937, E. Tryselius, Kampen för allmän rösträtt, 1902, Å. Thulstrup, Andrakammarvalen i Stockholm 1866—1896 i Studier och handl. rör. Stockholms historia utg. av N. Ahnlund vol. I, 1938. Gil Blas [E. Tryselius], Andra kam-

- marens nye män och 1890 års valrörelse, 1891, sid. 73 f. M. St. John Packe, *The life of John Stuart Mill*, 1954, sid. 449 f. Brev från Wicksell till Öhrvall 13 och 29.9. 1890, 15.1, 23.5 och 23.12. 1892.
- 158-160 Radikala krönikor: se exempelvis *Nyaste Öresunds-Posten* 6, 14 och 27.11. 1891, 30.1, 27.2, 8.10 och 19.11. 1892 samt 19.1, 12.3, 20.4, och 16.9. 1893 samt *Åbo Tidning* 10.6, 15.7 och 30.8.1891, 14.2, 20.4, 27.6, 21.7 och 25.11. 1892 samt 3.6, 10.8, 21.9 och 1.10. 1893. Brev från Wicksell till Öhrvall 26.7. 1891. Angrepp på de liberala tidningarnas "hållningslöshet" även i Wicksells tillskrift i Anna Bugges brev till Hjalmar Öhrvall 20.8. 1891.
- 160-169 Försvarsnihilism: föredraget den 2.11. 1892 tryckt av den socialistiska boktryckaren Walfrid Wilhelmsson som broschyr under titeln *Sverige och Ryssland*, 1893. Brev från Wicksell till Öhrvall 28.10. 1892 (om titeln), *Vårt land* 25.10. 1892 (Verdandidebatten). Kritiken mot novemberföredraget: *Social-Demokraten* 3, 11, 16 och 18.11. 1892, *Aftonbladet* 4.11. 1892, *Göteborgs Aftonblad* 4.1. 1892, *Upsala Nya Tidning* 9.11. 1892. Jfr även Nordströms a.a. sid. 844 ff., särskilt sid. 888. Wicksells reaktion: brev till Öhrvall 7 och 27.11. 1892, *Åbo Tidning* 25.11. 1892, *Lucifer* 1893, sid. 17. — Brev från Anna Bugge till Hjalmar Öhrvall 22.9. 1893 (journalistplaner).
- 168 Den moderna arbetarrörelsen: *Eskilstuna-Kuriren* 14 och 21.7 samt 1, 11 och 18.8. 1892. Citatet om arvsrättens begränsning ur Wicksells polemik mot en socialistisk kritiker i *Fritänkaren* 1893, sid. 192 f. Jfr *Fritänkaren* 1894, sid. 30 ff.
- 170-172 Den franska tävlingsskriften: Wicksells bidrag till tävlingen om Prix Rossi 1891 finns i arkivet hos L'Academie des sciences morales et politiques de France, Paris. Kladd till manuskriptet i Wicksellarkivet. Levasseurs utlåtande i akademins *Memoires*, vol. XVIII, sid. 985 ff. Jfr även *Concours de l'Academie* 1834-1900, 1901, sid. 155 f. Pristagarnas skrifter är tryckta: E. van der Smissen, *La population, les causes de ces progrès et les obstacles qui en arrêtent l'essor*, 1893, M. Schöne, *Histoire de la population française*, 1893. Också en av de skrifter som tilldelats extra belöning är tryckt: Ch. Berthéau, *Essai sur les lois de la population*, 1892. Brev från Wicksell till Steffen 24.3. 1891.

- 172-174 Åter till vetenskapen: brev från Wicksell till Ohrvall 15 och 21.1. 1891 samt 13.7. 1892, 17.12. 1893 samt förordet till Über Wert (lorénska understöd), brev från Wicksell till Frölander 22.12. 1893, till Bondeson 28.6. 1894. Brev från Böhm-Bawerk 27.10 och 2.12. 1893, från Walras 10.9. 1893.

KAPITEL VIII

- 175-177 Skattebroschyrerna: brev från Wicksell till Ohrvall 17.12. 1893. Förlagskontraktet i Wicksellarkivet. Brev från Wicksell till Frölander 22.12. 1893, till Bondeson 6.6. 1894, till Ohrvall 10.4. 1894, 6.1. 1907.
- 178-179 Ekonomiska bekymmer och sjukdom: material om Lennstrands lönefond i Wicksellarkivet. Om Staaffs hjälp och nya lorénska bidrag, brev från Wicksell till Ohrvall 17.12. 1893, till Bondeson 28.6. 1894. Om hustruns sjukdom brev från Wicksell till Ohrvall 5.4. 1892, 17.12. 1893.
- 180-183 Doktorsavhandlingen: brev från Wicksell till Ohrvall 10.4 och 15.9. 1894, 8.1, 25.2, 20 och 26.5. 1895. Kostnadsmotivet för kort avhandling i inlägga ang. docentur, återgiven i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 29.2. 1896. Fortsatt arbete med skatteboken: brev från Wicksell till Ohrvall 31.8 och 17 10. 1895, från Anna Bugge till Ohrvall 14.9. 1895. Lorén-understöd för skatte- och penningböckerna: brev från Wicksell till Steffen 8.10. 1898. ,
- 183-186 Docentansökningarna: Uppsala och Lunds universitets filosofiska fakulteters humanistiska sektioners protokoll samt Uppsala universitets juridiska fakultets protokoll. (Erik Lindahls framställning i Ekonomisk Tidskrift 1951 ger intrycket att Wicksell sökte docentur vid filosofiska fakulteten i Uppsala. Vad han ingivit var emellertid en dispensansökan till Kungl. maj:t, över vilken båda universitetens filosofiska fakulteters humanistiska sektioner fick yttra sig.) Brev från Wicksell till Bondeson 16.5. 1896. Norrlandsföredragen och uppgifter om dessa i Söderhamns Tidning 18-29.3. 1896.
- 187-193 Berlintiden: brev från Wicksell till Ohrvall 9.7 och 16.8. 1896, till Karl Staaff 20.10. 1896. Brev från Knut Wicksell till Anna Bugge särskilt 23, 25, 27 och 30.10, 12, 13, 23 och 24.11, 14, 16, och 18.12. 1896, till Ohrvall 16.8. 1896. Brev

- från Anna Bugge till Knut Wicksell särskilt 14, 21 och 29.10, 2, 5, 9, 13, 14, 25 och 26.11 samt 8 och 9.12. 1896. Brev från Wicksell till Hedlund 7.10 och 1.11. 1896. Brev från Sahlin till Wicksell 4.11. 1896. V. von Kræmer, Brantings på Norrtullsgatan, 1939, sid. 65.
- 193-195 Juridiska studier: examensbetyget i Wicksellarkivet. Brev från Wicksell till Frölander 9.9 samt 7 och 11.10. 1899, till Karl Staaff 30.4. 1898, till Steffen 18.6. 1899.
- 196-197 Docentansökan i Lund: juridiska fakultetens i Lund protokoll. Brev från Thyrén till Wicksell 23.2. 1897, från Winroth till Wicksell 30.11. 1897, 3.5. 1898, 7.3, 16.5, 10.8 och 16.9. 1899, från Lembke till Wicksell januari 1898 (innehållande brev från Hamilton till Lembke 16.1. 1898).
- 197-200 Första tiden i Lund: brev från Knut Wicksell till Anna Bugge särskilt 31.1, 7, 9, 22 och 24.2 samt 3 och 10.3. 1900, till Öhrvall 7 och 25.2, 10.6. 1900, till Steffen 27.2. 1900, till Frölander 15.4. 1900, till Davidson 29.4. 1900. Brev från Anna Bugge till Knut Wicksell särskilt 24.2. 1900.
- 201-205 Professorsstriden: juridiska fakultetens i Lund protokoll. Brev från Wicksell till Frölander 11.3 och 30.4. 1900, till Bergström 30.4. 1900, till Davidson 24.4. 1900, till Öhrvall 8 och 20.5, 11.7 och 2.12. 1900. Brev från Davidson till Wicksell 26.4. 1900.
- 205-206 Det andra Rysslandsföredraget: Morgonposten 20.11. 1900, Södermanlands Läns Tidning 22.11. 1900, Skånska Dagbladet 23.11. 1900. Brev från Wicksell till Öhrvall 2 och 19.12. 1900, 18.4. 1901.
- 206-213 Professorsstridens slutfas: brev från Wicksell till Öhrvall 11 och 19.1 samt 2.12. 1901, från Steffen till Wicksell 5.4. 1900, från Öhrvall till Wicksell 2.11. 1901. Handlingar rörande tillsättandet af e.o. professorsembetet i nationalekonomi och finansrätt vid universitetet i Lund, tryckta 1901. Hamiltons brev återgivet i G. Cassel, I Förnuftets tjänst, 1940, sid. 33 f. Vårt Land 30.10 och 2.11. 1901, jfr Harald Hjærnes artikel i Svenska Dagbladet 29.10. 1901. E. Sommarin, Studenter och arbetare, 1947, sid. 107.

KAPITEL IX

- 214-215 Wicksell som vetenskapsman: J. Schumpeter, *History of economic analysis*, 1954, sid. 863. Jfr Robbins inledning till den engelska översättningen av föreläsningarna, *Lectures on political economy*, 1934, samt Lindahls välgjorda uppsats av 1951.
- 216-221 Marginalismens utveckling: J. S. Mill, *Principles of political economy*, ed. Ashley, 1909, sid. 480. W. S. Jevons, *The theory of political economy*, 4 uppl., 1911, sid. 164. C. Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 2 uppl. 1923, sid. 145. E. v. Böhm-Bawerk, *Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerts*, *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, herausgeg. von J. Conrad, 1886, sid. 65 f. G. J. Stigler, *Production and distribution theories*, 1941, sid. 228, 269, 373 ff. Jfr E. Sommarin, *Das Lebenswerk von Knut Wicksell*, i *Zeitschrift für Nationalökonomie*, 1930, sid. 221 ff., B. Ohlin, Knut Wicksell (1851-1926), *Economic Journal*, 1926, sid. 503 ff., E. Lindahl, *Till hundraårsminnet av Knut Wicksells födelse*, *Ekonomisk Tidskrift*, 1951, sid. 226 ff. samt G. L. S. Shackles förord till den engelska översättningen av *Über Wert: Value, capital and rent*, 1954, sid. 5 ff. K. Wicksell, *Über Wert, Kapital und Rente*, 1893, sid. XII ff., 66 ff. Jfr Wicksells sammanfattning av den marginella prislärans grundprinciper i *Geldzins und Güterpreise*, 1898, sid. 17 f., 25: Brev från Davidson till Wicksell 18.9. och 5.10. 1902, från Wicksell till Davidson 23.9. och 30.12. 1902.
- 221 Populära översikter: K. H. Rau, *National-hushållningslärans grundsatser*, övers. 1842, W. Ellis, *Statsekonomiens grunder*, övers. 1852, S. D. Stenberg, *Nationalhushållningsläran*, 1853, G. K. Hamilton, *Om politiska ekonomiens utveckling och begrepp*, 1858, M. Gad, *Det allmänna väståndets natur och orsaker*, övers. 1860, A. Liljenstrand, *System af samfundsekonomis läror*, 1860, M. A. Grill, *Studier i politisk ekonomi*, 1865, J. G. Courcelle-Seneuil, *Kort framställning af den politiska ekonomien*, övers. 1866, J. Garnier, *Sammandrag af statshushållningslärans grunder*, övers. 1866, K. af Geijerstam, *Nationalekonomikens grundläror*, 1885, C. Westman, *Nationalekonomiens grunddrag*, 1885.

- 222 Davidsons pristeori: D. Davidson, Bidrag till läran om de ekonomiska lagarna för kapitalbildningen, 1878, Bidrag till jordrättsvetarens historia, 1880; jfr E. F. Heckscher, David Davidson, K. Svenska Vetenskapsakademiens årsbok, 1951, sid. 327 ff. Anteckningar efter D. Davidsons föreläsningar 1884 av G. G. Gröning och Gustaf Sandström, vol. I, III och IV, §§ 8—17, 73—77, 123—138; Professor D. Davidsons katekes i nationalekonomi, 1894 utvidgad och kompletterad av Axel Edelstam — båda dessa handskrifter i Uppsala universitetsbibliotek. Bland "katekesens" 64 frågor berörde endast tre pris- och fördelningsteori: nr 42 lönefondsteorien, nr 56 Marx pris- och fördelningsteori, nr 57 Mills pristeori.
- 222—223 Lefflers pristeori: J. Leffler, Grundlinier till nationalekonomiken, 1881, sid. 58 ff., 123, Nationalekonomiens grunddrag, 1902, sid. 32 ff., 85. Det ekonomiska samhällslifvet. Handbok i nationalekonomi. Vol. I, 1894, sid. 19 ff., 147 ff., 401, 455 ff. I sina 1902 utgivna grunddrag antyder Leffler, på svaga grunder, att han redan 1891, sålunda före Wicksell, skulle ha nått fram till en modern uppfattning i pristeorien: genom sitt inledande avsnitt i Det ekonomiska samhällslifvet.
- 223—227 Doktrinhistorisk bedömning: brev från Wicksell till Öhrvall 18.11. 1882. K. Wicksell, Über Wert, sid. 15 ff. K. Wicksell, Mål och medel i nationalekonomien, Ekonomisk Tidskrift, 1904, sid. 469, 471 f. Odaterat brev, sannolikt skrivet 1893, från Wicksell till Steffen.
- 230—232 Fritt byte — högsta samhällsnytta: K. Wicksell, Über Wert, sid. 49 f. (mot Launhardt-Walras), Zeitschrift für Volkswirtschaft, 1897, sid. 160 f., 1899, sid. 95 f. (mot Pareto), brev till Gustav Cassel 14.6. 1898 (svar på Cassels brev 7.6. 1898), Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, herausgeg. von J. Conrad, 1899, sid. 828 f. (mot Walras), Föreläsningar i nationalekonomi, del 1, häfte 1, 1901, sid. 113 ff. Jfr E. v. Böhm-Bawerk, Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerts, sid. 510 ff.
- 232 Pris efter gränskostnad: K. Wicksell, Finanztheoretische Untersuchungen, 1896, 127 ff., 138. Jfr J. M. Buchanan, Knut Wicksell on marginal cost pricing, Southern Economic Journal, 1951, sid. 173 ff.
- 233—235 Konkurrensens samhällsproblem: K. Wicksell, Allianser mel-

lan arbetare och arbetsgifvare, 1902, 6 f., 10, Föreläsningar i nationalekonomi, del 1, h. 1, 1901, sid. 121, Socialiststaten och nutidssamhället, 2 uppl., 1913, 17 ff. Om utopisternas rikedomdröm jfr T. Gårdlund, Det goda livet, 1953, sid. 47 ff.

KAPITEL X

- 236-241 Undervisning: dagböcker och anmälningslistor till föreläsningar och övningar, Lunds universitetsbibliotek. Brev från Wicksell till Frölander 9.9. 1899, till Davidson 29.4 och 14.6. 1900, till Ohrvall 29.11. 1902 och 15.4. 1904, till Steffen 5.1. 1901. Kritiken av Wrangel i Det större konsistoriets i Lund protokoll 19.3. 1904.
- 242 Verksamhet i Juridiska föreningen: föreningens protokoll i Lunds universitetsbibliotek; upplysningar av president Karl Schlyter, Stockholm.
- 243-244 Uppflyttningen till ordinarie tjänst: juridiska fakultetens samt större konsistoriets protokoll, brev från Wicksell till Davidson 5.4 och 19.11. 1903, till Ohrvall 29.11. 1902, 4.3, 8.8, 10.10 och 19.10. 1903, 11.2, 31.3 och 15.4. 1904, till Anna Bugge 7.10 och 8.11. 1902. Brev från Anna Bugge till Knut Wicksell 7.11. 1902.
- 244-253 Familjens liv: kassaböcker för åren 1900-10. Brev från Wicksell till Frölander 19.12. 1902, till Anna Bugge 13.1. 1903, till Ohrvall 6.7. 1906 (ekonomi). Brev från Wicksell till Ohrvall 17.2 och 13.7. 1905, till Frölander 15.10. 1905 (poj-karnas skolgång). Brev från Wicksell till Frölander 19.12. 1902, till Ohrvall 3.1, 11.4, 8.8, 10.10 och 19.10. 1903, 11.8 och 7.9. 1904, från Anna Bugge till Jonas Lie 4.11. 1903 (Linero). Brev från Axel till Knut Wicksell i Wicksellarkivet. Knuts brev till Axel har enligt uppgifter från dennes dotter ej bevarats. Brev från Wicksell till Bondeson 16.5. 1896, till Frölander 5.11. 1905, till Ohrvall 25.11. 1906 (om Anna Bugge).
- 253-254 Det frisinnade Lund: brev från Wicksell till Ohrvall 9.3. 1902, 4 och 16.3. 1903, 15.12. 1904, 5.1. 1905, till Anna Bugge 8 och 10.11. 1902, till Anton Vikström 10.4. 1903, E. Sommarin, Studenter och arbetare, 1947.
- 254-255 Vännerna: brev från Wicksell till Ohrvall 27.5, 23.10 och

- 22.10. 1902, 21.5. 1904, 5.11. 1905, till Frölander 17.1. 10.6 och 12.7. 1902, 10.4. 1903, 18.4. 1904, till Anna Bugge 16.1. 1903 och 10.6. 1904.
- 255-256 Resan till England: brev från Knut Wicksell till Anna Bugge mellan 16.7 och 11.8. 1906, till Ohrvall 25.11. 1906.
- 257-260 Föreläsningsverksamheten: kassaböckerna ger för några år detaljuppgifter om inkomsterna på föredrag, anteckningsböckerna innehåller ofta utförliga stolpar till föredragen. Brev från Wicksell till Ohrvall 12.2 och 9.3. 1902, 22.12. 1903, 23.1 och 15.12. 1904, 6.7. 1906, till Davidson 25.7 och 23.9. 1902. Brev från Wicksell till Ohrvall 5.1. 1909, 29.1. 1903 (uttalanden om ungsocialister, skattefrågan).
- 258 Religionsfrågan: brev från Wicksell till Ohrvall 29.11. 1902, 29.1, 16.3 och 11.4. 1903, till Anna Bugge 8.11. 1902.
- 260-261 Nykterhetsfrågan: brev från Wicksell till Ohrvall 22.12 och 24.9. 1903. Jfr Wicksells redogörelse för sin undervisning om nykterhetsfrågan, bilaga till Juridiska fakultetens protokoll 22.9. 1915.
- 262-264 Rösträttsfrågan: brev från Wicksell till Ohrvall 30.7. 1902, från Anna Bugge och Knut Wicksell till Ohrvall 25.9. 1902 (valkandidat i Lund). Anteckningar till föredrag i Stockholm 4.4. 1904, i Malmö 1.11. 1905, i Stockholm 31.12. 1905, i Landskrona 6.11. 1906, i Lysekil 2.6. 1907. Brev från Wicksell till Ohrvall 31.3. 1904, 5.11. 1905, 25.3, 25.11 och 27.12. 1906, 31.3 och 26.8. 1907. Brev från Anna Bugge till Gustaf af Geijerstam 1.8. 1907. Artiklar i Dagens Nyheter 17.9. 1907 och Social-Demokraten 27.10. 1908, jfr även Arbetarbladet 11.1. 1909.
- 265-268 Unionsfrågan: brev från Wicksell till Ohrvall 19.3 och 20.5. 1905, Öresunds-Posten 2.4. 1905, Arbetet 20.7. 1905, brev från Anna Bugge till Knut Wicksell 17.6. 1905 (om fredsmänifestationerna). Uppsatsen i Det ny Aarhundrede 1904/05: 2, sid. 443 ff.

KAPITEL XI

- 269-273 Förstamajföredraget 1904: brev från Anna Bugge och Knut Wicksell till Jonas Lie 4.11. 1903, från Wicksell till Ohrvall

- 26.4. 1904. Större konsistoriets angrepp i protokollen 19.3 samt 7 och 18.5. 1904. Referat av talet i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning samt Ny Tid 2.5. 1904. Kritik i Karlstads-Tidningen 4 och 11.5. 1904. Upsala Nya Tidning 5.4. 1904, Arbetet 9.5. 1905, Svenska Dagbladet 21 och 30.5. 1904. Brev från Wicksell till Frölander 6.5. 1904, från Öhrvall till Wicksell 14.5. 1904, från Wicksell till Öhrvall 18 och 21.5 samt 11.8. 1904.
- 274-275 Tegnérfesten 1905: Lunds Dagblad 5.10. 1905, Arbetet 6, 7 och 9.10. 1905, Svenska Dagbladet 6 och 11.10. 1905. G. Hillerdal och E. Starfelt, Akademiska föreningen i Lund 1830—1953, 1953, sid. 225 ff.
- 276-277 Oscar II: s död: större konsistoriets protokoll, Arbetet 18.12. 1907, brev från Wicksell till Öhrvall 21.12. 1907.
- 278-285 Hädelsen: rättegångshandlingarna i Wicksellarkivet. Föredraget tryckt som broschyr "Tronen, altaret, svärdet och pänningpåsen", 1909. (Det åtalade stället uteslutet i broschyren; finnes i rådhusrättens protokoll 19.11. 1908). Brev från Wicksell till Öhrvall 1 och 22.10, 25.11 samt 13 och 26.12. 1908, 5.1, 15.7, 1, 3, 8, 12 och 22.10, 5, 12, 16 och 29.11. 1909, till Anna Bugge dagligen mellan 4.10 och 1.12. 1909, till Hellberg 17.11. 1909, från Hellberg till Wicksell 11.12. 1909.
- 286-289 Nymalthusianismen: I. Wizelius, Kärlek utan barn, Tiden, 1941, sid. 598 ff. Brev från Wicksell till Öhrvall 29.5 och 4.7. 1910, till Bergegren 7.6. 1910. Resan till Haag: brev från Knut Wicksell till Anna Bugge under juli—augusti 1910, K. Wicksell, The optimum of population, The Malthusian, oktober 1910, sid. 83 ff. Jfr Report from Sweden i augustinumret av samma tidskrift. Resan till Dresden, Budapest och Wien: brev från Knut Wicksell till Anna Bugge oktober 1911. Uppgift om upplagestorleken av Hinke Bergegrens Kärlek utan barn från red. C. J. Björklund, Stockholm. Befolkningsoptimum och pessimismen om näringslivets utveckling: K. Wicksell, Läran om befolkningen, 1910, sid. 43, Emigrationsutredningen, Bilaga XVIII, 1910, sid. 124, Nya Dagligt Allehanda 23.8, 4.9, 28.9 och 13.10. 1912. Föredraget Marx och Malthus, referat i Social-Demokraten 11.6. 1908, Aften-Posten 12.5. 1907. Cas-sels kritik i Svenska Dagbladet 5.9. 1910, Andréés i Industri-tidningen Norden 20 och 27.2. 1891 (Wicksells svar 6.3. 1891).

- I den franska prisskriften behandlas frågan om näringsutrymmet främst i det andra kapitlet *L'accroissement de la population de l'Europe dans notre siècle, ses causes et les probabilités d'une continuation de cet accroissement dans l'avenir*. Jfr referat av Wicksells på prisskriften grundade föredrag *Europeiska befolkningsförhållanden i nyare tid*, i *Social-Demokraten* 10 och 12.2. 1891, *Aftonbladet* 10 och 12.2. 1891. Jfr även Wicksells uppsats *Kan ett land få för litet folk*, *Ekonomisk Tidskrift*, 1914, sid. 195 ff. samt meningsutbytet med Gustaf Dahlén i *Nationalekonomiska föreningen* 4.12. 1925, *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar* 1925, sid. 127 ff.
- 290 Amalthéafrågan: K. Wicksell, Nåd och amnesti för politiska fångar med särskilt avseende på Amaltheamännen, 1912. Jfr Brandartikel 7.12. 1912. Brev från Wicksell till Öhrvall 31.10 och 25.12. 1912 samt 19 och 28.7. 1913.
- 291-292 Religionsfrågan: brev från Knut Wicksell till Carl Lindhagen 27.1. 1910, till Anna Bugge 13.6. 1911, 19.7 och 5.9. 1913, 9 och 11.1 samt 27.2. 1914, till Öhrvall 27.6. 1912, till Bergegren 11.6 samt 3 och 28.7. 1913. Brev till Knut Wicksell från Anna Bugge 23.7. 1913, från Öhrvall 27.6. 1912.
- 293-294 Finn Wicksells död: rapport från polisen i Lund 12.9. 1913. Upplysningar av bl.a. dåvarande chefen för rättsmedicinska institutionen i Lund professor Einar Sjövall, som också själv var med om att besiktiga olycksplatsen.
- 294-296 Ensamheten i Lund: brev från Wicksell till Öhrvall 5.5. 1910, 31.5 och 25.12. 1912, 12.6. 1916, till Anna Bugge 15.1. 1915.
- 297 Nya religionsföredrag: brev från Knut Wicksell till Anna Bugge 9 och 11.1 samt 27.2. 1914.
- 297-298 Världskrigets utbrott: anteckningar till föredraget *Belgiens olycksöde i Helsingborg* 22.11. 1914, referat i *Öresunds-Posten* 24.11. 1914. Jfr artikel med samma namn i *Brand* 14.11. 1914. Brev från Wicksell till Öhrvall 6.8, 4.9 och 14.12. 1914. Jfr artikeln *Den yttersta orsaken i Brand* 29.8. 1914.

KAPITEL XII

- 299-303 Den första penningteoretiska skriften: K. Wicksell, *Den dunkla punkten i penningteorin*, *Ekonomisk Tidskrift*, 1903,

- sid. 485 f., Geldzins und Güterpreise, 1898, särskilt sid. 13, 17, 22, 69, 73 ff., 83 ff., 97, 101 f., 112.
- 304 Bimetallistdebatten: B. Ohlins inledning till den engelska upplagan av Geldzins und Güterpreise, Interest and prices, 1936, sid. VII, L. Walras, *Théorie mathématique de la richesse sociale*, 1883, sid. 119 ff. Memorials of Alfred Marshall, ed. Pigou, 1925, sid. 188 ff. K. Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 2 uppl. 1923, sid. 298 ff. Anteckningar vid docent Davidsons föreläsningar Om penningar, 1880-talet, sid. 112 ff., jfr Gunnar Hazelius anteckningar från slutet av 1890-talet, sid. 68 f. (båda i Uppsala universitetsbiblioteks handskriftsavdelning), brev från Wicksell till Frölander 20.10. 1905.
- 305-306 Den äldre litteraturen: D. Ricardo, *On the principles of political economy and taxation* (1817), ed. Sraffa 1951, sid. 364, H. Thornton, *An enquiry into the nature and effects of the paper credit of Great Britain* (1802), ed. Hayek 1939, sid. 253 ff., 335 ff., 339. Inte heller i den av Wicksell använda *Die Geld- und Credittheorie der Peel'schen Bankacte* av A. Wagner, 1862, är Thorntons insatser i den tidigare engelska penningdebatten uppmärksammade. Davidsons påpekanden om Ricardo i *Ekonomisk Tidskrift*, 1909, sid. 2, Wicksells svar sid. 66, jfr Davidsons tidigare omnämnande av Ricardos teori om en "normal ränta" i samma tidskrift 1906, sid. 462. Litteratur om påverkningsfrågan: D. Patinkin, Wicksell's "cumulative process", *Economic Journal*, 1952, sid. 835 ff. A. W. Marget, *The theory of prices*, vol. I, sid. 171 ff. Jfr F. A. Hayek, *Prices and production*, 1931, sid. 11 ff.
- 306 Bankkreditens elasticitet: W. Bagehot, *Lombard street* (1873), ed. H. Withers, 14 uppl. 1924, sid. 132, 149 f., S. Jevons, *Money and the mechanism of exchange*, 1875, sid. 314 f., 324, *Investigations in currency and finance*, 1909, sid. 24 ff., *Official papers by Alfred Marshall*, ed. Keynes 1926, sid. 40 ff., 130 f.
- 307 Penningteori — konjunkturteori: K. Wicksell, *Geldzins und Güterpreise*, sid. 30, 154 ff. Jfr recensionen av Walras i *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* herausgeg. von J. Conrad, 1899, sid. 827 samt diskussionen av Malthus konjunkturteori i *Ekonomisk Tidskrift*, 1899, sid. 465 ff. Den anteck-

- nade synpunkten på "a general glut" knuten till uppsatsen i *Quarterly Review*, vol. XXX, 1824, särskilt sid. 328 ff.
- 309 Fortsatta litteraturstudier: brev från Wicksell till Frölander 12.8. 1902.
- 309-310 Geldzins und Güterpreise anmäldes av: D. Davidson i *Ekonomisk Tidskrift*, 1899, sid. 233 ff., H. L. Bisgaard i *National-ekonomisk Tidskrift*, 1898, sid. 566 ff., C. P. Sanger i *Economic Journal*, 1898, sid. 384 ff. Jfr K. Helfferich, *Das Geld*, 1903, sid. 569.
- 310 Bankmännens oförståelse: brev från Frölander till Wicksell, november 1905, Wicksells svar daterat "Thanksgiving day (n.b. slut på föreläsning.)", 1905. Jfr Wicksells svar på den engelske bankmannen Palgraves invändning efter föredraget i London 1906, *Economic Journal*, 1906, sid. 219.
- 311-312 Penningteorin i föreläsningarnas andra del: K. Wicksell, *Föreläsningar i nationalekonomi*, del 1, h. 2, 1906, sid. IV, 152, 181 ff. Jfr andra upplagan, 1915, sid. 196. Om Wicksells räntebegrepp finns en stor diskussion, med huvudinlägg av Erik Lindahl, Gunnar Myrdal och Tord Palander, på vilken jag här naturligtvis inte kan ingå. För en kort sammanfattning av Wicksells teori se det av Lindahl skrivna tredje kapitlet i betänkandet Om riksbankens sedelutgivningsrätt, S.O.U. 1955: 43.
- 312-313 Wicksells penningpolitiska grundsyn: Geldzins und Güterpreise, sid. 1 ff., 171 ff., Guld och sedlar, Svenska bankmannaföreningen. Styrelsens och revisorernas berättelser för 1901, 1902, sid. 29 ff., Framtidens myntproblem, *Ekonomisk Tidskrift*, 1904, sid. 82 ff., Varuprisens stegring, *Tiden*, 1911, sid. 239 ff., Prisstegringens orsaker, *Mellersta Skåne* 9.1. 1913, *Dyrtidens orsaker och botemedel*, *Smålands Folkblad* 10.1. 1913.
- 314-318 Krigets penningdebatt: E. F. Heckscher, Penningväsende och penningpolitik . . . 1914-1925, 1926, A. Östlund, *Svensk samhällsekonomi* 1914-1922, 1945, jfr E. Lindahls uppsats om Wicksell, *Ekonomisk Tidskrift* 1951, sid. 224 ff. (allmänt). K. Wicksells, Riksbankens guldkassa, *Ekonomisk Tidskrift*, 1914, sid. 263 ff., Ekonomiska gåtor, *Ekonomisk Tidskrift*, 1915, sid. 30 ff., Riksbankens guldkassa och myntpolitik, *Dagens Nyheter* 8.2. 1915, brev från Victor Moll till Wicksell 26.1,

- 15.10, 14.12. 1915, Betänkande rör. åtgärder för penningvärdets reglering, 1918, sid. 17 f. (debattens första skede).
- 318-320 Kravet på åtstramning: brev från Wicksell till Victor Moll 31.1 och 17.10. 1915, 14.1, 12 och 27.2, 24.5, 29.9 och 4.10. 1916, från Victor Moll till Wicksell 13 och 17.1, 12.2, 4 och 8.3, 14.4, 15 och 22.5, 27.9, 2.10. 1916, K. Wicksell, Räntenedsättningen och dyrtiden, Dagens Nyheter 19.6. 1916, Valutakurserna, Dagens Nyheter 9.12. 1916, Penningfall och varuutbyte, Dagens Nyheter 9 och 10.11. 1917. Jfr även Wicksells utförliga svar på riksbankens frågor om guldmyntfoten under kriget, dagtecknat 13.1. 1916, i riksbankens arkiv.
- 320-321 Inflationens sociala orättvisor: K. Wicksell, Valutakurserna, Dagens Nyheter 9.12. 1916, Ett varnande exempel, Social Tidskrift 1917, sid. 17, Än en gång krigskonjunkturskatten 2.3. 1918, Vind för våg, Dagens Nyheter 24.3. 1918. Manuskript till föredraget vid dyrtidskongressen, Om dyrtiden, dess orsaker, verkningar och åtgärder däremot, i Wicksellarkivet, referat i Dagens Nyheter 28.12. 1916.
- 321-323 Exportavgifter och importpremier: K. Wicksell, Kan dyrtiden bekämpas, Dagens Nyheter 6.2. 1916, Exportavgifter, Dagens Nyheter 15.6. 1916, Medel mot dyrtiden, Ekonomisk Tidskrift, 1916, sid. 304 ff., Valutakurserna, Dagens Nyheter 9.12. 1916, Penningfall och varuutbyte, Dagens Nyheter 9 och 10.11. 1917, Kompletterande åtgärder till räntehöjningen, Dagens Nyheter 23.12. 1917, jfr Betänkande rör. åtgärder för penningvärdets reglering, 1918, sid. 38 ff.; Davidsons kritik i Ekonomisk Tidskrift, 1916, sid. 268 ff., 347 ff. och 374 ff.; brev från Victor Moll till Wicksell 27.11. 1916.
- 324-327 Utlandsresorna under kriget: brev från Knut Wicksell till Anna Bugge 9-28.11 samt 3.12. 1915, till Victor Moll 12.12. 1915; K. Wicksell, Hinauf mit den Bankraten!, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1916, sid. 747, (resor till kontinenten); brev från Knut Wicksell till Anna Bugge 16, 24, 27 och 29.3 samt 4.4. 1916; reseberättelse till Victor Moll 10.5. 1916 samt brev till densamme 12, 27 och 28.2, 6, 12, 24 och 31.3, 12.4 samt 10.5. 1916, jfr även K. Wicksell, The Scandinavian gold policy, Economic Journal, 1916, sid. 313 ff. (Londonresan). I oktober 1916 företog Wicksell ytterligare en resa till England,

- denna gång i sällskap med hustrun, för att i Newcastle övervara förhandlingarna inom den ekonomiska avdelningen av The British Association for the Advancement of Science. Det diskuterade ämnet var ekonomisk återuppbyggnad efter kriget, jfr Report of the eighty-sixth meeting of the British Association, 1917, sid. 435 ff. Jfr även reseberättelse och brev till Victor Moll 26.9. 1916, brev från J. E. Allen till Wicksell 14.8. 1916 samt från Wicksell till Öhrvall 11.10. 1916.
- 327-335 Fortsatt penningpolitisk aktivitet: brev från Knut Wicksell till Anna Bugge 24.12. 1916. Betänkande rör. åtgärder för penningvärdets reglering, 1918, sid. 9, 11, 13 ff., 21 ff., 34 ff. K. Wicksell, Snabba åtgärder för undvikandet av enskilda fallisse-mang nödvändiga, Svensk Handelstidning 9.2. 1919, Praktiskt eller opraktiskt, Dagens Nyheter 29.3. 1919; 1920 års finanssakkunnigas utlåtande, 1920, 7 ff., 26 f., 31 f., 37 f., 39 ff. Brev från Wicksell till Öhrvall 22.3. 1921, till Davidson 5.9. 1918. Jfr Wicksells promemoria till Victor Moll angående riksbankens sedelutgivningsrätt den 21.3. 1918, riksbankens arkiv. Jfr även Wicksells promemoria till finansministern angående det penningpolitiska läget den 11.12. 1917 samt hans inläga till finansministern rörande penningväsendets reglerande, daterad december 1919. Den senare inlagan bemöttes i en skrivelse från bankofullmäktige den 27.1. 1920, vilken i sin tur granskades i en inläga av Wicksell någon tid senare.

KAPITEL XIII

- 336 Pensionsfrågan: juridiska fakultetens protokoll, motion nr 35 i Första kammaren 1917, bankoutskottets utl. nr 12, debatt i Andra kammaren 10.3; brev från Wicksell till Hellberg 9.6. 1917.
- 337 Fastigheten i Mörby: Södra Roslags domsagas fastighetsböcker samt taxeringslängd för Danderyds skeppslag. Några av bidragsgivarna, bland vilka Davidson tycks ha varit initiativtagaren, är kända genom de tackbrev från Wicksell som påträffats i olika arkiv. Brev från Wicksell till Öhrvall 24.12. 1916, från Davidson till Wicksell 18.6. 1917. Summan 5 000 kr antyds också i sistnämnda brev.

- 338 Lättjan: brev från Wicksell till Hellberg 2.1. 1912, till Anna Bugge 3.6. 1920.
- 338-339 Utredningsuppdragen: resp. kommittéers räkenskaper i Statskontoret. Wicksells bidrag till inkomstskattesakkunnigas arbete i proposition 1919: 259 samt S.O.U. 1923: 70. Brev från Knut Wicksell till Anna Bugge 3.5. 1923, till Öhrvall 12.9. 1921.
- 339-345 Stridsfrågorna de sista åren: brev från Wicksell till Hellberg 2.1. 1912, till Anna Bugge 3.10. 1925 (liberalerna), till Anna Bugge 28.9 och 3.10. 1921, 31.10. 1924, 17.9. 1925 (jfr även 13.10. 1921, 21.8. 1922, 2.6. 1924), Stockholms arbetarekommuns minnesskrift 1900-1925, 1925 (socialdemokratien). Att ingen rådfrågning från partiledningens sida förekommit har bekräftats av f. statsrådet Ernst Wigforss. Brev från Wicksell till Öhrvall 11.10. 1916, 29.6 och 30.10. 1917, från Anna Bugge till M. Hellberg 5.6. 1926, Dagens Nyheter 27.8. 1921 (kriget och utrikespolitiken). Forum, 1917, sid. 484, Brand 1.2. 1923, brev från Knut Wicksell till Anna Bugge 27.2. 1916 (religionsfrågan).
- 345-349 Befolkningsfrågan: Tiden, 1924, sid. 193 ff., manuskript till föredraget i Wicksellarkivet. Diskussion av befolkningsfrågan med inledning av Sven Brisman i Nationalekonomiska föreningen 4.12. 1925, Nationalekonomiska föreningens förhandlingar 1925, sid. 111 ff. Oavsänt brev från Wicksell till Heckscher 9.11. 1923 i anledning av Nationalekonomiska klubbens av Heckscher inledda överläggning om befolkningsfrågan efter kriget 7.11. 1923. För Heckschers åsikter jfr hans inledning till H. Wright, Befolkningsproblemet, 1924, sid. XXXVIII ff., se även hans runa över Wicksell, Dagens Nyheter 4.5. 1926. Uppgift om medlemsantal och kassa i den bergegrenska föreningen i brev från Wicksell till hans hängivne anhängare tandläkaren Magnus Lithner 15.11. 1923. Brev från Wicksell till Öhrvall 30.10. 1917. Hans intryck från den femte internationella nymalthusianska konferensen i brev till hustrun, särskilt 16.7. 1922, samt till Öhrvall 20.8. 1922.
- 349-350 Nationalekonomiska klubben: brev från Heckscher till Wicksell 10.12. 1916, från Wicksell till Anna Bugge 18.3. 1925. Uppgifterna om Wicksells närvaro ur klubbens protokoll.
- 350-351 Förhållandet till Cassel: brev från Wicksell till Davidson

- 28.5. 1901, 23.9. 1902, 29.12. 1903, 15.1. 25.2, 11.3 och 15.4. 1904, 18.5. 1915, 22.6. 1917, 22.5. 1923, 16.4. 1924, från Davidson till Wicksell 27.9. 1901, 18.9 och 5.10. 1902, 17.1. 1904, 13.5. 1915, från Cassel till Wicksell 7.6. 1898, från Wicksell till Cassel 14.6. 1898, 8.9 och 3.12. 1900. Jfr även meningsutbytet Wicksell-Cassel om fredsfrågan i Svenska Dagbladet 1.3. 1918 samt G. Cassel, I förnuftets tjänst, 1940, sid. 88 ff., 155 f., 244.
- 352-353 Fritidssysslor: brev från Wicksell till Hjalmar Söderberg (oavsänt) 6.7. 1919, till Anna Bugge 29.11. 1915, 12 och 17.9. 1925. Uppsatsen Matematisk nationalekonomi i Ekonomisk Tidskrift, 1925, sid. 103.
- 353 Aldrandet: brev från Wicksell till Öhrvall 20.12. 1910, 14.12. 1914, 12.3. 1916, 9.10. 1917, 22.3. 1921.
- 354-356 Ensamheten: brev från Knut Wicksell till Anna Bugge början av juli 1919, 2 och 3.6. 1920, 7.9. 1921, 12.4. 1923, 26.6 samt 6 och 14.9. 1924, 10.10. 1925, 28.2. 1926, till Öhrvall 20.8. 1922, 7.5. 1923, 20.7. 1924, 23.2. 1926.
- 357-358 Jordfästningen: referat i Stockholms-Tidningen 9.5. 1926. Upplysningar från Centrala begravningsbyrån, Stockholm, samt av f.d. ombudsmannen i Frisinnade landsföreningen Arvid Grundel, Stockholm.

KAPITEL XIV

- 359 G. L. S. Shackle, förord till Value, capital and rent, 1954, sid. 5 (en särskilt fint genomförd värdering av Wicksells vetenskapliga betydelse).
- 361 A. V. Dicey, Law and public opinion in England (1905), 1940, sid. 435.
- 362 A. Forsström, Om Ellen Key, 1949, sid. 120.
- 365 Äldre levnadsexperiment: H. N. Brailsford, Shelley, Godwin and their circle (1913), ed. Home university library, sid. 150 ff., M. St. John Packe, The life of John Stuart Mill, 1954, sid. 120 ff.
- 365-366 Högdragenhet mot massorna: J. S. Mill, Utilitarianism (1863) och On liberty (1859), ed. Everyman's library, sid. 6, 97, 123, Henry Sidgwick, A memoir by A. S. and E. M. S., 1906,

- sid. 441, E. M. Forster, Goldsworthy Lowes Dickinson (1934), 1947, sid. 49 ff., 115, R. F. Harrod, The life of John Maynard Keynes, 1951, sid. 98, 110.
- 366 Emotionell kris och radikalism: B. Russell, Freedom and organization (1934), 1949, sid. 104, C. W. Everatt, The education of Jeremy Bentham, 1931, sid. 134 ff., A. Forsström, Om Ellen Key, 1949, sid. 102 ff.
- 367-369 Wicksells uppträdande 1905: K. O. Bonnier, Bonnier en bokhandlarefamilj, vol. V, 1956, sid. 108. F. Böök, Friden i gillesstugan, Svenska Dagbladet 22.10. 1955, August Strindbergs brev, utg. av T. Eklund, vol V, 1956, sid. 10, I. Wizelius, Bland pangermaner, Dagens Nyheter 3.3. 1945.
- 369 M. Lamm, August Strindberg, vol. I, 1940, sid. 463.
- 371 Hyllning av jubilerande domprost: A. Hirsch, Minnen som dröjt kvar, 1953, sid. 126 f.
- 371-372 Radikalt fördragande av tories: M. St. John Packe, The life of John Stuart Mill, 1954, sid. 215. "Profan religiositet" i England: G. M. Young, Victorian England, 1936, sid. 111 ff.
- 372-373 Sekelskiftets nationella romantik: M. Lamm, August Strindberg, vol. II, 1942, sid. 116 ff. och Strindbergs dramer, vol. II, 1926, sid. 191 ff., S. Björck, Heidenstam och sekelskiftets Sverige, 1946, sid. 251 ff., G. Näsström, Dalarna som svenskt ideal, 1937, sid. 74 ff., 118 f., 161 ff., S. Björklund, Anna Whitlock, en svensk märkeskvinna, 1931, sid. 86, 126, E. Key, Skönhet för alla, 1899, G. af Geijerstam, Hur tankarna komma och gå. Intryck från Skansen, Ord och bild 1892, sid. 18 ff. — Upplysningar av redaktör E. Fors Bergström.
- 373 Brev från Frölander till Wicksell 1.10. 1905.

REGISTER

Kursiv siffra hänvisar till illustration i texten

- Adlersparre, Sophie (sign. "Esselde")
41
Alexanderson, Aron 209
Alin, O. J. 185
Almqvist, C. J. L. 98
Anarkismen 118, 273, 278, 282, 342,
347
Andrée, S. A. 67, 113, 289
Arnoldson, K. P. 80 f.
Arrhenius, Svante 190
Astrup, Hans 80
- Bagehot, Walter 120, 306
Bajer, Fredrik 162
Barone, Enrico 219, 223
Bastiat, F. 197, 228
Befolkningsfrågan 46—78, 87—89, 98,
106 f., 112, 117, 122, 125—131,
137, 140, 142 f., 145—147, 170—
172, 188, 210, 241 f., 283, 286—
289, 345—349, 356
Beijer, Euphrosyne 35, 39, 43, 85, 121
Bendixon, Artur 62
Benedictsson, Victoria 100, 107, 110,
112, 127
Bentham, Jeremy 56, 366
Berg, Fridtjuv 154, 158
— Johan, 33
Bergegren, Hinke 104, 266, 272 f., 277,
278, 282, 286 ff., 340, 348
Bergen, Carl von 78, 150
Bergman, Carl Henrik 23, 31
Bergström, David 12, 132, 156, 157,
167, 169, 180, 193, 201, 255, 356
Besant, Annie 57, 65, 68, 75, 118
Billing, Gottfrid 210, 211, 212
Bjerknes, Vilhelm 139, 190
- Björnson, Björnstjerne 9, 40, 106, 109,
121, 140, 252
Blix, Magnus 253, 255
Bondeson, August 84, 110, 255
Bonnier, Karl Otto 79, 337
Boström, E. G., 158
— C. J. 12, 77
Bradlaugh, Charles 57, 118
Brandell, Simon 182
Brandes, Georg 9, 76, 100, 108, 127,
132
Branting, Hjalmar 12, 49, 60, 79, 81,
92, 94, 102, 114, 135, 151, 193, 206,
229, 271, 278, 341, 369
Brentano, Lujo 123, 304
Brækstad, Hans 86, 118, 121, 256
Brisman, Sven 346
Bugge, Anna 128, 136, 147, 169, 186,
243, 252 f., 291 f., 338, 354 f.,
357, pl. mot sid. 129, 337
Bülow, Christian 198
Bäcklund, Victor 209
Böhm-Bawerk, Eugen von 126, 133,
143, 173, 215 ff., 303, 359, 373
Böök, Fredrik 367
- Cairnes, J. E. 119, 227
Carey, H. Ch. 228
Cassel, Gustav 204, 206 ff., 231, 289,
343, 350 f.
Cecil, Robert 327
Charlier, Carl 253, 296
Clark, J. B. 219, 223
Collett, Camilla 40
Conrad, J. 173, 193
Cournot, A. A. 119, 218 ff.

REGISTER

- Dalström, Kata 188, 340
 Danielsson, Axel 92, 151, 152
 Davidson, David 61, 116, 181, 184,
 201, 206 ff., 222 ff., 237, 247, 304,
 306, 309, 315, 318, 334, 337, 339,
 370
 Dicey, A. V. 361
 Diehl, Karl 193
 Drysdale, Charles 56, 58, 69, 118,
 256
 — Charles Vickery 287
 — George 46, 56, 67, 97, 99, 214, pl.
 mot sid. 112
 Dupuit, Jules 218 f.
- Edgeworth, Francis 220, 256, 348
 Edgren-Leffler, Anne Charlotte 100,
 106, 110, 116, 139
 Edquist, Esaias 65, 69, 73
 Ekholm, Nils 66
 Ekman, C. G. 340
 Engström, C. F. 15
 — Mathilda 19
 — Nils 198, 255
 Eutanasi 88, 117
- Fahlbeck, Pontus 183
 Falbe Hansen, V. 206 ff.
 Farup, Wilhelm 80
 Fisher, Irving 173, 326
 Fjällbeck, J. A. 80
 Fox, William 365
 Foxwell, H. S. 120
 Fries, Ellen 59
 Friesen, Sixten von 263, 340
 Frisk, Karl 329
 Frölander, Natalia 170, 202, 356
 — Theodor 69, 71, 80, 113, 147, 169,
 182, 189, 195, 201, 246 f., 254 f.,
 310, 373, pl. mot sid. 113
 Fördelningsteori 133, 204, 223 f., 231
 — 233, 247, 359
 Försvarsfrågan 160—164, 269—273
- Garborg, Arne 102, 130, 141
 Geijerstam, Gustaf af 60, 68, 72, 80,
 84, 99, 100, 105, 107, 110, 112,
 113, 114, 145, 372
- Geijerstam, Karl af 169, 222, 255, 372
 — Matti af 169, 197
 George, Henry 77, 222
 Gide, Charles 242
 Gilljam, Gustaf 211
 Glassel, Carolina 15
 — Christina Catharina 13, 14, pl. mot
 sid. 16
 — H. S. 15
 — Marie 15, 251
 — Mathilda 15
 — Sigismund 15
 Gode Wänner 21 f., 45, 108, 254, 281
 Godwin, William 171, 365
 Goschen, G. J. 120
 Gossen, H. H. 119, 218 ff.
- Hamilton, G. K. 186, 196, 198, 203,
 206 ff., 236, 243, 371
 Handelspolitik 233, 321—323, 330,
 334
 Hansson, Ola 100, 111, 112, 144
 Heckscher, Eli 337, 346 f., 349 f.
 Hedenblad, Ivar 49
 Hedin, S. A. 11, 81, 154, 157, 176
 — Sven 369
 Hedlund, Henrik 190
 Heidenstam, Verner von 274, 367
 Helfferich, Karl 309
 Hellberg, Mauritz 12, 82, 105, 148,
 157, 206, 271, 336 f., 340
 Hemming, Anders 154, 169, 182, 200,
 255, 278, pl. mot sid. 336
 — Hulda 356, pl. mot sid. 336
 Hessler, August 23, 28, 34, 39, 43
 Hildebrand, H. 337
 Hjärne, Harald 163
 Holmgren, Ann Margret 37, 60, 197,
 254, 356
 — Birgitta Christina 15, 18
 — Frithiof 60
 Holmström, Olof 244
 Holst, N. O. 154, 188, 340
 Hultman, F. W. 20, 27
 Högbom, A. G. 59, 190
- Ibsen, Henrik 9, 39, 97, 106, 166, 201,
 372

REGISTER

- Inflationsfrågan 263, 312—335
 Ingram, J. K. 120
- Jæger, Hans 100, 102
 Jevons, Stanley 119, 134, 143, 173,
 216 ff., 225, 303, 306, 373
 Johansson i Noraskog, Johan 80, 247
- Kallenberg, Ernst 201
 Kapitalteori 126, 133 f., 173, 215, 303,
 311, 329, 359
 Kautsky, Karl 86, 118, 229
 Key, Axel 117
 — Ellen 110, 147, 154, 169, 202, 254,
 362, 366, 367, 368, 372
 Keynes, J. M. 326, 349
 Kjell, A. 348
 Kjellberg, Isidor 102
 Kjellén, Rudolf 369
 Klassikerna i nationalekonomien 124,
 216—218, 223, 226—228, 359, 373
 Knapp, G. F. 123, 191
 Knudtzon, Erik 252
 Konjunkturteori 142, 239, 246, 306—
 308
 Konservatismen 9, 132 f., 339 f., 370
 Kovalevsky, Sonja 116, 139
 Kræmer, Vera von 191
 Krohg, Christian 102, 252
 Kvinnosaken 37—41, 97 ff., 128, 144,
 361
- Landén, Otto 338
 Larsson, Hans 253
 Launhardt, W. 230
 Leche, Wilhelm 134
 Leffler, Johan 116, 134, 178, 181, 191,
 222 f.
 Lembke, Johan 196, 206
 Lennstrand, Viktor 150, 157, 165, 178,
 278, 344
 Levasseur, P. E. 170
 Liberalismen 7—12, 36, 113, 159, 192
 f., 339, 357, 365, 370
 Lidforss, Bengt 198, 253 f., 275, 368 f.
 Lie, Jonas 139, 252
 Lindberg, Lars 34
 Lindhagen, Carl 291, 340
- Lorén, Victor 116
 Lundegård, Axel 107, 113, 127
 Lundgren, Elam 45, 69
- Malthus, Robert 52, 120, 126, 128,
 225, 242, 307, 373
 Mankell, Julius 154
 Mannheimer, Karl 329
 — Otto 336
 Marshall, Alfred 219, 304, 359, 373
 Marx, Karl 135, 142, 229
 Menger, Anton 207, 304
 — Carl 126, 216 ff., 373
 Mill, James 56, 307
 — John Stuart 9, 46, 54, 57, 69, 77,
 100, 107, 119, 151, 155, 216, 222,
 276, 365 f., 371, 373
 Mittag-Leffler, Gösta 75
 Molin, Adrian 369
 Moll, Victor 315 ff., 323 f., 323, 327
 ff., 335, 337, 354
 Monarki — republik 41, 146, 155, 158,
 276 f.
 Mörck, Fredrikke 252
- Nachmanson, Joseph 329
 Nilsson, A. 62
 Noreen, Adolf 163
 Normalarbetsdagen 146, 152—155,
 388 f.
 Norström, Vitalis 369
 Nyblæus, Axel 64
 Nykterhetsfrågan 47—51, 260 f., 363
 Nyström, Anton 154, 272, 287, 340,
 349
- Palm, August 92
 Palme, Sven 280 f.
 Pareto, Vilfredo 173, 204, 219, 223,
 231
 Penningpolitik 312—335
 Penningteori 124 f., 186, 238 f., 244—
 246, 256, 299—312, 360
 Petersson, Albert 280
 Pristoori 119, 133—135, 173, 208, 214
 —222, 238, 359
 Prydz, Alvilde 139, 252

REGISTER

Quennerstedt, August 209, 210

Raphael, Axel 154

Religionsfrågan 23, 28—31, 34, 88 f.,
90, 132 f., 151 f., 257 f., 278—280,
291—293, 297, 344 f., 370—372

Retzius, Gustaf 190

Ricardo, David 56, 120, 134, 204, 216,
225 ff., 300, 305 f., 309, 359, 373

Ringrörelsen 82 f.

Rogberg, Carl 49

Romanus, C. B. 279, 280

Roscher, Wilhelm 116

Rudin, Waldemar 103, 367

Rydberg, Viktor 64, 77, 109

Rydin, Hedvig Elisabeth 19

Ryska frågan 162—167, 205 f., 269—
276, 367—369

Rösträttsfrågan 11, 154—158, 177, 261
—265

Sahlin, C. Y. 49, 61, 64, 73, 190

Saint-Simon, H. de 126

Sandler, Rickard 331, 341, 354

Sanger, C. P. 309

Sars, Eva 252

Say, J. B. 307

Schlyter, Karl 242

Schmoller, G. von 188

Schröder, Carl 282

Schumpeter, Joseph 214

Sedlighetsfrågan 7, 28, 42 f., 52 f., 56,
59, 62, 72, 88 f., 95—97, 100—105,
111, 122, 145, 346 f.

Shackle, G. L. S. 360

Shelley, Mary 365

Sidgwick, Henry 120

Singer, Isidor 126, 188

Skattefrågan 168, 175—181, 184, 235,
259 f., 329, 338 f., 360

Skolförslagen 235, 248 f., 258, 363

Smith, Adam 119, 120, 216, 225, 283
— L. O. 81, 83

Socialismen 8, 61, 86, 92—94, 118,
135, 142, 168, 188, 199, 226, 229,
234 f., 241, 253, 339—342, 357,
370

Socialpolitik 8, 113, 271, 360

Sommarin, Emil 248, 294, 331, 346

Spiritismen 88 f., 150 f.

Staaff, Karl 12, 73, 79, 139, 157, 178,
189, 193, 201, 340, 373

— Pehr 102, 109, 113

Steffen, Gustaf 198, 206, 227, 242

Stigler, George 220 f.

Strindberg, August 9, 11, 40, 54, 60,
79, 81, 99, 100, 106, 114, 127, 372,
373

Söderberg, Hjalmar 352

Söderström, Erik 59

Thomasen, Inga 139

Thornton, Henry 305 f.

Thünen, J. H. von 218 f.

Thyrén, Johan 196, 198, 200, 259

Tiden, tidningen 80—82, 85, 155, 175,
247

Tingvall, Bernhardina 14

Tooke, Thomas 300, 309

Unionsfrågan 80, 158, 265—268, 274
f.

Utilismen 148—150, 257

Utilitarismen 33, 46, 70, 77, 123, 365 f.

Valentin, Karl 45, 106

— Nils 279

Verdandi 78, 104 f., 114, 360

Vikström, Anton 22, 65, 254

Vult von Steijern, Fredrik 145

Väldshandlingar, politiska 259, 290

Världskriget 297 f., 343

Wagner, Adolf 129, 188, 193

Wahlström, C. J. 15

Wall, Rudolf 146

Wallengren, Sigfrid 253

Waller, Harald 338

Wallis, Curt 154, 340

Walras, Léon 119, 120, 173, 204, 218
ff., 230, 304, 373

Warburg, Karl 40, 64, 102

Westman, Carl 221

Whitlock, Anna 194, 356, 372

Wicksell, Anna, *se* Bugge, Anna

REGISTER

- Wicksell, Axel 20, 33, 65, 251, pl.
mot sid. 17, 32, 33
- Finn 249, 293 f., pl. mot sid.
337
- Hanna 33, 39, 86, 118, 132, 251,
pl. mot sid. 17
- Hilda 33, 39, 147, 251, pl. mot sid.
17
- Johan 13—19, pl. mot sid. 16
- Knut: föräldrar 13—19; syskon 14,
19, 25, 28, 32 f., 65, 77, 86 f., 118,
132, 137, 191, 251, 355, 363; skol-
gång 20—21; religiositet 22—24, 28
—31, 34; ungdomsvänner 21—22, 28
—29, 35, 45—46; personlig ekonomi
14—17, 19, 31 ff., 73, 82, 87 f.,
117 f., 134, 137, 145 ff., 167, 178,
181 ff., 186, 191, 195, 200, 237,
247 f., 256 f., 285, 296, 336 f., 339,
355; utseende och karaktär 24—26,
37, 43, 74, 84, 87, 98, 103, 105 f.,
111, 114 f., 130, 132, 136, 139 f.,
155, 158, 166, 179, 183, 187 f., 201,
215, 224, 240 ff., 248 f., 250 f.,
253 f., 256, 271, 273, 274 ff., 285,
291 f., 334, 338, 342, 351, 354 f.,
357, 361—373; akademiska studier
27—32, 34—36, 44—46, 75 f., 78,
83—86, 180 ff., 193—195; fritids-
intressen 29, 110, 125, 249, 328, 351
—353; skaldande 36—44, 80, 106;
radikalism 41, 44, 68 f., 114, 118,
125, 127, 132, 155, 158 ff., 169 f.,
261, 273 ff., 285, 292, 320 f., 330,
334 f., 340, 357, 363 ff.; förälskel-
ser 43, 85—87, 128, 136, 363 f.;
celibat 62, 85, 111, 130, 141; vän-
ner 84, 102, 108, 126, 139, 147,
169 f., 182, 193, 198, 201, 252—
255, 278, 287, 296, 324, 336, 356;
utländska resor 86 f., 102 f., 118,
134, 136, 144, 146, 188—193, 244,
254 f., 287, 289, 324—327, 349;
lorénska stiftelsen 116—118, 121,
134, 167, 178 f., 180 f., 183, 186,
191, 237; populärföreläsningar 88
—92, 102 f., 146, 150, 152, 169,
186, 254, 256 f., 259 f., 342 f., 361;
äktenskap 136—141; disputation
180, 182 f.; speciminering för docen-
tur 183—191, 195; professur 186,
195, 213, 243 f.; akademisk lärare
236—242, 286, 295; dom och
fängelse 277—285; åldrande 351,
353—356; sjukdom och död 357 f.;
porträtt och teckningar i pressen
185, 209, 211, 212, 241, 258, 270,
279, 280, 281, 284, 362, pl. mot
sid. 17, 32, 33, 113, 128, 336, 337,
352, 353
- Lars Magnus 13
- Lotten 32, 39, 44, 74, pl. mot sid.
17, 33
- Olof Salomo 13
- Sven 248 f., 258, 296, pl. mot sid.
337
- Wicksteed, Ph. H. 219, 223, 373
- Wieser, Friedrich von 219
- Wigforss, Ernst 341
- Wilhelmsson, Walfrid 155
- Winroth, Alfred 196, 198
- Wirsén, S. D. af 77, 82, 101
- Wohlin, Nils 347 f., 367
- Wollstonecraft, Mary 365
- Wulff, Fredrik 244
- Wærn, Stina 85, 113, 356
- Zweigbergk, Otto von 12, 59, 105,
255, 356
- Åberg, L. H. 62, 71, 225, 367
- Äktenskapsfrågan 88 f., 65—103, 138,
143, 365
- nann, Jenny pl. mot sid. 336
- Öhrvall, Hjalmar 45, 48, 68, 70, 74,
84, 147, 182, 201, 205, 212, 247,
250, 255, 272, 291, 295, 337, 356,
372, pl. mot sid. 113
- Öhrvall, Tekla 86, 138, pl. mot sid.
128
- Östergren, Pär Adolf 198, 200, 253, 255

ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING

ILLUSTRATIONER I TEXTEN

Sid.

- 156 David Bergström. Teckning av Albert Engström i Söndags-Nisse 1895.
- 185 "Wicksell vid universitetets portar." Teckning av Edvard Forsström i Söndags-Nisse 1896.
- 211 "Bakläxa." Universitetskansler Gilljam och biskop Billing. Teckning av Edvard Forsström i Puck 1901.
- 209 "Tor-Wicksells strid med jättarna." Teckning av Edvard Forsström i Puck 1901.
- 212 Knut Wicksell och biskop Billing. Teckning av Arthur Sjögren i Karbasen 1901.
- 241 Knut Wicksell. Teckning av Albert Engström i Strix 1902.
- 255 August Bondeson. Teckning av Albert Engström i Strix 1902.
- 258 "En hittills okänd präst vid namn Korkman har i dagarna försökt skaffa Knut Wicksells små barn litet religionsundervisning." Teckning av Nils Ringström i Söndags-Nisse 1904.
- 270 "Wicksells hönseri." Wicksell och Bobrikoff. Teckning i Söndags-Nisse 1904.
- 277 "När Hinke lämnade fängelset i Ystad." Teckning av G. Hansen i Nya Nisse 1907.
- 279 Knut Wicksell inför rådhusrätten i Stockholm. Teckning i Dagens Nyheter 20 nov. 1908.
- 280 "Yttrandefrihetens triumftåg i frihetens stamort på jorden under Pettsons regime." Teckning av Paul Myrén i Karbasen 1908.
- 281 "Ur svensk kulturhistoria: Martyrfabrik 1908." Teckning av Per Lindroth i Söndags-Nisse 1908.
- 284 "Aftonstund i Ystads kronohäkte. Hur J. O. tänker sig det." Teckning av Edvard Forsström i Puck 1909.
- 295 Hjalmar Ohrvall. Teckning av Albert Engström i Strix 1904.
- 323 Victor Moll. Teckning av Nils Melander 1924.

Sid.

ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING

- 362 Knut Wicksell. Teckning av C. Jensen-Carlén 1918.
367 Ellen Key. Teckning av Albert Engström i Strix 1904.

PLANSCHER

Mot sid.

- 16 Johan Wicksell.
16 Christina Catharina Glassel. Gouache av Josef Wilhelm Wallander 1850.
16 Knut Wicksells föräldrahem vid Stora Skinnarviksgatan i Stockholm. Foto i Stockholms Stadsmuseum.
17 Knut Wicksell med syskonen Lotten, Hanna, Axel och Hilda omkring 1860.
32 Knut och Axel Wicksell vid mitten av 1860-talet.
32 Knut Wicksell i Stockholms Gymnasium omkring 1867.
33 Knut Wicksell vid mitten av 1870-talet.
33 Axel Wicksell vid mitten av 1870-talet.
33 Lotten Wicksell vid mitten av 1870-talet.
112 George Drysdale. Litografi efter L. Wagner.
113 Knut Wicksell med Theodor Frölander och Hjalmar Öhrvall i Uppsala i början av 1880-talet.
128 Knut Wicksell vid mitten av 1880-talet.
128 Tekla Öhrvall.
129 Anna Bugge-Wicksell omkring 1900.
129 Anna Bugge på seminariet i Kristiania omkring 1885.
336 Knut Wicksell hos familjen Anders Hemming i Djursholm 1896.
337 Knut Wicksell och Anna Bugge med sönerna Sven och Finn omkring 1905.
352 Knut Wicksell vid fredsmötet i Stockholm i augusti 1918.
353 Knut Wicksell i hemmet i Mörby 1924.
353 Knut Wicksell på Rostorp 1924.

Efterord

Knut Wicksell framstår numera som vårt lands främste nationalekonom. Han tillhör nationalekonomins klassiker. Kring sekelskiftet sammanfattade och utvecklade han på ett lysande sätt de centrala delarna inom den ekonomiska teori som framkommit under senare hälften av 1800-talet.

Wicksells teorier har mött ett växande intresse under de senaste årtiondena. Nya generationer av ekonomer finner inspiration i hans arbeten. Det är således en levande klassiker inom sin vetenskap som här får sitt liv tecknat av Torsten Gårdlund, vars bok även den blivit något av en klassiker. Biografen har behållit sin lyskraft under de mer än trettio år som förflutit sedan den första upplagan publicerades 1956. Det spänstiga och klara språket gör den till en upplevelse. Det behövs heller inga förkunskaper i nationalekonomi för att tillgodogöra sig Gårdlunds mästerverk. I själva verket är det en utmärkt introduktion till svensk nationalekonomi.

Som framgår av Gårdlunds skildring var Wicksell inte enbart nationalekonom. I själva verket blev hans väg till det ekonomiska studiefältet lång och slingrande. Han etablerade sig först som radikal samhällskritiker och frilansjournalist engagerad i en rad sociala och politiska frågor. Detta breda samhällsintresse, som förde honom in på studier i ekonomisk teori, behöll han livet ut. Han blev en central gestalt i svensk samhällsdebatt, därtill känd för sitt starka moraliska engagemang.

Denna biografi slutar med Wicksells bortgång i maj 1926. Wicksells inflytande därefter är värt en kortare redogörelse. Det är i första hand hans penningteoretiska arbeten som har uppmärksamats. Wicksell presenterade strax före sekelskiftet en teori för den allmänna prisnivåns förändring. Enligt denna teori kunde riksbanken genom sin räntepolitik styra prisnivån. Målet för penningpolitiken borde vara ett stabilt penningvärde, dvs. en konstant prisnivå.

Wicksells resonemang fick ett direkt inflytande på svensk ekonomisk politik under 1930-talet – ett genomslag från teori till

praktisk politik som har få motsvarigheter. När Sverige lämnade guldmyntfoten i september 1931 följdes Wicksells norm. Regeringen angav då som riktlinje för riksbanken att priserna skulle stabiliseras vid den rådande nivån. Sverige blev det första land som officiellt införde ett stabilt penningvärde som mål för sin centralbankspolitik.

Devalveringen i september 1931 i samband med att Sverige övergav guldmyntfoten i kombination med Wicksells prisstabiliseringsnorm bidrog till att den svenska ekonomin utvecklades positivt i förhållande till många andra länders under 1930-talet. I jämförelse med dessa åtgärder fick den s.k. krispolitiken signerad av Ernst Wigforss ett marginellt inflytande på arbetslösheten eftersom den var av ringa omfattning och infördes först efter det att konjunkturen redan vänt uppåt.

Även idag är Wicksells norm för penningpolitiken aktuell. Den höga inflationstakten under 1970- och 1980-talen har nämligen skapat ett nytt intresse för att införa prisstabilisering som huvudmålet för penningpolitiken.¹

Wicksells penningteori framhävde dynamiken i ekonomiska processer. Betoningen av dynamiska förlopp blev en viktig inspirationskälla för senare generationer av svenska ekonomer, i synnerhet för den s.k. Stockholmsskolan, främst verksam under 1930-talet. Här ingick bland andra Erik Lindahl, Bertil Ohlin, Gunnar Myrdal och Erik Lundberg. De utvecklade arvet från Wicksell i bl.a. studier av arbetslöshet och konjunkturförlopp. Deras synsätt på den ekonomiska politiken hade många drag gemensamma med det som John Maynard Keynes ungefär samtidigt gav uttryck åt i England.

Ett annat område där Wicksells arbeten fått aktuellt intresse är finansvetenskapen. Wicksell var nämligen en av de första ekonomer som analyserade beslutsprocesser i politiskt valda församlingar – ett område som under de senaste årtiondena blivit föremål för omfattande forskning. Enligt Wicksell skulle den s.k. intresseprincipen vara vägledande vid beskattning. Ingen skall betala skatt för statliga och kommunala verksamheter som han eller hon saknar intresse av. På det parlamentariska planet bör därför finnas

en direkt koppling mellan utgifts- och finansieringsbeslut. Wicksell var också positiv till att ge vetorätt åt minoriteter. En förutsättning för intresseprincipen var dock att fördelningen av inkomster och förmögenheter var rättvis i utgångsläget.

Till Wicksells besvikelse skapade hans syn på beskattningens principer ingen debatt i vårt land, en omständighet som torde förklara att hans finasteoretiska insatser intar en undanskymd plats i Gårdlunds biografi. Motståndet mot hans skattefilosofi har varit starkast hos partier med socialistiska rötter. Tanken att basera det svenska skattesystemet med dess genomsnittsskatt på över 50 procent enbart på frivillighetens grund förefaller idag utopisk.

Genom public choice-skolans genombrott under 1980-talet och med ett växande skattetryck inom Sverige har Wicksells idéer om beskattning blivit aktuella igen. James Buchanan, 1985 års nobelpristagare, har t.ex. framhållit en betydelsefull inspiration från Wicksells arbeten.²

Wicksell vann under många år sin försörjning som journalist. Livet ut behöll han sitt intresse för journalistiken och skrev ett stort antal tidningsartiklar i ekonomiska och politiska frågor också sedan han blivit professor. Även här torde han ha inspirerat yngre generationer av svenska ekonomer. Ett karaktäristiskt drag hos svensk nationalekonomi är nämligen engagemanget i den aktuella debatten genom artiklar och kommentarer i pressen.

Det stora intresset för Wicksell under senare tid återspeglas i en växande litteratur. Följande arbeten på svenska bör nämnas. Wicksells bibliografi, sammanställd av fostersonen Erik Knudtzon, utgavs 1976 av Torun Hedlund-Nyström. En översättning från tyskan av delar av hans främsta verk om beskattningens principer publicerades 1987. Wicksell efterlämnade ett hundratal opublicerade manuskript. De redigeras för närvarande och planeras bli utgivna av SNS Förlag. Anna Bugge, Wicksells hustru enligt det äktenskapskontrakt makarna ingick, intog en central plats i hans liv. Sedan Wicksell blivit professor gjorde Anna en framgångsrik karriär, bl.a. som Sveriges första kvinnliga diplomat. Hennes gärning har ägnats en fängslande skildring av sondottern

Liv Wicksell-Nordqvist i en bok utgiven 1985.

Under hösten 1990 slår Ingenjörsvetenskapsakademien en medalj över Knut Wicksell – den förste ekonom som uppmärksammas på detta vis. Många av hans teorier och idéer har visat sig livskraftiga. Arvet från Wicksell möter oss än idag. Torsten Gårdlunds bok utgör den naturliga introduktionen till såväl forskaren som människan Knut Wicksell.

Till slut några ord om en textförändring i förhållande till 1956 års upplaga. Såsom Gårdlund på grundval av nytt material visat redan i 1958 års engelska upplaga, hade föremålet för Wicksells tidigare, olyckliga förälskelse inte varit "den boströmiänskt kristet konservative rektorns likasinnade dotter". Det hade varit värre än så. Wicksells förälskelse från 1884, som är av biografiskt intresse därför att den drev honom utomlands till de teoretiska studier i ekonomi som gjorde honom till nationalekonom, hade gällt hans bästa väns hustru, Tekla Öhrvall. I den föreliggande svenska utgåvan har misstaget rättats till.

Lund, juni 1990

Lars Jonung

Referenser

- Hedlund-Nyström, T. och Jonung, L., (1989), "Knut Wicksells opublicerade manuskript". Stencil, nationalekonomiska institutionen, Lund.
- Jonung, L., (1989), *Inflation och ekonomisk politik i Sverige*. Dialogos, Lund.
- Knudtson, E., (1976), *Knut Wicksells tryckta skrifter 1868–1950*. Utg. av Torun Hedlund-Nyström, Gleerup, Lund.
- Söderström, L., (1986), "Det wicksellska alternativet". *SE-Bankens kvartalskrift*, nr 3, s. 90–98.
- Wicksell, K., (1987), *Om en ny princip för rättvis beskattning*. Ratio, Stockholm.
- Wicksell-Nordqvist, L., (1985), *Anna Bugge Wicksell. En kvinna före sin tid*. Liber, Malmö.

¹ För en närmare diskussion om Wicksells norm och svensk penningpolitik under 1930-talet, se Jonung (1989).

² För en aktuell beskrivning av Wicksells syn på beskattning, se Söderström (1986).

År 1869 kom den unge stockholmsstudenten Knut Wicksell till Uppsala. Sedan han studerat ett år tionde och funderat över tingen höll han ett föredrag som skakade de gamla och väckte de unga till eftertanke. Den fråga han ställde gick rakt på sak: celibat eller prostitution?

Genom att öppet diskutera de sexuella problemen gav Knut Wicksell prägel åt en viktig sida av det svenska åttioalet. Aktionerna kom också att bestämma hans eget liv. Han hade sökt strid med måktiga traditionella åsikter, och konservatismen antog hans utmaning och gjorde allt för att krossa honom. Motgångar och förföljelser förmådde dock aldrig rubba honom. Han blev genom åren en av de radikalaste i striden för åsiktsfrihet, utsträckt rösträtt och sociala reformer.

Knut Wicksell (1851–1926) var en radikal samhällskritiker som gick till storms mot sådana etablerade institutioner som äktenskapet, kyrkan, monarkin och försvaret.

Torsten Gårdlund har här tecknat ett fascinerande och djupt mänskligt porträtt av rabulisten med det goda hjärtat, den store nationalekonomen som var så rörande oförmögen att omsätta sin lärdom till egna fördelar, idealisten som en gång höll på att äventyra hela sin karriär därför att han inte kunde förmå sig att underteckna sin ansökan till en ledig professur med "underdånigst". I boken tecknas också en rad porträtt av dem som stod Knut Wicksell nära – Hjalmar Branting, Mauritz Hellberg, Karl Staaff, Otto von Zweigbergk, Hjalmar Öhrvall. På samma gång har professor Gårdlunds biografi över en särpräglad och rikt begåvad man blivit en lättöverskådlig och fängslande översikt över 1880-talet.

Knut Wicksell framstår idag som Sveriges främste nationalekonom genom tiderna. Wicksell har utövat stort inflytande på den nationalekonomiska forskningen i vårt land och i utlandet men också på den ekonomiska politiken och samhällsdebatten i Sverige. I synnerhet har hans bidrag till penningteorin väckt uppmärksamhet.

Arvet från Wicksell möter oss på många områden än idag. Han framstår som en levande klassiker inte bara inom sin vetenskap utan även i den tillämpade politiken.

Nyutgåva av *Torsten Gårdlunds* klassiska biografi från 1956.

Efterskrift av *Lars Jonung*.